

**T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

**SOSYAL HİZMET ANABİLİM DALI
SOSYAL HİZMET BİLİM DALI**

II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİNDE SOSYAL HİZMET

DOKTORA TEZİ

Merve BULDUR

DANIŞMAN: PROF. DR. MUSA ŞAHİN

**YALOVA
NİSAN 2022**

T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

SOSYAL HİZMET ANABİLİM DALI
SOSYAL HİZMET BİLİM DALI

II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİNDE SOSYAL HİZMET

DOKTORA TEZİ

Merve BULDUR
117303005

DANIŞMAN: PROF. DR. MUSA ŞAHİN

YALOVA
NİSAN 2022

ETİK BEYAN

Yalova Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım “II. Abdülhamit Döneminde Sosyal Hizmet” başlıklı bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksinin tespiti halinde doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi taahhüt ve beyan ederim.

İmza

Merve BULDUR

ÖNSÖZ

Osmanlı Devletinde sosyal, ekonomik, kültürel alanlarda modernleşme faaliyetlerinin olduğu 19. yüzyıl, sosyal hizmet alanında da önemli değişim ve dönüşümlerin gerçekleştiği bir dönemdir. Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesindeki son yıllarına yaklaşılan bir dönemde, 1876-1909 yılları arasında saltanat görevini yerine getiren Sultan II. Abdülhamit, devletin ayakta kalmasını sağlamak amacıyla çeşitli alanlarda reformlar gerçekleştirmiştir.

Osmanlı Devleti'nin yıkılış sürecine girmeye başladığı devirde yaşanan toprak kayıpları, artan göçler, ekonomik bunalım ve savaşlar gibi olumsuz şartlar, toplumda bakıma muhtaç dezavantajlı bireylerin sayısında artışa sebep olmuştur. Osmanlı toplumunda yüzyıllardır hizmet veren geleneksel sosyal hizmet kurumlarının bu dönemde yetersiz kalması ve devlette merkezileşmenin etkisiyle bu kurumlarda bazı değişikliklere ve düzenlemelere gidilmiştir. Modernleşmenin etkilerinin sosyal hizmet alanında da görüldüğü II. Abdülhamit dönemi, toplumun geleneksel sosyal hizmet mekanizmalarının terk edilmeden düzenlenerek günümüz sosyal hizmet kurumsallaşmasının temelini atılması açısından önemli bir dönemdir. Bu devirde karşılaşılan zor şartlara rağmen özel gereksinim gruplarına yönelik sosyal hizmet çalışmalarına verilen önem, II. Abdülhamit dönemi sosyal hizmetin incelenmesini değerli kılan bir sebeptir.

Araştırmada, II. Abdülhamit dönemindeki sosyal hizmetin tarihsel bir süreç içinde bütüncül bir çerçevede incelenmesi amacı ile öncelikle Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine karşılık gelen 19. yüzyılda devletin içinde bulunduğu sosyal, ekonomik, kültürel yapısına ve dönemin geleneksel sosyal hizmet mekanizmalarına değinilmiştir. Araştırmanın odağı olan II. Abdülhamit dönemi sosyal hizmet kurum ve uygulamalarında gerçekleştirilen değişim ve dönüşüm dönemin önemli kurumları ışığında incelenmiştir.

Doktora eğitimim boyunca benden bilgisini, desteğini ve yardımlarını esirgemeyen danışmanım Prof. Dr. Musa ŞAHİN'e, kaynak tedariki, erişimi ve kurum ziyaretlerinde bana destek olan ve öncülük eden Dr. Recep ÇELİK'e, tezin gelişimi için süreçte değerli yorumlarıyla katkı sağlayan Prof. Dr. Mine AKSOY'a, tez savunma jürimde bulunup katkılarını esirgemeyen Doç. Dr. Recep YILDIZ ve Dr. Öğr. Üyesi Abdulkakim Beki'ye; tezimin gelişmesinde katkı sağlayan yorumlarını ve yapıcı eleştirilerini esirgemeyen değerli arkadaşım Doç. Dr. Betül YILMAZ'a teşekkürü borç bilirim. T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Müdürü Salih ŞAHİN'e misafirperverliği ve kütüphane ile ilgili bilgilendirmesi; araştırma sürecinde arşiv kaynaklarına erişim noktasındaki yardımları ve destekleri için T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivlerinde çalışan görevlilere, ayrıca T.C. Darülaceze Başkanlığı'nı ziyaretimde misafirperverliklerini esirgemeyen Sayın Ersoy ERYAN ve Mücahit ÖZTÜRK'e kurumla ilgili bilgilendirmeleri ve yardımları için teşekkür ederim.

Hayatımın her aşamasında yanımda olan ve benden maddi-manevi desteklerini esirgemeyen sevgili annem Zeliha, babam Orhan, kardeşim Batuhan Burak ŞİRİNBİLEK'e; benim için çok uzun, yorucu ve stresli geçen doktora eğitimim sürecinde bunalıp umudumu yitirdiğim anlarda beni her seferinde motive edip destekleyen sevgili eşim Fatih BULDUR'a teşekkür ederim. Doğumu ile birlikte öğrencilik sürecimin birçok aşamasını beraber deneyimlediğimiz kızım Neva

BULDUR’a ve sürecin sonunda kucağımıza alacağımız ikinci kızıma sabırları için minnettarım.

NİSAN – 2022

Merve BULDUR

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN	i
ÖNSÖZ	ii
İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR LİSTESİ.....	vii
TABLolar LİSTESİ.....	viii
ŞEKİLLER LİSTESİ	ix
ÖZET	x
ABSTRACT	xi
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: 19. YÜZYILDA OSMANLI’NIN SOSYAL, EKONOMİK VE KÜLTÜREL YAPISI.....	11
1.1. Sosyal Yapı	11
1.1.1. Osmanlı’da toplum, sosyal değerler ve sosyal yapı.....	12
1.1.2. 19. yüzyıl modernleşme dönemi ve sosyal dönüşüm.....	25
1.1.3. Büyük göçlerin sosyal yapı üzerindeki etkisi	32
1.2. Ekonomik Yapı.....	40
1.2.1. Osmanlı Devleti’ndeki geleneksel ekonomik algının değişimi	40
1.2.2. 19. yüzyıl Osmanlı dış borçlanması ve ekonominin iyileştirilme çabaları.....	51
1.2.3. II. Abdülhamit dönemi devlet ekonomisinin durumu	55
1.3. Kültürel Yapı.....	60
1.3.1. Kültürün tanımı ve Osmanlı’daki yansıması	61
1.3.2. II. Abdülhamit dönemi Osmanlı’da kültürel dönüşüm ve modernleşme ..	62
2. BÖLÜM: 19. YÜZYIL SOSYAL HİZMET UYGULAMALARI.....	71
2.1. Osmanlı’da Geleneksel Sosyal Hizmet Mekanizmaları ve Sosyal Güvenlik ..	71
2.1.2. Osmanlı’da sosyal güvenlik.....	76
2.1.2.1. Tekaüt sandıkları	77
2.1.2.2. Muhtacin maaşı	80
2.1.2.3. Atiyye-i seniyye.....	82
2.2. Geleneksel Sosyal Hizmet Uygulaması Olarak Osmanlı Vakıflarının 19. Yüzyıldaki Durumu ve Modernleşme Sürecinde Sosyal Hizmet	84
2.3. Eğitim Alanındaki Uygulamalar	91
2.3.1. İlköğretimde sıbyan mektepleri	94

2.3.2. Ortaöğretimde rüştiye mektepleri, idadiler ve sultaniler	96
2.3.3. Islahhaneler ve sanayi mektepleri	99
2.3.4. Darüşşafaka (1873)	102
2.3.5. Darüleytamlar (1914)	104
2.4. Sağlık Alanındaki Uygulamalar	109
3. BÖLÜM: II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİNDE SOSYAL HİZMET	115
3.1. Sosyal Hizmette Kurumsal Değişim ve Dönüşüm	115
3.1.1. Sosyal hizmette yeni yönelimler ve uygulamalar	130
3.1.1.1. Sosyal güvenlik reformları	130
3.1.1.1.1. İş kazası mağdurlarına yapılan yardımlar	132
3.2. Eğitim-Öğretim Kurumlarında Değişim ve Dönüşüm: Özel Gereksinim Gruplarının Eğitimi	134
3.2.1. II. Abdülhamit dönemi eğitim-öğretim teşkilatlanması ve eğitim-öğretim kurumlarında değişim ve dönüşüm	134
3.2.2. II. Abdülhamit döneminde Darüşşafaka	145
3.2.3. II. Abdülhamit dönemi ıslahhaneler ve sanayi mektepleri	149
3.2.4. Dârülhayr-ı Âlî	152
3.2.5. İlk engelli eğitim kurumu: İstanbul Sağır-Dilsiz Mektebi ve bünyesindeki Âmâlar Mektebi	157
3.2.6. Selanik Sağır ve Dilsizler Mektebi ve İzmir Dilsiz Mektebi	167
3.3. Sağlık Kurumlarında Değişim ve Dönüşüm	170
3.3.1. II. Abdülhamit dönemi tıpta ve sağlık kurumlarında modernleşme	171
3.3.2. II. Abdülhamit dönemi özel gereksinim gruplarına yönelik hastaneler ..	178
3.3.2.1. Çocuklara özel sağlık kurumlarına bir örnek: Hamidiye Etfal Hastanesi Alisi (Şişli Etfal Hastanesi)-1899	178
3.3.2.2. Kadınlara özel sağlık kurumlarına bir örnek: Hamidiye Nisa Hastanesi	182
3.3.3. Mecruhin-i Askeriye İane Cemiyet-i Osmaniyesi (Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti)	184
3.4. Sosyal Hizmetin Kurumsal Yeni Yüzü: Darülaceze/ Sosyal Hizmet Kampüsü	187
3.4.1. Sosyal hizmette kurumsal değişim	188
3.4.1.1. Mekânda değişim	191
3.4.1.2. Uygulamada değişim	194

3.4.2. Darülaceze içindeki kurumlar	199
3.4.2.1. Dini kurumlar: cami, kilise ve havra	199
3.4.2.2.Eğitim kurumları	201
3.4.2.2.1. Darülaceze İptidai Mektebi (Darülaceze İlkokulu)	201
3.4.2.2.2. Darülaceze Dilsiz ve Âmâlar Mektebi	202
3.4.2.3.Rehabilitasyon kurumları	202
3.4.2.3.1. Darülaceze imalathaneleri.....	203
3.4.2.4. Sağlık kurumları	206
3.4.2.4.1. Darülaceze hastaneleri	206
3.4.2.5. Bakım kurumları.....	208
3.4.2.5.1. Darülaceze Irzahanesi (emzirme evi/kreş).....	208
3.4.3. Darülacezede verilen sosyal hizmetler	211
3.4.3.1. Temel ihtiyaçlar (beslenme, giyim, ısınma vb).....	211
3.4.3.2. Tedavi hizmetleri.....	213
3.4.4. Günümüzde Darülaceze: yeni sosyal hizmet şehri	214
SONUÇ VE TARTIŞMA	221
ÖNERİLER	235
KAYNAKÇA	237
EKLER.....	259
ÖZGEÇMİŞ.....	272

KISALTMALAR LİSTESİ

BEO	:Bâb-ı Âli Evrak Odası
BOA	:Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BOA, AMD	:Başbakanlık Osmanlı Arşivi Sadaret Âmedî Kalemî Defterleri
BOA, DH.İD	:Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti İdare Evrakı
BOA, DH.MKT Kalemî	:Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemî
BOA, İ.HUS	:Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade Hususi
BOA, MF.MKT	:Başbakanlık Osmanlı Arşivi Maarif Nezareti Mektubî Kalemî
BOA, MKT.MHM Mühimme Evrakı	:Başbakanlık Osmanlı Arşivi Sadaret Mektubî Kalemî
BOA, MKT.NZD	:Başbakanlık Osmanlı Arşivi Sadaret Mektubî Kalemî Nezaret ve Devair Yazışmaları Evrakı
BOA, UMVM	:Umûr-ı Mahalliye ve Vilâyât Müdürlüğü Evrakı
BOA, Y.A.HUS	:Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Sadaret Hususi Evrakı
DH.DACZ	:Dâhiliye Nezâreti Darülaceze Müdüriyeti
DH.UMVM Evrakı	:Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye ve Vilayat Müdürlüğü
DH.MKT	:Dahiliye Mektubi Kalemî
HH.İ	:Hazîne-i Hâssa İrâdeler
HRS.SFR.3	:Hariciye Nezareti Londra Sefareti Belgeleri
HR.TH.	:Hâriciye Nezâreti Tahrîât-ı Hâriciye Odası
İ.TAL.	:İrâde – Taltifât
MF.MKT	:Maarif Nezareti Mektubi Kalemî
ML.EEM	:Mâliye Nezâreti
MTZ	:Sadaret Eyalat-ı Mümtaze Kalemî Belgeleri
MTZ.KB	:Sadaret Kıbrıs Belgeleri
OECD	:Organization for Economic Co-operation and Development
IASSW	:International Association of Schools of Social Work

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Osmanlı Toplum Yapısı	23
Tablo 2. 1831 Osmanlı Nüfus Sayımı.....	33
Tablo 3. Osmanlı Nüfusunun Bölgesel Dağılımı (1844)	34
Tablo 4. Osmanlı Devleti'ne Yapılan Türk Göçleri.....	35
Tablo 5. 1906 ve 1914 Yılları Osmanlı Milletleri Nüfusu	39
Tablo 6. Osmanlı İmparatorluğu'nun Toprak Kayıpları (Yaklaşık Tarihler)	50
Tablo 7. Kurulan Sandıklar ve Yılları.....	79
Tablo 8. Vakıflar Nezareti Kurulmadan Önce Vakıfları Yöneten Nezaretler.....	88
Tablo 9. İstanbul'daki Rüşdiye Mekteplerinin Öğrenci, Öğretmen ve Hademe Sayıları	97
Tablo 10. II. Abdülhamit'in Bakım-Onarımını Yaptırdığı Eserler ve Maliyetleri ...	129
Tablo 11. 1873-1948 Darüşşafaka Mezunları İstatistiği.....	148
Tablo 12. XX. Yüzyılın Başında Sağır ve Dilsiz Okullarının Dünyadaki Kıtalar Açısından Dağılımı	158
Tablo 13. Sağır ve Dilsiz Okullarının Avrupa Ülkelerindeki Dağılımı	159
Tablo 14. Avrupa Ülkelerindeki Âmâ Okullarının Sayısı	160
Tablo 15. Yıllara Göre Darülaceze İlkokulundaki Öğrencilerin Sayıları	201
Tablo 16. Darülaceze Nizamnamesi	218

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Evkaf-ı Hümayun Nezâreti Teşkilatı	89
Şekil 2. Darülaceze Başkanlığı Teşkilat Şeması	217

II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİNDE SOSYAL HİZMET

ÖZET

II. Abdülhamit dönemi öncesinde 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde başlatılan modernleşme hamleleri, Osmanlı Devleti'nin sosyal, ekonomik ve siyasal açıdan en zorlu dönemlerinden biri olan II. Abdülhamit döneminde devam ettirilmiştir. Araştırmanın odağı olan sosyal hizmet kurum ve uygulamaları da bu değişimden etkilenmiştir. Bu araştırmanın konusunu II. Abdülhamit dönemindeki modern ve süreklilik arz eden sosyal hizmet kurum ve uygulamalarında gerçekleşen değişim ve dönüşüm süreci oluşturmaktadır. II. Abdülhamit döneminde yaşanan savaşlar, göçler ve yoksulluk, toplumdaki dezavantajlı grupların sayısında artışa neden olmuş ve bu sosyal sorunun çözümü adına devlet destekli önemli modern sosyal hizmet kurumlarına ihtiyaç duyulmuştur.

Araştırma, Osmanlı Devletinde II. Abdülhamit dönemindeki sosyal hizmet kurum ve uygulamalarındaki devlet merkezli olarak ve geleneğe bağlı kalarak gerçekleştirilen değişim ve dönüşümün sürecini incelemesi açısından önemlidir. Araştırma, II. Abdülhamit döneminde toplumsal refahın geliştirilmesi amacıyla sosyal hizmetin odağı olan çocuk, kadın, yaşlı ve engelli kişilere yönelik kurum ve uygulamalardaki değişim ve dönüşümün toplumun yapısı dikkate alınarak gerçekleştirildiğini ve modern sosyal hizmete geçişin alt yapısının oluşturulduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Konuyla ilgili birincil kaynak olarak arşiv evraklarından faydalanılmış ve araştırma modeli/yöntemi olarak nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır.

Araştırmada, II. Abdülhamit döneminde toplumdaki dezavantajlı kişilerin sosyal içermelerinin sağlanması amacıyla yapılan sosyal hizmet kurum ve uygulamalarının süreklilik taşıyan sosyal yenilikler olarak günümüzdeki sosyal hizmet kurum ve uygulamalarında etkili oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Hizmet, II. Abdülhamit, Geleneksel Sosyal Hizmet, Modern Sosyal Hizmet Kurum ve Uygulamaları, Sosyal Devlet.

SOCIAL WORK IN THE PERIOD OF ABDÜLHAMİT II

ABSTRACT

The modernization moves which were initiated in the Ottoman Empire in the 19th century before the reign of Abdülhamit II were continued during the reign of Abdülhamit II, which was one of the most difficult periods of the Ottoman Empire in terms of social, economic and political terms. Social work institutions and practices, which are the focus of the research, were also affected by this change. The subject of this research is the process of change and transformation that took place in the modern and continuous social work institutions and practices in the Abdülhamit II period. The wars, migrations and poverty experienced during the reign of Abdülhamit II caused an increase in the number of disadvantaged groups in the society and important state-supported modern social work institutions were needed for the solution of this social problem. This research is important in terms of examining the process of change and transformation in the social work institutions and practices in the period of Abdülhamit II, which were carried out in a state-centered manner and without abandoning the traditional. The research aims to reveal that the change and transformation in institutions and practices for children, women, elderly and disabled individuals, which are the focus of social work, were carried out by considering the structure of the society and the infrastructure for the transition to modern social work was created. Archival documents were used as the primary source on the subject and qualitative research method was used the research method. The research concluded that social work institutions and practices which were brought in order to ensure the social inclusion of disadvantaged individuals in the society during the Abdülhamit II period, are effective in today's social work institutions and practices as continuous social innovations.

Keywords: Social Work, Abdülhamit II, Traditional Social Work, Modern Social Work Institutions and Practices, Social State.

GİRİŞ

19. yüzyıl tüm dünya imparatorluklarında ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel alanlarda çeşitli gelişmelerin ve değişimlerin gerçekleştiği bir çağdır. Bu gelişme ve değişim süreci, dönemin önemli devletleri arasında sayılan Osmanlı Devleti'ni de etkilemiştir. 19. yüzyılda sanayileşme tam anlamıyla gerçekleşmemiş olmasına rağmen büyük devletlerin kurduğu modern bir dünya sistemi ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu ilerleme ve modernleşme yüzyılında, farklı alanlarda çeşitli gelişmeler ve yeniliklerin gerçekleşmesiyle dünya çapında bir yandan zenginlik ve refah hızlı bir şekilde artarken, diğer yandan da yoksulluk artış göstermiştir. Hızlı bir sanayileşme süreci geçiren sanayileşme öncüsü (İngiltere gibi) batı ülkelerinde, yeni kurulan fabrikalarda yoksul halk, yaşamını idame etmek için çok az ücretle çalışmak zorunda kalmış ve bu durum toplumda büyük sosyal sorunlar ortaya çıkarmaya başlamıştır. Sanayileşmenin beraberinde getirdiği sosyal sorunları çözmek, kontrolü ele almak ve toplumun sosyal refahını sağlamak amacıyla Avrupa devletlerinde modern anlamda sosyal refah kurumları kurulmaya başlanmış ve devlet anlayışı sosyal refah devleti olma yolunda evrilme sürecine girmiştir.

Sanayi Devrimi ve sanayileşme öncelikle Osmanlı Devleti'nin ekonomik yapısını etkilemiştir. Özellikle yüzyılın başından itibaren artarak devam eden iç ve dış borçlanma süreci hâlihazırda Osmanlı ekonomisini sarsmış ve Avrupa kaynaklı sanayileşme süreci ile devlette ekonomik bunalım had safhaya ulaşmıştır. Osmanlı Devleti 19. yüzyıl sonlarında küresel sanayileşmenin yanında savaşlar, büyük toprak kayıpları, büyük göçler ve nüfustaki artış, toplumdaki dezavantajlı grupların artması gibi çok önemli sosyal sorunlarla başa çıkmak zorunda kalmıştır. II. Abdülhamit döneminde başta ekonomik bunalımın ortadan kaldırılması ve devletin her alanda iyileştirilmesi adına sanayileşme hamlelerine başvurulmuştur. Osmanlı toprakları üzerinde kalkınmanın sağlanması amacıyla Sultan Abdülhamit modernleşme hamlelerini; ekonomi, tarım, eğitim, sağlık ve sosyo-kültürel alanların yanında toplum refahının sağlanması adına sosyal hizmet alanında da yürütmüştür.

II. Abdülhamit Türk tarihinin son iki yüz yılındaki “en reformist devlet adamları” arasında sayılmaktadır. Tanzimat'ın ilanı, 19. yüzyılda gerçekleşen reform hareketlerinden ilki olarak uygulamada merkezi devletin oluşturulması ve bürokratikleşme açısından öneme sahiptir. Bununla birlikte gerçekleşen ikinci reform

ise II. Abdülhamit'in modernleşme hareketiyle devleti yeniden ayağa kaldırmaya çalışması olmuştur. Osmanlı topraklarında birçok alanda yapılan bu reformlar devletin topraklarını yönetim, ekonomik ve sosyal açıdan elde tutmayı hedeflemiştir. II. Abdülhamit, devri boyunca askeri, eğitim, ulaşım, haberleşme, tarım, idari ve ekonomik alanlarda çeşitli reformlara imza atmıştır (Güzel, 2009: ss. 117-118).

II. Abdülhamit döneminin diğer dönemlerden farkı, yönetimin parçalandığı ve kurumsal hale geldiği bir dönem olmasıdır. Sultanın başarısı bu zor dönemde her şeyi kontrol altında tutabilmesidir (Ortaylı, 2015: s. 103). II. Abdülhamit dönemiyle birlikte, yönetime katılmasa da yönetimi denetlemeye başlayan kurumlar ortaya çıkmıştır. Beraberinde, eğitimde, hukukta laikleşme ve modern okullarla yeni ideolojilerin toplumda ortaya çıkması, II. Abdülhamit yönetiminde zorluklara sebep olmuştur. Bu yüzyılın toplumu insan hakları bakımından önceki dönem toplumlarından farklıdır; çünkü "köleliğin kaldırılması, Osmanlı tebaası arasında eşitlik sağlanması ve yönetilenlerin can, mal güvenliği ve haysiyetinin korunması çabaları" bunun bir işaretidir (Ortaylı, 2015: s. 105). Din ve vicdan hürriyeti konusunda, 19. yüzyılda Avrupa ülkelerinin hiçbirinin istenen düzeye gelemediği göz önünde bulundurulduğunda, Osmanlı İmparatorluğu Müslüman yönetimli bir ülke olarak bu konuda olumlu gelişmeler sergilemiştir (Ortaylı, 2015: s. 108).

II. Abdülhamit, Osmanlı Devleti'nin ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel alanlarda yaşadığı bu kaotik dönemi, tahtta kaldığı 33 yıl boyunca yaptığı modernleşme hamleleriyle yönetmeyi başarmıştır. Bu süreçte, araştırmanın odağını oluşturan toplumsal refah alanında da önemli gelişmelere imza atılmıştır. Konunun daha iyi anlaşılması adına öncelikle 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu sosyal, ekonomik ve kültürel yapının ele alınması önem arz etmektedir. Dönemin şartları ışığında, II. Abdülhamit dönemi öncesi geleneksel sosyal hizmet, sosyal hizmet kurumları, eğitim ve sağlık alanında gerçekleşen modernleşme faaliyetleri incelenmektedir. Osmanlı Devleti'nde devletin kuruluşundan itibaren özellikle vakıf kurumu üzerinden sağlanan geleneksel yardımlaşma ve dayanışma mekanizmasının II. Abdülhamit döneminde devlette merkezileşme hamleleriyle birlikte birtakım değişim ve dönüşümler geçirdiği görülmektedir.

Bu araştırmanın odağını II. Abdülhamit döneminde çeşitli sebeplerden dolayı bakım, barınma, eğitim gibi haklardan yararlanamayan dezavantajlı gruplara yönelik

sağlanan sosyal hizmet kurumları ve uygulamalarında gerçekleşen değişim ve dönüşüm oluşturmaktadır. Osmanlı toplumunda önemli bir etken olan geleneksel sosyal hizmetin 19. yüzyıldaki durumu ve II. Abdülhamit'in yönetime gelmesiyle birlikte sosyal hizmet kurumları ve uygulamalarında gerçekleşen değişimin incelenmesi araştırmanın hedefini ortaya koymaktadır. Ayrıca araştırmada sosyal hizmet alanında Abdülhamit döneminde benzeri olmayan niteliklere sahip olacak şekilde yapılan ve günümüzde hala varlığını ve hizmetlerini sürdüren Darülaceze Kurumu/Sosyal Hizmet Kampüsü özelinde sosyal hizmet kurumlarının sürekliliği incelenmektedir.

Araştırmanın Konusu

19. yüzyılda sanayileşme ve sosyal refah devletinin oluşum sürecinin tesiri Osmanlı toplumunda büyük olmuştur. Bu süreçte, II. Abdülhamit, Osmanlı Devleti'nde sosyal devletin oluşumunu, Avrupa devletlerinden farklı olarak, daha kültürcü ve toplumsal dokuya uygun bir tarzda desteklemiştir. Osmanlı Devletini kurtarmak ve geliştirmek adına, dışarıda yaşanan gelişmeleri dikkatli bir şekilde takip ederek bunları milletin özü ve kültürüyle birleştirip uygulamaya geçirmeye çalışmıştır. II. Abdülhamit, kendi döneminde dünyada gerçekleşen modernleşme sürecine ayak uydurmak ve birçok açıdan kriz yaşayan devleti tekrar ayağa kaldırmak, geleneği modern dünya sisteminin koşullarına göre güncellemeye çalışarak bir geleneksel-modern sentezi oluşturmayı amaçlamıştır. Osmanlı toplumunun içinde yüzyıllardır devam eden sosyal destek modeli, bu dönemde modernize edilerek sosyal hizmetin kurumsal dönüşümü sağlanmıştır.

Sultan Abdülhamit, modernleşen dünyada, özellikle Kıta Avrupa'sındaki gelişmeleri yakından takip ederek, bu gelişmelere kayıtsız kalmamıştır. II. Abdülhamit'in Osmanlı toplumundaki sosyal refahı artırmak için toplumun geleneksel yapısını göz ardı etmeden insan odaklı olarak bu yenilikleri uygulamaya geçirmesi ve Osmanlı toplumunda, yüzyıllardır aktarılan geleneksel sosyal hizmet olgusunu, günün şartlarına uygun bir biçimde yeniden yorumlayarak oluşturduğu sosyal hizmet kurum ve uygulamaları bu araştırmanın konusunu oluşturmaktadır.

Araştırmanın Önemi

Bu araştırma, II. Abdülhamit dönemi Osmanlı Devleti'nde, sosyal devletin gelişme sürecini incelemesi, sosyal hizmet alanındaki kadim geleneksel uygulamaların, modernleşen dünyanın getirdiği yeniliklerle harmanlanarak sunulduğunu II. Abdülhamit döneminde kurulan sosyal hizmet kurumları incelenerek ortaya koyması açısından önemlidir. II. Abdülhamit döneminde uygulanan sosyal politikalarda ve geleneksel sosyal yardımın kurumsallaşmasında “geleneksel ve modern sosyal yardım metotlarının birleştirildiği” öne sürülmüştür (Akyol, 2013: s. 36). Dönemde, sosyal refah alanında, gelenekselle modern birleştirici bir sosyal refah kurumsallaşmasından bahsetmek mümkündür. II. Abdülhamit, Osmanlı Devleti'nin, modernleşmenin getirdiği gelişmelerden faydalanması adına yeni sosyal politikalar geliştirmiştir. Saltanatı süresince, toplumda yaşanan sosyal problemlerin çözümü adına daha önce uygulanan geleneksel metodu, modern sosyal refah kurumları ile birleştirerek yeni bir sentez oluşturmuştur. Akyol'a göre; “Sultan'ın sosyal yardım projelerini ve modern sosyal kurumları kendi hazinesinden finanse etmesindeki amaç, modern bir devletin gerekliliklerinden olan kapsamlı bir sosyal refah sistemi oluşturmaktır” (Akyol: s. 36). II. Abdülhamit, döneminde yapılan sosyal hizmetlere bizzat kendi hazinesinden kaynak sağlayarak ve aynı zamanda birçok kurumu da devletin kontrolü/denetimi altına alarak, uygulanan sosyal hizmette geleneksel dayanışma mekanizmalarını da destekleyerek, devletin sosyal devlet olma yolunda üzerine düşenleri yerine getirmesini sağlamıştır. Dolayısıyla II. Abdülhamit dönemi devlet merkezli uygulanan sosyal hizmetin, geleneksel kültürün terk edilmeden oluşturulması açısından önem taşır.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, II. Abdülhamit'in toplumdaki sosyal destek geleneğini dönüştürerek attığı modern ve kesintisiz sosyal hizmet anlayışı ve uygulamaları dönemde topluma kazandırılan sosyal hizmet kurumları ışığında ortaya koymaktır. II. Abdülhamit'in, bu amaçla çeşitli sosyal destek alanlarında, modern sosyal hizmet kurumlarının ilk örneklerini oluşturarak, tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş sürecinde yaşanan sosyal hizmet dönüşümünün alt yapısını oluşturduğunu ve modern sosyal hizmet dönüşümünün öncüsü olduğunu belirtmektir.

Araştırmanın Soruları

Araştırmanın Soruları:

*II. Abdülhamit döneminde yapılan sosyal hizmet kapsayıcı mıdır ve dönemdeki sosyal hizmet kurum ve uygulamaları süreklilik arz etmekte midir?

*Dönemdeki bu kurum ve uygulamalar karşılaşılan sosyal sorunlara ne derecede çözüm sağlamıştır?

*Sosyal hizmet alanında yapılan uygulamalar 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde sunulan sosyal hizmetlerden hangi açılardan farklılık gösterir?

*II. Abdülhamit döneminde sosyal hizmet kurum ve uygulamalarındaki değişim ve dönüşüm nasıl gerçekleşmiştir?

Araştırmanın Modeli

Araştırma verilerine ulaşmak amacıyla belgesel tarama modelinden yararlanılmıştır. Araştırma konusu ile ilgili tarama yapılarak, kayda geçirilmiş arşiv belgeleri, ikincil kaynaklar ve istatistikler kullanılmış; kaynak kişilerle görüşme sağlanmıştır. Tarama modeli ile elde edilen bu veriler, kronolojik sistemde bütünleştirilmiştir.

Araştırmanın Yöntem ve Teknikleri

Yöntem olarak nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırmaya dayalı ilgili kaynaklar incelenmiştir. Araştırma genel anlamda II. Abdülhamit dönemi, özel anlamda da sosyal hizmet alanını kapsamaktadır.

Veri Toplama Süreci

Araştırmanın birincil veri kaynaklarını T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığında bulunan arşiv belgeleri oluşturmaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bâb-ı Âli Evrak Odası, Sadaret Kalemî, Dâhiliye Nezareti, Maarif Nezareti, Yıldız Sarayı ve Darülaceze Müdüriyeti yoğunlukta olmak üzere çeşitli evrak tasniflerine erişilmiş ve kaydedilen verilere araştırma içinde yer verilmiştir.

Devlet arşivlerinde, II. Abdülhamit döneminde yapılan sosyal hizmet uygulamaları ve açılan sosyal hizmet kurumları ile ilgili birçok evraka ulaşılmıştır. Arşiv evraklarında özellikle araştırmanın konusunu içeren sosyal hizmet uygulamalarından muhtacin maaşı, atıyye-i seniyyeler, yapılan sünnet törenleri; sosyal hizmet

kurumlarından ise Darüşşafaka mektebi, Darülaceze, Dârü'l-hayr-ı Âli, Hamidiye Nisa Hastanesi ve Hamidiye Etfal Hastanesine dair bilgilerden yararlanılmıştır.

Araştırma sürecinde II. Abdülhamit dönemi için önem arz eden bazı kurumlara ziyaretler gerçekleştirilmiştir. Bu kurumlar arasında, II. Abdülhamit döneminde kurulan, ilk resmi Osmanlı kütüphanesi olan “Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi” bulunmaktadır. Kütüphaneye yapılan ziyarette, 1884 yılında açılan kütüphane, kütüphane için temin edilen yazma eserler ve dönemin kütüphanecilik konusundaki önemli icraatı olan “Devr-i Hamidiye” kitap kataloglarındaki ilgili temel bilgilere ulaşılmıştır.

Araştırma konusu açısından ayrı bir önemi olan diğer sosyal hizmet kurumu da “Darülaceze”dir. Kurum ile ilgili arşiv kaynakları ve ikincil kaynaklar kullanılarak yapılan araştırmanın haricinde, II. Abdülhamit’in banisi olduğu ve hizmete başladığı andan günümüze sağladığı sosyal hizmete devam etmekte olan bu kurum yerinde ziyaret edilmiştir. Darülacezenin, kurulduğu tarihteki halini çoğunlukla koruyup sağladığı sosyal hizmeti devam ettirdiği gözlenmiştir.

Veri Analiz Süreci

Araştırmada II. Abdülhamit döneminde gerçekleşen sosyal hizmet uygulamaları ve açılan kurumlar ile ilgili edinilen veriler kronolojik bir sistemde işlenmiştir. Dolayısıyla, dönemle ilgili oluşturulan içerikte, birincil ve ikincil kaynaklardan toplanan veriler analiz edilirken, tarihsel oluş sırası takip edilmiştir.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma, kapsam olarak 19. yüzyılı ele almakta ve sosyal hizmette kurumsallaşmanın öncüsü olan II. Abdülhamit dönemine odaklanmaktadır. Bu anlamda günümüz sosyal hizmet uygulamaları ve kurumlarının temellerinin teşkil edildiği II. Abdülhamit dönemi faaliyetlerini incelemesi ve yalnızca bu döneme ışık tutması açısından sınırlılıklar taşımaktadır. II. Abdülhamit ve dönemiyle ilgili birçok araştırma ve eser olmasına rağmen, bu dönemi sosyal hizmet açısından ele alan kaynak sayısı azdır. Bundan dolayı, araştırma, aynı zamanda, o dönemde yazılan eserler ve iradelerin incelenmesini gerektirmektedir. Dönemin evraklarının el yazısı Osmanlıca ile yazılmış olması, birincil kaynakların taranıp kullanılması noktasında bir sınırlılık oluşturmaktadır. Aynı zamanda, tartışmalı bir dönem olan II.

Abdülhamit dönemi olaylarının ve icraatlarının, farklı politik yaklaşıma sahip araştırmacılar tarafından farklı şekillerde yorumlanması sebebiyle, yazılan ikincil kaynakların kişilerin şahsi görüşlerinden etkilenmesi, kaynakların nesnelliği açısından bir sınırlılık oluşturmaktadır.

Literatür İncelemesi

Konuyla ilgili alan yazın incelemesinde, II. Abdülhamit dönemi ile ilgili çalışmaların daha çok siyaset ve iktidar ile ilgili olduğu görülür. Bu çalışmalar, II. Abdülhamit'in iktidarı, kapalı siyaseti, yönetim biçimi, hafiyelik teşkilatı ve genel anlamda dönemindeki ıslahatları içermektedir.

II. Abdülhamit dönemi sosyal refah hakkında önemli çalışmalardan biri olan “Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyal Devlet”, Nadir Özbek tarafından kaleme alınmış, Osmanlı İmparatorluğu’nda modern sosyal devletin oluşum sürecini ve Osmanlı refah sistemini inceleyen bir kaynaktır. Bu çalışmada Özbek, II. Abdülhamit'in, kurduğu sosyal refah kurumlarını iktidar stratejisinin önemli bir unsuru olarak kullandığına dikkat çeker. Bu kurumların, sosyal devletin kurumları olarak değil, sultanın hayırları olarak kurulduğuna ve padişahın bu yolla halkın nazarında merhametli bir “baba” figürü oluşturarak otoritesini güçlendirmek, iktidarına daha çok meşruiyet kazandırmak amacı taşıdığına değinir. Dolayısıyla, II. Abdülhamit'in sosyal refah sistemine monarşik bir nitelik kazandırdığını öne sürer.

II. Abdülhamit dönemi sosyal politikalarını inceleyen diğer bir kaynak da, İzi Karakaş Özbayrak'ın “II. Abdülhamit Döneminde Uygulanan Sosyal Yardım Politikaları (1876-1909)” adlı kitabıdır. Bu eserde Özbayrak, II. Abdülhamit döneminde engellilerin eğitimi, iş kazası mağdurlarına yapılan yardımlar ve doğal afet mağdurları için devlet düzenlemelerini ele almıştır. Bu eser de, II. Abdülhamit'in otokrat yönetimini meşru kılmak için toplumda en çok ihtiyaç duyulan konularda sosyal yardım hizmetleri sunduğunu savunmaktadır.

Literatüre, II. Abdülhamit dönemi ile ilgili özellikle tıp alanında önemli eserler kazandıran bir isim Nuran Yıldırım'dır. “Hastane tarihimizde bir kutup yıldızı: Hamidiye Etfal Hastanesi” ve “İstanbul Darülaceze Müessesesi Tarihi” çalışmaları, dönemdeki sosyal hizmet kurumlarının tarihine ışık tutmuştur. “Sağlıkta Devr-i Hamidî” ve “II. Abdülhamit'in Saltanat Yıllarında Tıp, Sağlık ve Sosyal Yardım” başlıklı makaleleri de dönemdeki sağlık alanında yapılan çalışmaları incelemektedir.

Dr. Recep Çelik tarafından hazırlanan “Sultan II. Abdülhamit ve İmparatorluğun İhyası [1876-1900] ‘Tebrikname-i Milli’” (2018) adlı eser, II. Abdülhamit’in tahta çıktığı 1876 yılından başlayarak 1900 yılına kadar geçen dönemde kendi hazinesinden kullanarak devletin sınırları içinde ihya ettiği eserleri ortaya koymaktadır.

II. Abdülhamit devrinin en önemli sosyal hizmet kurumlarından biri olan Dârülhayr-ı Ali, “Dârülhayr-i Ali” (2019) başlıklı eserde, Hikmet Zeki Kapıcı tarafından incelenmiştir. Eserde, Dârülhayr-i Ali’nin kuruluşu, kurumda verilen eğitim-öğretim, kurumun idari yapısı, kuruluş bütçeleri, üretim faaliyetleri ve kapatılması süreci ayrıntılı bir şekilde sunulmuştur.

II. Abdülhamit dönemi ile ilgili tarih anabilim dalında Gül Hanım Cengiz tarafından hazırlanan doktora tezi “II. Abdülhamit Dönemi Osmanlı Sosyal Politikalarında Çocuk” başlığını taşımaktadır. Tez, bu dönemde çocuklara yönelik gerçekleştirilen sosyal politikaları ve çocukların hayatında oluşan gelişmeleri arşiv belgeleri ışığında incelemektedir.

Sosyal hizmet alanında yazılan bir diğer doktora çalışması “Yaşlı Refahına Yönelik Manevi Sosyal Hizmetler: Darülaceze Okmeydanı Örneği” kurum sakini yaşlıların refahının manevi sosyal hizmetlerden ne kadar etkilendiğini araştırmaktadır. Tez çalışması, yaşlılara sağlanan manevi sosyal hizmetin yaşlıların manevi refahını iyi yönde etkilediğine dair bulgulara ulaşmıştır.

“Osmanlı Devleti’nde Özel İslam Mektepleri” başlıklı doktora tezinde, Songül Keçeci Kurt, Osmanlı’nın son dönemlerinde açılmış olan Özel İslam Mekteplerini incelemiştir. Mekteplerin amaçlarını, kuruluşunu, şartlarını inceleyen Kurt, dönemde devlet içinde bulunan bu mekteplerin örneklerini de çalışmasında içermiştir.

Dönemle ilgili hazırlanan başka bir doktora tezi olan “Osmanlı Devleti’nin hizmetinde İlk Modern Osmanlı Sivil Toplum Örgütü: Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti (1868-1911)”, Hüsnü Ada tarafından yazılmıştır. Eserde, cemiyetin kuruluşu, teşkilatı, yardım faaliyetleri, hastaneleri gibi birçok detaya yer verilmiştir.

Esmâ Parmaksız tarafından yazılan “II. Abdülhamit dönemi (1876-1909) Eğitim Sistemi Eğitim Yapıları ve Askeri Rüştîyeler” başlıklı doktora tezinde, modernleşme döneminde Osmanlı eğitim sistemi, II. Abdülhamit dönemi eğitim sistemi, eğitim

kurumları ve askeri rüştiyelere ayrıntılı bir şekilde değinilmektedir. Aynı zamanda, II. Abdülhamit'in meşruiyetini sürdürebilme adına propaganda olarak okul yapılarını ve özel olarak da rüştiyeleri kullandığı öne sürülmüştür.

Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri alanında hazırlanan “Bir Sosyal Hizmet Kurumu Olarak Darüleytam” başlıklı, İzzettin As imzalı doktora çalışmasında Osmanlı Devleti'nin son döneminde dezavantajlı gruplardan olan yetim çocuklara yönelik bir sosyal hizmet kurumu olan darüleytamlar incelenmiştir.

II. Abdülhamit dönemi ile ilgili yapılan bir diğer çalışma da, Muhtacin maaşı uygulamasını inceleyen yüksek lisans tezidir. Mehmet Ali Düzgün tarafından yapılan “Sultan II. Abdülhamit Döneminde Muhtacin Maaşı Uygulaması” adlı bu çalışmada, Muhtacin maaşı uygulamasının niteliği ve II. Abdülhamit dönemi ve öncesinde maaşın uygulanışı incelenmektedir.

“Emperyal Modernlik ve II. Abdülhamit Dönemi Eğitim Reformları” başlıklı yüksek lisans tezi çalışmasında Aziz Kaynak, birinci bölümde, modernleşme kavramını tanımlayıp, dönemin devletleriyle birlikte Osmanlı modernleşmesini karşılaştırarak incelemiştir; ikinci bölümünde ise Osmanlı'da eğitimi modernleştirme faaliyetlerine yer vermiştir.

İmdat Özen tarafından hazırlanan “II. Meşrutiyete Kadar İslahhaneler ve Darülaceze” başlıklı yüksek lisans tezinde dönemdeki ıslahhaneler ve Darülaceze kurumu incelenmiştir.

Esra Demirci Akyol tarafından yazılan “Sultan II. Abdülhamit Döneminde Sosyal Politika Uygulamaları” başlıklı makalede, II. Abdülhamit'in “modern ve geleneksel uygulamaları bir araya getirmeyi” hedeflediği öne sürülerek modernleşme sürecinde Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal politika yaklaşımı, uygulanan sosyal politikalar ve kurumlar kısaca ele alınmıştır.

Araştırma, özgünlük açısından değerlendirildiğinde, II. Abdülhamit döneminin sosyal politikalarıyla ilgili yapılan çalışmaları ve dönemdeki hayır kurumlarını, eğitim faaliyetlerini ve sağlık kurumlarını ayrı ayrı ele alan çalışmalar haricinde, sosyal hizmet alanında hazırlanmış kapsamlı bir çalışmaya rastlanılmamıştır. II. Abdülhamit dönemini sosyal devlet ve sosyal politika açısından ele alan çalışmalar bulunmasının yanında, kapsamlı bir biçimde dönemin kurumlarıyla birlikte sosyal

hizmet odağında ele alan çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışma, II. Abdülhamit döneminde sosyal hizmetin dönüşümünü ve gelişimini tarihsel süreç içinde incelemesi ve bu dönemde yapılan modern sosyal hizmet uygulamalarını ve açılan kurumları ortaya koyması açısından sosyal hizmet alan yazınına katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Tez, giriş bölümünü izleyen üç ana bölümden oluşmaktadır. “19. Yüzyılda Osmanlı’nın Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Yapısı” başlığını taşıyan birinci bölüm; Osmanlı toplumunun yüzyıl boyunca sahip olduğu sosyal, kültürel ve ekonomik yapıya ve II. Abdülhamit döneminde bu yapılarda gerçekleşen değişmelere odaklanmaktadır.

İkinci bölüm, “19. Yüzyıl Sosyal Hizmet Uygulamaları” başlığını taşımaktadır. Bu bölüm, Osmanlı’nın sosyal güvenlik sistemi ve geleneksel sosyal hizmet mekanizmalarına değinerek yüzyıllar boyunca toplumda sosyal hizmetin sunum aracı olan vakıfların 19. yüzyıldaki durumunu incelemektedir. Aynı zamanda 19. yüzyılda devletin yoksulluk, eğitim ve sağlık alanlarında yaptığı uygulamalara değinmektedir.

Araştırmanın 3. ve son bölümü olan “II. Abdülhamit Döneminde Sosyal Hizmet” başlıklı bölümü, dört alt başlıktan oluşmaktadır. İlk alt başlıkta, II. Abdülhamit’in saltanatı ile birlikte sosyal hizmette kurumsal açıdan gerçekleşen değişim ve dönüşüm incelenmektedir. Bunu izleyen alt başlıkta, dönemde dezavantajlı gruplara sağlanan eğitim-öğretim olanakları ve bu amaçla kurulan mekteplere değinilmektedir. Üçüncü alt başlık, II. Abdülhamit döneminde sağlık kurumlarında yaşanan değişim ve dönüşümü dönemde devletin topraklarının genelinde çok sayıda açılan çeşitli hastaneler ve diğer sağlık kurumları ile birlikte incelemektedir. Bölümde “Sosyal Hizmetin Kurumsal Yeni Yüzü: Darülaceze/ Sosyal Hizmet Kampüsü” başlıklı son kısmında, II. Abdülhamit dönemi sosyal hizmetteki kurumsal değişim mekân ve uygulama açısından Darülaceze kurumu özelinde değerlendirilmektedir.

1. BÖLÜM: 19. YÜZYILDA OSMANLI'NIN SOSYAL, EKONOMİK VE KÜLTÜREL YAPISI

Osmanlı Devleti 19. yüzyılda gerçekleşen Sanayi Devrimi, içinde bulunduğu savaşlar, yaşadığı toprak kayıpları ve büyük göçler gibi çeşitli sebeplerden dolayı dağılma dönemine girmesine rağmen, dönemin önemli büyük devletleri arasında yerini korumuştur. Bu yüzyılda devlet geleneksel sosyal, ekonomik ve kültürel yapısını kısmen devam ettirmiş, bununla birlikte süreç içinde bu yapılarda birtakım iyileştirme ve modernleşme adımları atmıştır. II. Abdülhamit döneminde sosyal hizmetin odak alındığı bu çalışmada, öncelikle Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıl modernleşme çağında içinde bulunduğu durum sosyal, ekonomik ve kültürel bağlamda incelenerek dönemde devletin içinde bulunduğu duruma genel hatlarıyla ışık tutulması hedeflenmektedir.

1.1. Sosyal Yapı

Sosyal yapı ve toplum konuları sosyoloji biliminin temel araştırma alanını oluşturmaktadırlar. Bu terimler aynı zamanda kuramcılarının çalışmalarında da önemli bir yere sahiptirler. Sosyolojinin kurucusu August Comte, toplumsal yapı ve süreç kavramlarını çalışmış ve toplumun yaşayan bir organizma olduğu fikrini kabul etmiştir. Bu fikrin gelişimini sağlayan bir diğer sosyolog Spencer, yaşayan organizmalardan farklı olarak toplumsal sistemlerin birbirlerinden ayrılabilirdiği noktasında aralarındaki bağın kopabileceğini öne sürmüştür. Yapısal işlevselcilik akımının yükselişini getiren Emile Durkheim, toplumu bir bütün olarak kabul etmiş ve toplumsal dayanışmayı vurgulamıştır (Merton, 2012: ss. 49-51). Durkheim'in oluşturduğu toplum tiplerinden mekanik ve organik dayanışmacı kavramlarında, Tönnies'in Gemeinschaft ve Gesellschaft kavramlarının etkisi olmuştur (Yükselbaba, 2017:s. 193).

Durkheim toplumsal olguların insanların kendi iradeleri sonucu yaptıkları davranışlar tarafından tamamen değiştirilemeyeceğini (Durkheim, 2004: s. 16) savunmuştur. Toplumsal olgular ve kurumlar insanlara kendilerinden önceki kuşaklardan miras kalmıştır ve toplumdaki kolektif eylemler birçok bireyin küçük katkılarıyla oluşmuştur (Durkheim, 2004: ss. 23-24). Durkheim toplumsal olgular kavramını “birey bilinci üzerinde baskıcı bir etkiye sahip olmaya muktedir olmalarıyla ayırt edilebilen eyleyiş veya düşünüş tarzlarından oluşan şeyler” (2004: s. 33) şeklinde

tanımlamaktadır. Bu kavramlaştırma, toplumsal olguların bireylerin fikirleri ve eylemlerinin üzerinde önemli etkiye sahip olduğunu savunur.

Toplum ile ilgili kuramlar, Talcott Parsons'un Durkheim'in oluşturduğu sosyolojik kavramların etkisi ile birlikte işlevselci kuramı oluşturmasıyla devam etmiştir. Parsons toplumsal sistemin, kültürel sistem ve kişilik sistemi ile bağlantılı olduğunu öne sürmüştür. Bir toplumun toplum olması için bütüncül bir toplumsal sisteme sahip olması gerekir. Parsons'a göre toplum, işleyişi içinde bir dengeye sahiptir ve düzen içinde olmaya meyillidir (Parsons, 2012: ss. 162-163).

1.1.1. Osmanlı'da toplum, sosyal değerler ve sosyal yapı

Toplum kavramı; belli bir insan topluluğunun, yine belli bir amaç, düşünce, inanç doğrultusunda bir araya gelerek birlikte yaşamasıyla oluşan grup şeklinde tanımlanmaktadır. Başka bir ifade ile toplum, kendini oluşturan bireylerin belirli kurallar çerçevesinde birlikte olduğu bir birimdir. Bu kurallar, bireylerin birbirlerine davranış biçimlerini belirler ve sosyal norm terimi ile açıklanır. Toplumu oluşturan fertlerin, hangi durumlarda nasıl davranması gerektiğini söyleyen sosyal normlar, bireylerin hatalı davranışlarından kaçınmalarını sağladıkları için önemlidirler. Sosyal yapıların tümü, toplumlarının beraberliği için bu kurallara uyumu kontrol etmektedir. Sosyal normlar, toplumun kendi inanç ve düşünce tarzlarına uygun bir şekilde ihtiyaç olarak geliştirdikleri ve uydukları kurallar bütünüdür ve bir toplumun kültürünü oluştururlar(Şener, 2017: ss. 50-51).

Değerler kavramı, insanın yaşamını belirli inanç ve ilkeler doğrultusunda sürdürmesini sağlayan prensipler olarak açıklanmaktadır. Değerlerde saf bir inanç söz konusudur. İnsanlar kendi yaşam felsefelerini ortaya koyan değerleriyle, yaşamlarının çerçevesini çizerler. Bunun yanında, değerlerin sosyal bir yönü vardır ve toplumun çoğunluğu tarafından kabul görerek uyulan kurallar halini alır (Şener, 2016: ss. 17-18). Değerler bir hiyerarşik düzen içinde uygulanır. Her toplumda, toplumun yapısına ve dinine göre farklılaşsa da, temelde bu sistem benzer şekilde işler. Örneğin Müslüman toplumlarında, dini değerler en önde gelir. Birey, davranışını Allah'ın nasıl değerlendireceğini düşünür. Ardından ahlaki değerler takip eder ve kişi vicdanıyla davranışı değerlendirir. Geleneksel değerler, ahlaki değerleri izler ve kişi toplumun tepkisini düşünür. Son olarak da, hukuki değerler ölçeğinde davranışını değerlendiren birey, alabileceği cezayı hesaplar (Şener, 2016: s. 83). Bu

noktada değerdendirilmesi gereken önemli bir kıstas ise, dini ilkelerin ve ahlaki değerdelerin zamanla gelenekleşip, norm haline gelmeleridir. Davranışlar haline bürünen inanç ve ahlak, toplumun yaşantısını düzenler (Şener, 2016: s. 99).

Sosyal yapı, toplumların sahip oldukları tüm kurumları ve aralarındaki ilişkileri kapsayan genel bir kavramdır. Bir toplumun sosyal yapısı; onun tarihi, dini, kültürü, nüfusu, ekonomisi vb. birimlerinin tümünü kapsayan bütüncül bir sistemdir. Sosyal yapının önemli özelliklerinden biri manevi değerdelerdir. Toplumun gelenek ve inançları, onun kimliğini oluşturan değerdelerdir. Sosyal yapıyı oluşturan bu değerdeler, toplumun sosyal hayatını düzenler. Bunlar belirli bir kültür seviyesine ulaşan toplumlarda bulunur ve uygulanır (Şener, 2017: ss. 56-57). Sosyal yapı değerdendirilirken tüm bu değerdelerin birbirleri ile sıkı ilişkide oldukları göz önüne alınmalıdır.

Sosyal yapı ile ilgili Tönnies'in önerdiği iki kavram olan cemaat ve cemiyet önemli kavramlardır. Cemaat kavramı birden çok anlama sahiptir. Bunun yanında, temel olarak cemaat, bir mekâna bağlı olan yerleşme biçimi olarak tanımlanır. Cemiyet ise, geçici ve görünür bir birliğin yaşamı olarak ele alınır. Cemaat, bağımsız yaşayan bir organizmadır ve birlikte yaşamının ilk formlarındandır. Cemaat ve sosyal hayat zaman içinde gelişmiştir. Cemaatlerde, akrabalık ve komşuluk ilişkileri dayanışma ilkesine bağlı olarak büyük önem taşımıştır (Gezgin, 2011: ss. 184-185).

Hem cemaat, hem cemiyet için önemli husus kültürdür çünkü dayanışma değerdere ve inanç paylaşımı sonucu oluşur. Ayrıca bireylerin faydası ile cemaatinki özdeşleşmiştir. Cemaatin bir özelliği de ortak inanç sistemi ve geleneklerin desteklediği dayanışmadır. Sahip olunan sosyal normlar toplumu denetleyen önemli bir mekanizmadır. Bu durum, sosyal dayanışmayı daha da kuvvetlendirir. Cemaatte, “biz” bilinci söz konusuyken, cemiyette “ben” ön plandadır. Cemaat bir bütünleşmeye sahiptir ve her olayı birliktelik halinde karşılamaktadır. Cemiyet ise, temel olarak bireylerin davranışlarını hem özgürleştiren, hem sınırlandıran; yardımlaşmayı destekleyip aynı zamanda bölünmelere sebep olan dinamik sosyal ilişkiler ağı olarak tanımlanır. Sosyal ilişkilerde daha çok rekabet ve şahsi yarar ön plandadır. Cemaatte kanaatkâr bireylerden bahsederken, cemiyette hırslı, rekabet eden kişiler görülür. Cemiyetlerde birincil ilişkiler yerini ikincillere terk etmiş ve tüm topluluğa ait olan değerdere yargılarından uzaklaşmışlardır (Gezgin, 2011: ss. 187-

191). Bu açıklamaya bakıldığında, Batı'nın Rönesans ile birlikte bireyi ön plana çıkarıp, onun çıkarlarını toplumun çıkarlarından üstün tutması şeklinde seyreden sosyal düzen değişimi, Tönnies'in cemiyet kavramı ile açıklanabilir. Bunun yanında, bu düzen değişiminin tüm toplumlar için aynı şekilde gerçekleşmediğini belirtmek gerekir (Şener, 2017: s. 26).

Batı'nın uyanışını simgeleyen Rönesans, insanı odak almıştır. Dolayısıyla, toplum ve kâinatın, insan kontrolüne verildiği; tüm ilahi, geleneksel değerlerden uzak bir ortam ortaya konmuştur. Bu ideoloji, sosyolojik gerçekliği de görmezden gelmekteydi. Tanrı'nın artık devreden çıkarılıp, yerine hümanizm odaklı bir ideoloji konularak, ilgi insana ve onun ortaya çıkardığı ürünlere kaydırılmıştı. Aydınlanma çağı, bu dönemde gerçekleşen gelişmeler açısından değerlendirildiğinde, bir aydınlanmadan bahsedilebilirken, insan ve toplum özelinde birçok sorunlar yarattığı açıkça ortadaydı (Şener, 2017: ss. 123-124). Özellikle Avrupa'da ve İngiltere'de Aydınlanma Çağı ile başlayan akım, dinin yerini alan akılcılık akımıydı. Daha çok maddi değerlerin üzerine yoğunlaşıp, manevi değerlerin devreden çıkarıldığı dönemi, 19. yüzyılda meta ve üretime odaklanılan sanayileşme çağı takip etmiştir. Üretim fazlalığını hemen izleyen tüketim teşvikiyle, insanların daha çok çalışıp daha çok harcamaları desteklenmiştir. Bu yolla, karşılaşılan sosyal problemlere maddi bir ferahlama sağlanmaya çalışılmıştır. Tüketim, mutluluğun sebebi haline getirilmiştir. Bununla birlikte, Osmanlı Devleti'ni oluşturan unsurlar her ne kadar çok çeşitli olsa da, sistem kanaati öne çıkarmaktaydı. Osmanlı Devleti gerektiğinden fazla üretim yapılmasını engellemiş ve ürün fiyatlarını kontrol altında tutmuştur. Tüketim ve üretim, ihtiyaç odaklı olmuştur. Bu sistem, Osmanlı'nın sanayileşmeye geçişinin geç olmasının bir sebebi olarak görülebilir.

Osmanlı toplumu, belli bazı Avrupa ülkelerinin toplumlarına kıyasla daha mütevazı bir yaşam sürmüştür. Kendine yetecek kadar üretilen, fazlasını ihtiyacıyla değiştirmiştir. Bu toplum, az ile yetinen ve tüketimi hayatının merkezine almayan bir toplum olarak tanımlanabilir (Ortaylı, 2015: s. 258). Batı toplumunda ise, kiliseye karşı olan güvenin ortadan kalkmasıyla, din ve geleneksel değerler akılcılıkla yer değiştirmiştir. Batı toplumunda gerçekleşen sosyal olayların yorumu Comte tarafından sosyal fizik olarak nitelendirilmiş; Descartes tarafından ruhla ilgili olan şeyleri maddi olayların sonuçları hükmüne indirgenmiş ve Marx ile bu olaylar iktisat

ile temellendirilmiştir. Bu yolla, sosyal olan madde yoluyla açıklanmaya çalışılmıştır (Şener, 2016: ss. 208-209). Sosyal bilimlerde gerçekleşen bu metalaşma, olayların yorumu ve çözümünde bir açmaz yaratmıştır.

Osmanlı Devleti, kurulduğu andan itibaren adaleti sistemin merkezinde tutmuştur. Aydınlanma döneminde Batı, tabiatı temel alırken, İslam Devletleri adalet temeli üzerinde yaşamıştır. Bu ilkeye bağlı olarak, ekonomi halkın sosyal refahının sağlanması adına karar alınması şeklinde işlemiştir. Adalet ve sosyal refah sürekli dengede tutulmaya çalışılmıştır (Tabakoğlu, 2017: s. 203). Bilinmektedir ki, inanç toplumları kaynaştıran, millet yapan bir özelliğe sahiptir. Kan ise, yalnızca biyolojik bir kavramdır. İnsanlaşma birleştirici olan iman değeri ile mümkün olur (Meriç, 2015: ss. 126-127). İslam'da tüm insanlar özgür ve eşittir. Toplumsal bütünlüğün sağlanması için, din bireylere en yakın ilişkide bulunduklarından işe başlamayı salık verir (Tabakoğlu, 2017: ss. 115-116). Bu yolla, önce yakın çevre, daha sonra geniş çevreye odaklanması gerektiği önerilir.

İslam dininde toplumun düzeni için toplumsal adaletin varlığı çok önemlidir. Bu kelime denge ve itidal anlamlarını taşır. Toplumculuk, İslam'ın ekonomik ve sosyal ilkelerinin arasında önde gelen bir ilkedir. Bireyin hakları ile toplumsal haklar karşı karşıya geldiğinde cemaatin hakları öncelenmektedir (Tabakoğlu, 2017: s. 115). İslam dininin esaslarını birçok alanda uygulamaya çabalamış olan Osmanlı Devleti, toplumsal adaleti önemseyen cemaat tipi yapılanmaya benzer özellikler taşımaktaydı.

İslam, insan birliğini hedefleyen bir dindir (İkbal, 2015: s. 140). Büyük İslam âlimlerinden ve sosyal ilmin en önemli kurucularından olan İbn Haldun'un değerlendirmesine göre insan cinsi, hayatta kalma adına gıdasını temin etmek ve korunma adına silah edinmek için içtimai hayata ihtiyaç duyar. Yardımlaşma olmadan beslenme ve korunma gibi en temel ihtiyaçlarını karşılayamayacağından yalnız yaşaması mümkün değildir. Bu içtimai hayat sağlandıktan sonra da, insanlar kendilerini kendi cinslerinden korumak adına bir yöneticiye, yani devlete ihtiyaç duyarlar (İbnHaldun, 2015: ss. 127-128). Haldun'a göre, devleti kurmak adına belirli gereklilikler söz konusudur. Bunlardan biri asabiyettir. Asabiyet, topluluğun bu amaçla bir araya gelmesidir. Devleti kurmada bir başka önemli özellik de güzel ahlaktır. Bu özellik olmadığı sürece, devlet tam anlamıyla varlık bulamaz. Devletin ve siyasetin asıl görevi halkı yönetmek ve onu korumaktır. Bu noktada, en iyi şekilde

yönetmek de Allah'ın kanunlarına uymakla mümkündür (2015: ss. 316-317). Bu ilim Umran ilmidir. İslam dini, içtimai hayatın her yönüyle nasıl olması gerektiğine yönelik ilkeleriyle, Müslümanlar için bir hayat rehberi hükmündedir. Osmanlı Devleti başta olmak üzere, tüm Türk-İslam devletleri İslam dininin prensiplerine uyduklarından, bu kültürü oluşturan norm, din ve inanç sistemi olmuştur. Toplumsal hayatı düzenleyen bu normlar aynı zamanda gelenekleşmiş ve devletler isim değiştirse de öz aynı şekilde devam etmiştir. Gelenekleşen bu değerler, sosyal öğrenme ile günümüze kadar aktarılmıştır ve toplumumuzun kimliğini oluşturmuştur.

İslam'da toplumsal gelişmeyi etkileyen dört önemli etken bulunmaktadır: “kişiler, gelenek, rastlantı ve en-nas (halk)” (Şeriati, 1980: s. 57). Dolayısıyla kişiler sorumluluk sahibi bireyler olarak tek başlarına toplumun gelişim ve değişimi üzerinde rol oynamaktadır. Diğer canlı varlıklar gibi toplum da belirli kuralları olan canlı bir organizma olarak kabul edilmektedir. Sosyolojideki bakıştan farklı olarak, İslam'da bireylerin toplumun değişim ve gelişimini sağlama noktasında sorumluluğu ile toplumu bireylerden bağımsız etkileyen bilimsel kanunların varlığı konuları birbiri ile çelişmek yerine tamamlayıcı unsurlar olmuştur (Şeriati, 1980: ss. 57-58). Sonuç olarak, İslam'da canlı bir varlık olan toplumun bazı kurallar çerçevesinde değişip geliştiği ve bireylerin de belirli kurallar doğrultusunda işleyen toplum yapısına etki etme ve katkı sağlama özgürlüğüne sahip olduğu şeklinde bir bilimsel sosyoloji düşüncesi mevcuttur (Şeriati, 1980: s.60).

Osmanlı Devlet kurulduğunda, siyasi anlamda yeni olmasına rağmen, toplumsal düzenini ve siyasetini Selçuklu Devleti ve Orta Doğu'daki diğer Müslüman devletlerden miras almıştır. Osman Bey, yeni kurduğu bu devleti miras kalan kuvvetli sosyal, ekonomik ve kültürel temeller üzerine kurmuştur. Kısa sürede (Orhan Bey dönemi) ulaşılan refah düzeyine, en temel anlamıyla esnaf-zanaatkar teşkilatı olan Ahilik teşkilatının olumlu etkisi önemlidir (Karpaz, 2014: s. 15). Osmanlı Devleti'nin miras almış olduğu bu sosyal yapıda ilk olarak ahiler önem taşır. Ahiler, ekonomik hayatı, esnafın ileri gelenleriyle (özellikle debbağlar) düzenleyen bir zümredir. Ahiler, Türk ve İran geleneklerini temel alan fütüvvetin Anadolu'daki şekli olmuştur (Tabakoğlu, 2017: s. 216). Ahilik teşkilatı, esnaf ve sanatkarların dayanışması ve korunması odaklı bir Türk-İslam müessesesi şeklinde işlemiştir. Ahiliğin toplumun sosyal yapısı üzerinde de çok çeşitli olumlu etkileri

olmuştur. Toplumsal alanda, görevli kişilerin işinin ehli olanlardan seçilmesi, kardeşliğin öne çıkarılması, üretimin teşvik edilmesi, din eğitiminin verilmesi, göçebelerin yerleşik hayata geçişinin sağlanması gibi çeşitli katkılar sağlamıştır. Aynı zamanda, sosyal kontrolün sağlanmasında etkili olduğundan sosyal güvenliğin etkin birimleri arasında sayılmıştır. İlk oluşumu itibarıyla toplumun birçok kesiminden bireyleri kapsamış olan bu teşkilat, 13. Yüzyıl itibarıyla esnaf ve sanatkârların teşkilatı haline gelmiştir (Tabakoğlu, 2017: ss. 43-45). Ahi Evran'ın sunduğu daha sonra ahiliğin temel ilkeleri haline gelen: “Elini açık tut, sofranı açık tut, kapını açık tut, gözünü bağlı tut, dilini bağlı tut ve belini bağlı tut” (Yılmaz, 2017: s. 46) ilkeleri devletin sosyal yapısına ışık tutmaktadır. Ahiliğin temel amaçları toplum içinde sosyal adaleti sağlamak ve zengin-fakir, üretici-tüketici, halk-devlet arasındaki ilişkileri iyileştirmek olmuştur (Anadol, 1991: s. 64). Bu teşkilat, bir sivil toplum örgütü özelliğinde olup, devletin ulaşamadığı yerlere yardımlaşma ve dayanışma ilkeleriyle toplumsal destek sağlamışlardır.

Osmanlı sosyal yapısındaki ikinci önemli grup gazilerdir. Bu zümre, silahlı birliklerden oluşur. Osmanlı'nın kuruluşunda ahiler ve gaziler önemli yer tutarlar. Üçüncü zümre bacılardır. Bu grup, sosyal yapının kadın teşkilatını oluşturur. Dokumacılık faaliyetlerini yürüten, geliştiren ve aynı zamanda ahilere Moğol mücadelesinde destek olan bacılardır. Dördüncü grup olan son grup ise, tasavvuf kaynaklı abdallardır. Abdallar, Anadolu ve Balkanlarda, İslam dininin yayılmasını sağlamıştır. Aynı zamanda güvenlik ve ekonomik faaliyetlerde etkisi olan abdallar, zaviyelerle bulundukları yerde kültür merkezi işlevi görmüşlerdir. Bu dört önemli zümrenin yanında, hukuk ve idarenin bir parçası olan fakılar da sosyal yapıyı oluşturan önemli bir zümredir (Tabakoğlu, 2017: ss. 216-217). Osmanlı sosyal yapısını oluşturan bu birimler, sosyal dayanışma içinde devletin ve toplumun birlikteliğini ve devamlılığını sağlamışlardır.

Osmanlı Devleti'nde sosyokültürel yapıyı oluşturan etkenler aile, din, dil, cemaat ve etnikliktir. Din, aileyi ve cemaati üstün görerek, sırayla dinin yöneticisinden padişaha uzanan bir hiyerarşi durumunda olmuştur. Dil, iletişim ve etnik alt bölünmelerin aracı olarak zamanla politik öneme sahip olmuştur. Cemaat önemli bir birim olarak kabul edilmiş ve aynı inançtan olan insanlar, bir cemaati oluşturmuştur. Cemaat liderleri, cemaatin düzenini, güvenliğini sağlamak ve vergi toplamak gibi önemli

görevlere sahip olmuşlardır. Cemaat içinde olan linguistik, etnik ve dini asimilasyon, gönüllü olarak çoğunluğa uyma şeklinde gerçekleşmiştir. Türk olmasına rağmen, ana dili olarak Arapça, Farsça ve Kürtçe'yi konuşan Türk kabileler bu duruma örnek oluştururlar. Aile, kültürün aktarıcısı olarak ve cemaatin de küçük bir birimi olarak büyük öneme sahip olmuştur. Millet sistemi için, aile ve cemaatin bir arada olması (birbirini desteklemesi) önemli sayılmıştır. Millet sisteminde özet olarak kimsenin inancı ve kültürüne müdahale edilmeden, sosyal ve ekonomik hayat düzenlenmiştir (Karpas, 2006: ss. 277-279).

Osmanlı toplumunun sosyal yapısını şekillendiren “millet” kavramı incelendiğinde, sözcüğün Arapça bir sözcük olduğundan, köklerinin İbranca ve Aramca'ya dayandığı ve “söz” anlamına geldiği görülür. Söz manası, logos yani kelimayı içerdiğinden, bir inanç etrafında toplanan cemaati, inancı anlatmaktadır (Ortaylı, 2007b: s. 59). Millet grupları içinde yöneticiler mali ve idari sorumluluklara sahip olan bireyler olmuşlardır. Grupları oluşturan toplumun bireyleri ise öncelikli olarak bu grup yöneticilerinin yönetiminde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Kentlerde köylerde yaşayan halk daha kapalı bir mekân içinde dışarıyla çok etkileşime geçmezken, kır ve kasabalarda yaşayanlar özellikle Balkanlar, Karadeniz ve Batı Anadolu'da etkileşim daha fazla ve folklorda kaynaşma daha çok olmuştur. Osmanlı'daki millet mefhumu, din ve mezhep odaklı birliktelik olmuştur(Ortaylı, 2007a: ss. 139-141).

Geleneksel imparatorlukların sonuncusu sayılan Osmanlı Devleti, yapısında çok çeşitli din ve dile sahip bireyleri barındırmıştır. Bu farklı unsurların sahip olduğu ortak yönlerin en önemlisi ise ailedir. İmparatorluğun hangi kısmına gidilirse gidilsin aile konusundaki kavramlar, ilişkiler, ailenin önemi gibi konularda ortaklık karşımıza çıkar. Osmanlı ailesi, Müslüman, Hristiyan ve Yahudi ailelerinin tümünü kapsar. Aile, devlet ve toplum için birçok öneme sahiptir. Bir üretim birimi olarak devlet için, yapıtaş olarak da toplum için ailenin önemi büyüktür(Ortaylı, 2009b: ss. 35-36). Osmanlı ailesinde ise kadının rolü etkin olmuştur. Toplumda ikincil statüye sahip olduğunu savunan teorilerin aksine, kadın hem aile içinde hem de kamusal alanda aktif olmuştur. Kadın, çarşı, pazar ve türbe ziyaretleri gibi sebeplerle sokakta olmuştur (Ortaylı, 2009b: s. 37).

Sosyal yapının en önemli unsurlarından biri olan ailede 19. yüzyılda önemli farklılıklar ortaya çıkmıştır. Klasik dönem Osmanlı aile sisteminde, tek eşli, çekirdek

aileler söz konusudur. Ailelerin çocuk sayıları çoğunlukla bir, iki ya da üç olmuştur. Evlerinküçük olmalarına rağmen kullanışlı bir şekle sahip oldukları görülmüştür. Klasik toplumda, bazı yoksul ve kimsesiz çocuklar, diğer aileler tarafından evlatlık edinilmiş ya da bir çeşit iş anlaşmasıyla aile yanında kalmışlardır. 19. yüzyıl toplumunda aile tipinde ise yenileşmeler görülmüştür. Kadın iş hayatında daha aktif rol almaya başlamıştır (Tabakoğlu, 2017: s. 99). Aile, özellikle 19. yüzyıldan itibaren çekirdek aile yapısındadır. Aile yapısındaki bu küçülmeye rağmen, mahalle büyük önem taşımıştır. Mahalleye yerleşecek olan hane önce komşularının uygun bulmasıyla o mahalleye kabul edilmiştir. Mahallede uyumun sağlanması önem taşımış ve bu uyumu bozanlar kimi zaman uyarılmış, kimi zaman da mahalleden çıkarılmıştır. Mahallede yaşayanlar, mahalleyi korumayla yükümlü olmuşlardır. Mahalleli, genelde aynı dini aidiyete sahip bireylerden oluştuğundan, zengin fakir birlikte dayanışma halinde yaşamıştır. Bir çocuk doğduğunda, mahalleli yardımda ön planda ve işbirliği halinde olmuştur. Aynı şekilde, evlilik, cenaze, hastalık durumlarında sosyal dayanışma söz konusudur. Mahalleli aynı zamanda sosyal kontrol mekanizmasına da sahip olmuş ve uygunsuz davranışlarda bulunanlara mahallelinin yaptığı baskınlar görülmüştür (Ortaylı, 2009b: ss. 38-39). Bu durum Osmanlı toplumunda bulunan mahalle kültürünün, toplumun mevcut sosyal yapısını koruma ve sosyal dayanışmayı sağlama noktasında etkin bir role sahip olduğunu göstermektedir.

Mahallelerde, sosyal kontrol mahalle muhtarları ve imamların sorumluluğuna bırakılmıştır. Mahallenin temizliğinin ve güvenliğinin sağlanmasının yanında, toplum hayatına uymayan tavır ve davranışların engellenmesinde yetki onlarda olmuştur. Örneğin, herhangi bir şikâyet geldiğinde, konu araştırılıp, gerektiği durumlarda baskınlarla suçüstü yakalanan kişiler delillerle beraber mahkemeye iletilmiştir (Çadircı, 1991: ss. 327-328). Mahallenin sosyal kontrolünün, mekânın asıl sahipleri olan mahalleli tarafından yapıldığı ve asayişin bu şekilde sağlandığı görülmektedir. Bu şekilde toplumdaki bireyler birlikte yaşadıkları mahalleden haberdar ve birbirleriyle dayanışma halinde yaşamayı öğrenmişlerdir. Çocukların doğup büyütüldüğü, geniş bir aile statüsünde olan mahalle, bu açıdan bakıldığında çok değerli ve önemli görülmüştür. Dolayısıyla, onu en iyi şekilde koruma görevi orada yaşayan sakinlerin sorumluluğuna bırakılmıştır.

Osmanlı sosyal yapısında önemli rol oynayan araçlardan biri de mahalle kahveleri olmuştur. Bu mekânlar sosyal yardımlaşma ve dayanışma mekânları işlevine sahip olmuştur. Dürüst bir kahvecisi ve çırağı olan bu kahveye, imam, muhtar ve mahalle itibarlıları uğrayıp, sohbet etmişlerdir. Hikâyelerin anlatıldığı, edebi konuşmaların yapıldığı, şiirlerin okunup tarih sohbetlerinin yapıldığı bu mekânlar, mahallelinin uğrak yeri olmuştur. Sürekli uğrayanlardan gelmeyen olduğunda aranıp sorulmuş ve bir sıkıntısı varsa birlikte çözülmeye çalışılmıştır. Örneğin, paraya ihtiyaç duyan bir kişiye, o kişiden habersiz olarak gerekli para toplanır ve taksitle ödenmek üzere borç verilirdi. Ayrıca aralarında sorunu olan kişilerin arası bulunur ve mahkemeden önce dava halledilirdi. İş arayan tanıdıklara referans olunur, düğünlerde yardıma koşulurdu. Osmanlı toplumunda mahalle kahveleri, ilim sohbetlerinin yapıldığı yuvalar ve sosyal yardım cemiyetleri olmuşlardır. Bu kahveler halk arasında kuvvetli bir bağ kurulmasını ve böylece sosyal yapıyı güçlendirmeyi sağlayan mekânlar olmuşlardır(Abdülaziz Bey, 1995: ss. 302-305).

Osmanlı Devleti'nin sosyal yapısı etnik olarak çok çeşitli bir yapılanmaya sahip olmuştur. Devlet bu çeşitlilikteki ahengi, anayasal düzenini Kur'an'ı temel alarak oluşturmada bulmuştur. Kur'an'daki, tüm etnik grupların birbirine eşit olup, hiçbirinin diğerine üstünlüğünün olmadığı ilkesi ve aynı zamanda ümmet birliğinin öncelenmesi, bu etnik farklılıkların aradaki insicamı bozmasını engellemiştir (Karpas, 2006: ss. 255-256). Osmanlı Devleti'nde tebaa sözcüğü ancak Tanzimat dönemindeki siyasi vesikalarda görülmüştür. Nitekim tabiiyet kanunu padişah Abdülaziz saltanatı esnasında çıkarılmıştır. II. Mahmud dönemine kadar halk cemaatler olarak sınıflandırılmıştır. Halktan Müslüman olanlar "Muhammed Ümmeti", gayr-i Müslim olanlar ise "Taife" veya "Millet" olarak adlandırılmışlardır. Müslümanlar şeriatın sınırları, gayr-i Müslim halk ise devletin verdiği imtiyazlar noktasında eşit sayılmışlardır. Padişahın tüm halkı "Vedia-i İlahiye" olarak adaletle yönetme sorumluluğu bulunmaktaydı (Karal, 2007: s. 197). Osmanlı tebaasının devlette görev alabilmesi için konulan tek şart Müslüman olmalarıydı. Lakin bu kendi etnik gruplarından koptukları veya dillerini konuşmayı bıraktıkları anlamına gelmemiştir. Sokollu Mehmed Paşa bunun en önemli örneği olarak gösterilebilir. Paşa, Sırp olup, Sırp kilisesi başı olan kardeşi ile iletişimine devam etmiştir. Sonradan Müslüman olan halk da kendi dillerini kullanmaya devam etmişlerdir (Karpas, 2006: s. 258). Osmanlı Devleti'nde "Kur'an ilkeleri, zimmi statüsü, yani

Kitab'ın insanlara sağladığı himaye, millet sistemi ve yerel öz yönetim" (Karpas, 2006: s. 269) ilkeleri toplumsal yapı için önemlidir. Osmanlı Devletinde, Kur'an hükümleri referans alınarak, her bir etnik gruba ve konuştukları dile izin verilmiştir. Osmanlı Türkçesi'nin konuşulması devlet görevlerinde şart olmamış ve bu dilin konuşulup konuşulmaması kişiyi olumlu ya da olumsuz etkilememiştir. Zimmi statüsü, Kitab'ı olan ve Müslüman olmayanlara verilen bir statü olarak bu kişiler dinlerini özgürce yaşayabilmişlerdir. Gayrimüslim halk, Müslümanlardan farklı olarak cizye ödemişlerdir. Bununla birlikte, onların arasındaki dini liderler vergi ödememiş ve statü olarak herhangi bir Müslümandan daha üstün kabul edilmişlerdir. Millet Sistemi, dini kabul edilmiş grupların bürokratlaştırılması şeklinde uygulanmıştır. İstanbul Ermeni Patriği, tüm Ortodoks Hristiyanlarının yöneticisi hükmünde olmuştur. Taşrada, bu dini liderler kendi etnik gruplarının içinden seçilmiştir. Taşra haricindeki yapılanma, sonraları inançlarını yaymayı görev edinen üst düzey dini liderler ortaya çıkarmıştır (Karpas, 2006: s. 261). Son olarak yerel hükümet ilkesine bakıldığında, yerel öz yönetimin devletin idaresinde önemli yere sahip olduğu görülür. Köy ve kasabalarda yönetici, halkın kendisinin seçtiği o yere ait dini lider olmuştur. Dolayısıyla, o yerde etnik kimlik grupları, kimliklerini ve yapılarını korumuşlardır. Burada vurgulanması gereken nokta, etnikliğin bu şekilde yerel öz yönetimle korunmasına rağmen, politik yapılanma ilkesi olarak hiçbir zaman kullanılmadığıdır. Bu sistem 15. Yüzyıl sonlarından 18. Yüzyıl sonlarına sürmüş ve Avrupa'da etnikliğin ulus-devlet yapılanmasının temelini oluşturmasıyla varlığına son vermiştir (Karpas, 2006: ss. 263-264).

Osmanlı sosyal yapısındaki eski adab-ı muaşeret, din farkı gözetmeksizin büyük bir sosyal dayanışmanın var olduğunu göstermektedir. Buna örnek olarak, ticaret erbabının ve esnafın Ramazanda bir tepsi baklava, kandilde şeker ve çörekler alıp Müslüman ve Hristiyan tüm tanıdıklarına göndermeleri; aynı şekilde Paskalya' da Hristiyanların, Müslüman ahabplarıyla yumurta, portakal ve paskalya çöreği paylaşımları gösterilebilir. Bu yardımlaşma, düğünlerde de devam etmiş ve birbirlerinin nikâhlarına katıldıkları ve tebrik için ziyaret ettikleri görülmüştür. Toplumun farklı etnik yapıya sahip bireyleri, fark gözetmeksizin mahallede birbirlerinden selamı eksik etmemiş ve birbirlerinin yaşlılarına hürmet etmişlerdir (Abdülaziz Bey, 1995: ss. 273-274).

Osmanlı sosyal yapısında toplumun kendine özgü sosyal kontrolü önem taşımaktadır. Hisba teşkilatı, sosyal kontrolün önemli bir bileşeni olmuştur. İslam'daki "emr bi'l-maruf ve nehy ani'l-münker" düsturunun gerektirdiğiyle hisba, bu görev için ehliyetli bir kişinin toplumda olan olumsuzlukları araştırıp, insanları bu olumsuzluklardan uzaklaştırmak adına çalışması ve kimi zaman ceza vermesine denir. Teşkilatın ilgilendiği konular rüşvet, ticarete hile, yol üzerindeki zararlı şeylerin kaldırılması gibi şikâyetleri kapsamıştır (İbn Haldun, 2015: ss. 475-476). Hisba teşkilatı, sosyal problemlere oldukları anda müdahale etmenin yanında, sorunların ortaya çıkmasına engel olarak koruyucu-önleyici bir sosyal hizmet mekanizması görevi yapmıştır. Bu yolla toplum çoğunlukla kendi sosyal kontrolünü kendisi yapmıştır.

Bu noktada değinilmesi gereken bir diğer kavram da sosyal tabakalaşmadır. Sosyal tabakalaşma, bir toplumun bireylerinin arasındaki mevki farklılıklarından kaynaklanacak şekilde, o toplumda hiyerarşik bir düzende sınıflar oluşumudur. Sosyal sınıf, oluşan bu kategorilere verilen isimdir (Şener, 2017: s. 59). Sosyal yapıyı oluşturan değerlerin tüm grupları kapsayıcı olması nedeniyle, Türk-İslam devletlerinde sosyal sınıftan bahsetmek pek mümkün değildir (Şener, 2017: s. 62). Osmanlı Devleti toplumsal yapısı kendinden önceki Türk-İslam devletlerindeki yapıya benzemektedir. Buna göre, toplum öncelikle erkan-ı erbaa (su, ateş, hava, toprak) olarak tanımlanan dört temel unsura dayanarak ifade edilmiştir. Bu unsurlardan "su" kalem ehlini temsil eder. Çeşitli bilim alanlarındaki uzmanlar bu gruba dâhildir. "Ateş" unsurunun karşılığı "kılıç ehli"dir. Devletin korunması ve desteklenmesi noktasında görev yapanlar bu ehilden sayılmıştır. Üçüncü unsur olan "hava" unsuru "tüccar ve iş erbabı"na karşılık gelmektedir. Son grup ise toprak unsurunu temsil eden "ziraat erbabı"dır. Toplumun gıda ihtiyacını karşılayan bu ehil de ayrı önem taşımaktadır. Bu dörtlü sınıflandırma, günümüzde iki sınıfa indirgenerek açıklanmıştır: yönetenler ve yönetilenler (Özçelik, 2013: s. 35). Osmanlı toplumunda, aristokrasi ve sınıflaşmalara rastlanmaz. Bunun en önemli sebeplerinden biri toprağın devletin malı olması ve dolayısıyla sermaye birikiminin belirli bireylerde toplanmamasıdır. Tabakalaşma, yönetenler ve yönetilenler şeklinde olmuştur. Yönetenler askeri zümreden olmuş ve vergi ödememişlerdir. Fethedilen topraklar devlete ait olmuş fakat ikta sistemiyle, üst sosyal kademeyi oluşturan gaziler ve ahilere dağıtılmıştır (Tabakoğlu, 2017: ss. 229-230). Yönetilenler ise, diğer üretici ya da ticaret yapan ve vergi ödeyen halk olmuştur. Nüfusun çoğunluğu

reayadan oluşmuş ve üretim küçük ölçekli olarak gerçekleşmiştir. Reayanın şehirde yerleşik olanları daha çok ticaretle, köyde olanları tarımla uğraşırken, konar-göçer olan kesim daha çok hayvancılık yapmıştır. Reayadan Müslüman olmayan (zımmi) kesim vergi ödemekle sorumlu olup vergi ödemek haricinde tüm temel haklar açısından Müslümanlarla eşit sayılmışlardır (Tabakoğlu, 2017: s. 235). Osmanlı toplumunun yapısı aşağıdaki şekilde genel hatlarıyla ortaya konulabilir:

Tablo 1. Osmanlı Toplum Yapısı

I	Saray ve Hükümet Görevlileri Merkez ve Taşra Bürokrasisi İlmiye Mensupları Kapıkulları ve Tımarlı Sipahiler	
II	Yerleşim Durumuna Göre	Şehirliler Köylüler Konargöçerler
	Dini Bakımdan	Müslümanlar Gayr-ı Müslimler
	Hukuki Bakımdan	Köleler Hürler

Kaynak: Özçelik, İsmail (2013). Devlet-i ‘Aliyye’nin Toplumsal Düzeni ve Kurumları, sf. 37.

Osmanlı’da tutulan tahrir defterlerindeki kayıtlardan toplumun sosyal yapısına dair bilgiler edinmek mümkündür. Kır toplumunun “çift sahibi olanlar, az toprak sahibi olanlar, topraksızlar, fakir ırgatlar” şeklinde kayıt edildiği ve sınıflandırıldığı görülür. Köylü “fiskal bir statü” kazanmıştır. Bu noktada, tamamen kendiliğinden oluşan değil, devletin üzerinde etkisi olan bir toplumsal yapının varlığından bahsedilmektedir. Bu yolla, devlet hem toprağın verimini korumakta hem de “tutucu bir sosyal düzen”in yerleşmesini sağlamaktadır. Miri arazi sistemi ve çift-hane sisteminin, devletin “durgun bir sosyo-ekonomik yapıya” sahip olmasının en önemli sebeplerindendir. Toprakların idaresi noktasında, Osmanlı Devleti’nin mülkiyeti ve idareyi kendi elinde tutması, toprağı işleyen köylünün emeğinin boşa çıkarılmaması ve maddi gücü fazla olan kişilerin bu emeği sömürmesine izin verilmemesi, bir sosyal adalet sisteminin varlığına işaret etmektedir. Bu kontrol ve denetimin adalet çerçevesinde yapılması, İmparatorluk ile küçük köylü arasında bir güven bağı oluşturmuştur (İnalçık, 2015: ss. 253-254). Osmanlı Devleti’nde toplumsal düzende,

zaman içerisinde toprak ve vergi sistemi düzenlemeleri, pazar oluşturulması, idari ve askeri yenilikler gibi köklü değişiklikler yapıldığı görülmektedir. Bu değişikliklerdeki önemli nokta, dönüşümün katı bir şekilde değil, zaman içinde yumuşak bir geçişle olmasıdır (Karpaz, 2014: s. 18).

Osmanlı'da üretimde oluşan artık devletin kontrolü altında olmuştur. Bu artığı devlet üreticiden vergi olarak tahsil etmiştir. Üreticiler toprağın devlete ait olduğuna inanmış ve bu durum uygulamayla desteklenmiştir. Tımar, bu uygulamalardan biridir. Bu sistem, dağıtılan topraklarla bir ordu oluşturulup onun beslenmesi şeklinde işlemiştir. Toprakları işleyen toprak sahipleri, bu topraklardan elde edilen öşrü toplama hakkına sahip olmuşlardır. İhtiyaç halinde ise belirlenen miktarda askeri besleyip yetiştirmekten sorumluydular (Keyder, 2013: ss. 201-202).

19. yüzyıl itibarıyla klasik Osmanlı sosyal sınıflarında (erkan-ı erbaa) değişim gözlenmesine rağmen, cemaat-dini yapılanması klasik yapısını korumasını sağlamıştır. Rum, Ermeni ve Yahudiler kendilerine ait sınıf sistemi oluşturmuşlar ve üst düzeydekiler padişaha ve sisteme bağlı yaşamışlardır. Alt tabakadaki sınıflar (öncelikle Rum ve Sırp tüccarlar) ise, daha çok kapitalist düzeni kabul edip, bu düzene ayak uydurmuşlardır. Alt ve üst tabakalar arasındaki anlaşmazlıklar 1860-1870 yıllarında zirveye ulaşmış ve millet sistemindeki çözülme iyice ortaya çıkmıştır (Karpaz, 2006: s. 472).

19. yüzyılda tüm imparatorlukları dağılma tehlikesiyle karşı karşıya bırakan milliyetçilik akımı, Osmanlı Devleti'ni daha aktif olarak etkilemiştir. 1804'te Sırların, 1821-29'da Yunanların ayaklanmaları ve bağımsızlıklarını ilan etmeleri (Ortaylı, 2012:s. 13) devletin sosyal yapısını etkilemiştir. Bu ayaklanma sonrasında, Rumlar kendilerine olan güveni sarsmış ve sahip oldukları konumlarını yitirmişlerdir. Donanmada görev yapan Rumlar bu görevlerinden alınmıştır. Tekrar ayaklanmalarına karşın, Müslümanların silahlanmalarına izin verilmiştir. Bu durum, daha sonra bazı kimselerin Hristiyanlara saldırması ve düzenin bozulmasına sebep olmuştur. Bu önlemlerin yanında, cami ve kutsal yerlerin onarımı, Ramazan ayında her gün oruç bitimini duyurmak için Anadolu Hisarı'ndan topların atımı ile şehirde Müslümanlık vurgusu yapılmıştır. Bu şekilde, İstanbul'da yıllardır süren barış bitmiştir (Karpaz, 2006: ss. 474-476).Rum, Yunan, Ermeni ve Bulgar ayaklanmalarının yanında, Osmanlı İmparatorluğunu etkileyen ayaklanma örnekleri

arasında Siyonizm ile Kürt, Arap ve Arnavut milliyetçiliği verilebilir. İmparatorluk sınırları içinde gerçekleşen milliyetçilik ayaklanmaları ile karşılaştırıldığında Türk milliyetçiliği en geç ortaya çıkmıştır. Bunun sebebi devleti oluşturan asli unsur olan Türklerin sorumluluğudur. Bu sorumluluktan dolayı devletin yıkılmasıyla birlikte Türk milliyetçiliği gündeme gelmiştir (Ortaylı, 2012: s. 14).

Osmanlı devletinin yönetim usulüne yönelik şeriat ya da laik olduğu şeklinde birçok tez vardır. Şer'i hükümler ile yönetildiği için şeriat, öte yandan dini açıdan Roma İmparatorluğu'nu takiben en toleranslı ikinci devlet olarak da laik devlettir söylemleri mevcuttur. Bu tezlerin yanı sıra, toplumda örfi hükümlerin şer'i hükümlere göre daha hâkim durumda olduğu söylenebilir. Osmanlı toplum düzeni, esasen hem dinî, hem geleneksel öğeleri beraberinde barındıran bir düzendir (Ortaylı, 2015: ss. 199-201). Osmanlı Devleti'nin bulunduğu Avrasya bölgesinin dinamik haline rağmen uzun süre ayakta kalabilmesinin ve modern çağa ayak uydurabilmesinin sebebi "esneklik", "pragmatizm" "müzakere etme ve uzlaşma eğilimleri"ne bağlanmaktadır. Bu araçlar, aynı zamanda Osmanlı geleneksel düzenini devam ettirebilmek adına da kullanılmışlardır (Pamuk, 2014: s. 17).

1.1.2. 19. yüzyıl modernleşme dönemi ve sosyal dönüşüm

18. yüzyıl sonlarından, 19. yüzyılın başlarına uzanan dönemde, Osmanlı Devleti'nde yenileşme ve batılılaşmanın etkisi göze çarpar. Öncelikle, III. Selim'in Nizam-ı Cedid dönemini (1790-1839) açmasıyla hızlanan bu yenileşme, II. Mahmud dönemi (1808-1839) değişiklikleri ile Tanzimat'a (1839-1876) kadar uzanır. II. Mahmud ile başlayan modernleşme hareketi, II. Abdülhamit (1876-1909) döneminde de devam etmiştir. Bu süreçten sonra gelen Meşrutiyet döneminde (1908-1923) ise Osmanlı Devleti son bulmuştur (Tabakoğlu, 2011: ss. 209, 211).

18. yüzyılda III. Selim (1789-1807) ile başlayan modernleşme hareketi, ilk etapta merkezi otoriteyi sağlamlaştırmak gibi önemli bir siyasi amaç taşımaktaydı. III. Selim'in yeniçeriler tarafından tahttan indirilmesiyle yerine geçen Sultan II. Mahmud, reform hareketlerini öncelikle yeniçerileri bastırarak ve idareyi merkezileştirerek devam etmiştir. Bu reform hareketlerinin en önemli niteliği sistemin merkezileştirilmesi ve akılcı hale getirilmesidir. II. Mahmud'un ölümüyle padişah olan Abdülmecid, yayınladığı Tanzimat Fermanıyla, idarenin sınırsız

yetkilerini sınırlayıp, tüm vatandaşların eşitliğini kabul etmiştir (Karpata, 2006: ss. 526-527).

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Müslümanların sosyal dönüşümünü yönetim başlatmış ve bu değişim modern düzen oluşturulmasıyla başlamıştır. Devrin önemli olaylarında Yeniçerilerin 1826'da II. Mahmud tarafından ortadan kaldırılmasının birçok sosyal etkisi olmuştur. Bu olayın öncelikli etkisi hükümet ve halkın, sosyal sorunlara yol açan bir gruptan kurtulması olmuştur. Ortadan kaldırılmalarından sonra, İstanbul, Galata ve Üsküdar'da erkek nüfusu kapsayan bir sayım yapılmış ve sonrasında Müslüman mahallelerin bir muhtar ve yardımcısı; Hristiyan mahallelerin de bir kâhya yönetici ve muhtar yönetimiyle yönetilmesi kararına varılmıştır. Bunun yanında, her mahallede bir imam ya da papaz görevli olmuştur. Bu yolla, mahallenin düzeni kendi yöneticilerinin sorumluluğuna bırakılmıştır (Karpata, 2006: s. 476).

II. Mahmud' un, Yeniçeri Ocağını lağvetmenin akabinde devleti daha merkezi ve batılı hale getirmek adına bir ıslahat programı uyguladığı bilinmektedir. Bu ıslahat programı içinde tüm tebaanın kanunda eşitliği, Batı tiyatrosu ve müziği, bunun yanında okullar, hastaneler, yol inşaatları gibi modern devletin üstlendiği görevler bulunmaktaydı (Quataert, 2006: 890). Padişah Yeniçeri Ocağı'nı lağvetmenin yanında, tulumbacıları da ortadan kaldırmıştır. Bektaşî tekkelerinin Nakşibendi tarikatına katılmasını istemiş ve Mason locasını kapatmıştır (Karpata, 2006: s. 477).

II. Mahmud, siyasetinde başlarda daha sert bir imaj çizmesine rağmen, kısa sürede ılımlı bir hal alıp, halka destek olmaya odaklanmıştır. Abdülmecid, Abdülaziz ve II. Abdülhamit döneminde de devam eden faytonla taşrada gezintileri başlatan da kendisi olmuştur. Sağlık alanında da reformlara imza atmış, veba ve kolera hastalıklarına önlem aldırıştır (Karpata, 2006: ss. 478-479).

II. Mahmud döneminde gerçekleşen değişimlerden bir diğeri bürokrasi alanında olmuştur. Modern bürokrasi, sosyal ve ekonomik birçok farklılığa yol açmıştır. Ekonomik alana bakıldığında, görevlilere yapılan harcamalarda önemli oranda artış yaşanmıştır. Bürokrasi sınıfının İstanbul'da yaşaması, şehirde yapılan harcamaların artışına ve dolayısıyla nüfusun, mağazaların ve hizmet gruplarının artışına yol açmıştır (Karpata, 2006: s. 483). II. Mahmud, döneminde işsizlerin büyük şehirlere yığılmalarını engellemek için birtakım önlemler almış ve 1826 yılında kurduğu "İhtisap Nezaretî" ile İstanbul'un güvenliği bu bakanlığa bırakılmıştır. İstanbul'a

girecek vatandaşların ne amaçla gelip yerleşeceklerinin sıkı bir denetime bağlanması ve kayda geçirilmeleri sayesinde gizli girişler önlenmeye çalışılmıştır. Bu önlemlere rağmen şehre giren nüfus akımı engellenememiştir (Çadircı, 1991: s. 70). Tanzimat'la birlikte gelen yenilikler, halkın yaşam biçimini etkilemiştir. Batılılaşma akımı ile birlikte, insanların tüketime özendirildiği görülmüştür. Saray, üst düzey diğer yöneticiler, ticaretle uğraşan zenginler de lükse merak salmış ve bu şekilde yaşamaya başlamışlardır (Çadircı, 1991: s. 334).

Modernleşme döneminde II. Mahmud'un ölümüyle tahta çıkan Sultan Abdülmecit'in saltanatı önemli yer tutmaktadır. Dönemde ilan edilen 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayun'u olarak da anılan Tanzimat Fermanı ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal, siyasal ve kültürel olarak modernleşmesi açığa vurulmuştur. Padişah Abdülmecit'in onayıyla Dışişleri Bakanı Mustafa Reşit Paşa tarafından yazılan ve okunan bu fermanda, toplumun 150 yıldır içinde bulunduğu fakirlik ve zayıflık belirtilmiş, halkın refahının artırılması ve devletin idaresi ile ilgili kanunların konulması gerektiği belirtilmiştir. Fermanda, can, namus ve malın korunması, askerlik süresi ve göreve nasıl çağırılacakları ve vergi toplama konularına ayrıntılı bir biçimde değinilmiştir (Tanzimat Fermanı). Bu ferman, Osmanlı Devleti'nin siyasi varlığının, ordusunun ve donanmasının sıkıntıya düştüğü için ilan etmek zorunda kaldığı bir fermanıdır. Bunun yanında, 19. yüzyılın başında yetersiz kalan kurumlarını düzeltmek ve yenilemek adına da bu fermana ihtiyaç duyulmuştur. Tanzimat, daha önceden başlanan yenileşme hareketlerine bir safha olarak eklenmiştir (Baykara, 2007: ss. 196-197).

Tanzimat fermanı, her ne kadar modern anayasal düzene geçiş olmasa da, bunun bir başlangıcı olarak sayılır. Devletin hukuk devleti olması yolundaki ilk manifestosu olarak kabul edilir. Ferman, Müslüman ve gayrimüslim tebaanın can ve mal güvenliğini garanti etmekle birlikte hanedanın güvenliğini de koruma altına almıştır. Bunun sebebi, Osmanlı hanedanına mensup erkeklerden tahta çıkamayanların can güvenliğinin tehlikede olduğu gerçekliğidir. Osmanlı Devleti'nde feodal bir sınıf ve irsi aristokrasi olmamıştır. Bir mevkie gelebilmek için soyluluk değil, yetenekler ön planda tutulmuştur. Dolayısıyla, padişah dışında kalan yönetici sınıf mal varlığını ve mevkiini miras bırakamamıştır (Ortaylı, 2015: ss. 115, 117).

Osmanlı Devleti, 19. yüzyılda yaşadığı birtakım sosyal sorunlarla başa çıkmak ve otoriteyi kuvvetlendirmek adına reform hareketleri başlatmıştır. 1839 Tanzimat Reformlarıyla, Osmanlıcılık kavramı ortaya konarak “politik aidiyet geliştirilmiştir”. Bu reformları takip eden 1856 Islahat Fermanı ile gayrimüslimlere meclislerde bireyler olarak temsil etme hakkı sağlanmıştır. Tabiiyet Kanunu 1869’da yürürlüğe girmiş ve zaten uygulanmakta olan vatandaşlık statüsünü resmiyete dökmüştür (Karpas, 2006: s. 312). Azınlık, İslam yönetiminde gayrimüslim halkı tanımlayan bir ifade olarak kullanılmıştır. Millet sisteminin 19. yüzyıldan itibaren Avrupa’dan yayılan milliyetçilik akımının etkisiyle çözülmesi ile birlikte, dini farklılıklar yerini etnik farklılıklara bırakmaya başlamıştır. Bunun sonucunda, bu tebaaya Müslümanlarla aynı vatandaşlık hakları ve statüsü verilmiştir (Şentürk, 2007: s. 99).

1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı, hükümleri her ne kadar tam olarak uygulanamasa da, gayrimüslimlerin ihtiyaçlarına göre okul ve kilise kurabilme ve geçmişteki kısıtlamaların kalkması gibi değişiklikler getirmiştir. Bu fermanla, ülkedeki kilise ve okulların sayısında artış olmuştur. Tüm bu yeniliklere rağmen, Tanzimat ve Islahat Fermanları gayrimüslim tebaayı memnun etmemiş; bunun yanı sıra, ulusal tepkileri artırmıştır (Ortaylı, 2015: ss. 131-132).

19. yüzyıldaki sosyal değişimden etkilenen ve aynı zamanda bu değişimi etkileyen en önemli unsur ailedir. Bu yüzyılda gerçekleşen Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılması sadece askeri değil aynı zamanda sosyal açıdan da etkisi olan bir olaydır. Ocağın kaldırılması, toplumun değişiminin önündeki en önemli engelin kalkması olarak nitelendirilen ve Avrupalıların takdir ettiği bir olaydır. Bu tarihten itibaren, toplumun sosyal anlamda yaşadığı değişimler; toplumdaki zenginler ve halk arasında oluşan ikilik, erkeklerde ve kadınlardaki değişim ve son olarak da çocukların Avrupalı dadılar tarafından yetiştirilmesi başlıkları altında toplanabilir. Bu değişimler giyim ve konuşmada da kendini göstermiştir. Halk kundura ayakkabılar giyilmeye başlamış, sarı renk artık tercih edilmemiştir. Konuşmada ise Türkçe dili içinde Fransızca sözcüklerin tercih edildiğine rastlanmıştır. Bu süreçte, daha önceleri kapıları mahalledeki sakinlere açık olan evler, bir süre sonra kapanmaya başlamış ve mahalle birlikteliğinin timsali geleneksel sofralar zamanla ortadan kalmıştır (Baykara, 2007: ss. 378-381).

19. yüzyılın ortalarında gerçekleşen önemli gelişmeler halkın sosyal yapısı üzerinde önemli etkilere sebep olmuştur. 1853 Kırım Savaşı, 1838 ve 1861'deki ticaret antlaşmaları, 1856'da Paris Antlaşması ve Islahat Fermanı, Avrupa'nın etkisini nüfus üzerinde arttırmıştır. Özellikle Pera ve Galata'da Avrupa kültürü hâkim olmuştur. Burada yapılan faaliyetlerle, Avrupa kültürünün, geleneksel Osmanlı kültüründen üstün olduğunu gösterilmeye çalışılmıştır. Ticari değişikliklerin etkisiyle, Rum ve Ermeni orta sınıfın güçlenip, Müslüman orta sınıfın ortadan kalktığı görülmüştür (Karpas, 2006: ss. 489-490).

Modernleşme dönemindeki sosyal dönüşüm Sultan II. Abdülhamit döneminde devam etmiştir. Yaşanan sosyal değişimin en önemli sonucu şehirleşme olmuştur. Batı şehirlerindeki (İzmir, Selanik gibi) nüfus göstergelerine bakıldığında, şehirlerdeki nüfusun üç katına çıktığı görülmüştür. Bunun temel sebepleri, şehirlerde iş imkânı yetersiz olmasına rağmen, kaybedilen topraklardan yapılan göç ve koşulları kötüleşen tarımdan dolayı köylülerin şehirlere yerleşmesi olarak görülür. Bu insanlar, göç ettikleri yerlerde, kendilerine özel alt gruplar oluşturmuşlardır (Karpas, 2006: s. 58). 19. yüzyılda Osmanlı'nın sosyo-ekonomik durumu devletin en önemli şehri olan İstanbul incelemelerinden kısmen anlaşılabilir. Birçok farklı dini gruptan oluşan halk farklı mahallelerde yaşam sürmüştür. Şehirde, cami, kilise, kütüphane, medrese, derviş tekkeleri ve tarihi anıtlar bir arada bulunmuştur. Şehir, İstanbul Efendisi ve onun yardımcısı olan Naib tarafından yönetilmiştir. Naibin görevi gıda temini ve fiyatlarının tespitiydi (Karpas, 2006: s. 461).

Millet sistemi ile Osmanlı Devleti, kendi içinde bulunan Müslüman olmayan halkı İslam hükümlerine uymak adına, etnik ve dil çeşitliliği olarak kabul etmiştir. 19. yüzyılda millet sisteminin çözülmeye başlamasıyla, halk dinlerine göre azınlık ve çoğunluk olarak sınıflandırılmaya başlanmıştır. Zimmi statüsü de bu dönemde uygulanmıştır (Karpas, 2006: ss. 288-289).

Bu yüzyılda artan sanayileşme faaliyetleri de toplumun sosyal yapısında etkili olmuştur. Sanayileşme, klasik üretim ve tüketimi değiştirdiği, dayanışmadan çok rekabeti teşvik ettiği için, Ahilik teşkilatı bu yüzyılda sarsılıp ortadan kalkmıştır. Sanayileşme ile insan bir araç, üretim ise amaç haline geldiği için, ahilik mekanizması bozulmuştur. Ahiliğin yitimi ile toplumda huzur oluşturan dayanışma ruhu yerini acımasız bir rekabete bırakmıştır (Yıldırım, 2017: ss. 49-50). Bir

toplumun sahip olabileceği en önemli değerlerden olan dayanışma ruhunun zedelenmesi, sosyal yapıda uzun soluklu etkiler oluşturmıştır.

19. yüzyıl endüstri çağı, birçok Batı Avrupa devletinin hammadde ve pazar arayışına sahne olmuştur. Bu ülkeler, pazar arayışında Osmanlı Devletiyle ilişki kurabilmek için, aracılık yoluyla yerli halkla iletişime geçmişlerdir. Rum, Ermeni ve Hristiyan Araplar, aracılık konusunda yardımcı olup, bunun ekonomik ve siyasi karşılığını edinmişlerdir. Bu durum Müslümanlar ile gayrimüslimlerin arasında önemli bir siyasi fark oluşturmuş ve gayrimüslim sosyal sınıfını üstün hale getirmiştir. Bu durumu, II. Abdülhamit fark edip buna uygun siyasi çözüm düşünmüştür (Karpas, 2006: ss. 329-330).

19. yüzyılda Osmanlı toplumsal yapısında merkezi devlet tüm toplumsal sınıflardan daha güçlü bir statüye sahip olmuştur. Özellikle 1820'lerden itibaren reformlarla devlette merkeziyetçilik artmıştır. Merkezi otoritenin güçlenmesine, yüzyılda gerçekleşen teknolojik ilerlemeler ve bunların ordu, ulaşım ve haberleşmede sağladığı yararlar katkı sağlamıştır (Pamuk, 2012: s. 92).

II. Abdülhamit saltanatı süresinde merkezi otoritenin gitgide güçlenmiş ve merkeziyetçiliğin etkileri devlette ve toplumda açık bir şekilde gözlenmiştir. Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında yapılan Edirne Mütarekesi ile devletin karşılaştığı kötü durum halkın tepkisine yol açmıştır. Sultan Abdülhamit döneminde faaliyete geçen Meclis-i Mebusan, çoğunluğu gayr-i Müslim vekillerden oluşan ve onların etki altına aldığı bir meclis olmuştur. Toplumun verdiği olumsuz tepkiler ve yetersiz yöneticiler göz önüne alınarak, 1877 yılında açılan meclis Sultan Abdülhamit tarafından tatil edilmiş ve Rusya ateşkesinden sonra da 1878'de kapatılmıştır. Meclisin çeşitli milliyetten ve ırktan oluşması durumu, Kanun-ı Esasi ile birlikte verilen birey hürriyetini milli bağımsızlık olarak yorumlanması ve farklı milliyetlerin çatışma noktasına gelmesine neden olmuştur. Türklerin hâkimiyetine yönelik isyanların da çıkması bu meclisin Batı usulü meşrutiyeti uygulamaya hazır olmadığını göstermiştir (Kazıcı, 2013: ss. 120-122).

I. Meşrutiyetin fiilen bitmesi ve Meclis-i Meb'usan'ın 1878'de 30,5 yıl süreyle tatil edilmesi, devletin parlamento olmadan idare edilmesiyle sonuçlanmıştır. Bu durum ilk bakışta olumsuz görünse de, Meşrutiyet o dönemin Türkiye'sinin koşullarına uygun bir yönetim şekli olarak görülmemiştir. Osmanlı henüz çok uluslu bir yapıya

sahip olduğu ve parlamentoda bulunan Türk asıllı olmayan vekillerin Türkçe yanında kendi dillerinin deresmi dil olarak kabul edilmesini istemeleri ve bağımsızlık talebi gibi garip isteklerinin olması sebebiyle Meşrutiyet faydadan çok zarara sebep olmak üzereydi. Meclisin tatili, dolayısıyla Avrupa'daki şiddetli emperyalizmin Türkiye'yi tasfiyesinden korumuştur. 30 yıl geçtikten sonra II. Meşrutiyetin ilanının İmparatorluğun devamını 10 yıl koruyabildiği ortadadır. Bismarck'ın "Bir devlet, millet-i vahideden mürekkeb olmadıkça parlamentosunun faidesinden ziyade mazarratı olur" sözü de bu durumu güzel açıklamıştır (Öztuna, 2013: ss. 193-195).

Osmanlı Devleti'nde Meşruti sistem ilan edildikten sonra, millet sistemi sona ermiş ve yeni sistem modern ulus devlet çizgisinde oluşmaya başlamıştır. Gayrimüslimlere eşit vatandaşlık hakları verilmesinin sonrasında, farklı milletlerin kimlikleri yerine bir Osmanlı milleti üst kimliği oluşturulmaya başlanmıştır. Bununla birlikte artık dini cemaat şeklinde bir yapılanma yerine, daha seküler ve etnik bir yapı ortaya çıkmıştır. Osmanlı üst kimliği altında tüm etnik yapıların bir araya getirilmesi planı işe yaramamış ve ortaya seküler kimliklerini koruyan yeni azınlıklar çıkmıştır. Bu azınlıklar da, liderleri öncülüğünde zamanla bağımsızlıklarını kazanmışlardır (Şentürk, 2007: ss. 102-103).

19. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin birçok alanda krizin içinde olduğu bir yüzyıl olarak değerlendirilir. Devlet, uluslararası alanda eski gücünü yitirmiş olmasının yanında, girmiş olduğu savaşlar sonucunda yaşadığı toprak kaybı da büyük oranda artmıştır. Devlet, kopan toprak parçaları sebebiyle, uluslararası alanda etkinlik kaybı yaşamasının yanında, sahip olduğu nüfusu da kaybetmiştir. Siyasal krizlerin sebep olduğu büyük göçler, toplumun sosyal yapısı üzerinde önemli değişikliklere sebep olmuştur. 19. yüzyılın getirdiği diğer bir siyasal gelişme önemli bir değişken olan ulus kavramının yükselişidir. Ortaylı'ya göre bu kavram, öncelikli olarak "dil ve ırk aidiyetine dayanan bir olgudur" (2007a: s. 140). Osmanlı Devleti, yüzyıllar süren saltanatı süresince etniklik konusunu ön plana çıkarmayan, İslam ilkelerini önceleyen bir politikayla çeşitli etnik grupların bir arada çatışmadan uzun yıllarca yaşayabilmelerini sağlamıştır. Özellikle 1878 yılından sonra, hem Avrupa'nın kendi topraklarını ele geçirmesini engellemek, hem de toplum içindeki birliği güçlendirmek adına, Müslümanlığı ön plana çıkarmıştır (Karpas, 2006: s. 273). Sonuç olarak, 19. yüzyıl dünyada hüküm sürmüş tarihi imparatorlukların önemli

oranda çözülmeye başladığı ve bunun yerine ulus devletlerin kurulduğu bir dönem olarak Osmanlı Devleti'nin sosyal yapısında değişikliklere sebep olmuştur. Millet sisteminin hâkim olduğu Osmanlı toplumu, içinde farklı birçok din, dil, inanç ve geleneğe sahip bireyler barındıran bir toplum olarak, ulus kavramının toplumda yarattığı etkiden en çok etkilenen devletlerden biri olmuştur.

1.1.3. Büyük göçlerin sosyal yapı üzerindeki etkisi

19. yüzyılın ilk döneminde Osmanlı Devleti hem dıştan doğu sorunuyla, hem de içten milliyetçilik akımının getirdiği sorunla baş başa kalmıştır. Devlet, dıştan özellikle Avusturya ve Rusya'nın tehdidiyle karşı karşıyayken, milliyetçilik akımı ile de devletin kalbi hükmündeki Balkan topraklarını kaybetme tehlikesiyle karşılaşmıştır (Georgeon, 2012: s. 25). Osmanlı Devleti'nde nüfus sayımlarının çok sık yapılmadığı ve yapıldığı durumlarda çoğunlukla erkek vatandaşların sayıldığı göz önünde tutulduğunda, devletin nüfusu ile ilgili net verilere ulaşma olasılığı oldukça düşüktür. Bununla birlikte, Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılın başlarındaki nüfusu 1831 yılında II. Mahmud döneminde yapılmış olan “ilk resmi nüfus sayımı” sayesinde önceki dönemlerine göre daha net bilgiler içermektedir. Bu sayıma sadece erkekler dâhil edilmiş ve İstanbul başta olmak üzere bazı bölgelerde sayım yapılmamış olduğundan bu veriler dönemin nüfusunu tam olarak ortaya koymamaktadır (Elibol, 2007: s. 148). Sayım verileri şu rakamlarla ifade edilmektedir:

Tablo 2. 1831 Osmanlı Nüfus Sayımı

Liva ve Sancaklar	Müslüman	Diğer
Rumeli	337.000	724.000
Silistre	488.000	829.000
Anadolu	1.084.000	89.000
Karaman	229.000	35.000
Sivas	278.000	50.000
Adana	88.000	4.000
Cezayir-i Bahr-ı Sefid	109.000	123.000
Trabzon	125.000	12.000
Çıldır	73.000	5.000
Kars	18.000	2.000

Kaynak: Elibol, 2007: 147. Donald QUATAERT, “The Age of Reforms, 1812-1914”, An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914, (Ed. Halil İnalcık ve Donald Quartert), Cambridge University Press, Cambridge-1994. Sf. 779.

Osmanlı topraklarında 19. yüzyılın ikinci yarısına doğru ikinci bir nüfus sayımı gerçekleştirilmiştir. 1844 yılında yapılan ikinci sayım da sadece erkek nüfusunu kaydetmiş ve devlet sınırlarının genelini kapsamamıştır. Nüfusun dağılımı bölgelere göre aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 3. Osmanlı Nüfusunun Bölgesel Dağılımı (1844)

Bölgeler	Nüfus	Bölgeler	Nüfus
Trakya	1.800.000	Anadolu	10.700.000
Rumeli ve Teselya	2.700.000	Suriye, Mezopotamya, Kürd.	4.450.000
Bulgaristan	3.000.000	Arabistan (Mekke, Medine, Habeşistan)	900.000
Arnavutluk	1.200.000	ASYA TOPLAMI	16.050.000
Bosna-Hersek	1.100.000	Mısır	2.000.000
Eflak	2.600.000	Trablus ve Fizan	600.000
Boğdan	1.400.000	Tunus	1.200.000
Sırbistan	1.000.000	AFRİKA TOPLAMI	3.800.000
Ege Adaları	700.000	GENEL TOPLAM	35.350.000
AVRUPA TOP.	15.500.000		

Kaynak: Elibol, 2007: 153. M.A., Ubicini, Lettres on Turkey, (Trns. Lady Easthope), Arno Press, New York-1973, C. I, s. 18.

1877 Osmanlı-Rus savaşı ve 1878-79 Ayastefanos ve Berlin Antlaşmalarını takiben Tuna'nın güney ve güneydoğusu ve Kafkaslardaki toprak kayıpları nedeniyle, bir milyonu aşan sayıda Müslüman Türk'ten oluşan bir kitlesel göç Trakya ve Anadolu'ya gerçekleşmiştir. Bu büyük göçün sonucunda, Müslüman nüfusu Hristiyan nüfusunu büyük ölçüde aşmıştır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti büyük çoğunlukla Müslümanlardan oluşan bir devlet haline gelmiştir (Karpaz, 2006: ss. 55-56). 19. yüzyılın sonlarında, 93 Harbi'nin sonucunda Türkiye'nin kaybettiği topraklar Romanya Prenslığı, Sırbistan Prenslığı, Karadağ Prenslığı, Teselya, Güney Moldavya, Tunus, Kıbrıs, Bosna-Hersek ve Bulgaristan'dır (Öztuna, 2013: s. 203). Kaybedilen bu topraklarla birlikte Osmanlı Devleti hem büyük oranda küçülmüş, hem de milyonlarca kişiden oluşan nüfusunu kaybetmiştir.

Harp sonrasında 19. yüzyılda yaşanan büyük göçler, Osmanlı'nın Balkan topraklarının devlet haline gelmesiyle başlamıştır. Bu büyük göçlerden ilki, Rusya'nın Kırım'ı işgaliyle gelen Tatarların göçüdür. Bu göçün önemi, Rusya'nın

1856'da halkı göçe zorlamasıyla artmıştır. Bunun yanında bir diğer önemli göç Rusya'nın 1860'ta Çerkezistan'ı aldığında gerçekleşen büyük göç dalgası olmuştur. Yüzyılın yarısı boyunca, aralıklarla devam eden bu büyük göç sonrası, nüfus iki milyon artış göstermiştir. Rusya'nın kendi güvenliği için endişelenmesi üzerine, Çerkezler sınırdan uzağa yerleştirilmişlerdir (Quataert, 2006: ss. 917-918).

19. yüzyılda gerçekleşen bu büyük göçler, Osmanlı toplumunun sosyal yapısını önemli derecede etkilemiştir. 1783 ve 1804'te Kırım'dan, 1862 sonrası Kafkaslardan, 1878'de Balkanlardan yaklaşık 5 milyon kişi göçmesi ile birlikte toplumun nüfusu ağırlıklı olarak Müslüman ve Türk çoğunluğundan oluşmuştur. 1865-1880 yılları arası %42 nüfus artış oranı gözlenmiştir. Bu göçleri gerçekleştiren bireyler Müslüman oldukları için zorla ve kötü şartlar altında göç etmişlerdir. Aynı zamanda göçmen aileler yıllarca varlıklı olarak yaşayıp göç sebebiyle birden yokluğa düşmüşlerdir. Bu yaşananlardan sonra göçmen nüfus dinine ve kültürüne daha sıkı sıkıya bağlanmıştır (Karpas, 2006: ss. 328-329).

19. yüzyılda kaybedilen topraklardan Osmanlı Devleti'ne yapılan Türk göçleri, göçlerin yapıldığı ülkeler ve göçmen sayılarıyla birlikte aşağıdaki tabloda yer almaktadır:

Tablo 4. Osmanlı Devleti'ne Yapılan Türk Göçleri

19. Yüzyılın İlk Yarısı: 1800-1850:	
Kırım, Rusya	200.000
Yunanistan, Adalar, Mora, vs.	300.000
Cezayir	100.000
Mısır	50.000
Diğerleri: Sırbistan, vs.	100.000
(Rumların Anadolu kıyılarına göçü)	300.000
19. Yüzyılın Son Yarısı: 1850-1900:	
Kırım, Kafkaslar	1.100.000
Kars yöresi	50.000
Bulgaristan sahası	(ölenler: 400.000)700.000
Romanya (Eflak-Boğdan, vs.)	100.000
Belgrad, Bosna, vs.	200.000
Girit	100.000
Teselya, vs.	100.000

(1877-1894 resmi rakam: 1.015) (1912-1913 Balkan Harbi Göçü: 1.100.000)

Kaynak: Baykara, 2007: 410.

Tabloda belirtildiği üzere Osmanlı Devleti 19. yüzyılın sonlarına doğru topraklarının büyük bir kısmını kaybetmiştir. Özellikle büyük oranda hububat sağlayan Balkanların devletten kopmasıyla, Anadolu toprakları tarım faaliyetleri açısından

önem kazanmıştır. Göçen bu nüfus, kırsal kesimlere yerleştirilip, tarımsal üretim yapmaya teşvik edilmiştir. Bunun için, 1857’de bir kanunname çıkarılıp, buradaki devlete ait topraklar göç eden nüfusa verilmiştir. Aynı zamanda, Rumeli’de tarımla uğraşmaya başlayanların altı, Anadolu’daki göçmenlerin ise on iki yıl vergi ödememeleri kararı alınmıştır. Bu yolla, tarımsal üretim gelişip, kent pazarlarında genişleme gerçekleşerek iç pazarda üretim artışı olmuştur (Pamuk, 2012: ss. 12-13).

II. Abdülhamit, kendi döneminde cereyan eden bu göç dalgasının ortaya çıkardığı ekonomik ve insani problemlerin çözülebilmesi adına 1878’de İdare-yi Umumiyye-yi Muhacirin Komisyonu kurmuştur. Bu komisyon, karşılaşılan yerleştirme sorunuyla on beş yıl boyunca ilgilenmiştir. Yerleştirilen nüfus kalıcı olarak düşünülüp, Osmanlı toplumuna uyum sağlamaları beklenmiştir. Bu uyum, asimilasyon şeklinde değil, aksine kendi farklı kültürlerini yaşayıp, toplum içinde bir çeşitlilik oluşturmaları şeklinde gerçekleşmiştir. Bu göçle birlikte, Osmanlı Devleti sınırları içinde Müslüman sayısı artmıştır (Georgeon, 2012: ss. 439-440).

Osmanlı Devletine çeşitli sebeplerden akın eden göç dalgası, hali hazırda çokuluslu olan toplumu daha da çeşitlendirmiştir. Farklı dili konuşan, farklı dine ve cemaate mensup birçok millet, bu topraklarda birlikte yaşamaya çalışmıştır. Kafkaslardan, Balkanlardan, Rusya’dan yapılan göçlerin oluşturduğu mozaik ek olarak, Osmanlı toplumu içinde Levantenler de bulunmaktaydı. Bunların yanında, devletin sınırları içinde maceracı yabancılar, iş adamları, yabancı şirket çalışanları gibi çok çeşitli bir yabancı nüfus da barınmıştır. 19. yüzyılın milliyetçilik akımının hüküm sürdüğü bir dönemde, Osmanlı Devleti aksine çokulusluluk oranında zirveyi görmüştür. Yüzyılın sonlarına doğru gelindiğinde, Avrupa’nın Osmanlı sınırları içindeki kültürel ve ekonomik nüfuzu sonucunda, özellikle Rum, Ermeni ve Yahudi milletlerinin toplumsal yükselişi gerçekleşmiştir. Avrupa yatırımları sayesinde açılan şirketler çalışanlarını daha çok gayrimüslimlerin arasından seçmişlerdir. Sayıları toplumun geneline kıyaslanınca çok fazla olmamasına rağmen, bu nüfusun üçte biri kentlerde yaşayan, tüccar ve işadamlıydılar. Özellikle Rumlar ve Ermeniler, zaman içinde kendi şirketlerini kurarak ticarete ve ekonomiye büyük oranda hâkim pozisyonda olmuşlardır (Georgeon, 2012: ss. 443-445).

Emperyalizmin güçlendiği 1880’li yıllarda, tüm dünyada olduğu gibi Osmanlı Devleti’nde Avrupa’nın hâkimiyetinin yayıldığı gözlenir. Osmanlı Devleti, Tunus ve

Mısır'ı kaybetmekle bu yayılmacılıktan etkilenmiştir. Bu yayılma, zamanla farklı bir hal alarak devlet sınırları içinde çeşitli alanlarda artarak devam eder. Farklılaşma (eğitimde, yatırımlarda vs.) bu nüfuzun daha barışçıl ilerlemesindedir. Yüzyılın sonlarına doğru toplumda yabancı nüfusun sayısında büyük artış görülmüştür. Özellikle büyük kentlerdeki bu yabancılar çeşitli amaçlarla (ticaret, din, tıp, turizm, arkeoloji, casusluk gibi) imparatorluğa gelmişlerdir (Georgeon, 2012: ss. 324-325).

Sultan II. Abdülhamit, Batı ülkelerinin etkin bir şekilde uyguladığı emperyalizm politikasına karşı, İslam Halifesi olarak Müslümanları dayanışma ve birliktelik halinde tutmak amacıyla, dış siyasetinde Panislamizm'i kullanmıştır. "Panislamizm, en kısa tarifiyle, dünyada yaşayan tüm Müslümanları aralarında mevcut din bağlarına dayanarak siyasi bir birlik haline getirmek çabasıdır. Bu birliğin ana gayesi Batı ülkeleri ile Rusya'nın işgal ettikleri Müslüman topraklarını Müslümanlar arasında ihtilal veya direnme yoluyla hürriyete kavuşturmak ve geri kalanların istiklallerini korumaktır" (Karpas, 2006: s. 323). Batı'nın Anadolu toprakları dışındaki Müslümanlar arasında başlattığı ırkçılık akımını durdurmak ve temelde tüm Müslümanları kendine bağlayarak Batı'ya karşı çıkmak amacıyla yöneldiği bu siyasette Sultan Abdülhamit sömürgecilere karşı bir birlik sağlamaya çalışmıştır. Bu amaçla, gayr-i Müslimlerin yönetimi altında bulunan Müslümanlarla ilişki kurup, onları manen İstanbul'a bağlamıştır. Türkistan, Hindistan, Afrika, Japonya ve hatta Çin'e adamlarını göndermiştir. Çin'de kendini Halife ve tek önder kabul eden Çin Müslümanları, Pekin'de II. Abdülhamit adına bir İslam Üniversitesi açmışlardır (Sırma, 2009: ss. 72-74). Pekin Hamidiye Üniversitesi ile ilgili vesika Fransız Hariciye Arşivlerinin Çin dosyalarında ve aynı zamanda haber olarak Tercüman'ı Hakikat gazetesinin 5 Mart 1908 tarihli nüshasında geçmektedir (Sırma, 2009: ss. 100-101). Sultan II. Abdülhamit, bu siyaset ile İslam birliği ve dayanışmasını hedeflemiştir. Tüm dünyada yaşayan Müslümanların ortak bir amaç üzerine tek vücut halinde olmasını istemiştir. Güttüğü bu hedef, Müslümanların haklarının savunulmasına hizmet etmiştir.

II. Abdülhamit döneminde Osmanlı Devleti topraklarında ilk kez kapsamlı ve önceki dönemlere kıyasla daha geçerli bir nüfus sayımının yapıldığı görülmektedir. 1893 yılına kadar süren ve birtakım zorlukların yaşandığı bu gerçekçi nüfus sayımı 1881-1882 yıllarında başlamıştır. Halkın "Ermeni, Rum, Yahudi, Türk vs." olarak sayıldığı

il, kaza, kasabalardaki sayıların ayrı ayrı sunulduğu bu sayım ayrıntılı bir sayım olarak kayda geçmiştir. Sayım esnasında birtakım aksaklıklar yaşanmasına rağmen elde edilen istatistiki veriler son dönem nüfusu ile ilgili yeterince ayrıntılı bilgiler sağlamıştır. Nüfus sayımına II. Abdülhamit tarafından büyük önem verilmiş ve “İstatistik Umum İdaresi’nde” alanla ilgili uzmanlar işe alınmıştır. Ayrıca İngiltere ve Fransa’da uygulanan modern tekniklerin öğrenilmesi için çalışanlar bu ülkelere gönderilmişlerdir. Nüfus Sicil Yönetmeliğinin güncellenmesiyle 1902 yılında 4 yıl süren bir nüfus sayımı daha yapılmıştır (Maden, 2014: ss. 100, 103). Osmanlı’nın 19. yüzyıl sonlarında nüfusu takriben 30 milyondur. Nüfusun yoğunluğu özellikle Anadolu’da köylerde yoğunlaşmıştır. Şehre göç başlasa da çok büyük oranda olmamıştır (Ortaylı, 2015: s. 234). 1858’de ilan edilen Arazi Kanunnamesinin, nüfus ve toplumsal hayat üzerinde etkileri olmuştur. Kanunname ile tapulandırma ve miras konusu aile dağılmasına sebep olmuştur. Kanunnamenin miras hükümleri ile kız çocukların mirastan alacakları pay erkeklerle eşit olarak belirlenmiştir. Nüfusun kırsaldan kente göçü önceleri bekârlar tarafından yapılırken, bu dönemde aile göçü yoğunlaşmıştır. Bu şekilde, ilk gecekondulaşma gerçekleşmiş ve şehirleşme başlamıştır (Ortaylı, 2015: s. 284).

19. yüzyıl sonlarına doğru Osmanlı Devleti’nin nüfusunda devamlı bir artış gözlenmektedir. Bununla birlikte Hristiyan nüfusta 20. Yüzyılın ilk yılları itibarıyla toprak kayıpları sebebiyle azalma meydana gelmiştir (Elibol, 2007: s. 155). Bu dönemdeki Osmanlı nüfusu milletler sınıflandırmasına göre şu şekilde verilmektedir:

Tablo 5. 1906 ve 1914 Yılları Osmanlı Milletleri Nüfusu

Milletler/Dinler	1906	1914
Müslüman	15.518.478	15.044.846
Rum	2.833.370	1.792.846
Ermeni	1.140.563	1.294.831
Bulgar	762.754	14.908
Yahudi	256.003	187.073
Protestan	53.880	---
Diğerleri	332.569	186.152
TOPLAM	20.897.617	18.520.016

Kaynak: Elibol, 2007: 155. Stanford SHAW-E. K. SHAW, History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, vol. 2, Cambridge University Press, Cambridge-1977, s. 241.

İbn Haldun'a göre, nüfus ile refah birbirleriyle bağlantılıdır. Artan nüfus talepleri artırırken, talepler yeni zanaatların ortaya çıkmasını sağlar. Kalabalıklaşan şehir, beraberinde bir seviyeye kadar refah içinde bir toplum meydana getirir. Bunun devamında, artan nüfus lükse ve sefahate yöneldikçe, vergilerin arttığı ve zanaatkârların sıkıntıya düştüğü görülür. Dolayısıyla, toplumlar da gençlik, olgunlaşma, yaşlanma ve ölümle karşı karşıya gelir (Meriç, 2015: s. 156). Bu açıdan bakıldığında, 19. yüzyıl Osmanlı toplumunun sosyal dönüşümünde nüfusun artan göç akımı ile birlikte kalabalıklaştığı, kaybedilen tarım toprakları ile birlikte üretimin olumsuz etkilendiği, sanayileşen sistem içinde sıkıntıya düşen küçük işletmelerle zanaatın zayıfladığı görülmektedir.

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde çeşitli sebeplerle gerçekleşen nüfus artışı, başta İstanbul olmak üzere şehirlerde birtakım değişimleri zorunlu kılmıştır. II. Abdülhamit Osmanlı şehirlerinin imarını sağlamak adına belediyeciliğe önem vermiştir. Bu amaçla şehirlerde belediye teşkilatlarının kurulmasını sağlamıştır. Belediye teşkilatları sokakların kaldırımları genişletme, sokak aydınlatma, ağaç dikimi, park ve bahçe çalışmalarının yanı sıra belediye hastanelerinin kurulmasında

aktif rol almışlardır. İstanbul'da oluşturulan 10 belediye dairesi hem halk sağlığı koruması hem de şehrin temizlik ve düzeni için önemli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu noktada Terkos suyunun dağıtımının yapılması su konusunda atılan önemli bir adımdır (Çelik, 2018: ss. 77-78). Bu noktadan hareketle, yapılan düzenlemelerin modern anlamda belediye teşkilatlanmasının başlangıcı olduğu görülür.

1.2. Ekonomik Yapı

Yüzyıllardır Türk-İslam devletlerinde ekonomik faaliyetlerin belirlenmesinde sosyal adalet ve sosyal refah en önemli iki husustur. Sosyal refah kavramı, Batı devletlerinde de mevcut olmasına karşın, Türk-İslam devletleri, insanın sömürüsü ve haksız kazancın engellendiği sosyal adalet konusunda bu devletlerden ayrılır. Nitekim kapitalist ekonomi sömürüye dayalıdır (Şener, 2016: s. 226). Türk-İslam devletlerinden biri olan Osmanlı Devleti'nde de geleneksel ekonomik algı sosyal adalet ve sosyal refah temelinde şekillenmiştir.

Osmanlı Devleti'nde ticaret ve ekonomi devletçi, ahlaka dayalı olmuştur. Ticaretle temel amaç, halkın refahına uygun hareket etmektir. Bundan dolayıdır ki, özellikle gıda ve ev eşyaları ticaretinde kar öncelik olmamıştır (Karpas, 2006: s. 469). Bununla birlikte, 19. yüzyılda devletin geleneksel ekonomik yapısında birtakım değişimler gerçekleşmiştir.

1.2.1. Osmanlı Devleti'ndeki geleneksel ekonomik algının değişimi

Osmanlı Devleti, İslam Devletlerinin devamı olarak, ekonomik sistemini şekillendirirken bu devletlerin ikta, timar, fütüvvet, ahilik, hisba gibi kurumlarını miras almıştır (Tabakoğlu, 2017: s. 199). Osmanlı ekonomisi, kapitalist ekonominin aksine arz yönlüdür. Bu ilke aynı zamanda alıcı yerine daha çok verici olan Osmanlı toplumu için de geçerlidir. Bu zihniyet, ahilik sisteminden köklenmiştir. Toplum dayanışmasının artması bu yolla söz konusu olmuştur. İslam ilkelerinden olan infak da bu manada, daha küçük daireden başlayarak toplum dayanışmasıyla kalkınmayı hedefler. Ekonomi toplum refahını sağlamak adına bir araç hükmünde kalmıştır. Zira bireylerin ihtiyaç duydukları malları ödeyebilecekleri ücretten almaları refah olduğundan, ekonomi arz yönlü olmalıdır (Tabakoğlu, 2017: s. 204). Ahilik sistemi, Osmanlı ekonomisini Batı'dan farklı kılan en önemli özelliklerdendir. Batıdaki burjuvazi, Batı medeniyetinin özü iken, Osmanlı'da ahilik, toplum ve ekonomiye etki eden önemli bir faktördür. Dolayısıyla Osmanlı'da sınıf kavgaı olmamıştır.

Kapitalizmde, bireyi önceleyen sistem öne çıkarken; Osmanlı'da toplumun menfaatini bireyin menfaatinden üstte tutan, kanaatkâr birey var olmuştur. Ahiler, ekonominin Anadolu'daki ilk örgütleyicileri olarak bu hali temsil etmişlerdir. Bunun yanında, Osmanlı toplumunda Tanzimat'a kadar burjuva sınıfına rastlanılmaz (Tabakoğlu, 2017: ss. 214-215).

Osmanlı ekonomisinde, geleneksel Orta-Doğu sistemi görülmüştür. Devlet, üretimi kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Üretimde sınırlı pazar için sınırlı bir üretim yapılması, yani hinfet sistemi ön planda olmuştur. Bu sistem, hisba ile denetim yapılması gerekliliğine yol açmıştır. Süreç içinde karşılaşılan ekonomik problemlere çözüm yine hinfet sisteminde aranmış ve devlet merkantilist bir sisteme yönelmemiştir. İç pazarı ön planda tutan, artan dış pazar ihtiyaçlarını öncelleyen hinfet sistemine Osmanlı Devleti, Tanzimat (19. yüzyıl)'a kadar bağlı kalmıştır. Endüstri kapitalizmine karşı duruş, geleneksel kültürle ve devletin kontrolüyle sağlanabilmiştir (Karpas, 2006: ss. 293-294).

Osmanlı Devleti, zanaat üretimini, oluşturduğu hisba düzenlemesinin loncalar tarafından sıkı takibi ile kontrol etmiştir. Tüm süreçleriyle üretim, ürün için gerekli hammadde sağlanması ve fiyatlar, devletin denetimi altında olmuştur. Bu şekilde, devlet hem iç pazarı kontrol altında tutmuş, hem de sermaye birikimini engellemiştir. Devletin satılan mallardan vergi alması da oluşan artığı her anlamda elinde tuttuğu sonucuna ulaştırır (Keyder, 2013: s. 203). Dolayısıyla, Osmanlı'da üretim ve pazarlama kısıtlı bir şekilde olmuştur. Üretim, sadece iç pazarın ihtiyacını karşılayacak kadar yapılmış, fazlası fiyatlarda azalmaya, eksiği artışa sebep olduğundan, üreten de sınırlı tutulmuştur. Bu sebeple, lonca sistemine göre, sanat ustalarının sayılarının belirleneni aşması engellenmiştir. Kadı sicillerinde, ustalar şehir ve kasabalar için belirlenen sayıyı aşacak sayıda dükkân açmaktan men edilmişlerdir. Bunun yanında, şehirlerde nüfus arttıkça beraberinde artan taleple lonca sistemi yetersiz kalmaya başlamış, liberal sisteme doğru bir değişim söz konusu olmaya başlamıştır. Devlet buna karşın, aynı sistemi 19. yüzyıla kadar devam ettirmeye çabalamıştır. İngiltere ile yapılan 1838 Ticaret Antlaşması önemli bir dönüm noktası olup, Osmanlı pazarına makine sanayi ürünlerini sokmuştur. Bu değişimi takiben, yerli sanayinin çöküşü gözlenmiştir (Karpas, 2006: ss. 297-299).

Klasik dönem Osmanlı toplumunda, sosyokültürel ve idari yapılar üç temel kurum üzerine kurulmuştur. Bunlar tımar, ordu ve vakıftır. Tımar ve ordu arasında önemli bir bağ bulunmaktadır. Tımar toprak parçası olarak, ekonomik gelir sağlarken; miri (devlete ait) olan bu tımar arazileri, sipahiye, savaş zamanında devlete hizmet şartıyla verilmiştir. Sipahi, bu yolla devlet arazisinin işlenişini kontrol edebilmiş fakat kendisine ait olmayan bu toprak parçasını miras bırakması engellenmiştir (Karpata, 2014: ss. 24-25). Tımar sistemi Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla kaldırılana kadar Osmanlı ekonomisini önemli ölçüde etkileyen bir sistem olmuştur.

Tımar sistemi iktâ uygulamasına uzanmaktadır. İktâ uygulaması, Hz. Peygamber döneminde uygulanmış bir sistemdir. Toprağın işlenmesini, boş kalmamasını isteyen Hz. Peygamber, boş arazilerin de devlet mülkiyetinde kalıp bireylerin işletmesine açılmasını istemiştir. Bu sistem ilerleyen zamanlarda tımar sistemi olarak devam etmiştir (Tabakoğlu, 2017: s. 118). İktâ sistemi, özel toprak mülkiyeti olmadan toprağın işletilmesi şeklindeyken, zamanla kamuda çalışan memurlara ve askerlere maaş yerine verilen iktalar olarak devam etmiştir. Bu topraklarda mülkiyet olmadığı için bireylerin tasarrufu olmamış ve aynı zamanda vakıf, hibe ve satışa açık olmamışlardır. Büyük iktalar, işleten askerin ölümüyle oğluna geçebiliyorken, küçük iktalarda bu durum söz konusu değildi. Bunun yanında, iktaları işleten her zaman ailesine nezareti bırakamıyordu. İyi bakılmadığında, zulme yeltenildiğinde veya bırakılacak kişinin yeterince liyakati olmadığında iktalar el değiştirmiştir (Tabakoğlu, 2017: ss. 127-128).

Osmanlı'da miri toprak, devletin kontrolünde olan topraklar olarak tanımlanır. Bununla birlikte, devlet tüm tarım topraklarını elinde tutmamıştır. Miri toprak, bağ ve bahçeler dışında kalan, hububat ekiminin yapıldığı arazileri kapsamıştır. Bu arazilerin devletin kontrolü ve koruması altında bulunmasının sebebi, toplumun ve ordunun geçiminin ve iâşesinin bu arazilerde yapılan hububat ekimine bağlı olmasıdır. Bir çift öküzü olan aile, ekonomik olarak verimli bir işletme olarak kabul edilmiştir ve devamlılığı istenmiştir. Devlet, çift-hane sistemi olarak adlandırılan bir tarımsal ekonomik ve sosyal düzen kurmuş ve bunun korunması için çabalamıştır. Miri topraklar, tapulu arazi ve mukataalı topraklar olarak iki kategoriye ayrılmıştır. Tapulu arazi; köylü ailelerine verilen, işlemekle yükümlü oldukları, satma, hibe veya vakfetme yetkilerinin olmadığı fakat babadan oğula geçebilen çiftlikler olarak

tanımlanır. Tapulu toprakların babadan oğula geçme ilkesi, toprağın işlenmesinin sürekliliğini sağlamak amacını taşır. Köylü kanunlara uygun bir şekilde toprağı işlemekten sorumludur. Devlet, köylünün haklarını garanti altına almıştır (İnalçık, 2015: ss. 247-248). Bu sistemle, devlet hem toprağın boş kalmayarak sürekli işlenmesini garanti altına almış, hem de köylü aile işletme sisteminin haklarını koruma altında tutmuştur.

Osmanlı Devletindeki miri toprakların bir diğerkategorisi de mukataalı topraklardır. Bu araziler de tapulu topraklar gibi devlete ait olmalarına rağmen, farklı olarak kimsenin işlemediğı topraklardır. Devlet, bu toprakları, genellikle açık artırma ile belirlenen bir bedel karşılığında özel kişilere kiralamıştır. Kiralayan kişi sadece devletle karşılıklı belirlediğı kira bedelini ödemiştir. Devletin bu toprakları mukataa ile vermesinin sebebi, belirli sebeplerden dolayı işlenemeyen toprakların bozulmasının önüne geçilmesi ve bu kiralamadan devletin gelir elde etmesidir. Devletin asıl amacı mukataalı çiftliklerin de, zaman içerisinde bir köylü ailesi tarafından işletilen tapulu araziler haline gelmesidir ki bunların örneklerine rastlanmıştır (İnalçık, 2015: ss. 249-250). Aynı zamanda, Osmanlı Devletinde, geniş toprak sahipleri, topraklarını küçük birimlere bölüp köylülere kiralamışlar ve bu sebepten, küçük ve orta işletmeler, üretimde önemli etkiye sahip olmuştur. Dolayısıyla köylü üreticiler Osmanlı mali temelini oluşturmuşlardır(Pamuk, 2012: ss. 14-15).

Osmanlı Devleti için hem ekonomik hem de askeri alanda önemli bir rolü olan tımar sisteminin zaman içinde sona ermesi ile birlikte iltizam sistemi ön plana çıkmıştır. Osmanlı ekonomisinde önemli yere sahip olan iltizam sistemi uzun süre Akdeniz ile Hint Okyanusu arasındaki bütün İslam devletlerinde vergi toplama biçimi olmuştur. Bu sistem, devlete bireylerin peşin ödemeler yaparak bir bölge veya kaynağın vergisini toplama ayrıcalığına sahip oldukları bir sistemdir. Tımar sistemi ise, daha çok 15. ve 16. Yüzyıllarda vergi toplama sistemi olarak kullanılmakta iken, savaş teknolojilerinde olan gelişmelerden dolayı önemini kaybetmiştir. Bu noktada, iltizam sistemi devreye girmiştir (Pamuk, 2014: s. 13).

İltizam sistemi kısıtlı gelir kaynakları için olsa da Osmanlı Devleti'nin kurulduğı andan itibaren nakit ihtiyacını karşılamak adına başvurduğı bir sistem olmuştur. Bununla birlikte, 17. Yüzyıl sonu itibarıyla sistem daha etkin biçimde kullanılmıştır.

Bu sistemde, mültezim devlete para sağlama vazifesi görüyordu. Para, vergi toplanmadan önce devlete borç olarak veriliyordu ve mültezim vergi toplama hakkına sahip oluyordu. Bu sistem, uygulama esnasında tefeciliğe yol açmıştır. İltizam sisteminin devamında, 18. Yüzyılda ayanlarının oluşumu söz konusudur. Ayan kesimi, iltizama sahip olan mültezimlerin aynı zamanda mahalli otorite haline gelmesiyle oluşmuştur. Dolayısıyla, hem ekonomik, hem de politik güce sahip yeni bir kesim bu şekilde ortaya çıkmıştır. Ayanlar, zaman içinde büyük çiftlikler oluşturarak, daha çok gelir getirecek ticari ürün üretme işine girişmiş ve ihracatla yasadışı yollarla satılan ürünlerden daha fazla gelir elde etmişlerdir. Çiftliklerin üretimi ticarileştirmesiyle, Osmanlı devleti kapitalist ekonomiye açılmıştır. Ayan sistemi 19. yüzyılda kaldırılmasına rağmen, ticari tarım devam etmiştir (Keyder, 2013: ss. 217-220).

İltizam sistemi ve ayanlarla ilgili yaşanan sorunlardan dolayı Tanzimatçılar bu sistemi ortadan kaldırmaya çabalamıştır. O dönemde, Maliye Nezaretinin yerine bulunan baş defterdarlık makamı yalnızca merkezi hükümetle ilgili gelir ve giderlere dair bilgisi olan bir ofis olarak çalışmaktaydı. Genel anlamda denetleme yapan kurum olan Divan-ı Muhasebat 1879 yılında kurulmuştur. Bu gibi eksikliklerden dolayı iltizam sistemi tam anlamıyla kaldırılamamıştır, ancak bu yolla güçlenip iktidara başkaldıran yöneticiler ortadan kaldırılmıştır (Ortaylı, 2015: s. 151).

19. yüzyılın ilk dönemlerinde ekonomi kuramsal olarak incelendiğinde geleneksel yapının hâkim olduğu bilinmektedir. Ticaret devletin denetiminde devam etmekte ve loncalar da bu denetimde önemli bir rolü üstlenmekteydiler. Bu kuramsal olarak doğru olmasına rağmen gerçek ekonomiyi yansıtmamaktaydı. Dış ticaret kaçaklığı, denetimdeki eksikliklerin yanı sıra Avrupa devletlerine ticaret konusunda verilen ayrıcalıklar, Osmanlı ekonomisini olumsuz etkileyen faktörler arasında gösterilmiştir. Avrupa ülkelerinde buhar gücünün kullanılmaya başlanması sonucunda da bu ülkelerin üretimleri artmış ve Osmanlı Avrupa devletleri için pazar olarak görülmüştür (Çadircı, 1991: s. 6).

19. yüzyılda dünya ekonomik sistemine uyum sağlamak adına Osmanlı Devleti reformları devreye sokmuştur. Tanzimat, Osmanlı'nın bu ekonomik sisteme giriş vesilesi olarak uygulanmıştır. II. Mahmut, tımar sistemini ortadan kaldırarak devletin bu topraklara sahip olmasını sağlamış ve önceden gelen, devletin toprak sahibi değil

bunun yöneticisi olma ilkesine karşı hareket etmiştir. Bunun yanında ayanlar da ortadan kaldırılıp, mülkleri devlete geçirilmiş ve vergi ediniminde azalma gözlenmiştir (Karpaz, 2006: s. 325).

II. Mahmut' un gelişim adına yaptığı reformlarının, Osmanlı üretim sistemi üzerinde olumsuz etkileri olmuştur. İngiltere ile 1838 yılında yapılan ticaret anlaşması ile bu ülkenin endüstri ürünlerini Osmanlı'da pazarlama imkânı verilmiş ve bununla birlikte ülkedeki tekstil endüstrisi olumsuz etkilenmiştir. Loncalar zayıflamış ve işsizlik ortaya çıkmıştır. Bunun yanında, II. Mahmut' un merkezi vergi sistemi kurma çabasının başarısız olması, devlet gelirinde büyümeyi olumsuz etkilemiştir. Dolayısıyla, padişahın iktisadi politikası, daha ziyade devlete gelir elde etme ile ilgili olmuştur. Gereken ekonomik geliri II. Mahmut, cizye vergisinde artırıma giderek sağlamaya çalışmıştır. Ayanları ortadan kaldırdığı ve vakıfları merkezileştirdiği için, toprak işleme sistemi bozulmuş; bunun yanında, savaş, hastalık vb. nedenlerle nüfusta büyük oranda azalma gerçekleşmiştir. Bu durum toprakların işlenmesi için gereken işgücünün olmadığını ortaya koymaktadır. Ekonomik alanda yaşanan bu sorunları ortadan kaldırmak amacıyla 1839 yılında Tanzimat Fermanı ilan edilmiştir. Bu dönemin Osmanlı Devleti için büyük bir ekonomik kriz dönemi olduğunun altı çizilmelidir. Ekonominin düzelmesi adına yapılan bu gelişme, bürokrasinin ekonomik ve beşeri kaynaklar üstündeki hâkimiyetini devam ettirmesi, bireye ekonomik özgürlük sağlamaması ve ekonomik kalkınma meselesine yeterince eğilmemesinden dolayı tam anlamıyla başarılı olamamıştır (Karpaz, 2014: ss. 90-93).

19. yüzyılın önemli devlet adamlarından Cevdet Paşa'nın, devletin mali durumuyla ilgili arzına bakıldığında, ekonominin 19. yüzyılın hemen öncesinde daha sorunsuz olduğunu gösterir. Yapılan devlet harcamalarında gelire göre idare edildiği, maaşların ayda bir yatırıldığı, saray giderlerinin sade olduğu, şehzade ve kadınların vakitlerini sarayda geçirdikleri tablosunu çizerek saray hazinesinin israftan uzak olduğunu belirtir. Bununla beraber, zaman içinde bu tablo değişerek yeni medeniyet algısıyla yapılan masraflar haddini aşmıştır. Giderler ve ordu için borç alınmaya başlandığı görülmüştür. Sultan Abdülmecit, mali konuda dikkatli olmaya çalıştı ise de, 1885'te yaptığı konuşmasında bu durumun düzelebilmesi adına işletmeler ve demiryolları kurulması gerektiğini ve Beşiktaş Sarayı'nın gereğinden fazla

“gösterişli” olduğuna kanaat getirmiştir. Yapılan arzda, dönemin Mısır valisi zamanında İstanbul’a gelen paşa ve hanımlarının yaşadığı lüks ve müsrif hayatın, İstanbul’daki vekil ve hanımlarının bu yarışa girmelerine sebep olduğu belirtilmiştir. Harcamalar çok fazla olunca ev idaresi güçleşmiş, maaşlar yetersiz kalmıştır. Bu dönemde Sultan hanımlarının da harcamaları iyice artmış ve borçlanmışlardır (Ahmed Cevdet Paşa, 2010: ss. 22-24).

Tanzimat döneminde devleti iyileştirme çabalarının ekonomik alanda başarısı tarım alanında gerçekleşmiştir. Kasaba ve köylerdeki çiftçilerin istikrarlı üretimi sayesinde verim alınmış ve demiryolu ile ticaretin gelişmesiyle de bu büyüme desteklenmiştir (Karpat, 2014: s. 97). Tarımsal üretim Batı ile Orta Anadolu’da gelişmişken, Doğu ile Güneydoğu Anadolu’da çok sınırlı olmuştur. Özellikle Kürt aşiretlerinin olduğu Güneydoğu’da, merkezi otorite zayıf olduğundan bu bölgeler askerlik ve vergi ödemeleri haricinde özerk bırakılmışlardır. Bu bölgelerde tarıma geçilmesi ile aşiret reisleri yarı-feodal yapı içinde toprak sahibi olmuşlardır (Pamuk, 2012: ss. 16-17).

19. yüzyılda Osmanlı Devleti bir yandan tarıma dayalı olmasının yanında, diğer bir yandan da dış ticarete açılmış bir yapıdadır. Aynı zamanda küçük üreticili tarımsal bir yapı, kuvvetlendirilmiş ve siyasi olarak bağımsız bir merkezi devlet olarak tanımlanabilir (Pamuk, 2012: ss. 27-28). 19. yüzyılda Osmanlı ekonomisi merkezi bürokrasinin denetimi altındaydı. Bu yolla, Avrupa’nın ekonomik etkisi kontrol altında tutularak denetimin tek elde kalması amaçlanmıştır. Merkezi devlet, küçük üreticiliği desteklemiştir. Loncalar, 20. yüzyıla kadar devlet tarafından destek görmüştür; lakin 19. yüzyılın ekonomik açılışında el becerisi ile yapılan üretim, ithal mallar ile yarışında başarılı olamamıştır. Yeni teknolojiler kullanılarak Avrupa’da yapılan seri üretim karşısında küçük ölçekli üretimde gerileme olmuştur (Pamuk, 2012: ss. 61-63).

Sınırlı tüketimin olduğu Osmanlı Devleti’nde, dış ticaret çok yoğun olmamıştır. 19. yüzyılda en çok tüketilen ithal ürün kahve ile şekerdir. İç ticarete bakıldığında da, daha çok birbirine yakın yerler arasında yoğun, uzak yerlerde ise lüks ürünlerin ticareti şeklinde yapıldığı görülür. Ticaretin artması ancak demiryollarının genişlediği döneme rast gelir. 1840’lı yıllarda Fransa, İngiltere ve Avusturya ile yapılan ticaret hacminde genişleme görülmüş, 1880 sonrası bu devletlerin yerine ise

Avusturya-Almanya ve İtalya ürünleri Osmanlı pazarında yerini almıştır (Ortaylı, 2015: ss. 254-255).

19. yüzyılda gerçekleşen Sanayi Devrimi, başta İngiltere ve Batı Avrupa ülkeleri olmak üzere, Üçüncü Dünya ülkelerini de ekonomik olarak etkilemiştir. Devrimi gerçekleştiren ülkeler, hızlı ve çok sayıda üretim elde etmiş ve kısa sürede bu mamul malları satacak pazar ve aynı zamanda hammadde arayışına geçmişti. Bu şekilde, Üçüncü Dünya ülkeleriyle ticaret başlamıştır. Bu yayılım sadece ticaret ile değil, sermaye yatırımları ile de devam etmiştir. Avrupa ülkeleri demiryolları ve limanlar gibi yatırımlarla bu ülkelere borç vermeye başlamıştır. 19. yüzyılın küreselleşme çağında, Osmanlı diğer devletlerden farklı olarak merkeziyetçiliğe önem vermiştir. Avrupa’da yaşanan mali ve askeri ilerleme, ayanın güçlenmesi ve Balkan bağımsızlık hareketleri, Osmanlı Devleti’ni reform hareketlerine sevk etmiştir. Güçlü bir ordu kurulması, teknoloji ithali, telgrafın kullanılması ve demir yollarının yaygınlaştırılması devletin merkezi kontrolünü artırıp ayanları geriletmiştir(Pamuk, 2012: ss. 4-5).

Osmanlı, Avrupa ile ilişkilerinde, 19. yüzyılda Çin ve Japonya’nın baskısıyla dışa açılması gibi bir deneyime sahip değildir. Aksine 16. Yüzyıldan itibaren yabancılara verdikleri kapitülasyonlar vasıtasıyla ekonomik ve politik başta olmak üzere birçok ilişki içindeydiler. Zamanla ölçüsüz hale gelen bu kapitülasyonlar, 19. yüzyılda Avrupa’nın Osmanlı Devleti üzerinde bir nevi hâkimiyet vasıtası şekline dönüşmüştür (Georgeon, 2012: s. 26).

18. yüzyılın sonlarından itibaren kara ve deniz ulaşım teknolojilerinin gelişmesiyle daha güvenli ve ucuz hale gelen ulaşım ile birlikte ticarete gelişmeler olmuştur. Bu gelişmeler, Batılı devletlerin Osmanlı ile ticaret bağlarını artırmıştır. Bunun yanında, Osmanlı ürünleri 19. yüzyılda rekabetle karşılaşmış ve hububatının önemi dünya pazarlarında azalmıştır. Ayrıca ithal edilen ürünlere erişim kolaylığından dolayı, iç pazarda da sorunlar ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak, bu yüzyılda gelişen nakliyat, Osmanlı pazarlarını olumsuz etkilemiştir (Quataert, 2006: s. 919). Avrupa’da sanayinin gelişmesi, Osmanlı’da ilk olarak tahribata sebep olmuştur. Bununla beraber, devletin imalatçıları sanayi sektöründeki bu durumu yakından takip ederek kullandıkları metotları güncelleyip, yüzyıl boyunca, sürekli değişikliklere kendilerini adapte etmeye uğraşmışlardır. Öyle ki, 20. Yüzyılda kimi sektörde rekor seviyede

Üretim gerçekleşmiştir. İmparatorluğun sanayi ile ilgili 19. yüzyılda Avrupalı düşünürlerin görüşlerinin olumsuz olmasının nedeni Osmanlı sanayinin mekanize fabrikalar kullanmadan üretim yaptıkları için geri ve modern olmamasını vurgulamalarındandır(Quataert, 2006: ss. 1001-1002).

Osmanlı Devleti'nin merkezi devleti güçlendirmek adına yaptığı reformlar, bir yandan amacına hizmet ederken, diğer yandan bir takım ödünlerin verilmesi ile sonuçlanmıştır. Reformlar Avrupa Devletleri'nin desteği gerçekleşirken karşılığında Osmanlı'dan ekonomisini dışa açması beklenmiştir. Bu açılım da, ekonomik ve toplumsal açıdan aksine merkezi kontrolün yitimine yol amaya balamıtır. Devletin ticaret ve tüccarlar üzerindeki denetimi azalmış, devletin topraklarında Avrupa sermayesi güçlenmeye balamıtır. Yabancılar artık sermaye yatırımı ve toprak alımı yapmaya balamılardır. Kısa vadeli çözüm elde etmek adına verilen tavizler, uzun soluklu ekonomik ve siyasal sorunlar ortaya çıkarmıştır(Pamuk, 2012: ss. 6-7). 1858 Arazi Kanunnamesi, toprak mülkiyeti ile ilgili önemli değişikliklere sebep olmuştur. Bu kanunname ile özel mülkiyeti devlet tanımaya balamı ve toprağın ticaretine izin vermiştir. Bu yolla, ayanlar sınırlanıp, tarımsal üretim artması ile vergilerin artması hedeflenmiştir (Pamuk, 2012: s. 9). Yabancıların Osmanlı Devleti topraklarında mülk satın almalarına yönelik ayrıcalık birçok problemi beraberinde getirmiştir. Devlet, yabancıları ve bu mülkleri koruma altında tutmayı garantilediği için, herhangi bir olumsuz mahkeme kararı bu korumadan ötürü uygulanamamakta ve elçiliklerin aracılığına ihtiyaç duyulmaktaydı. Dolayısıyla, yabancılar bu konuda imtiyazlı duruma geçmiştir (Ahmet Cevdet Paşa, 2010: s. 214).

1839 ve 1856 Fermanları ve 1876 Anayasası, 19. yüzyılda devletin merkezi ve batılı hale gelmesine, halkın kanunlara uyması ve onların karşısında eşit olmasına, ekonomik anlamda ilerlemeyi sağlaması gibi birçok önemli gelişmeyi sağlamıştır. Bunun yanında, 1826 Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması da dönemin önemli olayları içindedir. Loncalara girip esnaflık yapmış olan Yeniçeriler, şehirdeki ekonomik faaliyetlere katkı sağladıklarından, ocağın lağvedilmesiyle birlikte ehir ekonomisi etkilendi ve bu da liberalizme sebep olmuştur (Quataert, 2006: s. 889).

Sanayileşme, Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıl boyunca gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu girişimlerin başarılı olamayıında tarımsal ve teknolojik gelişmenin olmamasının yanında, esnafılığın bitirilmemek istenmesi rol oynamıştır. Avrupa'da

yaşanan toplumsal devrime Osmanlı sıcak bakmamıştır. Özellikle İngiltere’de sanayileşme ile gelen yoksulluk, sıkıntı ve değerlerin değişimi korkutucu boyutta olmuştur. Tanzimat toplumu, Osmanlı lonca düzeninde ısrarcı kalmıştır. Lakin 19. yüzyılda bu düzenin yavaş yavaş da olsa bozulması beklenen bir durumdur. Bu düzenin kırılmasının ilk adımı narhın (yani satılacak ürünlerin esnaf ve kadı tarafından belirlenmiş fiyatı) kaldırılması ile atılmıştır. Belirlenen standart fiyatlar önceleri gerekliken, bu durum ticaret ve ulaşımın ilerlemesiyle ekonomide olumsuz etki yaratmaya başlamıştır. 1865’teki et ve ekmek hariç tüm ürünlerden narhın kaldırılmasına yönelik iradeyle, lonca düzeni bozulmaya başlamış, diğer kuralların da beraberinde ortadan kalkmasıyla bu süreç devam etmiştir (Ortaylı, 2015: ss. 238-239). Liberal ekonomiyi savunan Tanzimat’la birlikte, esnaf sistemi zamanla etkisini yitirmeye başlamıştır. Bu süreç yavaş ilerlediğinden, modern anlamda şirketlerin oluşturulması hızlı olamamıştır. Bu durum, büyük ölçekli sanayinin ve fabrikaların oluşumunu da yavaşlattığı için Osmanlı Devleti’nde işçi sınıfı oluşumundan da bahsedilemez. Ancak 1873 yılında yapılan tersane grevleri ilk önemli grevler olarak gösterilir (Tabakoğlu, 2017: s. 496).

19. yüzyılda, Osmanlı topraklarındaki siyasi ve ekonomik sorunlar nedeniyle özellikle İstanbul’da gıda temini noktasında sıkıntılar yaşanmaya başlamıştır. Ekonomik açıdan bakıldığında, devlet, ekonomik özgürlüğünü zamanla kaybetmeye, dolayısıyla da iç ve dış ticareti kontrol etmekte güçlük yaşamaya başlamıştır. Avrupa’dan getirilen işlenmiş maddeler büyük bir serbest pazarın oluşmasını sağlayarak iç pazarı olumsuz etkilemiş, hükümetin gıda ve diğer malların fiyatlarını sabitleme çabası başarısız olmuştur. Bu durumdaki siyasi etken ise Avusturya ve Rusya ile imzalanan barış antlaşmalarındaki ticaret serbestisidir ki bu yolla, tarım ürünlerini rahatça satın alabilmişlerdir. Bu antlaşmaların yanında, 1829 Edirne ve 1774 Küçük Kaynarca Barış Antlaşmaları da, Osmanlı’nın ekonomisine darbe olmuştur. Karadeniz’de Osmanlı ticaretinin tekeli bitiren Küçük Kaynarca Antlaşması, malların Osmanlı gemileri yerine diğer devletlerin gemileriyle taşınma ayrıcalığı getirmiştir (Karpas, 2006: ss. 464-465).

19. yüzyılda ekonomiyi olumsuz etkileyen nedenlerden biri de, özellikle bu yüzyılda Osmanlı Devleti’nde çok büyük oranda toprak kaybı yaşanmasıdır. Aşağıdaki tablo, bu kayıpları yaklaşık olarak yılları ile birlikte göstermektedir.

Tablo 6. Osmanlı İmparatorluğu'nun Toprak Kayıpları (Yaklaşık Tarihler)

1811 Mısır
1812 Besarabya
1817 Sırbistan
1828 Yunanistan
1829 Abhazya ve Mingrelya
1856 Eflak ve Boğdan
1878 Bosna-Hersek, Bulgaristan, Kars, Ardahan, Kıbrıs
1908 Girit
1912 Bingazi ve Trablus
1913 Makedonya
1913 Arnavutluk

Kaynak: Quataert, 2006: 892-893.

19. yüzyılın başından 20. Yüzyılın ilk yıllarına kadar gerçekleşen bu toprak kayıpları Osmanlı Devleti için büyük kayıplardır. Nitekim bu topraklar devletin sınırları içindeki en verimli ve yüksek nüfusa sahip olan arazilerdir. 1850'den önce özellikle Avrupa'daki eyaletlerde, nüfusun yüzde ellisi yaşarken, 1906'da beşte bir oranına gelmiştir. Toprakların kaybı, o topraklar üzerindeki zenginliğin ve nüfusun kaybı anlamına gelmekteydi ki, bu durum ekonominin üzerinde olumsuz etki oluşturmuyordu. Bu topraklarla Anadolu şehirleri arasında yüzyıllar boyunca devam etmiş olan ayakkabı derisi, yün kumaş ve pamuklular ticareti neredeyse bitmiştir. Pazar küçülmesi, halkın refahını da olumsuz etkilemiştir (Quataert, 2006: ss. 892-893). Görüldüğü üzere, Osmanlı nüfusu, özellikle 1830 yıllarında sonra büyük göç, sağlık şartlarının düzelmesi, hastalıkların azalması gibi sebeplerden dolayı artış göstermiştir. Kaybedilen yoğun nüfuslu yerler, kalan topraklardaki nüfusun yoğunluğunun artmasına sebep olmuştur. Bu durum, ekonominin büyümesine olumlu etki sağlamıştır. İşçi sayısındaki artış tarım ve demiryolu ile telgraf ağları inşaatını olumlu yönde etkilemiştir. Bununla birlikte, nüfusun yerleşiminin seyrek olması ise bu endüstriyel kalkınmayı geciktirmiş; kalabalık yerleşimi olan yerlerde sanayi gelişebilmiştir (Quataert, 2006: s. 901).

19. yüzyılda başkent İstanbul'da yaşanan değişimler, tüm yurdu etkisi altına almıştır. Çeşitli gruplardan çok sayıda halk ticaret yapmak için İstanbul'a gelip, işyerleri açmışlardır. Pazar büyüdükçe, geleneksel yolla kontrol yapan lonca, ulema gibi mekanizmalar devam edemeyince, kontrol hükümet tarafından yapılmaya başlamıştır. Yüzyılın ortalarında Anadolu'da kervan ticareti halen devam etmekteydi. Bu kervanlar, çeşitli yerlerden İstanbul'a, İstanbul'dan da Anadolu şehirlerine taşınıyordu. İstanbul'da tüketim oldukça artmıştı. Zaman içinde, Selanik, İzmir ve

Beyrut ticaret açısından önem kazanmıştır. Aynı dönemde, daha önceleri bedesten ve pazar şeklinde olan ticaret, dükkânların açılmasıyla değişim göstermiştir (Karpat, 2006: ss. 485-486).

Gelişmekte olan demiryolları ve limanlar sayesinde ticaret hacmi artmış ve bu durum önceleri yerel pazar için ürün sağlayan üreticinin dünya ticaretine açılmasını sağlamıştır. Zaman içinde lükse yönelik ithalat hacmi artmış ve belediye hizmetlerinin gelişmesiyle “Selanik, İzmir ve İstanbul” gibi liman şehirleri “Avrupalılaştı” bölgelere sahip olmuştur. Bu yerlerde tren, elektrik, vapur işletmesi yabancı sermayenin hükmünde olmuştur (Keyder, 2014: s. 61).

Sonuç olarak, klasik Osmanlı yapısında hâkim olan esnaflık teşkilatı ve fütüvvet ahlakı, 19. yüzyıl ile birlikte yenileşme dönemine girildiğinde bozulmaya başlamıştır. Esnafın dönüşümüne yol açan sebepler 16. Yüzyıldan itibaren olan göçler, kentleşme, gedik uygulaması (bir çeşit kadro), vakıf-esnaf ilişkisinin değişimi, yeniçerilerin sisteme dâhil olmaları şeklinde gösterilmektedir (Tabakoğlu, 2017: ss. 487-493). 19. yüzyıl Osmanlı Devleti, daha önce Asya tipi bir devlet özelliklerini taşıırken, ticaret sermayesinin ihtiyaçlarını karşılamaya başladığından kolonyal bir devlet olmaya başlamıştır. Bu dönüşümde aynı zamanda, bürokrat sınıfının çağdaş ideolojisi ve mali ihtiyaçları etkili olmuştur. Daha önce, kendine has bir sisteme sahip olan devlet, bu dönüşümle birlikte kapitalist sistemin bir parçası haline gelmeye başlamıştır (Keyder, 2013: s. 222).

1.2.2. 19. yüzyıl Osmanlı dış borçlanması ve ekonominin iyileştirilme çabaları

Osmanlı Devleti’nin 1770 ile 1840 yılları arasında geçirdiği savaşlar ve yaptığı reformlar, maliyeyi olumsuz etkilemiştir. Bütçedeki açıklıklar 1800’lerin ilk yarısında üst noktalara ulaşınca, ekonomiyi düzeltmek adına tağşiş yöntemine sıklıkla başvurulmuştur. Özellikle 19. yüzyılda II. Mahmut ’un idaresi altında tağşişlere devlete ek gelir oluşturması amacıyla sıklıkla başvurulmuştur (Pamuk, 2014: s. 123). Tağşişler, mali sıkıntının en yoğun olduğu dönemde devlete iyi gelir sağlamış ve ekonominin iyileşmesine kısmen katkıda bulunmuştur. Özellikle 1820 ve 1830 yıllarında yaşanan bütçe açıklarındaki fazlalık sebebiyle, sikkelerin gümüş miktarı azaltılmıştır. Bu dönem, enflasyonun çok fazla olduğu bir dönemdir. 1830’da yapılan sikke reformuyla çift metalli düzene geçilmiştir. Basılacak olan altın ve gümüş paralar, Sultan Abdülmecit tarafından getirtilen buharlı makinelerle belirlenen

sabit değerler üzerinden basılmaya başlanmıştır. Altın sikkeler 1843, gümüşler (mecidiye) ise 1844 yılında Darphane-i Amire’ de üretilmiştir. Sikkelerin belirlenen değer standartları (Tashih-i Ayar operasyonu) devlet yıkılana değin değişmemiştir (Pamuk, 2014: s. 74).

Tanzimat döneminde yaşanan ekonomik sıkıntılar, devleti ilk kez Avrupa devletlerinde olduğu gibi elle yazılan ve mühürlenlen banknot çıkarmaya yönlendirmiştir. Banknotlar ticarete değer görmediği için kısa sürede tercih edilmemeye başlanmıştır. Buna bir çözüm olarak, 1844 yılı Ocak ayında standart ayarlı sikke basımına yönelik bir kararname çıkarılmış ve Osmanlı altını yalnızca Darphane-i Amire’ de, yani merkezi darphane de basılmaya başlanmıştır (Ortaylı, 2015: ss. 152-153).

Osmanlı Devleti’nde sabit bir para düzeninin kurulması Avrupa ile yapılacak olan ticaret için ön koşul kabul ediliyordu. II. Mahmut’ un yönetimi sonrasında, 1844’te yapılan Tashih-i Sikke ile bir altın lira yüz gümüş kuruşına sabitlenmiş ve 1922’ye kadar bu standartlar değişmemiştir. Bu istikrar uzun vadede devleti mali bunalıma sürüklemiş, 1850 Kırım Savaşı’nda karşılaşılan açıklar için Avrupa’dan borç alınmaya başlanmıştır. Bu borçlanmada, 1860 ve 1870 yıllarında artışlar olmuş ve 1876’da devlet borç ödeyemez hale gelmiştir (Pamuk, 2014: ss. 129-130).

Devletin içinde bulunduğu ekonomik bunalımdan kurtulmak ve devletin ekonomisinin iyileştirilmesi adına II. Mahmut zamanında alınan tağış tedbirine gerek duyulmasının sebeplerinden biri 1828’de Rusya ile yapılan savaştır. Bu dönemde kuruştaki gümüş oranı %79 düşürülmüştür. Dört yıl içinde ekonomi düzelmeye başladığında bu değer tekrar yükseltilmiştir (Pamuk, 2012: ss. 104-105). Devlet tağış uygulamasına başvurmasının yanında parasal istikrarı sağlamak adına düzenlemeye giderek iki metali temel alan sistemi kullanmıştır. Bunun akabinde ise dış borçlanmaya başvurulmuştur. Yüzyıl boyunca dış ticarete senelik % 5’e yakın büyüme ve dış yatırımlarda artış olmuştur. Bununla birlikte 1875 yılında ekonominin kötüleşmesi ve borçların ödenemeyecek duruma gelinmesi ile dış borçlanmanın olumsuz etkileri hissedilmiştir. Bu sürecin sonunda Düyun-ı Umumiye’ nin kurulmasıyla değerli kaynaklar yatırımcılara verilmek zorunda kalınmıştır (Pamuk, 2012: s. 115).

Devletin ekonomik sorunlarının halli için uzun yıllar dış borçlanmaya gidilmemiştir. Bunun sebebi, Müslüman bir devletin diğer devletlerden borç almasının uygun görülmemesidir. Mustafa Reşid Paşa sadaretinde, 1850 yılında ilk kez İstanbul Bankası kurumundan borç alınmıştır. Bunu takip eden yıllarda alınan diğer dış borçlar sonucunda, Sultan Abdülaziz döneminin sonlarına gelindiğinde, toplam dış borç 5,297.676.500 franktır. Buradan anlaşılacağı üzere II. Abdülhamit tahta çıktığında devlet iflasın eşiğindedir. Elde edilen gelirin büyük çoğunluğu borçları ödemek için kullanıldığında, devletin ihtiyaçlarını karşılayacak bütçe bulunmamaktaydı. Dış borçların Osmanlı'dan tahsil edilmesi adına Avrupa devletleriyle 20 Aralık 1881 yılında bir anlaşma imzalanmış ve bu durum Duyun-ı Umumiye' nin oluşumuna yol açmıştır. Ülkenin birçok yerinde şubeler açıp memurlar çalıştıran Düyun-ı Umumiye, devlet gelirlerinin büyük kısmını gelir olarak almış ve devletin mali bağımsızlığını olumsuz olarak etkilemiştir (Çabuk, 2010: ss. 102-105).

19. yüzyıldaki Osmanlı dış borçlanması iki döneme ayrılır. İlki 1854-1876 arasında geçen ilk borçlanmanın başlangıcından, devletin onları ödeyemeyeceğinin açıkladığı tarihe kadar olan dönemdir. Bu dönemde çok miktarda ve yüksek faizle alınan borçlar saray inşası, donanmanın oluşturulması ve maaşlar için kullanılmıştır. Dolayısıyla, yeniden ödemeleri yapabilmek için borç alınmıştır. Lakin 1873 Avrupa ile Amerika krizleri sonrasında, Osmanlı fon bulamayınca borçları ödemeyi 1876 yılında bırakmıştır. Bunu takiben Avrupalı alacaklılara olan borçların ödenmesi için Düyun-u Umumiye İdaresi kurulmuştur (Pamuk, 2012: ss. 22-23). Düyun-ı Umumiye, alacaklı devletler adına aşar toplama görevine sahipti. Bu idare, mali teknikler ve modern kayıt sistemi kullanan bir modern örgüt idi. Osmanlı Devleti modern tekniklerle bu kuruluş vesilesiyle tanışmıştır (Ortaylı, 2015: s. 253).

Osmanlı Devleti'nin, 19. yüzyılda yaşadığı, çöküşünü hızlandıran ekonomik buhran, yükselme döneminde olmasına rağmen uzun süreli bütçe planlarına sahip olmamasından kaynaklanmıştır. Paranın kullanımına dair yeterince bilgi birikimine sahip olunmadığından, yükselme, duraklama ve gerileme devirlerinde artan mali sıkıntılarla yüzleşilmiştir. Askerlerin ulufelerini ödemek için geçici bir çözüm olarak tüccardan borç alma yoluna gidilmiş ve bu borçlanmalar 19. yüzyıla dek sürmüştür (Çabuk, 2010: s. 101).

1875'te Osman Devleti'nin dış borçları 200 milyon £ iken, geliri 18 milyon £ civarında kaydedilmiştir. Bu durumda borçların ödenebilmesi için devlet gelirinin yüzde altmışını ayırmak zorunda kalacaktı. Bu dönemde Osmanlı devleti yabancı yatırımcılara ayrıcalık tanımak zorunda kalmıştır. 1883'te bu yolla Tütün Rejisi Şirketi kurulmuş ve bu tekelci şirket devletin topraklarında tütünün kontrolünde ve alış satışında imtiyazlı konumda olmuştur. Ayrıca şirketin kârından bir kısmı Düyun-ı Umumiye' ye devlet borçları için gönderilmekteydi. Düyun-ı Umumiye İdaresi, Osmanlı'nın borçlarının tahsili için devletin vergi kaynaklarının bazılarını kontrol altına almış ve elde ettiği geliri Avrupa'da olan borç verenlere iletmiştir. Bu kontrolü sağlamak adına 20'den fazla şehirde kurduğu örgütte 5000'i aşkın personel çalıştırmıştır. Bu kurumda üst düzey çalışanlar Avrupalı iken, diğerleri Osmanlı Vatandaşları olmuştur(Pamuk, 2012: ss. 120-122). Bu sıkı denetimle, borçlar çoğunlukla düzenli bir şekilde ödenmiştir. Tahsin Paşa'nın hatıratında naklettiğine göre, Osmanlı, borçları dolayısıyla Avrupa Devletlerinin müdahil olma hamlesine karşı Düyun-ı Umumiye' yi kurmuştur çünkü borçları ödemek devlet için en önemli gaye olmuştur (Aksun, 2010: s. 24).

Düyun-ı Umumiye' nin kurulmasıyla birlikte Osmanlı'nın borçlarının ödenmesi için idaresine bazı gelir kaynakları verilmiştir. Bu kaynaklar “tuz, tütün, ispirto, balık rüsumu, ipek aşarı, pul ve damga vergisi, Bulgaristan emareti vergisi, Kıbrıs vergisi, Doğu Rumeli vergisi, Tömbeki resmi, ticaret muahedeleri değiştiği takdirde gümrük varidatı fazlası, temettü vergisi fazlası, Berlin muahedesine göre Sırbistan, Yunanistan, Bulgaristan ve Karadağ'ın Düyun-ı Umumiye'ye iştirak maksadıyla hükümete verecekleri vergiler” olarak sayılabilir (Kara, 2007: ss. 428-429).

Osmanlı Devleti sınırları içinde kurulmuş olan Osmanlı Bankası ve Düyun-ı Umumiye, emperyalist güçlerin ekonomik dayanakları olarak kabul edilmiştir. Düyun-ı Umumiye İdaresinin devamı niteliğinde olup Fransız sermayesiyle desteklenen Tütün Rejisi, dört yıl içinde 5600, sekiz yıl içinde ise 8800 çalışana sahip olmuştur. Düyun-ı Umumiye İdaresi'nde olduğu gibi yöneticileri Avrupalı iken, çalışanlar Osmanlı vatandaşıydı. Bu yüzyıl, Osmanlı topraklarında Avrupa yatırımlarının yüksek seviyede olduğu bir yüzyıl olmuştur. Fransa, yatırımcılar arasında 85 milyon frankla ilk sırada yer almıştır. Bu miktar, yüzyılın sonlarında 511

milyona çıkmıştır. Osmanlı Devleti'ndeki bir diğer önemli yatırımcı ise Anadolu demiryolları ayrıcalığını alan Deutsche Bank olmuştur (Georgeon, 2012: s. 325).

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti 19. yüzyılın ilk yarısında ekonomik olarak ağır bir yükün altında kalmıştır. Bu bunalımdan kurtulmak adına taşış, iç ve dış borçlanma gibi yöntemlere başvurulmuştur. Osmanlı Devleti, dış borçlanmaya geçmeden önce iç borçlanma ve taşış yöntemlerini denemesine rağmen, bu yöntemler kısa soluklu çözümler getirmiş ve ekonomik bunalıma tam olarak katkı sağlayamamıştır. Bundan dolayı, devlet, yeni bir çözüm olarak (savaş durumlarında) kâğıt para kullanımı ve dış borçlanma seçeneklerinden ikincisi üzerinde yoğunlaşmıştır. Bunda, hem alacaklıların Düyun-ı Umumiye İdaresi üzerinden baskıları, hem de devletin dış piyasalardan uzak düşmeme ihtiyacı göz önünde bulundurulmalıdır. Bu sayede, dış borçların faizlerinde %10 - %12'den, % 4 - % 5'e düşüş yansıtılmış, ödemeler yapılabilmiş ve devlete yabancı yatırımlar yapılmıştır. 1914'e kadar bireylerin gelirinde de artış gözlenmiştir. Bu olumlu taraflarının yanında, dış borçlanma süreci, Osmanlı Devleti'nin vergi kaynaklarının Avrupa Devletleri'nin kontrolü altında olması ve 1900'lü yıllarda yaşanan mali-siyasi bağımlılıklar gibi büyük olumsuzluklara da sebep olmuştur (Pamuk, 2012: ss. 123-124).

1.2.3. II. Abdülhamit dönemi devlet ekonomisinin durumu

Sanayi Devrimi ve sanayileşme akımının etkileri öncelikli olarak Osmanlı Devleti'nin ekonomik yapısında gözlemlenmiştir. Özellikle yüzyılın başından itibaren artarak devam eden iç ve dış borçlanma süreci hâlihazırda Osmanlı ekonomisini sarsmış ve Avrupa kaynaklı sanayileşme süreci ile devlette ekonomik bunalım had safhaya ulaşmıştır. Yüzyıl başında bu ekonomik bunalımın çözümü adına atılan adımlar kısa süreli bir ferahlama sağlasa da, bu duruma kalıcı bir çözüm bulunamamıştır. Artmakta olan mali kriz, II. Abdülhamit döneminde yüzyılın zirvesine ulaşmış ve bu noktada Avrupa Devletlerinin borçlarını tahsil etmek adına Osmanlı Devleti'nde kurulmasını istedikleri Düyun-u Umumiye İdaresi ile sonuçlanmıştır. Bu idare aracılığıyla, dış borçlar çoğunlukla tahsil edilmiş, fakat bunun yanında Avrupa Devletleri Osmanlı Devletinin önemli üretim kurumlarının üzerinde bir süreliğine kontrol sahibi olmuşlardır. Devletin içinde bulunduğu bu mali bunalım sürecini, sanayileşme ilk etapta olumsuz etkilemiştir. Sanayi Devrimini Avrupa'da gerçekleştirdiği hızla yakalayamayan Osmanlı, bu süreçte sanayileşen

Avrupa ülkelerinin fabrikalar marifetiyle ürettikleri ihtiyaç fazlası ürün için pazar arayışlarının bir hedefi olmuştur. Dış ticaretinin çoğunu tarımın oluşturduğu Osmanlı Devleti, Avrupa'ya ucuz hammadde sağlamanın yanında, Avrupa'da işlenen bu ürünün tekrardan pazarlandığı bir mekân statüsüne bürünmüştür. Devlet, Avrupa'ya hammadde ihraç edip, işlenmiş malı ithal etmeye başlamıştır. Bu durum, ekonomik sıkıntıların içinden çıkılmaz hale gelmesiyle sonuçlanmıştır.

II. Abdülhamit devri, Osmanlı Devleti'ni ele geçirmek adına Avrupa Devletlerinin faaliyetlerini daha da arttırdıkları bir dönemdir. Bu devletler özellikle bağımsızlık hayalleri ile azınlıkların fazla oldukları yerlerde isyan çıkartarak bu amaca ulaşmak istemişlerdir. Dış siyasette Avrupa Devletlerinin baskısı, içte ise azınlık isyanlarıyla karşı karşıya kalan II. Abdülhamit, aynı zamanda babası Sultan Abdülmecid ve amcası Sultan Abdülaziz'den kalan ekonomik sıkıntı ile de başa çıkmak zorunda kalmıştır (Sırma, 2009: s. 99).

Sultan Abdülhamit 33 yıla yakın süren saltanatıyla, en uzun süre saltanatı olan padişahların beşincisidir. Bu dönemin 30,5 yılı yani birinci ve ikinci meşrutiyet ilanları arasında geçen süre şahsi idare altında olmuştur (Öztuna, 2013: s. 262). II. Abdülhamit kendi dönemindeki şehzadelerden farklı olarak daha tutumlu olmuştur. Mülkleri ve arazileri ile ilgilenerek gelirini sağlamıştır. Aynı zamanda ticaretten hatırı sayılır gelir elde etmiştir (Georgeon, 2012: ss. 38-39). Sultan Abdülhamit ticarete kireç ocağı işiyle başlamıştır. İstanbul'un kireç ihtiyacı içinde olduğunu tespit etmesi üzerine açtığı ocaktan iyi bir kar elde eden şehzade, koyunculuk işine de girmiştir. Kısa sürede çoğalan koyunlarıyla büyük sürüleri olan Şehzade Abdülhamit, İstanbul'da kaşar peyniri üretimine başlamıştır. O döneme dek, Bulgaristan'dan temin edilen bu peynir pahalı olduğu için tercih edilmezken, şehzadenin peynirlerinin piyasaya daha ucuz fiyattan sürülmesiyle, halkın tüketimini artırmıştır. Ticaretle meşguliyet sultanlığının ilk yıllarına kadar devam etmiş ve şehzadeye bir servet kazandırmıştır (Şakir, 2010: ss. 344-346). Sultan Hamit'in göreve başladığında şahsi servetinin 200.000 altın değerini aştığı bilinmektedir (Şakir, 2010: s. 44).

Sultan Abdülhamit Osmanlı tahtını devraldığında, devlet ekonomik olarak büyük bir kriz yaşamaktaydı. Saray ve hükümet hazinesi kötü durumdaydı. Maaşlar düzenli yatırılmıyor, alınan ithal silahların borçları ödenemiyordu. Özellikle son üç padişah,

Sultan Mecit, Abdülaziz ve Murat dönemlerinde saray kadınlarının yaptıkları harcamalar, israf boyutlarında olmuştur. Sultan Aziz'in vefatında bıraktığı kendi borcu 200.000 altın liradan fazlayken, Sultan Murat'ın borcu 800.000 liraydı (Şakir, 2010: ss. 43-44). 1881 yılında devletin borcu, Sultan Mecit ve Aziz zamanından kalan borçlar ve bunların faizleriyle birlikte, 252 milyon altındı. Bu miktarın bir kısmı da 93 Harbi için ödenecek tazminattı. Devlet borcu ödeyecek durumda bulunmadığından, 1881'de II. Abdülhamit Muharrem Kararnamesi ile yeni bir çözüm bulmuş; tütün, balık, sigara gibi bazı ürünlerin ve bazı eyalet vergilerinin Düyun-ı Umumiye' ye bırakılmasıyla borcun tahsilini sağlamıştır. Bu koşulda da toplam borcun 146 milyonu borçtan silinmiştir. Bu yolla borç meselesi büyük oranda çözülmüştür (Öztuna, 2013: s. 204). Sultan aynı zamanda saray içinde de iktisadi tedbirler almıştır. Mutfak harcamalarını azaltmış, has ahırda bulunan atların bazılarını askerler için göndermiştir. Şehzade ve sultanların maaşlarını da derecelerine göre düzenlemiştir (Şakir, 2010: ss. 44-45). Alınan önlemler, dış borçların ödenmesi ve dönemde gerçekleşen gelişmelerle ekonomi iflasın eşiğinden büyük ölçüde kurtulmuştur. Sultan II. Abdülhamit bunun üzerine sanayileşme hamlelerine başlayarak, Osmanlı toprakları üzerinde kalkınmanın sağlanmasına çabalamıştır. Sultan modernleşme hamlelerini; ekonomi, tarım, eğitim ve sosyo-kültürel alanların yanında toplum refahının sağlanması adına sosyal hizmet alanında da yürütmüştür.

II. Abdülhamit'in ekonomik alanda modernleşme adına yaptığı en önemli atılımlarından biri tarım alanında olmuştur. Tarımın gelişmesi için çiftçilerin bu ilmi öğrenmeleri gerektiğini vurgulamıştır. Uzman yetiştirme amacıyla yurtdışında eğitim görmelerini sağlamış ve kuram ile uygulamayı birleştirecekleri ziraat okulları (İstanbul, Selanik ve Bursa'da) açmıştır. Bunların yanında, 1888'de ziraatla uğraşanlara kredi sağlayan Ziraat Bankası kurulmuştur. Bankanın amacı köylünün tefeciye borçlanmasının önünü kesmek ise de, daha çok zengin çiftçilerin kullandıkları bir uygulama olmuş ve ticari tarımı kolaylaştırmıştır (Georgeon, 2012: s. 338). Özellikle 1880-1914 döneminde, tarım üretiminin artışı ve bu üretimin uluslararası ticarete artan rolü görülmektedir. Bu ekonomik düzelmeye rağmen, devlet içinde sanayileşme gerçekleşmemiştir. Müslüman üst sınıf tarımla uğraşmaktayken, Müslüman olmayan gruplar ise ticaretle ilgilenmişlerdir. Bu

yüzyılda, iki grubun ekonomik durumları arasında fark artmaya başlamıştır (Karpat, 2006: s. 209).

Tarımın gelişmesi adına oluşturulan Ziraat Bankası çiftçiye kredi sağlamasının yanında tarım ve hayvancılığın gelişimini de desteklemiştir. Bu amaçla at/katır cinsi ıslahı yapılmış, tohum ekimleri ve arazi ıslahı gerçekleştirilmiştir. Amerika ve Avrupa'dan getirilen çeşitli tohumlar numune tarlalarında ekilmiştir. Çeşitli tahıl ürünleri ve ağaç fidanlarının ekim/dikimi desteklenmiş ve ağaç aşılamları üzerine çalışmalar yapılmıştır. Bursa'da ipekböcekçiliğinin desteklenmesi için ilgili mektep açılmış, Merinos koyunu yetiştirilmesi teşvik edilmiş, hayvan ırkları geliştirilmiş ve çeşitli bitki/hayvan hastalıkları ile mücadele edilmiştir (Çelik, 2018: s. 69).

II. Abdülhamit'in devletin gelişmesi ve ekonominin iyileşmesi adına öncü olduğu bir diğer saha da ulaşımdır. Sultan Abdülhamit göreve başladığında, imparatorluğun sahip olduğu demiryolları birkaç yüz mili geçmemekteydi. 1866'da açılan İzmir'i Aydın'a bağlayan 80 mil uzunluğundaki ilk hat, ülkenin güneybatı bölgesinin gelişmesine büyük katkı sağlamıştır. Diğer önemli hatlar ise, Haydarpaşa ve İzmit'i bağlayan 58 millik hat ile İstanbul ve Edirne'yi birbirine bağlayan 198 millik Doğu Ekspresi'nin ilk etabıydı. Dolayısıyla II. Abdülhamit döneminde ülkedeki demiryolu hatları, yüzlerce milden, binlerce mile çıkmıştır (Lewis, 1993: s. 182). Artan demiryolları vasıtasıyla ulaşımın ve dolayısıyla ticaretin canlanması arasındaki ilişki önemlidir. II. Abdülhamit'in devletin sınırları içinde uzun demiryollarının inşa etmek istemesinin altında çeşitli sebepler yatmaktadır. Yapılan demiryolları aracılığıyla herhangi bir savaş durumunda ordunun askeri seferberliği kolaylaşacak ve kuvvetlerin taşınması daha hızlı olacaktı. Belirli bölgelerde sürekli çıkan isyanların bastırılması noktasında demiryolu ulaşımı önemli yardım sağlayacaktı. Aynı zamanda tarım ürünlerinin kolaylıkla birçok yere taşınabilmesi demiryolları vasıtası ile olacağından halkın refah seviyesinin artırılması açısından olumlu sonuçlar doğuracaktı (Karal, 2007: s. 176).

II. Abdülhamit döneminde ekonomik alandaki gelişmelerin temelini, Batıyla yapılan ticari faaliyetler oluşturmaktaydı. Tütün birçok yerde ekilip, ihraç edilmeye başlanmış, bunun yanında ipek endüstrisi de önem kazanmıştır. Açılan kömür madenleri, şehirleri birbirine bağlayan demiryolları, kullanılan diğer iletişim yolları ve modern araçlar, farklı meslek gruplarının ortaya çıkmasına yol açmıştır. 1858

Arazi Kanunu'nun gittikçe liberalleşmesi sonucunda birçok ticaret grubu oluşmaya başlamıştır. Bazı bölgelerde aşiret şeyhleri, toprak ağası olarak şehirlere yerleşmişler ve geleneksel yapıda farklılıklar oluşmaya başlamıştır. Bunun yanında, sahil şehirlerinin ticareti önceden olduğu gibi Müslüman olmayanlar tarafından yapılmaya devam etse de, şehirlerin iç kısımlarında Müslüman girişimci gruplar oluşmaya başlamıştır (Karpaz, 2006: s. 57).

Ekonomiyi düzeltme çabaları devam ederken, 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin sanayisi, Batı sanayisinden çok geridedir. Ancak ilk kez 1890 yılında demir yollarının Ankara ve Konya'ya ulaşmasıyla tarım ürünleri iç ve dış pazara açılabilmiştir. Bunun yanında devlette bütüncül bir ulusal ekonomik düzen bulunmamaktaydı. Örneğin, Rumeli topraklarında yapılan tarım, Avusturya-Macaristan'ın ekonomik sistemi ile bütünleşmişti. Basra ise Fransa ve Britanya ile benzer sisteme sahipti. Dolayısıyla, bu vilayetler dış merkezlerin etkisi altında olmuşlardır (Ortaylı, 2015: s. 235). Bütüncül bir ekonomik sisteme sahip olmaması, devletin içinde bulunduğu ekonomik krizi atlatabilme noktasında büyük bir engel teşkil etmiştir.

Sultan Abdülhamit, devletin ekonomisini düzeltme adına Osmanlı'nın vermiş olduğu kapitülasyonları delebilmek veya esnetebilmek amacıyla birçok denemede bulunmuştur. Bu denemelerinde, yabancı postanelere karşı durmuş, yurtdışında kurulup Osmanlı'da çalışmalar yapan yabancı şirketlerin tam bağımsızlığına karşı kısıtlama yapmaya çalışmış, yabancı okulların devlet tarafından denetlenmesini istemiştir. Tüm bu uğraşlarına, her seferinde kapitülasyonların "laissez-faire, laissez-passer" mantığı engel olmuş ve savunucularının direnişiyle girişimleri başarısız olmuştur. 1867 kanunuyla yabancılara verilen Osmanlı Devleti'nden toprak satın alma hakkı, II. Abdülhamit'in üzerinde çalıştığı bir başka konudur. Bu hak ile İmparatorluğun özellikle Filistin, Adana ve Ege bölgelerinde olmak üzere, yabancılara toprak satın almalarına engel olmaya çalışmıştır. Bunu bazen bürokratik yollarla, bazen Hazine-i Hassa'nın toprak satın almasıyla, bazen de bölgelerdeki eşkıyalık faaliyetlerini görmezden gelip toprak satın alan yabancılara uzaklaşmasını sağlayarak yapmıştır (Georgeon, 2012: s. 329).

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti'nin, 19. yüzyılda Batı Avrupa ülkelerindeki sanayileşmenin gerisinde kalmasının birçok sebebi vardır. Osmanlı Devleti'nde 19.

yüzyılda Batı'nın sahip olduğu sanayileşme tarzı yerine, merkeze insanı alan daha doğal ve dengeli bir gelişmenin seçildiği görülür. Bunun yanında, Osmanlı'nın 18. ve 19. yüzyılda yaptığı savaşların sonucu olan büyük ekonomik giderler de Batı Avrupa'nın makineleşme ve demir-çelik üretiminin gerisinde kalmasının bir diğer önemli sebebidir (Bulut, 2019: ss. 247-248). Tüm bu engellemelere rağmen, II. Abdülhamit, devlet eliyle sanayileşmeyi başlatmış ve bu amaçla örneğın tekstil alanında birçok ürün (fes, yünlü kumaş, bez, ipekli dokuma, pamuklu kumaş ve iplik, keten bezi, askeri elbise) fabrikaları kurmuştur. Fabrikalar sadece Anadolu topraklarında değıl, aynı zamanda Irak-Musul, Halep, Selanik, Beyrut ve Trablus'ta da açılmıştır. Tekstil sektörünün yanında kağıt; çini; porselen, Paşabahçe ve Çubuklu cam; kibrit; kundura; deri ve kundura; konserve; güherçile; tuğla ve kiremit fabrikaları da II. Abdülhamit'in girişimleriyle kurulmuştur (Bulut, 2019: ss. 250-251). II. Abdülhamit döneminde, aynı zamanda sarayda sadece Türklerden oluşan bir sanatçı zümresi bulunmaktaydı. Burada bulunan tamirhanede, fabrika ustaları ve sanayi mektepleri öğrencileri çalışmışlardır. Yıldız Sarayı'nda ise mimar Dranko kalfanın yaptığı büyük bir çini fabrikası mevcuttur. Arnavutköy'de çini yapımına uygun toprak bulunmasıyla kurulan bu fabrikada yapılan ürünler, sarayda ve çeşitli yerlerde kullanılmışlardır (Şakir, 2010: ss. 399-400). Marangozluk ve çini sanatlarında mahir olan Sultan II. Abdülhamit, saraydaki çini ve marangoz fabrikasında üretilen eşyalardan diğer hükümdarlara hediye göndermiştir (Tahsin Paşa, 2008: s. 51). Sarayda çini ve marangoz fabrikasına ek olarak, demir atölyesi ve elektrik fabrikası da yapılmıştır (Şakir, 2010: s. 400). II. Abdülhamit, sanayileşme döneminde Osmanlı Devleti'nin kurulan yeni sistemin gerisinde kalmaması ve üretimle ekonominin canlanabilmesi amacıyla sanayileşme hamlesine bizzat başvurmuştur. Bu yolla, devletin topraklarında kurulan fabrikaların çeşitli alanlarda üretim yapmasıyla dönemin şartlarına uyum sağlama yolunda önemli adımlar atılmıştır.

1.3. Kültürel Yapı

Osmanlı Devletinde 19. yüzyıl itibarıyla gerçekleşen değışim yalnızca sosyal ve ekonomik yapıyı değıl, aynı zamanda kültürel yapıyı da etkilemiştir. Millet sistemine sahip olan Osmanlı Devletinde toplum yüzyıllar boyunca çok kültürlü bir yapıya

sahip olmuştur. Ulus kavramının ortaya çıkması ve modernleşme ile birlikte Osmanlı kültürel yapısında bazı dönüşümler meydana gelmiştir.

1.3.1. Kültürün tanımı ve Osmanlı'daki yansıması

Kültür sözcüğü, Avrupa dillerinde farklı birçok anlama sahiptir. Fransızcada, daha çok, insanın insan olmasını sağlayan bilgilerin tümüne kültür denirken, Almanca ve İngilizcede sosyal yaşayışa işaret eder. Dolayısıyla, tam olarak tek bir anlamı olan bir sözcük değildir. Fransızcadan çeviride, sözcük irfan anlamına işaret ederken, Amerikanca da ise medeniyet anlamına karşılık gelir. İslami ilimlerin kurucularından İbn Haldun tarafından ortaya konan “ümran” sözcüğü ise, bu anlam karmaşasına son vererek, bu kavramla hem kültür, hem medeniyet anlamlarının kapsanmasını sağlar. Ümran, kapsayıcı bir terimdir ve insan ile içtimai hayattaki her şeyi kucaklar (Meriç, 2014: ss. 36-38).

II. Abdülhamit dönemi ünlü düşünürlerimizden Ziya Gökalp ise, kültürü, uygarlık terimi ile birlikte tanımlar. Ona göre kültür ve uygarlık hem farklılıklara hem de benzerliklere sahip iki terimdir. İkisinin benzerliği, sıraladığı sekiz toplumsal hayatı barındırmalarıdır. Bunlar dinsel, ahlaksal, hukuksal, kurgusal, sanatsal, iktisadi, dilsel ve bilimsel hayattır. Bu toplumsal hayatlar hem kültür, hem de uygarlık olarak nitelendirilebilir. Ayrılıklarına temas ederken, öncelikle kültürün ulusal, uygarlığın ise uluslararası olduğuna işaret eder. Kültür bir ulusu nitelerken, uygarlık benzer hayatlara sahip olan birçok ulusu içinde barındırır (Gökalp, 2005: s. 39).

Farklı bir tanıma göre kültür, bir toplumun sahip olduğu değerler sistemidir. Değerler, kabullenilmiş hükümlerden meydana gelirler. Bu hükümler, örneğin bir davranışın iyi ya da kötü olduğunu belirleyici hükümlerdir. Değerler, bir toplumun çoğunluğu tarafından kabul görmüş, o toplumun bütünlüğünü sağlayan ve işleyişini devam ettiren ahlaki ilkelerdir. Toplumdaki bireyler, istemli bir şekilde bu ilkelere saygı gösterip uyarlar (Şener, 2017: s. 148). Osmanlı toplumunun yapısı, kurulduğu andan itibaren içinde çok kültürlü bir toplum barındırdığı bilinmektedir. Bu toplumda bireyler, hiçbir baskı yaşamadan kendi kültürlerinin gerektirdiği gibi yaşama özgürlüğüne sahip olmuşlardır. Osmanlı üst kültüründe birleşen bu çok kültürlülükle, farklı anlayışa, inanca ve yaşam tarzına sahip insanlar bir arada güvenle, hoşgörü içinde yaşamışlardır.

Osmanlı Devleti'nde var olan çok kültürlülüğü destekleyen millet sistemi uygulanmıştır. Bu sistemde, farklı dine mensup bireyler bir araya gelerek yarı özerk bir biçimde kendi dinlerini yaşayacak ve kendi dillerini konuşacak serbestliğe sahip olmuşlardır. Bu milletler ayrıca kendi miras kurallarını uygulamış ve eğitim kurumlarında eğitim görmüşlerdir. Kültürlerini yaşamalarına engel bulunmamıştır. Sadece cizye ödemeleri zorunlu olup ve devlette yüksek konumlara sahip olamamışlardır. Osmanlı Devleti, yaygın görüşün aksine bir teokrasi değildir. Hatta devlette şariat hükümlerine aykırı gelerek alınan birçok karar olmuştur. Devletin hukuku hep ön planda gelmiştir. Tanzimat ile bu duruma ceza ve ticaret konularında eklemeler olmuştur. Avrupa hukukuna benzer yasalar çıkarılmıştır. Bu şekilde, din, devletin uygulama alanından büyük oranda dışarı çıkmıştır (Georgeon, 2012: ss. 27-28).

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde, Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile birlikte, Osmanlılık sözcüğünün anlamında değişiklikler olmuştur. Tanzimat'a kadar olan dönemde, devletin hâkim unsuru Müslümanlardır. İslam'ı seçmek koşuluyla, diğer unsurlar da en yüksek seviyelere çıkabilmişlerdir. Bunun dışında kalan halk ise, raiyye sınıfına dâhil, yani başka bir ifade ile tebaaydılar. Millet sisteminde önemli olan nokta dindir. İslam olmayan halk Osmanlı hukuku dışında kalmıştır. Avrupalı devletleri hoşnut etmek amacıyla ilan edilen Tanzimat ile birlikte, gayrimüslim halk da Osmanlılık milliyetinde birleştirilmeye çalışılmıştır. Bu çaba, Hristiyan unsurların bu durumdan hoşnut olmamasıyla ve Osmanlılığı kabul etmemeleriyle sonuçlanmıştır (Ergin, 1977a: ss. 420-421).

1.3.2. II. Abdülhamit dönemi Osmanlı'da kültürel dönüşüm ve modernleşme

Dünyadaki birçok devlet, 18. Yüzyıl ile birlikte merkeziyetçi bir nitelik kazanmıştır. Bu idare biçiminde, bürokrasi gelişmiş, idari, mali vb. alanlarda tekelden bir kontrol sağlanmıştır. Merkeziyetçi yapılanmada, hükümdar olmasına rağmen, idare bir siyasal denetimin gözetimi altındadır ve bürokrasi güçlüdür. Osmanlı Devleti'nde de 18. Yüzyılda temellerinin atıldığı modern merkeziyetçi yönetim biçimine, ordunun merkezileşmesi, hukuki mevzuat düzenlemeleri ve bürokratik merkeziyetçiliğin zamanla kültüre yansımalarıyla 19. yüzyılda geçiş yapılmıştır (Ortaylı, 2015: ss. 139, 141).

Osmanlı modernleşmesinin tarihi sadece Tanzimat dönemi ile kısıtlanamaz ve daha eskiye dayanır. Bunun yanında, Ortaylı'ya göre Osmanlı modernleşmesi, az gelişmiş bir toplumun, gelişmiş bir toplum niteliklerine bürünmesi şeklinde tanımlanamaz. Genel anlamda, toplum hayatında gerçekleşen bu değişimler dışarıdan zorla değil, şark bilinci içinde değişimin farkındalığıyla gerçekleşmiştir (Ortaylı, 2015: s. 15). Osmanlı'da modernleşmenin ne zaman başladığına dair çeşitli söylemler söz konusudur. Bununla birlikte, modernleşmenin koşullarının hazırlanması II. Viyana bozgunu ile Tanzimat Fermanı arasında geçen zamanda gerçekleşmiştir. Bu dönemden sonra, modernleşme adına olan gelişmeler, özellikle 19. yüzyılda daha programlı bir biçimde hızlanmıştır. 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayun'u bu hızlı gelişmelere bir örnek oluşturur. Yüzyıl ulus sorununun büyüdüğü ve ayaklanmaların olduğu bir dönemdir. Bu sorunun yanında, içte ve dışta yaşanan iktisadi sıkıntılar, acil bir müdahale gerektirmiştir. Ayrıca, Anadolu ve Rumeli'nin idaresinde derebeylerin nüfuzu giderek artmıştır. Tüm sorunlara çözüm olarak merkezi yönetimin kuvvetlendirilmesine gidilmiştir. Ekonomi için önem arz eden vergi konusunda da önlem alınmıştır. Daha önce kullanılan iltizam sistemi kaldırılmış ve yerel cemaat temsilcileriyle yapılan işbirliğinin kurumsallaştırılmasıyla yerel yönetimin ilk adımları atılmıştır (Ortaylı, 2015: ss. 32-33). 19. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı tebaası, iletişim, ulaşımın gelişmesi, kentlerin modernleşmesi gibi değişimlerden oldukça etkilenmiştir. Toplumda bir dönüşüm yaşanmıştır (Georgeon, 2012: ss. 433-434). Osmanlı modernleşmesi "otokratik bir modernleşme"dir ve bu süreç "bilinçli ve uyarılmış bir gelişme süreci"dir. Bu noktada, otokratik yönetime bakıldığında, belli miktarda esnekliğin olduğu, eğitimin sınırlı olarak geliştiği, kolluk kuvvetlerinin ve bürokrasinin güçlendiği, tebaanın kanunların sağladığı güvenceyle yaşayabildiği bir yönetim sistemi olduğu açıktır (Ortaylı, 2015:ss. 37, 47).

19. yüzyılla birlikte sosyal ve ekonomik alanda birçok değişikliğin etkisiyle ulus kavramı etkisini göstermeye başlamıştır. Milletler ve cemaatler sistemi ortadan kalkmış ve kültür ile dinin aktarılabilmesini sağlayan en temel kurum olarak aile kalmıştır. Aileler, kendi kültürel, linguistik, geleneksel değerlerine uygun şekilde yeniden oluşan gruplara dâhil olup bir kimlik geliştirmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti bu noktada bu grupların hepsine Osmanlı kimliğini kabul ettirmeye çalışmıştır (Karpas, 2006: ss. 279-280).

II. Abdülhamit, saltanatı süresince, Avrupa’da gerçekleşen gelişmeleri takip edip benimsemiş ve bilim-teknoloji alanında ilerlemeyi savunmuştur. Tanzimat sürecinde yapılan reformların devamını sağlamanın yanında, eğitim ve ulaştırma alanlarında da yeni gelişmelere öncülük etmiştir. Meslek okullarının açılması, okur-yazarlık oranının %5’ten %15-18’e yükselmesi ve Türk edebiyatının gelişmesi yine II. Abdülhamit zamanında gerçekleşmiştir (Karpata, 2006: s. 594). Bu dönem birçok alanda yapılan reformların yanında kültürel anlamda kalkınma çabalarının yoğun olduğu bir dönemdir.

Ortaylı 19. yüzyılı “bir kültürel düalizm asrı” olarak nitelendirir. Yönetim, hukuk ve eğitim alanında yaşanan bu düalizm, ilk olarak Jön Türkleri, devamında da Cumhuriyetçileri radikal çözümler bulmak zorunda bırakmıştır. Modernleşme sadece Osmanlı’da değil, diğer ülkelerde de dönemin değişen merkezi konumunda olan Avrupa model alınarak gerçekleşmiştir (2015: s. 31). Bu yüzyılda, Osmanlı’nın kültürel anlamda da Avrupa ve Amerika’dan etkilendiği görülür. Bu güçlü devletler, Osmanlı Devletinde çok fazla konsolosluk açmışlardır. Konsoloslukların yanında, yabancı postaneler, diğer dinlerden örgütlerin ve tarikatların açtığı okullar, özellikle Amerikalı misyonerlerin Doğu’da yaptıkları faaliyetler hızla artış göstermiştir. II. Abdülhamit’in bu güçlü devletlerin, Osmanlı’nın sınırları içinde bu derece imtiyazlı olmalarını kabul etmek zorunda kalmasının sebebi, modernleşme çabaları için ihtiyaç duyduğu yatırımı bu devletlerden alması olmuştur. Verdiği imtiyazlardan çıkar elde eden bu güçler, çıkarlarının devamı için Osmanlı Devleti’ni siyasi ve ekonomik yönden desteklemek zorunda kalmıştır. Büyük krizlerle karşı karşıya olan devletin devamı için, II. Abdülhamit bu büyük güçler arasındaki diplomatik dengeyi sürekli olarak kontrol etmiştir (Georgeon, 2012: ss. 326-327). Dolayısıyla II. Abdülhamit, teknoloji ile ilgili ıslahatların geliştirilmesine destek vermenin yanında, batılılaşmayı kültürel anlamda uygun görmeyerek “liberal siyasi ıslahatçı” fikrinde olmamıştır (Quataert, 2006: s. 891).

II. Abdülhamit saltanatı esnasında Berlin Antlaşması, Tunus meselesi ve Düyun-ı Umumiye ile ekonominin düzene girmesinin ardından gelen Mısır, Sudan ve Doğu Rumeli meseleleriyle ilgilenmek zorunda kalmıştır. 1885 yılından sonra, uzun süredir planladığı yenileşme ve modernleşmeye yönelebilmıştır. Sultan Abdülhamit’in planladığı modernleşme, devletin birçok aygıtını kapsamıştır. Askeriye, siyasi yapı,

adliye, ticaret, bayındırlık, eğitim, tarım gibi birçok önemli alanda tasarlanan yenilikler bir nevi Tanzimat'tır. Bu yeniliklerle devlette gelişmenin yanı sıra toplumsal refahı sağlamak hedeflenmiştir. Padişahın ilk reformu adli alanda gerçekleşmiştir. Bu alanda reformu zorunlu kılan durum, birçok farklı mahkemenin varlığı ve rüşvetle anılması olmuştur. Ayrıca hâkim çıkaracak okul bulunmadığı için laik kanunları uygulayabilecek personelin yetiştirecek Mekteb-i Hukuk açılmıştır. 1879'da da dini mahkemeler haricindeki mahkemeleri denetleyen Adliye Nezareti kurulmuş ve yargı ve yürütme birbirinden ayrılmıştır. Kaliteli bir memur sınıfı oluşması adına, var olan Mülkiye Mektebi'nde, müfredata modern derslerin eklenmesi, öğretim süresinin 3 yıldan 5 yıla çıkarılması gibi yeniliklere imza atılmıştır. Maliye ve Ticaret Mekteplerinin açılması da II. Abdülhamit döneminde yaşanan gelişmeler arasındadır (Georgeon, 2012: ss. 334-336).

19. yüzyılda modernleşme adına yapılan ıslahatlar, çok yönlü olmasıyla önceki yüzyıllardan ayrılmaktadır. Bu yüzyılda modernleşme, ordu ön planda olmasına rağmen, eğitim, edebiyat, maliye, mimari ve idare ile birlikte çok ayaklı bir şekilde gerçekleşmiştir. Modernleşme, hem kültürel, hem de siyasi alanda olmuştur (Ortaylı, 2015: ss. 50-51). Eğitim, hukuk ve ordu alanındaki reformlar Fransa model alınarak yapılmıştır. 1868'de kurulan Şura-yı Devlet yasaları hazırlamakla görevlendirilmiştir. İlk lise olan Galatasaray Lisesi 1868'de kurulmuş ve 1 yıl sonra eğitim sistemi yasayla düzenli hale getirilmiştir (Georgeon, 2012: ss. 44-45).

Modernleşme amacıyla yapılan faaliyetler, Osmanlı toplumunda birçok açıdan etkili olmuştur. Başta klasik aile yapısı ve kadının toplumdaki konumu üzerinde değişiklikler gözlenmiştir. Modanın değişimi, yeni bir dil öğrenme ve piyano çalmanın yanında, kadının özgürleşme konusu gündeme gelmiştir (Ortaylı, 2015: s. 283). Modernleşme haremde de görülmüştür. Odalarda konsol, koltuk ve uyumak için şilte yerine yataklı karyolalar kullanılmaya başlanmıştır. Isınmak için mangallar yerine çini sobalar ve sarayda merkezi ısıtmanın kurulması gibi yenilikler gözlenmiştir. Kadınların kıyafetlerinde de yeni moda uygun bir tarz oluşmuştur. Kıyafette sadeleşme olmuş; eski ağır tuvaletler, yerini sade, şık olanlara bırakmıştır (Georgeon, 2012: ss. 196-197).

Modernleşme birçok alanda devam ederken, toplumsal yapıyı önemli ölçüde etkileyebilecek olan misyonerlik faaliyetleri ve yabancı okullar Sultan Abdülhamit'in

üzerinde durduğu konular arasında yer almıştır. Dönemdeki yabancı okullar, yetiştirdiği öğrencileri Osmanlı kültüründen uzaklaştırmakta ve etnisiteyi ön plana çıkarıp, toplumu mezhepçilikle ayrıştırmaktaydılar. Bu ayrıştırma, yalnızca Müslümanları ve Hristiyanları değil, aynı zamanda cemaatleri de hedef almıştır. Bu okullarla ilgili en büyük endişe verici sonuç ise, okullara kayıt yaptıran Müslüman öğrenci sayısındaki artış olmuştur. Bu yolla, toplumun kültürel yapısı oldukça etkileniyordu. Toplumun kültürel yapısına yönelik büyük etkisi olan yabancı okullar ve misyonerlik faaliyetlerine karşı bir önlem olarak, II. Abdülhamit öncelikle denetleme yetkisini devreye sokmaya çalışmış ve bunun için yabancıların okul açmak için hükümet izni alma zorunluluğunu şart koşan 1869 yasasını çıkarmıştır. Bu çabalara rağmen, 1894 yılında ruhsatlı yabancı okul %37'yi geçmemiştir. Ayrıca Sultan II. Abdülhamit, bu okullara Müslümanların alınmasını yasaklamak için çabalamış fakat bu konuda başarılı olamamıştır (Georgeon, 2012: ss. 329-330).

II. Abdülhamit döneminde kültürel anlamda gerçekleşen gelişmelerin en önemlilerinden biri okullaşmayla okur-yazar oranında büyük bir artış olmasıdır. Aynı zamanda dönemde basılan eserlerin ve gazetelerin sayısı da artış göstermiştir. Seçkinler gazete okumayı bir alışkanlık haline getirmişlerdir. Bu dönemde, yabancı dilden çevirisi yapılan eser sayısı oranı %6'dan %23'e çıkmıştır. Bu yolla, modernite Osmanlı okurlarına sunulmuştur. Kültür, yüzyıl sonlarına doğru ulusal hale gelmeye başlamıştır. Bu tüm milletler için geçerli olmuştur. Türkler de Türk dilini incelemeye başlamış, Orhun yazıtları bu dönemde çözülmüştür. Bu milli edebiyat fikri, edebi dilin daha yalın hale getirilmesi ve milliyetçiliğin öne çıkması şeklinde seyretmiştir (Georgeon, 2012: ss. 453-455).

Sultan II. Abdülhamit'in toplumun kültürel anlamda gelişmesi adına attığı diğer bir adım da askerlik süresine müdahalesi olmuştur. Sultan, kültürün gelişmesi ve Osmanlı ilerlemesinin zamana bağlı olduğunu öne sürerek 7-8 yıl olan askerlik süresini 3 yıla indirmiştir. Bu şekilde, genç nüfusun verimli yıllarının askerde geçmesine izin vermemiştir (Kırmızı, 2011: s. 28).

II. Abdülhamit, modernleşme yolunda attığı adımlarda, toplumun hayatında etkisi olacak kültürel faaliyetlere önem vermiştir. Bu amaçla, döneminde kurduğu "Kütüphane-i Umumi-i Osmani", Milli Kütüphane özelliğindedir. "Kütüphane-i Hümayun" adında diğer bir kütüphane ise Yıldız Sarayı'nda olmak üzere çeşitli

dillerde 15.000 kitap barındırıyordu. Bu kütüphanelere ek olarak, Başbakanlık, Müze, Siyasi Bilimler ve Üniversite Kütüphaneleri de Sultan Hamit döneminde kurulmuştur. Yapılan istatistik çalışmaları, yönetim hakkında talimatname çıkarılması ve katalog çalışmaları da bu alandaki faaliyetlerin bazılarıdır. Osmanlı'da kütüphanecilik alanında yapılan bu çalışmalar Avrupa'dakilere kıyasla yetersiz görünse de, II. Abdülhamit geleneksel kütüphanecilikten moderne geçişi sağlamış ve günümüz kütüphaneciliği için bir altyapı oluşturmuştur (Alkan, 2019: ss. 371-373). II. Abdülhamit'in ikamet ettiği Yıldız Sarayı'nda bulunan Yıldız Sarayı Kütüphanesi, dönemdeki önemli kütüphaneler arasındadır. Dört salondan oluşan ve içinde 10 bin adedi geçen kitap bulunduran bu büyük kütüphane içinde görev yapan kitapçılar, şark ilimlerini bilen kişiler arasından özenle seçilmiştir. Birçok dilde, büyük bir kısmı el yazması olan bu ciltli kitaplar, camlı raflara dizilerek korunmuştur. Kütüphanede altı ayda bir ciltlenen yabancı resimli dergiler de bulunmuştur. Gerekli görülen yabancı eserlerin tercüme ettirildiği görülmektedir (Şakir, 2010: s. 398).

II. Abdülhamit döneminde kültürel faaliyetlerin bir alanı olan müzecilikte de önemli gelişmeler söz konusu olmuştur. 1897'de kurulan "Deniz Müzesi" ve modern özelliklere sahip "Müze-i Askeri-i Osmanî" de önemli müzelere örnek oluştururlar (Alkan, 2019: s. 374). Sultan Hamit'in müzeciliğe gösterdiği önem ile arkeoloji çalışmalarına verdiği önemin bileşimine örnek "Arkeoloji Müzesi"dir. Bu müzeye ve yapılan arkeolojik kazı çalışmalarına özel hassasiyet gösteren II. Abdülhamit, müzenin çalışmalarını yakından takip etmiştir. Arkeoloji Müzesi müdürlüğüne getirdiği Osman Hamdi Bey, birçok sanat ve ilimle uğraşan, çok yönlü bir kişidir. Onun döneminde müze geliştirilerek, Sidon lahitlerinin müzede sergilenmesi sağlanmıştır. Sultan, bu çalışmanın yanında farklı şehirlerde de (Troya, Bergama, Efes, Sardis gibi) arkeolojik çalışmalar başlatmış ve bu çalışmaların yönetilmesi, yağmanın önlenmesi için yazarı Osman Hamdi Bey olan "Asar-ı Atika Nizamnamesi"ni çıkarmıştır. Bu gelişme ile kazı çalışmalarının kontrollü bir şekilde yürütülmesi amaçlanmıştır. Kültürel anlamda katkı sağlayan bir diğer gelişme de, Osman Hamdi Bey'in idare ettiği "Güzel Sanatlar (Sanayi-i Nefise) Mektebi" nin açılmasıdır. Okulun amacı, kültürel mirasın yenilenmesini ve korunmasını sağlayabilecek nitelikli çalışanlar yetiştirmek olmuştur. Bu yolla, öğrencilere yurtiçinde eğitim verilmesi planlanmıştır (Georgeon, 2012: ss. 339-340).

II. Abdülhamit dönemindeki kültürel faaliyetler arasında büyük önem taşıyan tiyatroculuk, Sultan'ın bizzat desteklediği bir alan olmuştur. Sultan Hamit, Yıldız Sarayı'na taşınırken, saraya sahnesi geniş bir tiyatro inşa ettirmiştir. Tiyatroya önem veren II. Abdülhamit, bu binanın perde ve dekorlarına özen göstermiştir. Çarşamba ve Cuma akşamları, mabeyn muzikası sanatçıları oyunlarını bu tiyatroda oyunlar sergilemiştir. Oyunların dışında, bu binada opera sanatçıları da sahne almıştır (Şakir, 2010: ss. 301-303). Sultan Abdülhamit, özellikle yorgun olduğu günler tiyatro oyunu seyretmiştir. Bunun için sarayda, İtalyan oyuncularından oluşan bir tiyatro heyeti bulunmaktaydı. Bu heyetin yanında, alaturka oyunları oynayan muzika-yi hümayun kadrosuna dâhil bir heyet daha vardı. İstanbul'a gelen ünlü artistlerin saray tiyatrosuna davet edilip oyun oynadıkları da not edilmiştir. Bu sanatçılara bazen madalya, atıye veya nişan verilmiştir (Tahsin Paşa, 2008: s. 48). Sultanın saraydaki tiyatrosunda, hem tiyatro oyunları hem de operalar sahnelenmiş ve La Traviata, Aida, Karmen, Faust ve Maskot Sultanın en sevdiği operalar arasında olmuştur. Ünlü İtalyan tiyatro oyuncusu Ernesto Rossi İstanbul'a geldiğinde, Othello ve Venedik Tacirini oynamış, Sultan tarafından seyredilip nişanla ödüllendirilmiştir (Osmanoğlu, 2016: ss. 132-133). İtalyan sanatçıların yanında, Fransız iki sanatçı da sarayda taklit ve hokkabazlık için kalmıştır. Bunlardan biri saraya sinemayı getirmiştir. O dönemki filmler, perdede bir dakika süreliğine gösterilen parçalardan oluşmakta fakat sarayda çok ilgi toplamaktaydı (Osmanoğlu, 1984: s. 75).

Musiki, Sultan Abdülhamit'in değer verdiği ve desteklediği diğer bir kültürel faaliyettir. II. Abdülhamit'in musiki ile de bağı olmuş, şehzadeyken Fransız hocası Alexandre Efendi'den piyano dersleri almış fakat yoğun hayatının daha sonra müzikle uğraşısına gerekli vakti ayıramamasına sebep olduğunu belirtmiştir. Çocuklarının da musikiyle ilgilenmesini teşvik eden Sultan, hem alaturka hem alafranga eserlerle ilgilenip, her birinin kendine has sazlarıyla icra edilmesini uygun görmüştür (Osmanoğlu, 1984: s. 29). Musiki dinlemekten hoşlanan Sultan Abdülhamit, haremde, çaldıkları sazlarla musiki parçaları icra eden sultanların konserlerini dinlemeye katılmıştır (Şakir, 2010: s. 325). Sultan'ın, sarayın Tiyatro Dairesinin salonlarındaki kütüphanelerde olmak üzere orkestra ve piyano için yazılmış yüzlerce nota koleksiyonu (Osmanoğlu, 1984: s. 77) da musikiye verdiği değeri ortaya koymaktadır.

Fotoğrafçılık II. Abdülhamit'in önem verdiği bir diğer faaliyet alanıdır. II. Abdülhamit, kendi iradesiyle döneminde açılmış olan çeşitli kurumları gösteren fotoğraf albümleri hazırlatmıştır. "Yıldız Albümleri" veya "Abdülhamit Albümleri" olarak geçen bu albümler toplam 17 cilt ve 33.350 fotoğraftan oluşmaktadır. Bu fotoğraflar, dönemde Sultan Abdülhamit'in başta eğitim olmak üzere birçok alandaki başarısını ve dolayısıyla devletin içinde bulunduğu gelişme ve modernleşme dönemini ortaya koymaları açısından önemli yere sahip olmuştur (Özbayrak, 2011: s. 44).

II. Abdülhamit Osmanlı İmparatorluğu'ndaki modernleşme faaliyetlerine İstanbul'u modern bir başkent haline getirme çabalarıyla devam etmiştir. Bunun için, döneminin ünlü şehirci mimarlarından Fransız Joseph Antoine Bouvard'ı görevlendirmiştir. Bouvard, projesiyle, İstanbul'un düzensiz şehirciliğini, 1900'ün şehircilik ilkelerine göre düzenlemeyi hedeflemiştir. Bu kapsamlı plan, ekonomik yetersizliklerden dolayı eyleme geçirilememiştir. Devrinin modern binaları olan Asya yakasında Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane ile Haydarpaşa Garı, hedeflediği modernleşmenin simgeleri olarak kalmıştır (Georgeon, 2012: ss. 456-457). 1900 yılına gelindiğinde, özellikle başkent İstanbul farklı bir havaya bürünmüştür. Bu yıllarda başkent toplumsal zıtlıkların yaşandığı kalabalık nüfuslu bir İstanbul'dur. Seçkin tabakanın ilgisini çeken, şimdinin İstiklal Caddesi, dönemin Büyük Pera Caddesi üzerinde modernleşmenin izlerini taşıyan mağazalar, kafeler ve birbirinden farklı mimari özellikte binalar ortaya çıkmıştır. Galata, Şişli ve Beşiktaş semtlerinde karma seçkin bir nüfus yaşamıştır. Tüm etnik grupların ortak dil olarak Fransızca'yı konuştukları, cemiyetlerde ve mason localarında buluştukları, tiyatro ve sinemaya büyük ilgi gösterdikleri bir dönem olmuştur. Bu kozmopolit yaşamın yanında, kentin mahallelerinde yoksul bir halk tabakası da yaşamını sürdürmüştür. Özellikle muhacirlerin artan sayısı ile halk yardımlarla ayakta kalmaya çabalamış ve Yedikule'de, tenekelerle kurulan Teneke Köy, muhacirlerin yaşadığı standartları ortaya koyan bir mekân olmuştur (Georgeon, 2012: ss. 459-460). Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul modernleşme döneminde toplumun iki farklı uçta yaşamını sürdürdüğü bir mekân özelliği göstermiştir.

Sonuç olarak, Türklerin geleneksel kültüre bakış açılarının, 19. yüzyılın ilk yarısından ikinci yarısına geçerken önemli ölçüde değiştiği görülmüştür. 1850

yıllarına kadar, geleneksel kültürüne, değerlerine sahip çıkan bir toplum söz konusu iken, bu tarihten itibaren daha çok Avrupa kültürüne özenme ve onu kabullenme durumu ortaya çıkmıştır. Hâlihazırda sahip olunan çeşitli sanat eserleri ve birçok kültür kurumlarına rağmen, Batı kültürü ve eserleri daha çok önemsenmeye ve Batı yaşam tarzı uygulanmaya başlanmıştır. Bu da modernlikle bağdaştırılmıştır. Sonuç olarak, toplum içinde kendi kültürüyle barışık olmayan bir kesim ortaya çıkmıştır(Karpat, 2006: ss. 494-495). Bunun en önemli sebeplerinden biri, 19. yüzyılın ilk senelerinde İmparatorlukta gerçekleşen reformların, halk ile yönetimin ve aydınların arasında inanç karşıtlığı ortaya çıkarması gösterilebilir. Müslümanların hâkimiyetini neredeyse bitiren ve yabancı devletlerin çıkarlarına uygun destekledikleri Tanzimat, II. Abdülhamit'in titizlikle etkisiz hale getirmeye çalıştığı bir hareket olmuştur. Zira Sultan Hamit hiçbir zaman devletin varlığının temeli olduğunu düşündüğü milli inançlara ve düşüncelere sırt çevirerek hareket etmeyen bir hükümdarlık anlayışına sahip olmuştur. Bu durum, II. Abdülhamit'in sadece kendi topraklarındaki Müslüman tebaası değil, aynı zamanda sömürge halinde olan Müslüman ülkelerdeki halklar için de çok önemli ve sevilen bir lider hükmünde olmasını sağlamıştır (Aksun, 2010: ss. 15-16).

2. BÖLÜM: 19. YÜZYIL SOSYAL HİZMET UYGULAMALARI

Sağlık, bir insanın tam bir iyilik halinde olmasıdır. Hem beden, hem de ruhen sağlıklı olan insan tam bir iyilik hali içindedir. Bir insan, bedensel ya da ruhsal birtakım sıkıntılar yaşadığında ise, bu denge bozulur ve insanın yaşamında aksaklıklar ortaya çıkar. Bedensel sağlığa tıbbın yardımıyla kavuşulabilecekken, sosyal sağlığa kavuşmak için sosyal destek mekanizmalarına ihtiyaç duyulur. Sosyal destek, insanlık tarihi boyunca iki yolla verilmektedir. Birincisi, dinin gerekliliği olan hayırseverliktir. İkincisi ise, refah devletinin doğuşu ile birlikte sosyal devlet tarafından verilen sosyal destektir. İlk önemli sosyal destek yolu olan Musevilik, Hristiyanlık ve son hak din olan İslam temelde insan hakları ve yardımseverliği öncelik olarak görmektedir. Çeşitli dinlere mensup bireyler dinlerinin teşviki ile kendi cemaatleri içinde yardıma muhtaç durumda olanlara sosyal destek sağlamışlardır. Osmanlı Devleti, içinde barındırdığı çokuluslu yapısı ile temelde İslam dini olmak üzere çeşitli din ve cemaatlerden oluşan bir tebaaya sahip olmuştur. Bu sebeple, Osmanlı toplumunda dini sosyal destek mekanizmaları aracılığıyla sosyal destek sağlandığı gibi, Osmanlı'ya has çeşitli geleneksel sosyal hizmet mekanizmaları da bu noktada önem arz etmektedir.

Araştırmanın bu bölümünün alt başlıklarında öncelikle Osmanlı Devletinin geleneksel sosyal hizmet mekanizmaları ve sosyal güvenlik uygulamalarına değinilmektedir. Devletin önemli sosyal hizmet sağlayıcılarından vakıfların 19. yüzyılda geçirdiği değişim ve modernleşme sürecinde sosyal hizmet bölümünün bir diğer alt başlığını oluşturmaktadır. Son iki alt başlıkta ise, dönemde eğitim ve sağlık alanında yapılan uygulamalar öncelikle genel hatlarıyla incelenmekte, devamında bu alanlarda açılan kurumlar ve yapılan uygulamalar sosyal hizmet bağlamında ele alınmaktadır.

2.1. Osmanlı'da Geleneksel Sosyal Hizmet Mekanizmaları ve Sosyal Güvenlik

Osmanlı devletinde çeşitli alanlarda sağlanan sosyal hizmet, toplumun kendine özgü kadim geleneksel sosyal hizmet mekanizmaları aracılığıyla sunulmuştur. Araştırmanın bu bölümünde, 19. yüzyıl Osmanlı geleneksel sosyal hizmet mekanizmaları ile dönemde uygulanan sosyal güvenlik uygulamaları incelenmektedir.

2.1.1. Osmanlı’da geleneksel sosyal hizmet mekanizmaları – yoksullara yönelik sosyal hizmet

Konunun temel kavramı olan yoksulluk kavramı incelendiğinde, Osmanlı belgelerinde, bu kategorinin farklı kavramlarla ifade edildiği görülür. Fakir ya da fukara kavramı, daha çok ahaliyi tanımlamada (fukara ahali) kullanılmış bir sözcüktür. “Zaruret” kavramı ise daha sık “fakr u zarurete duçar olmak” haliyle karşılaşılan bir kavramdır. Söz konusu kavramla geçici ya da beklenilmeyen bir durum sonucu ortaya çıkan maddi sıkıntılar açıklanmaktadır. Geçimi sağlayan erkeğin ölümü sonucu karısının ve çocuklarının gelirden yoksun kalması durumu buna örnektir. Bu kişiler devlette “muhtac-ı muavenet” (yardımı hak eden kesim) olarak görülür. Yoksulluk kategorisinde kullanılan farklı bir kavram da “muhtacin” kavramıdır. Bu kavram, sürekli bir yoksulluk halini anlatmak için kullanılmıştır. Hayat boyu belirli desteğe muhtaç olan kişileri ifade eder. “Musabin” (felaketzede) kavramı, afetlere maruz kalanları nitelemek için kullanılmış ve devletin yardımını almışlardır. “Aceze” kavramı, yaşlılık, sakatlık veya küçük kimsesiz çocuklar ve geçimini çalışarak sağlayamayanlar için kullanılan bir kavramdır. Bu kavramların yanında, aceze veya muhtacin sözcükleriyle farklı sözcükler kullanılarak oluşturulmuş çeşitli kavramlar da vardır. Bunlara örnek olarak, hac vazifesi için gerekli gidiş veya dönüş masrafının bir kısmını karşılayamayanlar için kullanılan “aceze-i hüccac” kavramı vardır. Ayrıca bir diğer yaygın kullanılan kavram da doğal afetler sonucunda tohumluk ve ekmeklik zahiresi olmayan tarımsal üreticiler için oluşturulan “muhtacin-i zürra”dır. Bu kişilere yapılan yardımlar, üretimin sürekliliği ve köyden kente muhtemel göçün engellenmesini garanti altına alması açısından büyük önem taşımaktadır. Bunlarla birlikte, geçici muhtacin kategorileriyle de karşılaşılmaktadır. “Girit muhtacin-i İslamiyyesi” ve “Trablusgarb muhtacini” gibi kesimlere yardım yapılmıştır. 1897 Yunan Muharebesi ile birlikte “evlad-ı şüheda ve malulin-i guzat-ı asakir-i şahane”, yani şehit aileleri, sakat ve yaralı askerler ve gaziler ön planda tutulmuştur. Bunun yanında, “eytam ve eramil” (yetim ve dullar) ve emeklilere, “eytam ve eramil maaşları” verilmiş, “tekaüt sandıkları” oluşturulmuştur (Özbek, 2013: ss. 49-51). Yoksulluk kavramının bu kadar çeşitli sözcüklerle ifade edilmesi, farklı durumda bulunan bireylere farklı müdahalelerde bulunulduğuna işarettir. Bu yolla bireylerin ihtiyaçlarına göre düzenli bir şekilde gerekli yardımı almaları sağlanabilmiştir.

Osmanlı toplumunda sağlanan dini sosyal destek mekanizmaları incelendiğinde ilk olarak zekât kurumu ve sadaka ortaya çıkar. Osmanlı toplumunun çoğunluğunu oluşturan Müslümanlar yüzyıllardır İslam dininin belirlediği kıstaslarla şart koştuğu zekât verme yükümlülüğünü yerine getirerek sosyal çevrelerinde bulunan yoksul ya da ihtiyaç sahiplerine yardım etmişlerdir. Akar'ın ifadesiyle, zekât kurumu, zekâtı verene ve alana çeşitli faydalar sağlamış ve sağlamaktadır. Sosyal hizmet açısından bakıldığında, zekât veren birey sosyal yardımlaşma ve dayanışma bilincini edinmektedir. Bu dayanışma bilinci, toplumun bireylerinin içinde yaşadıkları topluma karşı yerine getirmekle yükümlü olduğu sorumlulukların bilincidir. Yardımlaşma ve dayanışma bilinci içinde, ihtiyaç halinde olan bireylere zekât ve sadaka yoluyla destek olunmaktadır (Akar, 2011: ss. 121-122). Zekâtı alan durumda olan bireye sağladığı faydalardan biri, bireyin çalışmaya, üretmeye ve kazanmaya teşvik edilmesidir. İslam'da hadislerle sabit olan bir durum “veren elin alan elden hayırlı olması” durumudur. Bu noktaya erişme isteği, bireyi çalışmaya ve üretmeye teşvik edicidir. Dolayısıyla, karışık görüşlerin aksine, zekât, zekât alanı tembelliğe sevk etmez; helalinden çalışmaya ve kazanmaya yönlendirir (Akar, 2011: s. 126). Zekât toplum içinde sosyal güvenceyi sağlayan bir destek mekanizması olarak işlemektedir. Sigorta kurumlarının aksine, zekâta herhangi bir prim ödeme şartı veya sözleşme olmaksızın, Allah rızası için yapılan maddi yardımlar söz konusudur. Bu özelliğinin yanında, zekât servetin belirli bireylerde toplanmasının önüne geçip, fakirlerin kullanımına da açılmasını sağlar. Kur'an-ı Kerim'de geçen ayette belirtildiği üzere “Allah'ın, (fethedilen) memleketlerin ahalisinden savaşılmaksızın peygamberine kazandırdığı mallar; Allah'a, peygambere, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir. O mallar, içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir servet (ve güç) haline gelmesin diye (Allah böyle hükmetmiştir). Peygamber size ne verdiyse onu alın, neyi de size yasak ettiyse ondan vazgeçin. Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz, Allah'ın azabı çetindir.” (Haşr, 59/7), servetin belirli ellerde toplanması engellenmekte ve yoksullarla ihtiyaç sahiplerine paylarının verilmesi emredilmiştir (Akar, 2011: s. 130).

Türk-İslam toplumları, içinde bulundukları toplumun ihtiyaçlarına yönelik çözümler üretebilme özelliğine sahiptir. Yüzyıllarca taşınan dini ve geleneksel değerlerin öğretileriyle, yoksullara sosyal yardımın sunulması adına çeşitli kuruluşlar ve sosyal ilişkiler yoluyla çözümler aranmıştır. Zekât, sadaka, fitre gibi dini dayanışma ve

yardımlaşma mekanizmalarının yanında, Osmanlı toplumu sosyal sorunlarını kendi geleneksel sosyal hizmet mekanizmaları olan aile, ahilik, loncalar, imaretler, bimarhaneler, kervansaraylar, külliyele ve vakıflar gibi sosyal dayanışma kurumları aracılığıyla da çözmeye çalışmıştır. En temelde aile ve yakın akrabaların gözetilmesi; çerçevenin genişlemesiyle komşuların ve diğer tanıdıkların da bu halkaya dâhil edilmesi, geleneksel değerlerle desteklenen cemaat ilişkilerinin önemini ortaya koymaktadır. Osmanlı toplumunda önemli bir yere sahip olan komşuluk ilişkileri ve mahalle kültürü geleneksel sosyal yardımlaşma ve dayanışmanın unsurlarıdır.

Osmanlı toplumunun geleneksel sosyal hizmet mekanizmalarından aile, komşuluk ilişkileri ve mahalle kültürünün yanında, ahilik, lonca teşkilatlanması, vakıflar, imaretler, bimarhaneler, tekkeler, ıslahhaneler gibi çeşitli geleneksel sivil toplum kuruluşları önem taşımaktadır. Osmanlı Devleti'nde sosyal yardımların sunulduğu sivil toplum kuruluşları, ahilik ve fütüvvet anlayışı temeline sahiptir. Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'ın ilan edilmesine kadar geçen sürede, yoksullara yapılan sosyal yardımda tekkeler önemli sivil toplum kurumları arasındadır. Bu kurumlar sınırları içinde bulundukları semtte ihtiyaç sahibi insanlar için bir sosyal yardım kurumu olarak çalışmıştır. Burada her gün pişen yemekler ve belirli zamanlarda hazırlanan lokma ve aşureler halka dağıtılmıştır. Tekkelerin verdiği bu hizmeti bilen zengin ve hayırsever halk da yardım yapacakları zaman kurban ve yiyecek götürerek yapılan yemeklerde paylarının olmalarını isterdi (Ergin, 1977a: ss. 234-235). Tekkelerin sağladığı bu sosyal yardımlarının yanında bir diğer önemi, toplumun birlikteliği ve kültürün yayılmasında ikincil kültür kurumları olmalarıdır. Devletten farklı olarak, gönüllük esasıyla toplumun kültürünü Osmanlı merkezinden ulaşabilecekleri en uzak noktaya değin taşımışlardır. Siyasi açıdan Osmanlılaştırma faaliyetlerini devam ettirirken, hoşgörü esaslı bir biçimde dini yaymaya çalışmışlardır. Tekkeler, sundukları misafirlik hizmetleriyle de önemli bir sosyal hizmet sağlamışlardır (Yücer, 2020: ss. 159-160). Tekkelerin koruyucu ve önleyici sosyal hizmet sunduğu alanlar da söz konusudur. Bunlar manevi danışmalıkla bireylere sosyal destek verilmesi; kâmil insan olma yolunda sosyal çevreye güzel sanatlar aracılığıyla güzel bir görünüm katması; evsiz ve yolculara sağladığı konaklama hizmeti; yaşlı ve miskinler için kurulan tekkelerde hizmet verilmesi; toplumsal kültürün yayılmasının sağlanması ve spor faaliyetleri odaklı açılan tekkelerle sporcuların desteklenmesi olarak özetlenebilir (Yücer, 2020: ss. 165-166).

Tekkelerin yanında geleneksel sivil toplum kurumlarına örnek oluşturan bir diğer oluşum esnaf birliği dayanışması olan ahilik ve lonca teşkilatı ile ahilikteki fütüvvet anlayışıdır. Ahilik ve lonca teşkilatlanması ile zor durumda olan meslektaşlar birbirlerini desteklemişlerdir. Abdülaziz Bey'in ifadesiyle, klasik dönem Osmanlı Devleti'nde daha yoğun görülen esnaf dayanışması, 19. yüzyılda da devam etmiştir. Her esnafın uyguladığı “yardım sandıkları” dönemin önemli sosyal dayanışma araçlarından. Bu sandıklardaki anapara, hayır ve meslek yardımı için zengin olan esnafın verdiği para ve her esnafın her ay koyduğu paradan ibarettir. Sandığın idaresi, nöbetleşe usulüyle usta gözetiminde olmuştur. Bu sermayeden borç almak isteyen esnafa, düşük faizle yardımcı olunmuş ve bu para ayrıca hastalanan bir ihtiyaç sahibinin doktor, ilaç ücretlerinin karşılanması, o sürede geçiminin sağlanması, vefat durumunda cenaze masrafları ve geride kalanlara para sağlanması, yeni evlenenlere yardım edilmesi için de kullanılmıştır (Abdülaziz Bey, 1995: s. 97).

Osmanlı toplumunda önemli bir başka geleneksel yardımlaşma ve dayanışma mekanizması olan vakıf kurumu, Osmanlı toplumu için devlet kurulduğu andan itibaren çeşitli sosyal hizmetlerin verildiği bir sosyal hizmet kurumu olmuştur. Toplumdaki zengin bireylerin kurdukları çeşitli vakıflarda, yoksul ve muhtaçların yeme-içme, barınma, eğitim-öğretim ihtiyaçları karşılanmıştır. Vakıflar aracılığıyla, zenginler toplumda yaşayan ihtiyaç sahiplerine ulaşma ve onlara yardım etme imkânı bulurken, ihtiyacı olan bireyler de ihtiyaçlarını bu kurumlar vasıtasıyla karşılamışlardır. 19. yüzyıl itibarıyla, Osmanlı Devleti merkezi bir politika gütmeye başlamasıyla birçok mekanizmayı hükümet merkezli yönetme eğiliminde olmuştur. Bu durum, sosyal hizmet alanında yapılan uygulama ve politikaların da devletin kontrolüne alınması ile sonuçlanmıştır. Özbek'in ifadesiyle, Osmanlı Devletinde Tanzimat'a kadar geçen sürede yoksullara sosyal yardımın sağlanmasında etkin görev alan geleneksel yardım mekanizmaları vakıf ve imaretler, Tanzimat ilanı ile devlette başlayan modernleşme sürecinin merkezileşmeyi beraberinde getirmesiyle devletin hazinesinde toplanmasıyla sonuçlanmıştır. Vakıfların kontrolü için kurulan Evkaf Nezareti ile birlikte vakıfların yönetiminde de merkezileşme söz konusu olmuş ve aynı zamanda vakıflar eski kısmi özerklik durumlarını kaybetmişlerdir. Dolayısıyla, yoksulların gözetilmesi merkezi devletin görevi olmaya evrilmiştir (Özbek, 2006: s. 405).

19. yüzyılda, Osmanlı devletinin sosyal hayatın birçok alanında etkisini artırdığı görülür. Sosyal refah uygulamaları açısından bakıldığında, bu yüzyılda, “tehvin-i ihtiyacat, temin-i refah ve saadet-i ahali” kavramlarının merkezi devletin gündemine oturduğu açıktır. Toplumdaki refahın ve sağlığın güvence altına alınması ve üretkenliğinin geliştirilmesi konuları, bir sosyal devletin oluşumunun göstergesidir (Özbek, 2013: s. 47). Bu yüzyıldan itibaren klasik sosyal hizmet mekanizmalarının yetersiz gelmesi ve etkinliklerini kaybetmeleri gibi sebeplerden dolayı, devlet bu açığı kapatmayı ve toplumun genel iyilik halini sağlamayı temel faaliyeti saymaya başlamıştır.

Osmanlı Devleti’nde sosyal hizmet 19. yüzyılda devletteki merkezileşme hareketlerinden etkilenen bir alan olmuştur. Bununla birlikte, sosyal hizmet alanında tam manasıyla gelenekselin terki söz konusu değildir. Bu alanda vakıfların merkezileştirilmesinin yanında gerçekleşen başka bir merkezi düzenleme de yoksulların korunup gözetilmesinin belediyenin görevine verilmesidir. Konuyla ilgili olarak, 1868 tarihli Dersaadet İdare-i Belediye Nizamnamesindeki “...a’ma ve bizeban (kör ve dilsiz) ve yetim ve bivaye (nasipsiz, mahrum) çocukların terbiyesi ve fukara ve muhtacin hastanelerinin tertibi işe güce muktedir olmayan erbab-ı ihtiyacın iaşesi zımmında refte refte (azar azar) hastane ve gurebahane ve sanayi mektepleri teşkili ve bu tarik ile sual (dilenmek) mecburiyetinden erbab-ı ihtiyacın tahsili (kurtarılmaları) hususları...” ile yoksulları koruma görevinin belediyeye verildiği görülmektedir (Özbek, 2013: s. 60). Bu noktada, yoksulların korunmasının modern devletin fonksiyonlarından biri olarak kabul edilip, bu konuda yerelde gerekenin yapılmaya çalışıldığı görülür. Yoksul bireylere sosyal hizmet sunulması görevinin yerele, yani belediyelere bırakılması yoksulluğa yerinde müdahaleyi mümkün kılması açısından önemlidir. Bu durumda muhtaç bireylere çevresi içinde sağlanan yardımla, bu bireylere sosyal işlevselliklerini yerine getirebilme fırsatı sağlanmıştır.

2.1.2. Osmanlı’da sosyal güvenlik

Osmanlı Devleti’nin sosyal yapısı daha önceden değinildiği üzere daha çok birincil ilişkilerin yaşandığı cemaat yapılanmasına benzemektedir. Bu tarz yapılanmalara uygun olarak Osmanlı toplumunun sosyal yapısında geleneksel mekanizmalar etken rol oynamışlardır. Osmanlı Devleti’nde sosyal güvenlik alanında geleneksel biçimler gözlenmiştir. Toplumun küçük bir birimi olan aile bireylerin sosyal güvenliğini

sağlamada öncü olmuştur. Aile içerisinde gerçekleşen maddi ve manevi yardımlaşma/dayanışma sayesinde sorunlar güvenli bir biçimde çözülmüştür. Bunun yanında, komşuluk ve mahalle sistemi de Osmanlı toplumundaki en önemli geleneksel sosyal güvenlik araçlarından sayılabilir. Mahallelerdeki birlik ve bütünlük algısı sosyal yardımlaşma ve dayanışma açısından bireylere büyük destek sağlamıştır. Ayrıca lonca ve ahilik sistemlerinin devletin toprakları üzerinde yüzyıllarca süren ticaret ilkelerini ve ahlakını oluşturup koruma altında tutması yine geleneksel sosyal güvenliğe örnek teşkil etmektedir.

Osmanlı geleneksel sosyal güvenlik uygulamasına bir diğer örnek ise vakıflardır. Vakıflar Osmanlı Devleti'nde geleneksel anlamda sosyal güvenliğin sağlanmasında etkili rol oynamışlardır. Özellikle avarız vakıfları sosyal güvenlik hizmeti verme noktasında önemlidir. Avarız tehlikeler anlamını taşımaktadır. Önceleri savaş açığının kapatılması amacıyla alınan avarız vergileri daha sonra süreklilik kazanmış ve devamlı bir vergi olarak tahsil edilmiştir. Bu vergiler mahallelerde vakıflar tarafından karşılandığı için mahalle sakinlerine yük oluşturmamıştır. Avarız vakıfları bu vergilerin ödenmesi haricinde toplumda geçimini sağlayamayan bireylerin ihtiyaçlarını giderme, cenaze masraflarını karşılayamayanlara yardım, bölgedeki kaldırım, su yolları tamiri gibi faaliyetleri de yerine getirmiştir (Koyunoğlu, 2014: ss. 62-63).

19. yüzyıl itibarıyla, Osmanlı Devleti'nde sosyal güvenlik alanında birtakım düzenlemelere gidilmiştir. Bu amaçla, çalışanların haklarını ve çalışma koşullarını düzenleyen çeşitli sandıklar oluşturulmuş ve Nizamnameler çıkarılmıştır. Bunun yanında, yoksullara yönelik sosyal güvenlik uygulaması olarak muhtacın maaşı uygulamasının da dönemde geçerli olduğu görülmektedir. Padişahın hediyeleri olarak tanımlanan ve devletin birçok döneminde padişahların başvurduğu hediye ve yardım aracı olan atıyyeler, bu devirde yoksullara sağlanan sosyal yardım kapsamında değerlendirilebilir.

2.1.2.1. Tekâüt sandıkları

Sosyal güvenlik, Osmanlı Devleti'nin klasik çağından itibaren farklı şekillerde gündemde olmuş bir konudur. Devlette sosyal güvenlik ile ilgili en önemli başlıklardan biri emeklilik olmuştur. Osmanlı'da "tekaüd" terimi ile ifade edilen emeklilik ile ilgili ilk resmi evrak Fatih'in kanunnamesidir. Kanunname "atam

dedem kanunudur” ifadesi, tekaüdün daha önceki dönemlerde de varlığına işaret etmektedir (Özger, 2014: s. 158). Tekaüt aylığı, Tekaüt kanunu kabul edilip, maaş verilmeye başlanmadan önce üst düzey memurlara Devletin bağladığı maaş olarak geçer. Devlet çalışanlarına, yaşlandıklarında bağlanan tekaüt aylığı “oturak ulufesi” olarak adlandırılmıştır. Bu maaşın bağlanma kıstasları, memurların yaşlılık sebebiyle işten çıkmaları halinde muhtaç ve malul olmaları durumlarıdır (Pakalın, 1993b: ss. 441-442).

Osmanlı Devleti’nde sosyal güvenlik kapsamında verilen emeklilik maaşının yanında başka bir sosyal güvenlik unsuru da 19. yüzyıla kadar üst düzey memurlara aylıklarına ek veya emeklilik döneminde ödenen arpalıklar olmuştur. Arpalıklar Avrupa’daki soyluların topraklarına benzerken aralarındaki fark Avrupa’da bu toprakların aidiyeti kalıcı iken, Osmanlı’da belirli bir dönem için geçerli olmasıdır. Arpalıklar, 16. Yüzyıl itibarıyla uygulamaya konulmuştur ve Tanzimat döneminde sona ermiştir (Özbayrak, 2011: ss. 53-54).

19. yüzyılda ilan edilen Tanzimat Fermanı ile birlikte uygulamadan kaldırılan arpalıklar sonrasında, bürokrat emeklilerine Mazuliyet akçesi, ilmiye emeklilerine ise tarik maaşı uygulaması başlatılmıştır. Mazuliyet akçesinin aynı zamanda görevlerinden alınmış ya da açıkta kalmış memurlara “işsizlik ödeneği” kapsamında verildiği bilinmektedir (Orhan, 2015: s. 196).

19. yüzyılda Tanzimat dönemiyle birlikte, Osmanlı Devleti’nde sosyal güvenlik konusunda bir dönüşüm söz konusu olmuştur. Devletin etkisinin daha çok görüldüğü bu yeni sistemde, çalışma hakkı odaklı bir sosyal güvenlik sistemi ön planda olmuştur. Dönemdeki sosyal güvenlik faaliyetleri arasında 1851’de Eytam Nazırlığı’nın kurulması önemlidir. Bu nazırlıkla birlikte, ilk olarak savaş sonrası dul ve yetim kalanların haklarının savunulması ve hayatlarını iyi bir şekilde geçirebilmeleri konusunda çalışmalar yapılmıştır. Dolayısıyla, devlet sistemli bir şekilde bu bireyleri koruma ve gözetim altına almıştır. Bu eytam sandıkları, ilerleyen zamanlarda kara ve deniz ordusu mensupları için oluşturulup, kullanımlarına ayrılmıştır. Bu sandıklarla ilgili önemli bir problem, sandıktan yararlanma hakkının yalnızca emekli olmadan vefat eden askerlerin ailelerini kapsamasıydı. Bu problemin çözümü, çalışan ve emekli askeri personelden %2 oranında maaş kesintisi yapılarak 1866 yılında Askeri Tekaüt Sandığı’nın kurulması ile olmuştur (Özger, 2014: s. 160).

Askeri Tekaüt Sandığı kurulduktan sonraki yıllarda eklenen farklı sandıkların kronolojisi aşağıdaki tabloda yer almaktadır:

Tablo 7. Kurulan Sandıklar ve Yılları

Sandığın Adı	Kuruluş Yılı
Askeri Tekaüt Sandığı	1866
Bahriye Tekaüt Sandığı	1869
Posta ve Telgraf Memurları Tekaüt Sandığı	1876
Rümusat Mensupları Tekaüt Sandığı	1878
Asakir-i Berriye Tekaüt Sandığı	1880
Mülkiye Tekaüt Sandığı	1881
Umum Askeri Tekaüt Sandığı	1886
İlmiye Tekaüt Sandığı	1894
İdare-i Mahsusa (Seyr-i sefain) Tekaüt Sandığı	1890
Şirket-i Hayriye Müstahdemi Tekaüt Sandığı	1893
Rümusat Kantarcıları ile Muhafaza Kayıkçılarının Tekaüt Sandığı	1896
Hamidiye Hicaz Demiryolu Memurin ve Müstahdemleri Tekaüt Sandığı	1904
Memurin-i Mülkiye Tekaüt Sandığı	1909

Kaynak: Orhan (2015: 201). Özger (2013), Özbek vd. (2006), Doğan (2013) ve Kulaksız (1999) kaynaklarından derlenen bilgilerle oluşturulmuştur.

Tekaüt sandıkları, modern anlamda “Türk sosyal güvenlik sisteminin” temelini oluşturmaktadır. Geleneksel sosyal güvenlik mekanizmalarından farklı olarak, tekaüt sandıklarında devlet belirlediği hukuki metinlerle çalışan vatandaşlarını çalıştıkları işlerde karşılaşılabilecekleri risklere yönelik güvence altına almıştır. Dolayısıyla bu sandıklar ilk sosyal sigortacılığın örneklerindendir (Orhan, 2015: s. 206).

Osmanlı Devleti’nde devlet çalışanlarını kapsayan sosyal güvenlik düzenlemelerinin yanında, işçileri ilgilendiren bazı düzenlemeler de yapılmıştır. Bu gelişmelerin

arasında “Dilaver Paşa Nizamnamesi” önemli bir yer tutar. 1865 yılında çıkarılan “Dilaver Paşa Nizamnamesi” temelde Ereğli kömür madenlerinin çalışma düzeni ile ilgili maddeler barındırmıştır. Bunun yanında işçilerin 10 saatten fazla çalıştırılmayacakları, çoklu işçi çıkarımı söz konusu olduğunda bunun öncesinde bildirilmesi, madende gerekli durumlarda müdahale edilmesi için doktor bulunması gibi maddelerle işçilerin lehine sayılacak birtakım uygulamalara karar verildiği görülmektedir. 1865 yılında çıkarılan Dilaver Paşa Nizamnamesi, 1869 yılında iyileştirilmiş ve yine aynı yıl kabul edilen “Maadin Nizamnamesi” ile daha önceden değinilmeyen iş kazaları konusu gündeme getirilmiştir. Aynı zamanda bu tüzükle birlikte sosyal politika için önemli bir adım olarak sayılan madende zorunlu olarak işçi çalıştırma dönemi kapanmıştır (Talas, 1992: ss. 40-41).

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti’nde askeriye, mülkiye ve ilmiye için 19. yüzyılın başlarından itibaren, emeklilik sistemi uygulanmaktaydı. Bununla birlikte, dönemde yetim ve dullar için de maaş sistemi uygulanmıştır. Farklı bir uygulama olarak “mazulin maaşı” ise görevlerinden alınanlara verilen bir nevi sigorta ödemesi hükmünde olmuştur (Özbek, 2006: s. 405). Eytam sandıklarının devamında oluşturulan ve zamanla sayıları ve çeşitlilikleri artan tekaüt sandıkları, Osmanlı sosyal güvenlik sistemi için önemli unsurlar arasındadır. Bu sandıklar, Cumhuriyet dönemindeki Emekli Sandıklarının temelini oluşturmuşlardır.

2.1.2.2. Muhtacin maaşı

Askeriye, mülkiye ve ilmiye sınıfları için uygulanan emeklilik sistemi, eytam ve eramil maaşları ile mazulin maaşlarının yanında, farklı bir sosyal güvenlik uygulaması olarak muhtacin maaşı karşımıza çıkmaktadır. Muhtacin maaşı, devletin herhangi bir yönetmelik dâhilinde olmadan yoksullara verdiği maaş olarak tanımlanır (Özbek, 2013: s. 53). 19. yüzyıl başlarından itibaren devletin bu uygulamasının örnekleri arasında Girit Adasında yaşayan toplam 47 kişiye fakir olduklarından dolayı ömür boyu sürecek maaş ve Hersek Sancağı defterinde kaydı olan Ali Paşa Tekkesi Taamiyesi ve türbedar maaşı vardır. Ayrıca Maliye Hazinesinde belirtilen harcama kalemlerinde de yoksullara yapılan ödemeler bulunmaktadır. İzmir, Trabzon, Edirne ve Filibe sancaklarının kapualtı hasılatlarından fukaraya maaş bağlandığı kayıtlar arasında bulunmaktadır (Özbek, 2006: ss. 405-407).

Muhtacin maaşının çeşitli örnekleri arşiv kayıtlarında bulunmaktadır. 1865-66 yıllarında “hastalığı dolayısıyla Saray emir çavuşlarından Sadık’ın askerlikten ihraç edilerek kendisine muhtacin maaşı” (BOA, MKT.MHM., 348/63) bağlanmıştır. 1873-74’te “Çorum ve Sütluçe Rüşdiye Mekteplerinin muallim-i evvel ve sânileri İsa ve Abdurrahman efendilerin muhtacin maaşıyla emekli edilmiş, Sivaslı Mehmed Hilmi Efendi'nin illet-i âmâyâ mübtalasından dolayı muhtacin maaşıyla emekliye” (BOA, MKT.MHM., 456/23) sevk edilmiştir. “1881-82’de Serasker-i sabık müteveffa Hasan Rıza Paşa’nın büyük biraderi olup Rikab-ı Hümayun Kapıcıbaşılığı’ndan emekli İzzet Bey’in vefat etmesi nedeniyle zevcesi Hatice Hanım’ın zor durumda bulunmasından dolayı kesilen maaşıyla zeamet bedelinden veya muhtacin mahsusatından bir miktarının kendisine tahsis edilmesi” (BOA, MKT.NZD., 1505/86) isteği ile gereğinin yapılması arz edilmiştir. 1896-97 yıllarındaki evraklarda “Kıbrıs’taki rüştiye mektebinin açılışından beri otuz iki sene Hutut-ı Nafia muallimliği yapan Ahmet Şükrü’nün felç olduğu ve bu sebeple zarurete düştüğü için muhtacin tertibatından maaş tahsisi”(BOA, MTZ.KB, 2/39) yapılması istenmiştir. “Hasköy Sıbyan Mektebi Muallimi Mahmut Efendi’ye yaşlı ve hasta olmasından dolayı muhtacin tertibinden bir miktar maaş tahsisi” (BOA, MTZ, 51/4) yapılması gerektiği kendi geçimini sağlayamayacak durumda olan vatandaşlara bir sosyal güvenlik sağlamıştır.

1897 yılındaki arşiv kayıtlarında “Yunan muharebesinde şehiden vefat eden mahdumu İbrahim'in terk eylediği iki nefer yetim ile zarurete duçar olduğundan muhtacin maaşatı münhalatından bir mikdar maaş tahsisi hakkında Rukiye imzasıyla verilen arzuhal” (BOA, BEO, 1129/84612), “Haydarpaşa’da inşa olunan Mekteb-i Mülkiye-i Tıbbiye İskelesi’nden düşerek vefat eden Zeynel bin Süleyman’ın zevcesi, kerimesi ve mahdumuna muhtacin maaşatından mahlul vukuunda maaş tahsis olunması” (BOA, BEO, 1173/87967) verilen muhtacin maaşlarının örnekleri arasındadır. Ayrıca “Askeri Tekaüt Sandığı’ndan tahsis olunan maaş ile idare edemeyen Faika Hanım’a Hazinece muhtacin tertibinden maaş bağlanması” (BOA, BEO, 1353/101424) örneğinde olduğu üzere bazı durumlarda ihtiyaç sahibi bireylere ek ödemeler de sağlanmıştır.

Muhtacin maaşını düzenlemek ve keyfi uygulamaları gidermek için 27 Haziran 1910’da, Muhtacin Maaşatı Hakkında Nizamname çıkarılmıştır. Buna göre maaşı

almak için “tebaa’i Devlet-i Aliyye’den olma ve hiçbir medar-ı maişeti (geçim aracı) ve şer’en iâşesiyle mükellef müteallikatı (geçimini sağlamakla yükümlü yakını, akrabası) bulunmamak ve kar ve kisbden (kazanç) mahrum derecede müsinn (yaşlı) ve malul yahut yetim bulunmak şarttır”. Kişi başına muhtacin maaşı asgari elli kuruş ve azami yüz elli kuruştur. Bir aileye toplam beş yüz kuruştan fazla maaş verilemez (Özbek, 2013: ss. 58-59).

Muhtacin maaşı düzenlemesi yoluyla ihtiyaç içinde olan kişilere verilen bu maaşın kayıtları Osmanlı arşiv sisteminde 1854 yılından başlayıp 1921-22 yıllarına ulaşmaktadır. Bu maaşın çeşitli miktarlarda ve devletin birçok ilinde olmak üzere muhtaç halka bir sosyal güvence olarak sağlandığı görülmektedir.

2.1.2.3. Atiyye-i seniyye

Atiyye-i seniyye sözlükte “padişahların verdikleri hediyeler hakkında kullanılır bir tabirdir. Arapça bir kelime olan atiyye, hediye, bahşış demektir. Padişahlar muhtelif vesilelerle saray ve hükümet hizmetinde bulunanlara atiyye verirlerdi. Atiyye olarak para verildiği gibi, kılıç, saat, enfiye kutusu da verilirdi” (Pakalın, 1993a: ss. 110-111). Atiyye-i seniyyeler, II. Abdülhamit dönemine kadar padişahın devlet görevlilerine verdiği ödüllerdir. Bu bir nevi ödüllendirme sistemi olarak geçer (Özbek, 2006: s. 409).

Atiyye-i seniyyeler Tanzimat Dönemi’nden önce padişahların özel hesaplarından yapılırken, sonraları padişah ve saray için ayrılmış ödenekten yapılmıştır. 1841’den itibaren ise, “atiyye-i seniyye tertibi” başlığı altında maliye bütçesinden karşılanmaya devam edilmiştir. Dolayısıyla atiyye-i seniyye padişahın özel hediyeleri olmaktan çıkıp devlet temsilcisi olarak padişah adına verilen bir hediye şekline bürünmüştür (Özbek, 2013: s. 126). 19. yüzyılda verilen atiiyelere ait çeşitli örneklere arşiv kayıtlarından ulaşılabilmektedir. Örneğin, 1854 yılında Trabzon mevkiinde “öldürülen Fransız Zabit Mösyö Bellovad’ın ailesi ve çocuklarına atiyye-i seniyye ihsan buyurulması” (BOA, AMD, 59/34), “kütüphanelerde bulunan kitapların tasnifi ile meşgul olan Ali Fethi Efendi’ye atiyye-i seniyye verilmesi ve rütbesinin terfi’i” (BOA, AMD, 60/53), “Bursa’da meydana gelen zelzelede zarar görenlere atiyye-i seniyye olarak gönderilen paranın taksimi ve açıkta kalanlara çadır dağıtılması” (BOA, AMD, 65/43), 1855 yılında “Sinop Vak’asında yanan Katolik kilisesinin yeniden inşası için on beş bin kuruş atiyye-i seniyye verilmesi” (BOA,

AMD, 73/41) gibi çeşitli atıyyeler mevcuttur. Arşiv kayıtlarında maddi sıkıntı yaşayan halka verilen atıyyelere dair evraklar olduğu gibi deprem vb. doğal afetlerden etkilenen afetzedelere (BOA, MKT.MHM., 277/44; BOA, MKT.MHM., 103/66, BOA, MKT.MHM., 290/15), muhacirlere (BOA, MKT.MHM., 272/78; BOA, MKT.MHM., 302/19), yolculara (yol harçlığı olarak) (BOA, MKT.MHM., 327/76; BOA, MKT.MHM., 445/74), şehit çocuklarına yapılan (BOA, MKT.MHM., 108/27; BOA, MKT.MHM., 111/36) yardımlar ile cami, mescit vb. mekânların tamiri için gönderilen atıyye örneklerine de rastlanılmıştır. 1868 yılına ait bir evrakta ise tarihçi, şair ve ediplerin bazılarına yazdıkları eserlerden dolayı atıyye ihsan edildiği (BOA, MKT.MHM., 357/14; BOA, MKT.MHM., 406/94), 1850’de Dimitri Razi adlı vatandaşa “Ticaret kanununu Fransızcaya tercüme” (BOA, MKT.NZD., 26/77) ettiği için atıyye-i seniyye verildiği kayda geçilmiştir.

Atıyye-i seniyyeler Müslim-gayrimüslim ya da ırk ayrımı gözetilmeksizin tüm Osmanlı vatandaşlarına yönelik olmuştur. 1892 yılına ait bir belgede İtalya tebaasından olup elli yıldır İstanbul’da bulunan Doktor Lagopa’nın cenazesinin defin masrafları için bir miktar atıyye verildiği kaydedilmiştir (BOA, BEO, 177/13205). 1895 yılında “Rum Patrikhanesi’ne yetmiş beş bin ve Ermeni Patrikhanesi’ne kırk bin ve Ermeni Katolik Patrikhanesi’ne yirmi beş bin kuruş atıyye-i seniyye” (BOA, BEO, 1068/80043) verilmiştir. 1896’da “Rum, Ermeni, Ermeni Katolik Patrikhaneleriyle, Bulgar Eksarhhanesi ve Hahamhane’ye atıyye-i seniyye itası” (BOA, BEO, 1132/84850) yapılmıştır. Bu hediyelerin özellikle Paskalya, Hamursuz Bayramı, Yılbaşları gibi farklı tarihlerde ve miktarlarda tekraren yapıldığına dair kayıtlar mevcuttur.

Atıyye tertibinden ihtiyaç durumunda olan vatandaşlara verilen yardım miktarının yanında gerekli durumlarda ayrıca maaş bağlandığına da arşiv kayıtlarında rastlanılmıştır. Bu duruma bir örnek 1848 yılında önceden “Ermeni iken Müslüman olan Fatma ve Emine kardeşlere atıyye-i seniyye verilmesinin uygun görüldüğü ve bir ev tedarik ederek gümrük gelirlerinden maaş tahsisine dair” (BOA, MKT., 138, 31) Maliye Bakanı’na verilen ferman gösterilebilir. Bir başka kayıta “Hükümet-i seniyye’ye hizmet ve sadakatinden dolayı Ermeniler tarafından katledilen Matbuat-ı Ecnebiye memurlarından Tütünciyan Mıgırdıç Efendi’nin ailesine atıyye verilerek maaş bağlanması”(BOA, MKT.MHM., 725, 13) konusu gündeme gelmiştir.

Sonuç olarak, Osmanlı arşivlerinde yapılan “atiyye-i seniyye” taramasında 1845 ile 1907 tarihleri arasında 3332 görüntüye ulaşılmıştır. Bu atiyelerin çoğunluğu çeşitli sebeplerden dolayı muhtaç durumda olan bireylere yapılmış ve yardımlarda din, dil, ırk ayrımı yapılmamıştır. İncelenen arşiv evraklarındaki kayıtların genellikle haneleri yangın, deprem gibi doğal afetlerden dolayı hasar görenlere yapılan yardımlar, yol harçlığı olarak verilen yardımlar, şehit ailelerine yapılan yardımlar, farklı dinlerin ibadethaneleri ve kutlamaları için verilen yardımlar, engelli bireylere yapılan yardımları içermekte olduğu görülmüştür. Bazı durumlarda, kişilere verilen atiyelere ek olarak maaş bağlandığına da kayıtlarda rastlanılmıştır. Atiyye-i Seniyye kapsamında verilen bu yardımların 20. Yüzyılın başına kadar uzandığı ve her ne kadar belirli bir sistem ve düzen dâhilinde olmasa da padişahların muhtaç halka yapmış olduğu bir nevi geleneksel sosyal yardım aracı olarak kullanıldığı görülmektedir.

2.2. Geleneksel Sosyal Hizmet Uygulaması Olarak Osmanlı Vakıflarının 19. Yüzyıldaki Durumu ve Modernleşme Sürecinde Sosyal Hizmet

19. yüzyıl Batı Avrupa ülkelerinde ve Amerika’da sosyal refah alanında birtakım yeni kurumlar oluşturulurken, Osmanlı Devleti’nde sosyal hizmet yüzyıllardır vakıf kurumları üzerinden sağlanmaktaydı. Vakıflar Osmanlı medeniyetinde toplumsal refah için önemli bir kurum olarak hizmet etmişlerdir. ‘Vakf’ sözcüğü, Arapça “durdurma” ve “tamamen verme” anlamlarına gelmektedir. Sözcük anlamının yanında, iktisadi olarak bireyin çalışması ile kazandığı imkân ve malların kendi isteği ile paylaşmasına dair bir hukuki sistemdir. Vakıfların ilk örneğini, Hz. Muhammed (s.a.v.)’in 625 yılında sahip olduğu yedi hurma bahçesini İslam için kullanılması adına vermesi ve Fedek Hurmalığını da yiyeceği kalmayan yolculara vakfetmesi oluşturur (Yıldırım, 1996: ss. 2-3). İlk vakıf örneklerinden bir diğeri de Hz. Ömer (r.a.)’in kendine ait bir ganimet olan arazinin muhtaç durumda olanların kullanabilmeleri adına satılmama, miras ve hibe edilmeme koşuluyla vermesi gösterilmektedir. Bu tarihten itibaren İslam ve Türk toplumlarında vakıflar sundukları çeşitli hizmetlerle önemli yer tutmuşlardır. Sosyal dengeleri sağlama noktasında, zenginliğin yoksullara dağılımına yardımcı olarak toplumsal bütünleşmeyi desteklemişlerdir. Yapılan vakıf hizmetlerinin kapsamı zaman içinde genişleyerek yalnızca insanları değil, hayvanları ve doğayı da içine almıştır. Kamusal yarar sağlayan kurumların büyük bir çoğunluğu padişah ve diğer üst düzey

yöneticiler/yakınları tarafından yaptırılmış ve halkın hizmetine sunulmuştur. Vakıf medeniyetinde, özel mülkiyet gönüllülük esasıyla toplumsal mülkiyet haline getirilmektedir ve bu yolla servet toplumun yoksul kesimlerine dağıtılmaktadır (www.vgm.gov.tr, 2020).

Vakıf kurumu bağış, bağış sonucunda ortaya çıkan sürdürülebilir gelir ve amaç olmak üzere üç temel unsuru bünyesinde barındırmıştır. Vakıflar sayesinde zengin bireylerin gönüllü bir şekilde bu zenginliği kamusal amaçlı hizmet için aktarması ile sağlık, eğitim gibi birçok alandaki ihtiyaçlar karşılanmıştır. İhtiyaçların yerinde tespit edilip uzun süre geçmeden karşılanması adına hızlı kararların alınması ve yerel kadıdan kolayca verilen onay ile uygulamaya geçilebilmesi vakıfların sağladığı avantajlar olmuştur (Çizakça, 2006: s. 23).

Bireylerin sahip oldukları varlıkları, toplum yararına kullanılması için vermesi şeklinde tanımlanan vakıf, Osmanlı toplumunda bir yaşam tarzı olmuş ve bireylerin düşünce yapılarını bu anlamda şekillendirmiştir. Düşüncenin aslı, İslam'daki paylaşma ve yardım esaslarından gelmektedir. Osmanlı toplumunda zenginler, sahip olduğu varlıklarda, toplumda yaşayan diğer bireylerin de hakkı olduğuna inanıp bunu paylaşmaya her daim hazır bir bilinçte olmuşlardır. Bu bir zorunluluktan değil, tamamen yaşam felsefelerinden kaynaklanmaktaydı. Yapılan paylaşımlar, varlıklı kişilerin evlerinin kapılarını gelenlere sürekli açık tutmaları, sofralarına davet etmeleri ve vakıflar kurmaları yoluyla gerçekleşmekteydi. Kurdukları vakıflar yoluyla, kendi varlıklarının toplum yararına kullanılmasıyla toplumun ihtiyaçlarının karşılanmasına katkı sağlamaktaydılar. Bu şekilde, hem kendi vicdanları rahatlamış, hem de eğitim, sağlık, yolculuk gibi birçok açılardan toplumun ihtiyacını yine toplum içinde sağlamışlardır (Baykara, 2007: ss. 335-338).

Tarih boyunca İslam toplumları güven içinde yaşamlarını devam ettirmek için devletten ziyade esas olarak vakıf kurumunu kullanmışlardır. Nitekim devlet, sosyal hizmetlerin sunumunu daimi bir görev olarak vakıflara vermiştir. Sağlanan sosyal hizmetler, tıbbi (hastane, ilaç temini), eğitim (medrese, mektep binası), yoksullara yönelik (yoksulların korunması için tesisler kurulması) olarak çok çeşitlidir. Dolayısıyla, İslam Devletlerinde, sosyal hizmetlerin siyasi otoritenin kontrolüne bırakılmadığı, onun yerine daha güvenli, mutlak ve tarafsız bir kurum olan vakıfların görevine bırakıldığı görülür. Vakıflar, her ne kadar devletin denetiminde olsa da,

esas itibarıyla Allah'ın gözetiminde kabul edildiğinden, sultan dahi şartlarına müdahale edememiştir (İnalcık, 2013: ss. 155-156).

Vakıf kavramının esası bu müessesenin kurucusunun sahip olduğu mülkü Allah'ın mülkü haline getirmesini gerektirmiştir. Bu sebeple, vakfedilen mal artık vakfeden kimseye geri dönemez ve devamlılık söz konusudur. Bu durum vakıfların devamlılığını sağlayan temel hususlar arasında gösterilmektedir (Kazıcı, 1985: s. 28). İslam peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.)'in ve halifelerin oluşturduğu vakıfların ardından da İslam ülkelerinde çeşitli vakıflar kurulmaya devam etmiştir. Emeviler döneminde genişleyen vakıflar, Abbasiler zamanında bu kurumları bir düzene bağlayan nezaretin kurulmasıyla önem kazanmıştır. Abbasi hükümdarlığı sona ermesiyle kurulan Büyük Selçuklu devletinde tekke, zaviyeler, dini ve hayri kurumların kurulmasıyla vakıfların sayısında önemli oranda artışgerçekleşmiştir. Selçukluları takiben kurulan diğer birçok devletin de vakıf teşkilatlanmasına katkıları devam etmiştir. Anadolu Selçukluların devamında vücuda gelen Osmanlı Devleti, kendinden önceki Müslüman ve Türk-İslam devletlerinin vakıf mirasını devralarak geliştirmişlerdir (Kazıcı, 1985: ss. 54-56).

Vakıflar, yatırımlara sağladıkları para yardımıyla maliyeye destek olmanın yanında, sosyal güvenlik adına önemli bir kurum olarak da işlev sağlamaktaydı. Vakıflar sayesinde, Osmanlı toplumunda klasik dönemdeki (17.-18. yy) dilenci sayısının, Avrupa'nın en zengin ülkeleri olan İngiltere ve Fransa'dan kıyaslanamayacak ölçüde az olduğu görülmüştür. Nüfuslarının %40'ı yoksul olan ülkelerin başkentlerinde her birinde 50.000 dilenciye rastlanırken, İstanbul'da aynı tarihlerde 322 dilenci olduğu rapor edilmiştir (Tabakoğlu, 2017: ss. 500-510).

Türk Beylikleri döneminde beyler milli kültürün gelişmesi için bulundukları yerlerde kültür merkezleri kurmuşlardır. 12. Yüzyıl ve 15. Yüzyıl arasında geçen dönemde Anadolu'daki sosyal yaşam aynı yüzyılda Batı'daki sosyal gelişmelere benzemektedir. Kurulan hayır kurumlarının korunması için Evkaf bir sosyal kurum olarak görev yapmaktaydı. Aynı yıllarda Batı ülkelerinde bu kurum "kilise vakfı, dünya vakfı ve karma vakıf" olmak üzere üçe ayrılmıştır. Kilise vakıfları dini işlerle meşgul olurken, dünya vakıfları ise hastane veya okul gibi hayır kurumlarının kazandırılması ile görevliydi. Türklerde vakıf ise sosyal amacı olan tüm sosyal girişimleri ve yardımları kapsamaktaydı. Vakfedilen mülk artık bireyin kendi mülkü

olmaktan çıkıp tamamen Allah'ın mülkü sayılmakta ve insanların faydasına sunulmaktaydı. Bu mülkün idaresi için “mütevelli” seçilir ve mütevellileri de kontrol etmek için bir üst göreve “nazır” tayin edilirdi. Vakıflar yönetilme usulü açısından dört kısma ayrılmıştır; “Mazbut vakıf, Mülhak vakıf, Müstesna vakıf ve Avarız vakfı” (Ülken: 2006: ss. 15-16).

Osmanlı tarihinde kurulan vakıflar çok çeşitli alanlarda hizmetler sunmuşlardır. Bu vakıfların ilginç örnekleri arasında, “sokak hayvanlarına ekmek veren vakıf” (Ertem, 2012: s. 14), “kızlara çeyiz hazırlayan vakıf” (s. 17), “duvar yazılarını silen vakıf” (s. 18), “israfi önleyen vakıf” (s. 24), “yaz günlerinde soğuk su dağıtan vakıf” (s. 27), “yaşlı fakirlere evde bakım hizmeti sunan vakıf” (s. 38), “tohum saklayan vakıf” (s. 42), “sıcakta sebillere kar koyan vakıf” (s. 45), “öksüz ve yetim çocukları barındıran vakıf” (s. 57), “sosyal güvenlik vakfı” (s. 76), “kitapları tamir eden vakıf” (s. 85), “hayvan ve tohum ıslah eden vakıf” (s. 117) sayılabilir. Örneklerde görüldüğü üzere, vakıf Osmanlı toplumunun geleneksel yapısıyla ve kültürü ile yoğrularak çok geniş kapsamlı hizmet veren bir kurum ve esasında medeniyet haline gelmiştir.

Osmanlı'da vakıflar, aynı zamanda imaret olarak adlandırılan külliyelerin bir parçası olmuştur. Padişah, saltanat mensupları, devlet adamları ve zengin kişiler tarafından kurulan bu külliyelerde, kervansaray, misafirhane, imaret, hamam, darüşşifa, ahır, camii, kütüphane, medrese ve çarşı bir arada bulunmuştur. Yoksullar ve yolcular bu külliyelerden ihtiyaçlarına göre faydalanmışlardır (Yıldırım, 1996: s. 4). Sözcük anlamı olarak “aşevi” anlamına gelen imaretlerden “medrese talebesi, cami ve hayrat hademesi, fakirler ve misafirler”in yanında kuşların da yararlandıkları bilinmektedir (Kazıcı, 1985: s. 119).

Osmanlı Devleti'nde hükümdar vakıfları “vezir, kadıasker, sadriazam, şeyhülislam, babussaade ve darussaade ağaları” tarafından yönetilmiştir. II. Mahmut döneminde ise kadı asker vakıfların yönetiminde görev almıştır. Özel şahısların kurdukları vakıflar mütevelliler tarafından idare edilirken kadılar tarafından teftiş edilmişlerdir. Kendi bölgesindeki vakıfların teftişini kadılar bizzat yaptığı gibi bazı durumlarda bu görev kadıların emrinde çalışan müfettişler tarafından yerine getirilmiştir. Osmanlı Devleti'nde Vakıflar Nezareti öncesinde farklı şartlara ait vakıflar farklı nezaretler tarafından yönetilmiştir(Kazıcı, 1985: ss. 72-75):

Tablo 8. Vakıflar Nezareti Kurulmadan Önce Vakıfları Yöneten Nezaretler

a) Haremeyn Nezareti (Evkaf-ı Haremeyn Müfettişliği, Evkaf-ı Haremeyn Muhasebeciliği, Evkaf-ı Haremeyn Mukataacılığı, Daru's-saade Yazıcılığı)
b) Vezir Nezareti
c) Şeyhülislam Nezareti
d) Tophane Ümerası Nezareti
e) İstanbul Kadılar Nezareti

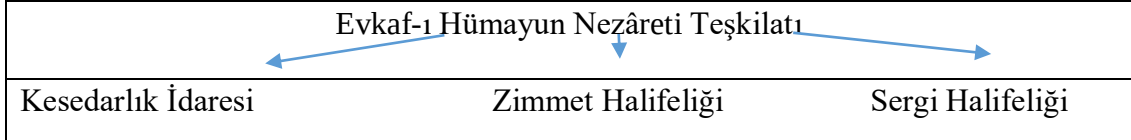
Kaynak: Kazıcı (1985: 75).

Osmanlı Devleti'nde kurulan vakıfların yönetimine çok önem verilmiştir. Ortaya çıkabilecek yolsuzluklara kısa süre içinde müdahale edilip engellenmiş ve bu işi yapanların cezaları gerektiği şekilde uygulanmıştır. Vakıfların yönetimi görevini yerine getiren mütevellilerin vakıf mirasını korumak, arazinin üretim kapasitesinin devamını sağlamak ve çalışanları teftiş etmek gibi önemli görevleri bulunmuştur (Kazıcı, 1985: s. 77). Her vakfın mütevellisi idare etmekle sorumlu olduğu vakfı kendi tasarrufunda olacak şekilde yönetmiştir. Bununla birlikte, mütevellinin tasarrufu iki organ tarafından teftiş edilmiştir. Birinci organ vakfın kurucusu ve mütevelliyi tayin eden vâkıfın, mütevellinin de teftiş edilmesi adına atadığı nâzırdır. Nâzırın da müteveli ile birlikte vakfın tasarrufları üzerinde kontrolü bulunmaktadır. İkinci teftiş organı ise hâkimlerdir. Hâkimlerin velayet-i ammeden gelen kontrol yetkileri sebebiyle vakıf malları üzerinde teftiş hakları bulunmaktadır. Evkaf teşkilatı zamanla nezaret ve tevliyet yetkilerini tek eline almıştır (Akgündüz, 1996: s. 356).

19. yüzyılın ikinci yarısında Batı emperyalizmi etkisi Osmanlı Devleti üzerinde iki açıdan baskı unsuru olmuştur. İlk baskı emperyalizm sebebiyle ortaya çıkan rekabetçi ortamda Osmanlı'nın ihtiyaç duyduğu gelir açısından olurken, ikincisi ise Batı devletlerinin Fransız İhtilali esnasında geliştirdiği değerlerini Osmanlı Devleti'ne dayatması olmuştur. Bu baskılar sonucunda Osmanlı hükümdarları merkezileşme yönünde uygulamalarını başlatmışlardır. Bu politikanın vakıflar açısından uygulaması Evkaf-ı Hümayun Nezareti ile karşılığını bulmuştur (Çizakça, 2006: s. 27).

Padişah II. Mahmut döneminde Yeniçerilerin ortadan kaldırılmasıyla tüm vakıfların birbirleriyle bağlantısının kopmaması ve yolsuzlukların önüne geçilmesi adına vakıfların tek çatı altında olmaları gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu sebeple 1826

yılında Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin kurulması ferman edilmiş ve vakıflar tek bir nezaret altında toplanmıştır. Nezaret üç daireden oluşmuştur ve yapmakla yükümlü oldukları işlere yardım için kâtipler, maiyyet ve hizmetliler tahsis edilmiştir. Ayrıca 1831 yılında yapılması gereken işlerin artması ile “Tahrirat Baştabipliği, Mülhakat Gedikler Kâtipliği ve Ruznamecilik” isimli memuriyetler eklenmiştir(Kazıcı, 1985: ss. 75-76) :

Şekil 1. Evkaf-ı Hümayun Nezâreti Teşkilatı

Kaynak: Kazıcı (1985: 75-76).

Temel olarak Sultan Vakıflarının takibinin, kontrolünün ve idaresinin yapılması amacıyla oluşturulan Evkaf Nezâreti zaman içinde görev sınırlarının genişlemesi ile müstesna vakıfların dışındaki tüm vakıfların nezaretini üstlenmiştir (Akgündüz, 1996: s. 362).

1826 yılında Padişah II. Mahmut' un Vakıflar İdaresi (Evkaf)'ni kurmasıyla birlikte, hem Müslümanların din kaynaklı sosyal sorumluluklarını yerine getirmelerine araç olacak, hem de kamu refahını sağlamada katkısı olacak olan bir düzenleme getirmiş oldu. Padişah, devlete hizmet edebilmek adına bürokrasisini yeniden oluşturmaktaydı. Bunun yanında, tımarların kaldırılmasıyla, devletin toprak mülkiyeti artarak bürokrasiye güçlü bir iktidar aracı sağlanmıştır. Zaman içinde, eski bürokratik yapının yerini yenisi aldı. II. Mahmut dönemi okul sistemi de, öncelikli olarak hükümet görevleri için çalışan yetiştirme amacını taşımıştır (Karpas, 2006: ss. 27-28). İstatistik biliminin kullanılmaya başlanmasıyla yapılan 1830 nüfus sayımı, topluma yapılan sosyal hizmette yön gösterici olmuştur. Daha önceden vakıfların görevi olan eğitim ve sağlık gibi hizmetlerin yükümlülüğü, Tanzimat sonrasında merkezi hükümetin üzerine almaya başladığı sorumluluk haline gelmiştir. Bu yolla, toplumun yönetilmesi ve geliştirilmesi noktasında yönetim etkin hale gelmeye başlamıştır (Karpas, 2006: s. 528). Osmanlılarda vakıflar klasik dönemde sosyal güvenliği sağlayan önemli organlar iken, Tanzimat sonrasında devlet bu işi üstlenmeye başlamıştır (Tabakoğlu, 2017: s. 505). Vakıflar İdaresi'nin kurulmasıyla, vakıflar tek elden yönetilmeye başlanmış ve merkezi idare siyaseti güdülmüştür. Bu

idare ile ÷lkede bulunan vakıfların belgeleri arşivlenerek, kaybolmalarının önüne geçilmiştir. Ayrıca, merkezileşme birçok ihtiyacın bu tarihten itibaren devletten beklenmesine yol açmış ve bireylerin sosyal yaşama katkı sağlamasının önüne sınır koymuştur (Baykara, 2007: s. 341).

Evkaf Nezareti'nin kurulmasıyla birlikte 1840 yılında birtakım vakıflara ait geliri Maliye Nezareti'nin toplayacağı kararı alınarak bu vakıfların mali bağımsızlıkları kaldırılmıştır. Gelirler toplandıktan sonra bu esnada harcanan giderler düşölerek kalan gelirin vakıflara iletileceğı öne sürölmüştür. Bununla birlikte, vakıflara bu gelirin dönmesinde bazı sorunlar gerçekleşmiş ve zaman geçtikçe devletin vakıf idaresine ödemesi gereken borcu artış göstermiştir. Vakıf fonları zamanla devlet ve yerel otoritelere geçmeye başlamıştır (Çizakça, 2006: ss. 27-28).

Osmanlı Devleti şehirlerinde 1856 yılına kadar belediye örgütü mevcut olmamıştır. Bununla birlikte, belediyenin sağladığı hizmetler vakıf kurumu tarafından karşılanmıştır. Verilen hizmetler arasında şehir ve köylerin su ihtiyaçlarının karşılanması, sokak aydınlatmalarının sağlanması, sokakların temizlenmesi, bahçelerin vakfedilerek şehirlerin güzelleştirilmesi sayılabilir (Yediyıldız, 2003: ss. 242-244). Sosyal hayata dair birçok hizmetin sunulma aracı olan vakıfları Türk toplumu “iman, düşünce ve eylem dengesi üzerine kurulmuş bir kültür ürünü diye algıladığı söylenebilir”. Türk toplumu sosyal yardımlaşmanın bireylerin kendi sorumluluk ve iradesinde temellendiğı inancını taşımaktadır. İnsanın çalışıp üretmesi, kazandıklarından ihtiyacını karşılaması sonrasında kalan kısmını diğer insanlar için ayırması ve bunu “imaret/hayrat külliyesi” yapma yoluyla olacağı kabul edilmiştir (Yediyıldız, 2012: s. 481).

Evkaf Nezareti birtakım sebeplerden dolayı kurulmasıyla ortaya çıkması beklenen faydaları tam olarak sağlayamamıştır. Cumhuriyet dönemi sonrasında 3 Mart 1924 tarihli kanunla Evkaf Nezareti kapatılarak bu görevi yerine getirmesi için Vakıflar Umum Müdürlüğü kurulmuştur (Akgündüz, 1996: s. 366).

19. yüzyılda diğer birçok devlette olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de birçok alanda merkezileşme siyaseti uygulanmaya başlanmıştır. Merkezi devletin her alanda daha aktif rol oynadığı ve kontrol gücünü arttırdığı bu devir, Osmanlı Devleti'nde 13. yüzyıldan beri sosyal alanda halkın ihtiyaçlarının karşılanmasında en önemli araç olan vakıflarda da merkezileşmenin gücünün hissettirmeye başladığı bir devir

olmuştur. Yediyıldız'ın ifadesine göre bu yüzyılda vakıfların tasfiyesi, mallarının kontrol altına alınabilmesi amacı ile yapılmaya çalışılan birçok hukuki düzenlemenin yanında, 20. Yüzyılda elde edilen arşiv evraklarına göre “vakıf taşınmaz mallarının dondurulmadığını, ‘istibdâl’ ve ‘irsâd’ denen hukukî mekanizmalar sayesinde ve kanunun izin verdiği diğer vasıtalarla pazarın talepleri bağlamında ekonominin tamamlayıcı bir parçası halinde el değiştirdiğini ortaya koymuştur” (Yediyıldız, 2012: s. 479).

Osmanlı Devleti'nin bu yüzyılda içinde bulunduğu modernleşme sürecinde özellikle çocuklara yönelik sosyal hizmet kurumlarında artış olduğu görülmektedir. Ünal bu durumun sebeplerini beş madde de özetlemiştir:

1. Savaşlar sonucunda toprak kayıplarının artması ile birlikte büyük göç dalgalarının yaşanması, bu savaş ve göçler süresince birçok çocuğun ailesini kaybetmesi,
2. Tanzimat ile birlikte hız kazanan reform ve modernleşme hareketlerinin askeri, ekonomik ve eğitim kurumlarına yansması,
3. Bu kuruluşların meslekî eğitim görmüş nitelikli eleman ihtiyacını karşılama arzusu,
4. Özellikle Osmanlının son dönemlerinde artan misyonerlik faaliyetlerinin kimsesiz çocuklar üzerinde yoğunlaşması,
5. Savaşlar sonucunda yetim kalan şehit çocuklarına sahip çıkılması gerektiği inancı (2012: s. 6).

Belirtilen bu sebeplerden dolayı bu dönemde çocukların eğitime ve korunmasına yönelik çeşitli düzenlemeler yapılmış ve çocuklara yönelik eğitim-öğretim kurumlarının yanında sosyal hizmet kurumlarının sayısında da bir artış gözlenmiştir.

2.3. Eğitim Alanındaki Uygulamalar

Osmanlı Devleti'nde eğitim-öğretim alanında diğer sosyal alanlarda olduğu gibi vakıflar önemli bir rol oynamışlardır. Mektepler ve medreseler vakıfların destekleriyle eğitim-öğretim vermiştir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren en önemli ve etkin eğitim-öğretim kurumları olan medreseler, Avrupa'nın özellikle 19. yüzyılda deneyimlediği ilerlemelerin gerisinde kalmıştır. Bu açığı kapatmak adına, Sultan II. Mahmut birçok alanda olduğu gibi eğitim-öğretim alanında da reform faaliyetlerini başlatmıştır.

II. Mahmut ilk olarak askeri kurumlardaki eğitimi düzenlemiştir. Medreselerin yerine yükseköğretim kurumlarına yönelmiştir. Aynı zamanda, memurların yabancı dil edinmelerini isteyerek İstanbul'daki Tercüme Odası'nın açılmasını sağlamıştır. 1824'te ilk olarak İstanbul'da olmak üzere iki yıl sonrasında tüm şehirlerde ilköğretimi zorunlu tutmuştur. Sıbyan mektepleri düzenlemeleri ve rüşdiyelerin açılmasını emretmesiyle, eğitim-öğretimde modernleşme yolunda önemli adımlar atmıştır (Çadırcı, 1991: s. 96).

II. Mahmut' un ilk reformu 1824 yılında eğitimle ilgili olan fermanı ilan etmesiyle başlamıştır. Bu fermanla, yeniliklerden ziyade, ulema görüşlerinin halka duyurulduğu görülür. Henüz ulemanın desteğine ihtiyaç duyduğu bir dönemde hızlı bir değişiklik ve yenileme yerine Sultan, hâlihazırda eğitim-öğretim faaliyetlerinin yürütüldüğü sıbyan mekteplerinin devamının sağlanmasını istemiştir. 1838 yılında yapılan değişiklikler ise bir öncekinden çok farklıdır. İlk kez eğitim-öğretim ile ilgili işler, Meclis-i Umur-u Nafia denilen bir planlama kuruluna verilmiş ve bu faaliyetler medresenin elinden devletin tek eline geçmiştir. Bu yolla, eğitim-öğretim modern anlamda teşkilatlanmaya başlamıştır (Kodaman, 1991: s. 3-4).

II. Mahmud aynı zamanda döneminden önce hâlihazırda mevcut olan kara ve deniz mühendis okullarının canlandırılması için çabalamıştır. İlk olarak 4 öğrenciyi Paris'e göndermekle başlayarak, Avrupa'ya öğrenci gönderme sürecini muhalefete rağmen başlatmıştır. Bu öğrencilerin ülkeye dönüşlerinin olumlu etkileri olmuştur. Aynı yıllarda (1827), İstanbul'da yeni ordu için doktor yetiştirmek amacıyla Tıp Okulu açılmıştır. Bu okullara ek olarak, 1831-1834 yılları arasında iki önemli askeri okul daha eklenmiştir. Bunlar Muzika-i Hümayun Mektebi ve Mekteb-i Ulumu Harbiye'dir. II. Mahmut' un zamanında açılan çoğu okul askeri nitelikli olmuştur. Sultanın döneminde açılan, memur ve tercüman yetiştirme amaçlı Mekteb-i Maarif-i Adliye ve Mekteb-i Ulum-u Edebiye de II. Mahmut' un maarif alanına yaptığı katkılardandır (Lewis, 1993: ss. 84-85).

1838 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı'nda maarifle ilgili köklü tedbirler yer almamış ve dönemin siyasi olayları ile muhafazakârların tepkisi sebebiyle, 1845 yılına kadar bu konuyla ilgilenilememiştir. Sultan Abdülmecit'in maarifin ilerlemesi konusunda büyük etkisi olmuştur ve isteği üzerine eğitimle ilgili Muvakkat Meclis-i Maarif adlı kurumu oluşturmuştur. Bu kurumun aldığı kararlar arasında üç kademeli

(sıbyan-rüştiye-darülfünun) eğitim modeli düşüncesi ve Meclis-i Maarif kurulması önerisi bulunmaktadır. Kurulan bu Meclis, maarif ile sorumlu ilk kuruluştur. Bu kuruluşla birlikte, maarif modern eğitim taraflı olan hükümetin kontrolüne geçmiştir (Kodaman, 1991: ss. 9-12).

1856 Islahat Fermanında maarif ile ilgili Türkleri ilgilendiren yeni bir karar alınmamış, bu ferman daha çok gayrimüslim cemaatin, hem Türklerin gittiği okullara katılımını sağlamış, hem de kendi milli ve dini okullarını Avrupa ülkeleri yardımıyla açabilmelerini kolaylaştırmıştır. Türklerin bu noktada kültürün ve maarifin kontrolünü ele almaları bir zorunluluk haline gelmiştir ve bunun için Milli Eğitim Bakanlığına temel olacak olan Maarif-i Umumiye Nezareti kurulmuştur. Bu nezaretle birlikte, maarifin ele alınış biçimi Batılı usullere göre olmuş, medreselerle yeni okullar arasındaki ikilik daha da belirgin hale gelmiştir (Kodaman, 1991: ss. 15-16).

Tanzimat'tan sonra eğitim-öğretimdeki düzenlemeler her ne kadar Osmanlı maarifinin modernleşmesi üzerinde etkili olsa da, açılan okul sayısı bu noktada yeterli olmamıştır. Özellikle Batılı ülkelerin, devlette gerçekleşen gelişmeleri yeterli görmediklerini belirterek, sürekli başta eğitim olmak üzere devlet işlerine karışma eğilimleri, Osmanlı Devleti'nin Maarif-i Umumiye Nizamnamesi (1869) 'ni yayınlamasıyla sonuçlanmıştır (Çadircı, 1991: ss. 287-288).

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile okullarda Fransız sistemine göre sınıflandırma yapılmıştır. Mekatib-i Umumiye (Genel Okullar) ve Mekatib-i Hususiye (Özel Okullar) olarak temel anlamda ikiye bölünen okullar, ayrıntılı bir şekilde sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırmaya göre, genel okullar Mekatib-i Sıbyaniye (İslam, Gayr-i Müslim, Kız Sıbyan Okulları), Mekatib-i Rüştiye (Müslüman, Hristiyan ve Kız Rüşdiyeleri), Mekatib-i İdadiye, Mekatib-i Sultaniye, Mekatib-i Aliye (Darülmuallimin, Darülmuallimat ve Darülfünun) şeklinde ayrılmıştır. Özel okullar ise, Müslüman, Gayr-i Müslim tebaanın ve yabancıların açtıkları okullar olarak ayrılmıştır. Osmanlı Devleti'nin bu dönemde içinde bulunduğu güçlükler nedeniyle, maarif ile ilgili bu reformları gerçekleştirmek mümkün değildi. Uygulamanın İstanbul'da başlatılması uygun görülmüş ve imkânlar nispetinde az da olsa uygulamaya geçirilebilmiştir. Uygulamada istenilen sonucu doğurmasına

rağmen, bu nizamname ile ilk kez Türk eğitim-öğretim sisteminde kanunlaştırma ve sistemleştirmeye gidilmiştir (Kodaman, 1991: ss. 24-26).

Nizamnameye göre, tüm köyler ve mahallelerde bir sıbyan mektebi, 500 ev barındıran kasabalarda bir rüştiye, 1000 evi olanlarda idadi, illerin merkezlerinde sultani bulunması istenmekteydi. Ayrıca İstanbul ilinde kız ve erkek öğrenciler için ayrı muallim mektepleri ve bir de darülfünun açılması planlanmıştır. Müslüman ve gayrimüslim öğrenciler için ayrı sıbyan mektebi ve rüştiyelerin açılması planlanmıştır. Bu okullarda kız-erkek öğrencilerin ayrı eğitim-öğretim görmeleri kararlaştırılmıştır (Çadircı, 1991: s. 288).

2.3.1. İlköğretimde sıbyan mektepleri

Sıbyan Mektepleri, Osmanlı İmparatorluğu'nda ilkokul seviyesinde olan ve ilk eğitim-öğretim faaliyetlerinin yapıldığı okullardır. 19. yüzyıla kadar çoğunlukla yeterli faaliyet sağlayan bu okullarda, yüzyıl itibarıyla yenilenmeye ihtiyaç duyulmuştur. Medreselere benzer şekilde vakıf olarak kurulan sıbyan mektepleri, değişmez bir program takip ettiklerinden değişimlere uyamamışlardır. Genellikle ezbere dayalı eğitim-öğretim verildiği bu okullarda kullanılan dil ağırlıklı olarak Türkçe olmuştur. Okullar, gerekli materyal açısından yetersiz kalmıştır (Kodaman, 1991: ss. 57-58). Sıbyan mektepleri, 5 ila 10 yaş arasındaki kız ve erkek çocuklarına dini bilgiler vermek ve onlara okuma yazmayı öğretmek amacıyla kurulan okullardır. Bu mekteplere, hemen hemen her mahallede bir tane bulunduğu için “mahalle mektebi” adı verildiği gibi genelde taş ile yapılmış binalar oldukları için de “Taş Mektep” adı da verilmiştir. Bu mektepler çoğunlukla camilerin bitişiğindeki odalar olmuştur (Kurt, 2011a: s. 21). Sıbyan okullarına “mekteb” veya “küttab”, yoksul çocuklar için açılanlara da “küttab-ı sebil” veya “mekteb-i sebil” yani “yazı öğretilen yer” olarak adlandırılmıştır (Kurt, 2011a: s. 59).

Devletin başkenti İstanbul'daki Sıbyan Mekteplerinin birçoğu hayırseverlerin yaptırdığı vakıf okullarıdır. Muallimlerin çoğu imamlar olan bu kargir ve ahşap mektepler, uzun sıraları ve evlerinden öğrencilerin getirdikleri minderleriyle eğitim-öğretim verilen okullardır. Mekteplerde sırasıyla, elifba cüzü ve Kur'an dersi öğretilmiş; bu derslerin yanında, kelime öğrenimi için okutulan Subha-ı Sıbyan, sonrasında Tuhfe-i Vehbi isimli kitap, İlm-i Hal gibi kitaplar da eğitimin bir parçası olmuştur. Mekteplere, bunları yapan kişiler ya da diğer hayırseverler tarafından

kışlık kömür ve çocuklara bayramlık elbiseler gibi yardımlar yapılmıştır (Abdülaziz Bey, 1995: ss. 61-63).

Mektep binalarının yapılışına bakıldığında, günümüzdeki merkezi hükümetin vergi vasıtasıyla yaptırdığı okul binaları yerine, başta padişahlar olmak üzere milletin hayırsever ve ilim severleri tarafından yapılan okul binaları görülmektedir. Bu mektep binaları, binayı yaptıran kişinin adıyla anılırlardı (Ergin, 1977a: s. 88).

Mekteplerde ilköğrenimi alan çocuklara haftada iki kere olacak şekilde sülüs ve nesih hatları öğretilir ve çocuklar yazıya alıştırılırdı (Abdülaziz Bey, 1995: s. 64). Sıbyan mekteplerinde hüsn-ü hat başka bir hoca tarafından çalıştırılır ve yazmanın ilk basit eğitimi verilirdi. Yazıda devam etmek isteyenler hattatlar sınıfına başvurarak bu eğitimi alırlardı. Verilen öğretim için öğrenciler ücret ödemezdi (Abdülaziz Bey, 1995: ss. 70-71). Bu mekteplerde adet, mektepteki hocaya ve yardımcısına, Cumartesi günleri çocukların babalarının maddi gücüne göre “haftalık” denen bir miktar para getirmesiydi. Aynı zamanda, mektepteki yoksul çocuklara elbise ve bayram şekeri vermek ve hocalara Ramazan için yardım etmek, yüksek gelirli ailelerin yaptıkları adetlerdendi (Abdülaziz Bey, 1995: s. 64).

Sıbyan mekteplerinin ilk kurulduklarından itibaren üç amacı olmuştur: çocukların Kur’an okumalarını sağlamak, namazın kılınışını ve okunacak duaları öğretmek ve yazı öğretmek. Burada öğretilen yazı, kaleme almak değil, kaligrafidir. Yazı haricinde, hesap, coğrafya ve tarih gibi derslerin okullarda okutulmadığı görülür (Ergin, 1977a: s. 86). Sıbyan mektebine devam eden çocuklardan hafız olmak isteyenler, hafızlıkla uğraşan ve kurradan olan bir hocayla çalışırdı. Usulüne göre Kur’an öğrenmeyi isteyen kimseler için, hayır sahipleri darü’l-kurra adında kargir yerler yaptırıp, vakıflar kurdurmuştur. Burada çalışan hocalara vakıf tarafından maaşları verilirdi. Hafız olmak isteyenler kendilerine ait rahlelerde Kur’an çalışıp, sayfa sayfa ezber yapıp bir yılda her gün çalışarak hıfzı tamamlamışlardır (Abdülaziz Bey, 1995: ss. 66-67).

Sıbyan mekteplerinde yalnızca Müslüman öğrenciler eğitim-öğretim görmüştür. 1877 yıllarında okullarda kayıtlı öğrenci sayısı Anadolu’da, Rumeli ve Arap yarımadasına göre daha fazladır. Örneğin Kastamonu’da 1979, Erzurum ilinde 1200 mektep bulunurken Edirne’de toplam 165, Halep’te 95, Bağdat’ta 100 mektep olduğu kayıtlara geçmiştir (Kartal, 2007: s. 378).

19. yüzyılda Osmanlı şehir ve kasaba mahallelerinde, sıbyan mekteplerinin yanında, yalnızca kız çocuklarının devam ettiği kadın mektepleri de bulunmaktadır. Bu mekteplere, 10 yaşına kadar olan erkek çocuklar da kabul edilmiştir. Vakfa bağlı olmayan bu kadın mekteplerinin hocaları, iyi tahsil görmüş, genellikle hafıza hanımlardır. En önemlileri arasında, Hoca Hafıza Ayşe Hanım Mektebi, Hacce Hoca Fatma Hanım Mektebi, Derin Hoca Hanım Mektebi olan bu okullar, kadınların evlerini öğrencilere açarak okullaştırdığı mekteplerdir. Burada kızlara, yazı, okuma, musiki dersleri verilmiş; İslam dini ile ilgili meseleler de ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Bu mekteplerden, çok iyi hafıza, hattat, şaire, edibeler ve musikide ünlü kadınlar yetişmiştir (Abdülaziz Bey, 1995: ss. 100-102).

2.3.2. Ortaöğretimde rüştiye mektepleri, idadiler ve sultaniler

Sultan II. Mahmut döneminde, sıbyan mekteplerinin yetersiz görülmesi üzerine 1838 yılında yapılan ıslah çalışmaları yanında, bu okulların devamı niteliğinde okullar açılması kararı alınmıştır. Sınıf-1 sani adı verilen bu okullar, daha sonra padişah tarafından Rüştiye Mektepleri olarak adlandırılmıştır. Rüştiyeler ilk zamanlar, ilkokulun üstü niteliğinde okullar olarak nitelendirilirken, daha sonra ortaöğretim içinde değerlendirilmiştir (Kodaman, 1991: s. 91). Açılması 1838’de planlanan bu mektepler, ancak 1845 yılında açılabilmiştir (Ergin, 1977a: s. 385). Bu okullarda ilk etapta dört sınıf bulunmaktaydı. 1868 yılından sonra 5. Sınıf eklenmiş olmasına rağmen, uygulamaya konamamış ve kaldırılmıştır. Rüştiyelerde, Arapça, imla, Türkçe, Farsça, Kur’an, Tarih, Hesap ve Coğrafya dersleri program dâhilinde verilen dersler arasında olmuştur (Çadircı, 1991: s. 287).

Tablo 9. İstanbul'daki Rüştîye Mekteplerinin Öğrenci, Öğretmen ve Hademe Sayıları

	Sınıfı evvel	Sınıfı sani	Sınıfı salis	Sınıfı rabi	Yekûn	Muallim ve hademe
Darulmaarif	22	74	86	74	256	27
Mahmudiye	1	5	39	36	81	8
Beyazıt	6	23	28	43	100	9
Kaptanpaşa	3	14	16	46	79	79
Şehzade	5	15	32	19	71	9
Zeyrek	0	11	31	50	92	8
Fatih	8	65	62	66	201	14
Davutpaşa	7	7	38	75	127	8
Odabaşı	0	9	13	30	52	4
Eyüp	1	13	10	30	54	7
Sütlüce	7	6	14	18	45	8
Galata	0	22	39	59	120	6
Feyziye	6	1	51	43	101	10
Beşiktaş	0	19	44	62	125	12
Mirgün	0	13	24	24	61	5
Beylerbeyi	5	6	24	24	59	7
Üsküdar	0	16	51	55	122	8
Atlama taşı	0	11	32	40	83	9
	71	330	604	854	1859	166

Kaynak: Ergin (1977a: 448).

1874 yılına kadar açılmış olan Rüştîye mekteplerinin sayısı 18 idi. Tablodaki veriler ışığında anlaşıldığı üzere tüm okullardaki öğrenci sayısı 1859, öğretmen ve hizmetli sayısı da toplam 166'dır. Öğrenci sayısındaki azalmanın sebebi dönemde açılan idadilere son sınıf öğrencilerinin geçirilmesidir. Dolayısıyla bu durumdan önce toplam öğrenci sayısı 1937'dir (Ergin, 1977a: ss. 447-448).

Eğitim alanında yapılan hizmetler erkek çocuklarının eğitimi ön plana alınarak yapılmaktaydı. Sıbyan mekteplerinde, eğitim-öğretimi kız ve erkek çocuklar beraber alırken, erkekler bir üst kademeye geçebiliyor fakat kızlar bu kademedede eğitim-öğretim hayatlarını sonlandırıyorlardı. 1858 yılında kız çocuklarının yetiştirilmesine dikkat çekilerek ilk Kız Rüştîyesi açılmıştır. İlk açıldığında ders verecek sayıda kadın öğretmen olmadığından, nakış dersleri haricindeki dersler erkek öğretmenler tarafından verilmiştir. Kadın öğretmene olan ihtiyacı karşılamak adına, 1869 yılında

Darülmualimat açılmış ve 1869 ile 1878 yıllarında açılan İstanbul ve Üsküdar Kız Sanayi Mektepleri ile kız öğrencilerin eğitim-öğretim hayatlarında ilerlemeleri için güzel adımlar atılmıştır. Dönemin sonlarına doğru kız öğrenciler için açılmış mektep sayısı 10'a yükselmiş ve toplam öğrenci sayısı 294'e çıkmıştır. Bu sayılar her ne kadar yeterli görünmese de, dönemin düşünce kalıpları göz önünde bulundurulduğunda bir başarıdır (Ergin, 1977a: ss. 457-459).

Tanzimat döneminde, Rüştîyeler yükseköğrenime denk görülmüşse de, zamanla bazı noktalarda eksik olduğuna karar verilmiştir. Bunun üzerine, Fransa örnek alınarak daha üst eğitim veren okulların açılması düşünülmüştür. Galatasaray Sultanisi bu amaçla 1868 yılında Fransız liselerine benzeyen tarzıyla açılmıştır. Okul açıldığında, öğretim süresi 5 yıl olarak kararlaştırılmış fakat daha düşük seviyede olanlar için uygulanan 3 yıllık hazırlık kısmıyla 8 yıla çıkmıştır. Okulun idaresi ve öğretmen kadrosu, büyük oranla Fransızlardan oluşmaktaydı. Okul, çoğunlukla Fransız kültürünün aşılayarak ve Osmanlı toplumundan kopuk bir şekilde eğitim-öğretimini yürüterek, öğrencilerini toplumdan farklılaştırmaktaydı (Kodaman, 1991: ss. 133-136). Galatasaray Sultanisinin yanında dönemde lise denginde eğitim-öğretim veren diğer bir okul da Darüşşafaka'dır. Galatasaray Sultanisindeki öğrenci sayısı 560, Darüşşafaka' da ise 200 civarında olmuştur (Karal, 2007: s. 379).

İdadiler, 1869 yılı öncesi maarif sisteminde okulların öğrenci hazırlama programları olarak kabul görmüşlerdir. Nitekim Arapça kökenli idadi sözcüğü de “hazırlamak” manasına gelmektedir. Bununla birlikte maarif tarihçilerinden bir kesimin bu hazırlık programlarını, ilköğretim ya da ortaöğretime dâhil etme istekleri ve bu durum hakkında karar verilememesi üzerine mesele askıda kalmıştır. 1869 yılında ilan edilen Nizamname, durumu açıklığa kavuşturmuş ve bu düzenlemeyle idadiler ortaöğretim kademesi olarak ele alınmıştır. İdadilerin açılmasına duyulan ihtiyaç, rüştîyelerin sayılarında artış olmasına rağmen, İstanbul Galatasaray Sultanisi haricinde ülkede bu okulların üstünde üniversiteye öğrenci hazırlayacak okulların eksik olmasından kaynaklanmıştır (Kodaman, 1991: s. 114).

Genel olarak II. Abdülhamit dönemi öncesinde devletin illerindeki okul ve öğrenci sayılarına bakıldığında modern eğitim uygulamalarına geçişinin zorluğu ve daha bu işin en başında olduğu görülmektedir. Dönemde okul ve öğrenci sayılarının

yetersizliğinin yanında okul binaları ve kullanılacak malzemeler noktasında da büyük eksiklikler söz konusu olmuştur (Karal, 2007: s. 379).

2.3.3. Islahhaneler ve sanayi mektepleri

Islahhaneler; Osmanlı'da kimsesiz ve yoksul çocuklara mesleki eğitim vermek üzere kurulan ve daha sonra sanat mektepleri haline dönüşen kurumların adıdır (Şafak, 2007: 106). Mithat Paşa, Niş'te 1863 yılında açtığı ilk ıslahhaneye, Müslüman ve gayr-i Müslim yetim ve öksüz çocukların alınması istemiştir. Bu ana kadar, yetim, öksüz, ailesinin bakamayacak durumda olduğu çocuklar, sokaklarda aç dolaşmakta ve çoğu suç işleyip hapse düşmekteydi. Mithat Paşa 1863'te bir yardım kampanyası düzenleyerek 5 ile 13 yaş arasındaki 50 çocuğu, kiralanmış bir yerde korumaya almış ve bu çocukların bütün ihtiyaçlarını karşılamıştır. Çocuklar aynı zamanda burada temel okuma-yazma eğitiminin yanında ustalar yardımıyla kunduracılık, terzilik, dokumacılık gibi mesleklerde çıraklıktan kalfalığa kadar eğitim almaktaydılar. Islahhaneler aynı zamanda suçlu çocukları da barındırdığı için hapisane özelliği de taşımaktaydı. Mithat Paşa'nın 1864'te açtığı Sofya ve Ruscuk ıslahhanelerinde göçmen çocuklara öncelik verilmiştir. 1865 yılında Ruscuk'ta aynı zamanda bir Kız Islahhanesi de açılmıştır. Mali kaynak yetersizliğinden dolayı bu ıslahhane eğitime başlayamadan kapanmıştır (Şişman, 2008: s. 32).

Islahhanelerin kuruluş nizamnamesinde belirtilen kuruma kabul şartları şu şekildedir: "Islahhaneye 12-13 yaşından küçük yerli, yabancı, İslam, Hristiyan çocuklardan ana-babasız, öksüz, yetim çocuklarla, bunlardan biri yoksul ya da sakat olan ve her türlü sevk ve idareden yoksun çocuklar alınır. Yukarıdaki koşullar dışında olmakla birlikte ana-babası veya hısımının isteği üzerine başka çocuklar da yetiştirilmek amacıyla ıslahhaneye alınırlar. 13 yaşından aşağı olup, irtikâp, töhmet ve cinayet nedeniyle kanunen bir yıl ve daha çok hapsi gerektiren bir suç işlemiş çocuklar da hükümetin resmi emriyle ıslahhaneye alınırlar" (Akyüz, 1999: s. 437). Islahhaneler korunmaya muhtaç ve aynı zamanda suç işlemiş çocukların gerekli ihtiyaçlarının giderilmesi ve eğitimlerinin verilmesinin yanında, topluma faydalı bireyler haline gelmeleri açısından da yetiştirildikleri sosyal hizmet kurumlarıdır.

Islahhaneler ve sanayi mektepleri kurulduğu dönemin şartlarıyla paralel önemli işlevlere sahiptir. İlk ve en önemli işlevleri, ülkenin gittikçe kötüleşen sosyo-ekonomik durumunun ve göçlerin mağdur ettiği 5-13 yaşları arasındaki fakir ve

kimsesiz çocukların sokaklardan alınarak, devletin kontrolünde ve sağlıklı bir ortamda büyütölmelerinin sağlanmasıdır. Kuruluş ve yaygınlaşmalarını belirleyen ikinci işlevi ise, kalkınma çabalarıdır. Zira çocukların eğitim görecekları süre boyunca, hem temel düzeyde okuma-yazma öğrenmeleri sağlanıyor, hem de deri işleme, terzilik, kunduracılık gibi mesleklerde kalfalık düzeyinde eğitim veriliyordu. Üçüncüsü, ıslahhaneler küçük suçluları da barındırdığından, çocukların cezalarını emsalleriyle birlikte kurumun kazandıracağı nitelikleri alarak çekmeleri sağlanmaktaydı. Dördüncüsü, Müslüman ve gayr-i Müslimlerin bir arada eğitim görecekları karma eğitim sistemine geçişte önemli bir amaç üstlenmekteydiler (Koç, 2007: s. 114).

Islahhaneler ve sanayi mektepleri korunmaya muhtaç çocukların bakım ve gözetimini sağlamasının yanında devletin sanayi alanında teknik eleman ihtiyacının karşılanması açısından da önemli bir rol oynamıştır. Osmanlı Devleti teknik eleman ihtiyacını küçük yaşta Ahi ve Lonca teşkilatlarına alınan çocukların yetiştirilmesiyle 19. yüzyıla kadar karşılamıştır. Bu teşkilatlarda meslek öğrenmek üzere gelen çocuklar, belli bir süre çalışarak önce kalfalığa, daha sonra da ustalığa terfi etmişlerdir. Bunun yanında, 18. yüzyılın sonlarında Avrupa’da tekniğin tabi ilimlerle gelişmesiyle ve sanayi alanında kullanılmasıyla, Osmanlı Devleti’ndeki Lonca sistemine dayalı eleman yetiştirme girişimi yetersiz kalmıştır. Osmanlı Devleti’nde 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyıl başlarından itibaren açılmaya başlayan modern eğitim kurumları içinde mesleki ve teknik eğitim veren okullar önemli bir yere sahip olmuşlardır. Yenileşme döneminde Osmanlı merkezinde açılan başlıca sivil mesleki teknik eğitim kurumları şunlardır: “Ameli Ziraat Mektebi (1847), İdadi Sanayi Mektebi (1848), Orman Mektebi (1858), Maden Mektebi (1858), Telgraf Memurları Mektebi (1860), İstanbul Sanayi Mektebi (1868), Kız Sanayi Mektebi (1869), Kondüktör Mektebi (1874), Fenn-i Resim ve Mimari Mektebi (1877), Sanayi-i Nefise Mektebi (1882), Numune Bağı ve Aşı Ameliyat Mektebi (1887)”. Zeytinburnu’nda 1848 yılında açılıp kapanan ilk erkek sanayi mektebinden sonra taşrada ilk sivil meslek okulları Tuna Valisi Mithat Paşa’nın gayretleriyle kimsesiz çocuklar için açılan ıslahhanelerdir. Bu okullara örnek olarak “Niş Islahhane Mektebi (1863), Sofya Islahhane Mektebi (1864), Rusçuk Islahhane Mektebi (1864), Rusçuk Kız Sanayi Mektebi (1865), Rusçuk Kız Islahhanesi (1872)” verilebilir. Bu girişim daha sonra diğer vilayetler tarafından da uygulanmış ve 1868-1870 yıllarında Bosna,

İşkodra, Edirne, İzmir, Bursa, Kastamonu, Konya, Trabzon, Erzurum ve Diyarbakır'da ıslahhaneler açılmıştır. Taşrada açılanlar 1885 yılından itibaren “Mekteb-i Sanayi” adını almışlardır. Bu okulların çoğu I. Dünya Savaşı sırasında kapanmıştır. Cumhuriyetten sonra ise bu sanayi mektepleri sanat okulları haline getirilmiştir (Yıldız, 2012: ss. 190-191).

1866 yılında Türk sanayisinin çökmesini engellemek için kurulan “İslah-ı Sanayi Komisyonu”, 1868’de Mekteb-i Sanayi Nizamnamesini yayınlamıştır. Bunun ardından da İstanbul’da ilk Mekteb-i Sanayi 1868 yılının Kasım ayında Kılıçhane binasında açılmıştır. İslahhanelerde olduğu gibi Sanayi Mektebi’ne öğrenci kabulünde Osmanlılık ideolojisine sadık kalınmıştır. Suç işlemiş çocukların da okula kabulü bu çocukların topluma kazandırılması açısından çağdaş bir düşünceyi temsil etmektedir. Okulda çeşitli alanlarda meslek eğitimi verilmiştir. Nizamnamenin yayınlandığı yıl İzmir’de de bir Sanayi Mektebi açılmıştır. Avrupa’daki gelişmelerin takibi devam etmiş ve eğitim için öğrenci gönderimi devam etmiştir. Nitekim 1870 yılında yirmi kişilik bir grup öğrenci İstanbul’daki Sanayi Mektebi’nden Fransa’ya gönderilmiştir. Gönderilen öğrenciler gündüz kendi meslek alanlarında atölye eğitimi alırken, akşamları da teorik bilgilerini artırmak için geometri, cebir, resim, fizik ve endüstriyel kimya dersleri almışlardır. 1872 yılında da on öğrenci Ruscuk’tan, on öğrenci de İstanbul’dan olmak üzere yirmi öğrenci daha Paris’e gönderilmiştir. Fransa-Prusya Savaşı çıkmasından dolayı öğrenciler Belçika’ya gönderilmişlerdir (Şişman, 2008: ss. 34-35).

Eğitim-öğretim faaliyetlerinin önemli bir parçasını oluşturan, Mithat Paşa’nın girişimleriyle ilki 1863’te Niş’te kurulan, kimsesiz çocukların koruma altına alınıp ihtiyaçlarının karşılandığı yerler olan ıslahhaneler, o dönemde çocuklara yönelik bir koruyucu-önleyici sosyal hizmet faaliyeti olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim öksüz, yetim ya da ailelerinin bakımlarını yerine getiremediği bu çocukların bazıları suç işlemekte ve neticede kendilerine ve topluma zarar vermekteydiler. Alınan bu tedbirle, hem çocukların temel ihtiyaçları karşılanmış, hem de çocuklar temel okuma-yazma eğitiminin yanında verilen mesleki eğitimle bir meslek icra edip özelde kendilerine, genelde de topluma yarar sağlamış olmaktaydılar. İslahhaneler, bir süre sonra mesleki-teknik eğitim verdiklerinden dolayı Sanayi Mektebi olarak da

adlandırılmaya başlanmış ve günümüzdeki karşılıklarıyla Teknik ve Endüstri Meslek Liseleri olarak eğitim vermeye devam etmişlerdir.

2.3.4. Darüşşafaka (1873)

Osmanlı Devleti'nde Fatih Sultan Mehmet devrinden itibaren padişahlar ve hayırseverler tarafından öksüz ve yetim çocuklara eğitim verilmesi ve onların yetiştirilmesi için yaptırılan sıbyan mektepleri vakfiyeleri, bu konuda çocukların eğitimine verilen önemi göstermektedir. Bununla birlikte, bu amaçla yapılması planlanan bir yatılı okulla, Tanzimat dönemine kadar karşılaşılmamıştır. 1838 yılında Rüştîye mekteplerinin açılması kararı alındığı dönemde, yatılı iki gureba mektebi açılması durumu söz konusu olmuştur fakat Rüştîyeler gibi bu okulların planı da gerçekleşmemiştir. Harbiye Mektebi açıldığında, mektep bu amaçları kısmen de olsa yerine getirmiştir. 1867 yılında temelleri atılan Darüşşafaka ile de bu fikir gerçeğe dönüşmüştür (Ergin, 1977a: s. 407).

Darüşşafaka'nın kuruluşundan önce oluşturulan Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye kurumun tarihi açısından önemlidir. Sultan Abdülaziz döneminde 1863 yılında yetim ve düşük maddi gelire sahip çocukların eğitim-öğretim giderlerine destek amaçlı kurulan Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye, ülkedeki ilk sivil eğitim örgütlenmesi olmuştur. Bu dernek ilk olarak Kapalıçarşı ve civarındaki çırakların tedrisat görmeleri amaçlı faaliyetlerine başlayan bir çırak okulu olarak 1873 yılına dek bu faaliyetlerini sürdürmüştür (www.darussafaka.org, 2021). Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye'nin kurduğu Darüşşafaka, 1873 yılında eğitim-öğretime başlamıştır. "Darüşşefakatül İslamiyye" kuruluş adına sahiptir ve daha sonra mektebin adı "Darüşşefaka" ve "Darüşşefaka Lisesi/Koleji" olmuştur. Mektebin giderleri, hayırseverlerin yardımları, cemiyete yapılan mülk bağışları ve devletin verdiği yardımlarla karşılanmıştır. Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye'nin kurulmasını sağlayan Yusuf Ziya Bey, Ahmet Muhtar Bey, Vidinli Tevfik Bey, Ali Naki Efendi Darüşşafaka'nın da kurucularıdır. Okulun kuruluş fikri Paris nezareti görevinden dönen Sakızlı Esad Paşa'nın Paris'te bulunan "Prytanee Militaire de la Flâche" isimli okuluna benzer, "Dârüşşefakatül İslâmiye" isimli yetimler-öksüzler okulu kurma teklifi ile ortaya çıkmıştır. İlk olarak kız ve erkek çocukların karma olarak eğitim görmesi planlanmışken daha sonra okula sadece erkek öğrencilerin kabul edilmesine karar verilmiştir. Okulun kurulması için 30 bin altın yardım toplanmıştır(Koçu, 1966:

s. 4254). Darüşşafaka için toplanan yardımlara örnek olarak arşiv evraklarında 1868 yılı tarihli “İzmit Mutasarrıfı Maşuk Pasa ile hanımının mutasarrıf oldukları üç bin dört yüz zira arsayı Darüşşafaka’ ya bağışladıkları”na dair belgeye rastlanmıştır. 1892-93 yıllarına ait 39 belgede de “Dersaadetteki Darülaceze ve Darüşşafaka müesseseleri için padişah ile çeşitli şahıs ve kurumlar tarafından yardım yapıldığı” bilinmektedir.

Yalnızca Müslüman çocuklarının ve yetimlerinin eğitim-öğretim aldığı Darüşşafaka, Dolmabahçe Sarayı mimarı olan Ohannes kalfa tarafından doğrudan okul binası olarak yaptırılan ilk binadır (Ergin, 1977a: ss. 488-499). Darüşşafaka sekiz sınıflı bir okul olarak 1873 yılında eğitim-öğretim faaliyetlerine başlamıştır. Okulun verdiği eğitim dönemdeki idadilerden üstün bir seviyede olmuş, mezun öğrencilerin rahatlıkla istedikleri mesleklere devam edebilecekleri bir program uygulanmıştır. Bunun sebebi ilk olarak okul öğrencilerinin yetim olmaları ve mezuniyet sonrasında kısa sürede iş bulup çalışmak zorunda olmalarından gerekli bilgilerle donatılmalarıdır. İkinci sebep ise, yüksek eğitim alma imkânı bulacak olurlarsa bu okulda edindikleri bilgilerin mesleklerinde başarılı olmalarını sağlamasıdır. Okulun yönetmeliğine göre her yıl alınan öğrenciler sadece 1. sınıf öğrencileri olacak ve mezuniyete kadar okulun sistemi ile yetişecektir. Darüşşafaka’ya alınan öğrencilerin kabul şartları şu şekilde belirtilmiştir:

1. Müslüman evlâdı, ailesi nâmus erbabından olmak
2. Yaşı ondan aşağı, on ikiden yukarı olmamak;
3. Anadan babadan, yâhut yalnız babadan mahrum olmak. Müsabaka imtihanında musâvi numara alanlar içinde anasız babasızlar tercih edilecek;
4. İlkokulların en az dördüncü sınıfına geçmiş olanlarla o derece tahsil gördükten imtihanla anlaşılanlar arasında yapılacak müsabaka imtihanını kazananlar;
5. Sakat ve hastalıklı olmamak (Koçu, 1966: s. 4256).

Osmanlı arşivlerinde çeşitli vilayetlerden anne-babasını kaybeden, kimsesiz çocukların Darüşşafaka’ya kabulünü talep eden çok sayıda arzuhale ve aynı zamanda kabul belgelerine rastlanmıştır. 1891 yılındaki bir arzuhalde “Tahsil-i ulum arzusuyla Dersaadet’e geldiğinden ve kimsesiz bulunduğu bahisle Darüşşafaka’ya kayd ve idhali istidasına dair Trablusşam’dan Mehmed Hikmet”in (BOA, BEO, 11/799) isteği

beyan edilmiştir.1898 yılına ait bir başka evrakta ise okula başvuran “Girid hadisesinde annesi kayb ve eşyaları gasb olunan Giridli Hüseyin Rıfat bin İbrahim'in” (BOA, BEO, 1131/84797) okula kabul edildiğine dair dilekçe bulunmaktadır. 1899 yılına ait belgelerde de kuruma kabul edilen kimsesiz, muhtaç durumda çocuklara dair veriler bulunmaktadır.“Kimsesiz bulunan Ahmed ismindeki çocuğun Darüşşafaka'ya kabulü” (BOA, BEO, 1354/101527), “Yetim ve öksüz kalan Yakub'un Darüşşafaka'ya kabul edilmesi” (BOA, BEO, 1355/101575), “Rıfkı'nın mahdumu Ali'nin Darüşşafaka'ya kabul edilmesi” (BOA, BEO, 1357/101741), “Behcet namındaki çocuğun Darüşşafaka'ya kabulü” (BOA, BEO, 1359/101873) gibi benzer başlıklarda okula kabul edilen çocuklara dair veriler bulunmaktadır.

Darüşşafaka'nın eğitim-öğretim faaliyetlerinin yürütüldüğü kaliteli bir eğitim kurumu olarak anılmasının yanında, 19. yüzyılın ilk yıllarında kurulan ıslahhanelere benzer şekilde korunmaya muhtaç çocuklara yönelik korumacılık ve bakım görevini üstlenmesiyle bir sosyal hizmet kurumu olarak değerlendirilebilir. Gerek kuruma alınan çocukların alım şartları, gerekse kurumda çocuklara hem bakım/koruma hem de eğitim-öğretimin bir arada sağlanması, bu kurumun salt bir maarif kurumu değil kapsamlı bir sosyal hizmet kurumu olduğunu göstermektedir.

2.3.5. Darüleytamlar (1914)

Darüleytamlar Osmanlı Devleti'nde özellikle yetim çocuklara yönelik sosyal hizmet kurumları arasında önemli bir yer tutmaktadır. 19 ve 20. yüzyılda gerçekleşen savaşlar ve büyük göçler sonucunda çok sayıda dul kadın ve yetim çocuk ortada kalmış ve sosyal desteğe ihtiyaç duymuştur. Devlet bu bireylerin korunması, bakımlarının sağlanması ve ihtiyaçlarının karşılanıp sosyal katılımlarının sağlanması amacıyla darüleytamları bir sosyal hizmet kurumu olarak tesis etmiştir.

Öncelikle Arapça bir sözcük olan “darüleytam” sözcüğünün yapısı incelendiğinde “dar” ve “eytam” kelimelerinin birleşiminden oluştuğu görülmektedir. Sözcük anlamı olarak “dar” ev, yurt anlamı taşırken, “eytam” sözcüğü yetimler manasında kullanılmaktadır. Çelik'in ifadesiyle, “yütüm” yalnız, tek başına kalmak anlamındaki kökten oluşan yetim sözcüğü teklik anlamına gelir. Özel bir terim olarak kullanıldığında, babalarını ergenlik çağına ulaşmadan kaybeden, gelir sağlayan kimsesi olmayan çocukları ifade eder (Çelik, 2020: ss. 63-64). Dolayısıyla “darüleytam” sözcüğü yetimler evi, yurdu manasında kullanılmıştır.

Çocukluk dönemi ile ilgili çizilen kavramsal çerçeve konu ile ilgili olarak önem arz etmektedir. 1989 yılı Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme 'ye göre çocuk, “daha erken yaşta reşit olma durumu hariç, 18 yaşına kadar” olan birey olarak tanımlanır (Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşmesi). Aynı sözleşmede, çocuklara dair haklar ayrıntılı bir biçimde değinilmiş ve tüm devletlere açılmıştır.

Çocuk ile ilgili önemli kavramlardan biri olan “korunmaya ihtiyacı olan çocuk” 2828 numaralı Sosyal Hizmetler Kanunu'nda “beden, ruh ve ahlak gelişimleri veya şahsi güvenlikleri tehlikede olup;

1. Ana veya babasız, ana ve babasız,
2. Ana veya babası veya her ikisi de belli olmayan,
3. Ana ve babası veya her ikisi tarafından terk edilen,
4. Ana veya babası tarafından ihmal edilip; fuhuş, dilencilik, alkollü içkileri veya uyuşturucu maddeleri kullanma gibi her türlü sosyal tehlikelere ve kötü alışkanlıklara karşı savunmasız bırakılan ve başıboşluğa sürüklenen çocuk” olarak tanımlanmaktadır (Sosyal Hizmetler Kanunu, 1983).

Çocuklar, kadim tarih boyunca farklı muamelelere maruz kalmıştır. Çeşitli inançlar ve düşünceler çocuklara davranışı ve verilen önemi etkileyen önemli sebeplerdir. Hristiyanlıkta doğuştan günahkâr olarak sayılan çocuk, İslam'da günahsız kabul edilmekte ve sevgi ve hoşgörüyle büyütülmesi önem taşımaktadır. İslam'da çocukluk dönemi “doğumla başlayan ve ergenlik çağına kadar devam eden dönem” olarak tanımlanmaktadır. Aynı zamanda, bu dönem farklı hükümlere tabi olması bakımından “doğumdan temyiz çağına ve temyizden ergenliğe” olarak kendi içinde iki döneme ayrılır (Aydın, 1993: s. 361).

İslam dininde yetimlerin korunup gözetilmesine büyük önem atfedilmiştir. Kur'an'da yetimleri içeren 23 ayet, yetimlerin gözetilmesi, malları konusunda haksız tasarrufta bulunulmaması, haklarına dikkat edilmesi gerektiğini kapsar. Hz. Peygamber yetimler konusunda çok ince davranmış ve haklarının korunmasına özen göstermiştir. Bu çocukların bakımının dönemde ya geride kalan yakınları ya da devlet tarafından yapıldığı bilinmektedir. Aynı zamanda, yetimlerin ekonomik açıdan desteklenmesi konusu da ayetlerle sabittir. Yetimin malının zaman içinde zekât ile

bitip tükenmemesi adına, Hz. Peygamber bu mal ile yetimin velisi olan kişi tarafından ticaret yapılmasını teşvik etmiştir (Çelik, 2020: ss. 64-66). Ayetler ve hadislerin ışığında konuya bakıldığında, İslam dini, korunmaya ihtiyacı olan çocuğun maddi ve manevi haklarını gözetmiş ve içtimai hayatın bu şekilde düzenlenmesini emretmiştir. Osmanlı Devleti, İslam hukukunun uygulandığı bir devlet olduğundan dolayı, birçok hüküm İslam kaideleri gözetilerek verilmiştir.

19. yüzyılda sanayi döneminin başlangıcıyla birlikte ortaya çıkan değişim ve dönüşüm tüm dünya halklarını etkisi altında almıştır. Yüzyılın ilk yıllarından itibaren başta İngiltere, Kıta Avrupası ve Amerika'yı saran sanayileşme, sayıları artan fabrikalarda çalışacak insan gücü ihtiyacının da arttığı bir dönem olmuştur. Dönemin ünlü İngiliz yazarı Charles Dickens tarafından kaleme alınan romanlarda İngiltere'de yaşanan yoksulluk ve çocuk istismarı ince detayları ile konu edilmiştir. Dickens romanlarında, şehrin sokaklarında yaşanan yoksulluk, umutsuzluk, Whitechapel düşkünler evinin dışındaki insan iskeletleri ve sokaklarda ölüme terkedilen kimsesiz çocuklar gözler önüne serilmiştir. Londra'da ortalama ölüm yaşı 27 iken, bu sınır işçi sınıfı için 22 olup, 1839 yılındaki cenazelerin yarısının 10 yaş altı çocuklara ait olduğu belirtilmektedir (Ackroyd'dan aktaran Şirinbilek, 2011: ss. 17, 20). Dönemin İngiltere'si ile ilgili kaynaklar incelendiğinde Sanayi Devriminin büyük yükünü hayatları pahasına sırtlarında taşıyanların özellikle kadınlar ve çocuklar olduğu görülmektedir. Sosyal yapının en önemli unsurlarından olan kadınlar ve çocukların bu dönüşümün olumsuz etkilerinden en çok etkilenenleri oldukları görülmektedir. Önceki bölümlerde değinildiği üzere, Osmanlı Devleti Sanayi Devrimini öncü ülkelerde olduğu hızda ve biçimde geçirmemiştir. Dolayısıyla, 19. yüzyılda sanayi toplumunun yaşadığı sosyal sorunları bu anlamda Osmanlı toplumu deneyimlememiştir. Bununla birlikte, yüzyılda yaşanan savaşlar sebebiyle Osmanlı Devleti'ne ait olup devletten kopan toprak parçaları büyük göçlere sebebiyet vermiştir.

Osmanlı-Rus Savaşı'nın sonucunda Kafkaslar ve Balkanlar'dan Anadolu topraklarına doğru gerçekleşen büyük göç akımı sonrasında çok sayıda dul ve yetim ya da öksüz kalan çocuklarla ilgilenme ihtiyacı doğmuştur. Göçlerin yanı sıra, Anadolu'da 1890 yılında baş gösteren Ermeni isyanları sebebiyle aileleri vefat eden

Müslüman ve gayri Müslim yetim çocuklara devletçe sahip çıkılması gerekmiştir (Kapıcı, 2019: ss. 18-19).

Osmanlı Devleti'nde yetimlerin hakları ve mallarının yönetilmesi ile ilgili çeşitli kanunlar ve düzenlemeler yapılmıştır. Bunların yanında birtakım kurumlarla konunun takibi düzenli bir şekilde yapılmaya çalışılmıştır. Devletin son dönemlerinde yapılan düzenlemelere sırasıyla (Emval-i) Eytam Nizamnamesi (1851), Emval-i Eytam Nezareti, Eytam ve Eramil-i İlmiye Sandığı ve Emval-i Eytam İdare Meclisi ile ilgili nizamname (1874), Eytam Sandıkları, Emlak ve Eytam Bankası (1926) ile Evkaf Bankası (1914) örnek gösterilebilir. 1851 yılında düzenlenen Eytam Nizamnamesinde yetimlere ait malların gözetilip gerektiği şekilde yönetilmesi amaçlanmıştır. Önceleri Bedestenlerdeki sandıklarda korunup saklanan değerli malların bu tarihten itibaren nezarete taşınması gerçekleşmiştir. Bu nezaret sayesinde yetimlerin malları korunarak, düzenli bir şekilde idare edilebilmiştir. Eytam Nezareti İdaresi'nin Darüleytam (1914) kurulmadan önce kapandığı bilinmektedir (As, 2020: ss. 160-162).

Darüleytamlar ile ilgili daha çok Darüleytam Müdüriyyet-i Umumiyesi kurulduktan sonraki dönem ön plandadır. Bununla birlikte, yetimler meselesi Balkan ve Birinci Dünya Savaşlarından çok önce, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşının ardından Ermeni yetimleri ve İstanbul vilayetinde dört bin mevcutlu bir darüleytam ihtiyacı konularıyla gündeme getirilmiştir. Bu soruna çözüm için, Osmanlı Devleti ıslahhanelerin, diğer adıyla sanayi mekteplerinin, sayısını artırmış ve 1899'da kurulması planlanan darüleytamın yerine sanayi mekteplerine hazırlık olma özelliğinde Dârülhayr-ı Ali, II. Abdülhamit tarafından açılmıştır (Özbek, 2013: s. 250).

Darüleytamlardan önce hâlihazırda yetim ve kimsesiz çocuklar için ıslahhaneler, Darüşşafaka ve Dârülhayr-ı Ali önemli hizmet vermekteydi. Bununla birlikte dönemin getirdiği birtakım koşullar sebebiyle darüleytamlara ihtiyaç duyulmuştur. İlk olarak yabancı devletlerin Osmanlı'da 1911 sonrasında kurduğu yetimhanelere Osmanlı vatandaşı çocukların yerleşmesi ve savaşlar sonrası bu devletlerin yetimhaneleri kapatmasıyla ortada kalan çocuklar darüleytamların gerekliliğini ortaya koyan etkenlerden biridir. Bunun yanı sıra, çocuklara yönelik sosyal hizmet veren yukarıda bahsi geçen kurumların kapasitelerinin yetersiz kalmasıdır. Yine

dönemde hizmet veren diğer yetimhanelerin belirli amaçlarla faaliyetlerini yürütmeleri bir diğer etken olarak gösterilmiştir. Darüleytamların kurulmasının en önemli sebebi ise, Balkan ve I. Dünya Savaşları sonrasında şehitlerin yetim kalmış çocuklarının korunup kollanması ve gerekli ihtiyaçlarının karşılanması olmuştur. 1917 yılında bu kurumların işleyiş ve ders programlarını içeren 20 maddeden oluşan “Darüleytamlar İçin Muvakkat Talimatname” yayınlanmıştır. Bu talimatnamede kurumun amacı: “şehit çocukları ve yetimlerin talim ve terbiyelerini sağlamak ve onları vatan için nafi’(faydalı) birer fert olarak yetiştirmek” ve “çocukların dinî ve vatanî hislerinin büyüülmesine çalışılacağı ve her birinin isti’dat (yetenek/kabiliyet) ve ilgileri dikkate alınmak suretiyle memleketin ihtiyaç duyduğu teorik ve pratik sanayiye uygun şekilde donatılmalarına çalışmak” şeklinde belirtilmiştir (As, 2020: s. 185).

Özellikle Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı sonrasında binlerce çocuğun yetim kalması üzerine bu çocukların korunma ve bakımları için 1914 yılında Maarif Nazırı Şükrü Bey ve Enver Paşa’nın gayretleriyle Darüleytam kurumunun yapılmasına karar verilmiştir. Savaş esnasında yeni binaların yapımı mümkün olmadığından diğer devletlerin terk ettiği okul ve kurumların binalarının Darüleytam olarak kullanılması planlanmıştır. İlk kurulduklarında tüm ülkede sayıları 20 olan Darüleytamlar, zaman içinde yetim sayılarındaki artıştan dolayı çoğalmış ve aynı zamanda kuruma kabul şartları konmuştur. Bu şartlar, “I. derecede silah altında iken ölen ya da sakat kalan küçük zabitan ve erlerin, mülteci ve muhacir maaşından mahrum kalanların çocuklarının, II. dereceden ise kimsesiz, mahrum, himayesiz yetimlerin alınması” olarak belirlenmiştir. Şartlara uymayanlar için de belirli düzenlemeler getirilmiştir. Savaştan dolayı yetim ve dul kalanlara maaş bağlanması, güvenli köy veya kasabaları iaşeleri verilerek yerleştirilmeleri, Darüleytamların yetersiz olduğu durumlarda yetim çocukların Müslüman ailelerin yanlarında yerleştirilmeleri gibi çözümler bulunmuştur (Okur, 1996: ss. 19-21).

1918 yılı sonrasında İstanbul’un işgali ile birlikte İtilaf devletlerinin darüleytam olarak kullanılan binaları almak istemeleri üzerine kurumların bina ihtiyacı gündeme gelmiştir. Ekonomik sıkıntılar yeni bina yapımına izin vermediği için açıkta kalan çocuklar aralarında Çağlayan Kasrı da olmak üzere boş saraylara yerleştirilmiştir. İstanbul dışındaki şehirlerde darüleytamların tasfiye edilmeye başlanması sonucunda

buradaki çocukların bir bölümü İstanbul'a getirilerek idareleri "Şehir Yatı Mektebi" ne verilmiştir (Nuhoğlu, 1993: s. 521).

I. Dünya Savaşı sonrasında darüleytamların yetersiz kalması yeni kurumların açılması ihtiyacını doğurduğu için çocukların korunmasına yönelik bir teşkilat olarak 1917 yılında Himaye-i Etfal Cemiyeti kurulmuştur. Çalışmalarına savaş yılları boyunca devam eden bu cemiyet, meclis hükümetinin kuruluşu ile birlikte 1921 yılında yapılandırılmıştır (Sarıkaya, 2003: ss. 193-194). Cemiyet 1917 yılında bir çocuk misafirhanesi açarak korunmaya muhtaç çocukların buraya yerleştirilmesini sağlamıştır. Misafirhanede 4 yıl içinde 2027 çocuk misafir edilmiş ve bu çocukların bakımları özenle yapılmıştır (Sarıkaya, 2003: ss. 196-197). 1934 yılı itibarıyla cemiyetin adı "Çocuk Esirgeme Kurumu" olarak değiştirilmiş fakat kurumun sağladığı hizmetler ve amacı aynı şekilde devam etmiştir (Sarı vd., 2021: s. 26).

Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte çalışmalarına kısa bir süre daha devam eden darüleytam müessesesi ise, zaman içinde yapısal değişiklik geçirmiş ve sonrasında da kapatılmıştır. Bu durumda, devletin içinde bulunduğu zorlu mali koşullar ve darüleytamların giderlerinin artmasının payı mevcuttur. Bu kurumların devlet bütçesinde oluşturduğu yük temel gerekçe gösterilerek 1920 yılındaki meclis tezkeresi ile kapatılmaları gerektiği ve müessesede kalan kız çocuklarının evlatlık, erkek çocuklarının esnaf çırağı olarak verilmesi ifade edilmiştir. Darüleytamlar 1926 yılında, "öksüz yurtları" adı verilerek "Öksüz Yurtları (Darüleytam) Teşkilatı Hakkındaki 02.04.1333 (02 Nisan 1917) Tarihli Kanunun İlgasına ve Öksüz Yurtları Hesabâtının Tasfiyesine Dair Kanun" ile kapatılmıştır (As, 2020: ss. 322-323).

2.4. Sağlık Alanındaki Uygulamalar

Osmanlı Devleti'nde halk sağlığı için çeşitli sağlık kurumları hizmet vermiştir. "Darüşşifa, maristan, bimaristan, şifaiye, şifahane, tımarhane, darüssıhha, darülafiye" hastaneleri vakfa ait kurumlar olduklarından her türlü hizmet topluma ücretsiz olarak verilmiştir. Burada çalışan sağlıkçılar, fakir-zengin ayrımı gözetmeden tüm hastalara gerekli tedaviyi vermekle yükümlüydüler. 17. Yüzyıl itibarıyla yapımları sona eren darüşşifalar, zaman içinde yalnızca akıl hastalarının tedavi edildiği kurumlar haline gelip, 19. yüzyıl ile birlikte akıl hastalarının barındığı yerler olmuştur. Daha çok kimsesiz ve yolcu hastalar darüşşifalarda tedavi görürken, maddi gücü olan Osmanlı vatandaşları evlerinde tedavi olunurdu. Önceleri hastanede tedavi zorunlu değilken,

yüzyılın sonlarına doğru gelişen tıbbi tedavi yöntemleriyle birlikte hastanelere olan ihtiyaç artmıştır (Sarı, 2014: s. 4).

İslam ülkelerinde müzik ve su sesi ile tedavi edilip aynı zamanda korunan akıl hastaları, Avrupa’da yakılma gibi çeşitli kötü muamelelere maruz kalmıştır. (Gündüz, 2014: s. 6). Osmanlı Devleti Selçuklu ve Anadolu Selçuklu hükümdarlıkları döneminde yapılmış olan darüşşifaları onarmış ve yenilerini inşa ederek sayılarını artırmıştır. Önemli darüşşifalara “Bursa Yıldırım Darüşşifası, Edirne II. Bayezit Darüşşifası, Manisa Hafsa Sultan Darüşşifası, İstanbul Fatih Darüşşifası, İstanbul Haseki Darüşşifası, İstanbul Süleymaniye Darüşşifası, İstanbul Atik Valide Darüşşifası, İstanbul Sultan Ahmet Darüşşifası, Mekke ve Medine’de yapılan Darüşşifalar” örnek gösterilebilir (Terzi, 2020: s. 230).

Osmanlı Devleti’nde halk sağlığı tüm dönemlerde önem verilen bir konu olmuştur. İstanbul öncelik verilerek, tüm vilayetlerde sağlık alanında düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. 19. yüzyılın Avrupa ve Asya’yı saran salgın hastalık döneminde de, özenli çalışmalar yapılmış ve alınan önlemlerle hastalıkların yayılmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Tıp alanında gerçekleşen gelişmelerle, sağlığın korunmasına adına ilaç kullanımı başlamıştır. Avrupa’dan gelen doktorların Osmanlı’daki hekimlere Batı’da gerçekleşen gelişmeleri tanıtmalarıyla, Osmanlı hekimleri de çağdaş tıp konusunda bilgi sahibi olmuşlardır. III. Selim’in, tıp alanındaki önemli girişimleri, Tıphane inşa etme teşebbüsü ile yeni hekimbaşları ve hekimler yetiştirmek olmuştur. Tahttan indirilmesiyle bu girişimler gerçekleşmemiştir. Bu hedefler, daha sonra II. Mahmut tarafından 1827 yılında Tıphane ve Cerrahhane’nin birlikte açılmasıyla yerine getirilmiştir (Çadircı, 1991: s. 304).

19. yüzyılda, İstanbul’da hastalıkların tedavisinde sayıları 5-10 kadar olan Musevi doktorlar ön planda olmuştur. Bunun sebebi olarak, bu hekimlerin kolay erişilebilir ve ücret konusunda kanaatkâr olmaları öne sürülmektedir. Dönemde Müslümanlardan da ilmîye sınıfından çok mahir ve işinin ehli doktorlar bulunmaktaydı. Tabip yetiştirmek amacıyla Darü’t-tıb ismiyle özel medreseler açılmıştır. Bununla birlikte, Müslüman hekimlerin sayıca az olmaları ve ulaşılma zorluklarından dolayı, halk tarafından çokça tercih edilmemişlerdir. Dolayısıyla, halk daha çok Musevi hekimlerin ve ebelerin tedavilerinden faydalanmıştır. 19. yüzyıl sonlarında ise, Mekteb-i Tıbbiye’nin kurulması ve bu okulda yabancı doktorların

eğitim vermesiyle, kaliteli ve yeterli sayıda Müslüman doktor yetiştirmeye başlamıştır (Abdülaziz Bey, 1995: ss. 348-349).

19. yüzyılın ilk yarısında, Osmanlı Devleti'nde iki kez arka arkaya ortaya çıkan salgın hastalıklarla mücadele edilmeye çalışılmıştır. 1828-1831 ve 1834 yıllarındaki bu salgınlar, önüne geçilemeyecek hal almış, özellikle 1834 yılında görülen veba salgını Anadolu'dan İstanbul'a yayılarak ölümlere yol açmıştır. Bu durumda, II. Mahmut, dünya çapında alınan karantina kurallarına uyulması kararını alarak, inşa edilmesi planlanan karantinahaneler ile karantina uygulaması yapılmasını istemiştir. Alınan tüm bu önlemlerle, her ne kadar salgın tamamen kontrol altına alınamasa da, bu durum ilerleyen zamanlar için güzel bir temel oluşturulmuştur. Sultan Abdülmecit, salgın hastalıklarla ilgili önlemlerin sıkı tutulması için gereken önlemleri tahta çıkar çıkmaz almaya başlamıştır. Yayınladığı fermanla, herhangi bir salgın hastalığın, mahalle muhtarları veya imamlar tarafından tespit etmesi halinde, hemen Karantina Meclisi'ne iletilmesini arz etmiştir. Bunun yanında, gelen tüm gemi yolcularının ve eşyaların karantinadan geçirilmesini istemiştir. Kurallara uyulmadığı takdirde cezai yaptırımın uygulanması da alınan önlemler arasındadır. Alınan tüm önlemlere rağmen salgın hastalıklar ortadan kalkmamış ve 1841, 1847, 1849, 1869'da veba, 1847-1848 yıllarında ise kolera salgınları tüm yurdu sarmıştır (Çadırcı, 1991: ss. 305,309).

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıla kadar hizmet veren darüşşifalar bu yüzyıldan itibaren eski işlevlerini tam anlamıyla yerine getirememişlerdir. Bunun sebeplerinden ilki giderlerinin vakıflar tarafından karşılanmakta olmasıdır. Bu yüzyılda vakıfların gelirlerinin darüşşifa giderlerini karşılamaya yetmemesi ve aynı zamanda vakıfların Evkaf Nezareti altında toplanması etkili olmuştur. Ayrıca birçok alanda olduğu gibi tıp alanında dünya çapında gerçekleşen gelişmeler devletin modern tıp kurumları girişiminde bulunmasını gerektirmiştir. Bu amaçla modern tıp alanında ilk kurum örnekleri olarak 1805 yılında açılan Tersane Tıp Mektebi ve hastanesi olmuştur. Bu kurumu takiben 1827 Tıbhane-i Amire ve Cerrahhane açılmış ve 1839 yılında iki hastanenin birleştirilmesiyle Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-yi Şahane oluşturulmuştur (Terzi, 2020: ss. 230-231).

Askeri hastanelerin haricinde, modern tıbbın gelişmelerine uygun kurumlar olarak halk sağlığı açısından hizmet veren gureba hastaneleri ile belediye hastaneleri inşa

edilmiştir. Devlet destekli olan bu kamu hastanelerinde her türlü hastalık tedavi edilmiştir. Tarihteki gureba hastanelerinin ilki 1837’de yapılan Edirnekapı Gureba ve Bekâr Hastanesi olarak kayıtlara geçmiştir. Modernleşme döneminin ilk sivil sağlık kurumu ise Sultan Abdülmecid’in annesi tarafından 1845 yılında yaptırılan Bezmialem Valide Sultan Vakıf Gureba Hastanesi’dir. Özellikle yoksulların ücretsiz bir şekilde tedavi edilmesi amacıyla yaptırılan bu kurum, sultan vakıflarından olup, ilk kez adında hastane kullanılan bir vakıf olmuştur. İlk özel vakıf hastanesi olan Zeynep-Kamil Hastanesi ise, Mısır Valisi’nin kızı ile onun eşi tarafından tüm halk için yaptırılmış ve hizmete açılması II. Abdülhamit döneminde olmuştur (Sarı, 2014: ss. 4-6).

İzmir’de 1851 yılında inşa edilen Gureba-i Müslimin Hastanesi dönemdeki diğer gureba hastanelerine örnektir. Bu hastanenin tarihi ile ilgili çok fazla bilgi bulunmamasına rağmen, eski bir İngiliz mezarlığından ölülerin İngilizler tarafından alınması ve Konsoloslukun arsayı hastane yapılması şartıyla vermesi üzerine hastane inşa edilmeye başlanmıştır. İki katlı bir bina olarak hizmet vermeye başlayan hastanede 60 yatak bulunmaktaydı. Kırım Savaşı esnasında İngiliz doktorlar tarafından lojman olarak kullanıldığından ancak savaş sonrasında hastane işlevine tekrar kavuşmuştur. 1888 yılındaki bilgiler ışığında hastanede 120 yatak bulunduğu ve kadın ve erkeklere mahsus iki ayrı kısımdan oluştuğu görülmektedir. Hastaneye tedavi maksadıyla ayırım yapılmaksızın tüm din ve milliyetten hasta kabul edilmiştir (frengi ve akıl hastaları hariç). Yatılı olarak kalmadıkları sürece yoksul halktan tedavi ücreti alınmamıştır. Hastane “İslam” hastanesi olarak adlandırılmasına rağmen sadece Müslümanlara değil ayırım gözetmeksizin tüm halka hizmet vermiştir. Aynı zamanda hastane personeli arasında Rum, Ermeni ve Yahudi çalışanlar da olmuştur (Ocak ve Kocabaş, 2014: ss. 105-107).

İzmir Gureba-i Müslimin Hastanesi dönemde yaşadığı tüm maddi sıkıntılara rağmen en büyük ve en önemli hastanelerin arasındadır. Hastanede personelinin başarısıyla çok önemli operasyonlar gerçekleştirilmiş, ünlü doktorların arasında sayılan Mustafa Enver Bey bu hastanenin ilk başhekimliği görevini yürütmüştür. Hastanenin bir diğer önemi de okul ve kurslar açarak sağlık personeli yetiştirmesidir. Aynı zamanda staj olanakları sağlamış, bilimsel toplantılar düzenleyerek tıp alanına katkılar sağlamıştır.

1954 yılından itibaren ise İzmir Devlet Hastanesi olarak hizmet vermeye devam etmiştir (Ocak ve Kocabaş, 2014: ss. 249-250).

3. BÖLÜM: II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİNDE SOSYAL HİZMET

II. Abdülhamit dönemi Osmanlı Devleti'nin bazı alanlarda değişim ve dönüşüm geçirdiği bir dönem olarak ele alınmaktadır. Devletin içinde bulunduğu bu durumdan sosyal hizmet alanı, bu alanda açılan kurumlar ve yapılan uygulamalar da etkilenmiştir. II. Abdülhamit döneminde geleneksel sosyal hizmet kurumları ve uygulamaları tam olarak terk edilmemiş fakat bu kurum ve uygulamalarda birtakım değişikliklere gidilmiştir. Araştırmanın üçüncü bölümünde II. Abdülhamit dönemindeki sosyal hizmet kurum ve uygulamalarında gerçekleştirilen değişim ve dönüşüm dönemdeki kurumlar ışığında değerlendirilmektedir. Bölümün diğer alt başlıklarında, II. Abdülhamit döneminde özel gereksinim gruplarına yönelik eğitim-öğretim ve sağlık alanlarında sağlanan sosyal hizmet ile sosyal hizmetin kurumsal yeni yüzü olan Darülaceze müessesesi incelenmektedir.

3.1. Sosyal Hizmette Kurumsal Değişim ve Dönüşüm

Kurumsallaşma kavramı yeni norm, değer ve yapıların, var olan norm, değer ve yapılar çerçevesinde bütünleştiği bir süreç olarak betimlenmektedir. Bu süreç, sosyal ilişkilere istikrar ve öngörülebilirlik kazandıran ve onların devam etmesini sağlayan bir süreçtir (Goodman ve Bazerman'dan aktaran Kimberly, 1979: s. 447). Kurumsallaşmanın boyutları “formalleşme, profesyonellik, hesap verebilirlik ve tutarlılık” tır (Özdemir Aydın ve Tan, 2019: s. 231). Osmanlı Devleti tarihinde sosyal hizmetin sunumunu sağlayan kurumlarda Tanzimat'ın ilanı ile birlikte merkezi devletin sosyal alana müdahalesinin artmasıyla bir değişim ve dönüşüm süreci gerçekleşmeye başlamıştır. Sosyal hizmetler önceleri vakıf kurumu aracılığıyla sunulurken bu kurumların merkezileştirilmeleri sonucunda sosyal hizmette devlet merkezli ve destekli kurumsallaşma süreci başlatılmıştır.

II. Abdülhamit'in saltanat dönemi olan 1876-1909 yılları sanayileşmenin etkilerinin Osmanlı Devletinde çeşitli alanlarda olduğu gibi sosyal hizmet alanında da büyük oranda hissedildiği yıllardır. 18. Yüzyılın sonlarında başlayıp hızla artan sanayi tekniğindeki gelişmeler sonucunda toplumların yapısında “sosyal değişimler” meydana gelmeye başlamıştır. Çalışma ve hayat şartlarında çeşitli değişimler ve gelişen şehirlerin iş bulma amacıyla göç alıp büyümeleri ortaya çıkan sonuçlar arasındadır. Sanayi alanındaki bu gelişme ve değişimler kadın, erkek ve çocuk işçilerin gücünü zorlayan, ağır koşullar altında çalışmalarına yol açan bir düzeni

ortaya koymuştur. Dolayısıyla, sanayileşme insanın diğer kaynaklarla olan ilişkilerini değiştirmiştir (Talas, 1992: ss. 22-23).

19. yuzyıl itibarı ile dũnyada sosyal desteğe ihtiyaç duyanlara bu desteği sağlamanın geleneksel yolların yanında, siyaset yoluyla sosyal adaletin sağlanması önem kazanmaya başlamıştır. Sanayileşme ağından önceki dönemlerde bireyler sosyal sorunlarına aradıkları mleri geleneksel yollarla bulmuşlardır. Toplumun sosyal birikimi yardımıyla, sosyal sorunlarını belirli oranlarda çözmeye çalışmışlardır. Sanayileşme ağı başladığında geleneksel toplum yapısının yavaş yavaş lduğu ve dolayısıyla sosyal destek ağının da incel-diği söylenebilir. Bu noktada, modernizmin ortaya çıkardığı modern insanın yeni koşullar içerisinde karşılaştığı sosyal sorunları çözebilmesi için farklı mekanizmalara ihtiyaç duyulmuştur. Modern bireyin özellikle sanayileşme sürecinde ve sonrasında karşılaştığı sorunların insan hakları ve sosyal adalet temelinde çözülmesi ve güçlendirilmesi ihtiyacıyla sosyal refah ve sosyal hizmet kavramları ortaya çıkmıştır.

Sosyal refah, toplumu oluşturan bireylerinin tümünün sosyal, sağlık ve maddi açıdan ihtiyaçlarını karşılamayı hedeflemektedir. Bu yolla, her yaştan vatandaşın, zengin ya da yoksul ayrımı olmaksızın sosyal işlevselliğini arttırmak için çalışır (Zastrow, 2013: s. 38). Sosyal refah ile sosyal hizmet arasındaki ilişkide, sosyal refahın, sosyal hizmeti kapsayıcılığı söz konusudur. Kavramın günümüzde Ulusal Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği tarafından yapılmış güncel tanımını şu şekildedir: “sosyal hizmet, bireylerin, grupların, toplumların sosyal işlevsellikleri açısından kapasitelerini geliştirmek ve hedefleri için uygun koşullar yaratmak için yardım eden bir etkinliktir” (Zastrow, 2013: s. 42).

Sosyal hizmetin “International Association of Schools of Social Work” (IASSW) tarafından kabul edilen güncel evrensel tanımını şu şekildedir: “Sosyal Hizmet, sosyal değişimi ve gelişimi, sosyal uyumu ve insanların güçlenmesini ve özgürleşmesini teşvik eden uygulamaya dayalı bir meslek ve akademik bir disiplindir. Sosyal adalet, insan hakları, kolektif sorumluluk ve çeşitliliğe saygı ilkeleri sosyal hizmetin merkezinde yer alır. Sosyal hizmet, sosyal bilimler, beşeri bilimler ve yerli bilgiler teorileri ile desteklenen sosyal hizmet, yaşam zorluklarını ele almak ve refahı artırmak için insanları ve yapıları birleştirir.” (IASSW, 2020).Sosyal hizmet esas itibarıyla toplumdaki bireylerin hizmet ve olanaklardan yararlanmada eşit olması

gerektiğini savunur. Sanayileşen ülkelerde, çalışanların çalışma koşullarını iyileştirme amacıyla yaptıkları mücadele devlet anlayışını da etkilemeye başlamıştır. Bu noktada, sosyal refah, sosyal güvenlik ve sendikacılık süreç içinde birbirleriyle birlikte gelişen kavramlar olmuşlardır. Tüm bu kavramların ortak hedefi, toplumsal adaletin sağlanmasıdır. Sosyal hizmetin gelişim çizgisine bakıldığında, geçmişten günümüze öncelikli olarak insancıl düşüncelerin etkisi, ikincisi sosyo-ekonomik yapı içindeki üretim ve beraberinde gelen sosyal sorunların çözümü şeklinde bir değişim gösterdiği söylenebilir. İnsancıl ilişkiler, en eski sosyal dayanışma biçimlerine örnek verilebilirken, sosyal refah hizmetlerinin günümüzdeki durumunu alması üretim ilişkileri ile bağlantılıdır (Kongar, 1972: ss. 146-147).

İnsanlık tarihinde sosyal hizmet farklı medeniyetlerde farklı şekillerde anlam bulmuştur. Orta Çağ Avrupa'sında, yaşanan kıtlık, salgın, savaşlar gibi birçok sorun bu dönemde yaşayan muhtaç insanların sayısında artışa sebep olmuştur. Aile ve kilisenin yardımları bu insanlara gereken desteği sağlayamadığından, birçok ihtiyaç sahibi dilencilğe başvurmak zorunda kalmıştır. Bu durumu önlemek adına, İngiltere'de 1300-1800 yılları arasında “Yoksullar Yasaları” çıkarılmış ve bu yaşanan sorunlara çözüm olması beklenmiştir. Yasalar arasında 1601 yılında kabul edilen Elizabeth Yoksullar Yasası önem taşır. Bu yasa ile birlikte, üç temel sosyal yardım alanı (çalışmaya gücü yeten yoksullar, güçsüz yoksullar ve bağımlı çocuklar) belirlenmiştir. Ailesi veya akrabaları destekleyebilecek olan bireyler bu yardımlara ulaşamamıştır (Zastrow, 2013: s. 50). 1601'de yürürlüğe konulan bu yasalar 250 yıl boyunca yalnızca küçük değişikliklerle geçerli kalmıştır. Yasalar yerel yönetimlere ihtiyaç dâhilinde vergi toplama ve bu sermayeyi düşkünler evleri yapımı ve sürdürülmesi adına kullanma yetkisini vermiştir. Aynı zamanda yaşlı, engelli ve diğer yoksullara gerekli nakit ve gıda yardımı ile birlikte işsizlere çalışmaları için gerekli araçlar yerel yönetim tarafından karşılanmıştır. Ebeveynlerin kendi çocuklarını ve torunlarını bakma zorunluluğu olduğu gibi aynı zamanda çocukların da çalışamayan ebeveynlerinin ve büyükbaba-büyükannelerinin bakımını yerine getirme zorunlulukları vardı. Ebeveynlerinin bakamadığı çocuklar çıraklık yapmak zorunda bırakılmıştır. Çalışmayı reddeden dilenciler ile diğer sağlıklı bireyler ya ıslahhaneye gönderilmiş ya da cezalandırılmıştır. Muhtaç bireylerin maddi desteğin daha çok verildiği kilise bölgelerine gönderilmeleri düşüncesi üzerine 1662 yılında daha sıkı bir yasa olan “Law of Settlement and Removal” (yerleşim ve yer değiştirme

yasası) yürürlüğe konmuştur. Bu yasaya göre, yerel yetkililer bireyleri ve aileleri muhtaç duruma düştükleri koşulda bulundukları şehirden ayrılıp kendi mahallelerine geri dönmeye zorlayabilmekteydiler. Yasa aynı zamanda yerel hükümetin yardımları sadece o yerde ikamet edenlere sınırlandırmasını mümkün kılmıştır. Amerika kolonileri ve eyalet hükümetleri “the Elizabethan Poor Laws” ve “the Law of Settlement and Removal” yasalarındaki yoksullara yapılan sosyal yardımı örnek almışlardır (Hansan, 2011). “Yoksul Yasası”na 18. Yüzyılın sonlarında eklenen “Speenhamland sistemi” ile geçim sınırının altında ücret alan çalışanlara ödenek sağlanmaya başlanmıştır. Bununla birlikte sosyal yardımlar için yapılan harcamaların artışının fazla olması 1834 yılında yeni bir yasanın yürürlüğe konmasıyla sonuçlanmıştır. Daha sert bir düşünceyle temellenen bu yeni yasa gücü kuvveti yerinde olan işçilerin yoksulluğunu ahlaki kusur olarak saymış ve bu bireyleri yardım kabul etmek yerine çalışmaya teşvik etmiştir. 19. yüzyılda insani ve yardımsever duyguların gelişmesi bu yasanın uygulamadaki sertliğini hafifletmiş ve 20. Yüzyılda ortaya çıkan endüstriyel işsizlik kavramı yoksulluğun ahlaki bir sorunun ötesinde olduğunu göstermiştir. 1930 ve 1940 yıllarındaki sosyal mevzuatlar “Yoksul Yasası”nın yerine daha kapsamlı bir sosyal refah hizmetleri sistemini ortaya koymuştur (Britannica, 2020). Sanayileşmede öncü ülke olan İngiltere bu dönemin beraberinde getirdiği sosyal sorunlara çözüm sunmada da öncü olmuştur. Bu anlamda modern sosyal hizmetin oluşumunda önemli bir etkiye sahiptir. Avrupa ve Amerika’da bu dönemle birlikte geleneksel sosyal mekanizmaların büyük oranla çözüldüğü ve yerini her ne kadar tüm yoksul ve muhtaçları kapsamasa da yasalarla desteklenen sosyal yardımın almaya başladığı görülmektedir.

Buhar makinesinin icadıyla, İngiltere, Kıta Avrupası ve Amerika’da 17. yüzyılda başlayan ve 19. yüzyılda gelişmeye devam eden sanayileşme, bu kıtalarda yaşam koşullarını önemli ölçüde etkilemiştir. “Protestan ahlakı” ve “serbest piyasa ekonomisi görüşü” nün ortam hazırladığı bu devrim, sosyal refahta değişikliklere sebebiyet vermiştir. Protestan ahlakı bireyselliği ve bireyin mümkün olduğunca çok çalışıp zengin olmasını salık vermiştir. Bunun yanında, yoksulluğu ise, bireyin hatası olarak kabul etmiştir. Aynı zamanda, Darwin’in evrim teorisi odaklı “Sosyal Darwinizm” ile güçlü olan canlı formunun yaşamda kaldığını destekleyen kuramı ve Spencer ile insanlar için genişletilen bu kuram, toplumun ilerlemesinde güçlülük ve mücadelenin temel esaslar olduğunu ortaya koymuştur. Bu kurama göre, güçlü

hayatta kalma hakkına sahipken, zayıf ölüme terk edilmekteydi. Serbest piyasa ekonomisine bakıldığında, bu görüşün sanayicileri çok kazanmak ve kar etmek için gereken ne varsa yapabileceklerinin önünü açtığı ortadadır. Bu noktada, iki temel görüşün, sanayicilerin kötü ve güvensiz çalışma koşulları altında uzun süreler az ücretle personel çalıştırarak ve hatta çocukların işgücünü sömürerek büyük sermayeler kazanmasını desteklediği görülür. Sanayileşme sonucu kırdan kente göç, bireyler arasındaki akrabalık ve aile ilişkilerinin zayıflamasıyla sonuçlanmıştır. Yaşanan zorluklardan dolayı olumsuz etkilenen bireyleri desteklemek için özel teşebbüsle kurulan sosyal yardım kuruluşları 1800'lü yıllarda artış göstermiştir. Bu özel kuruluşlar, sağladıkları desteği kamudan değil, üst ve orta sınıf hayırseverler ve dini örgütlerden temin etmişlerdir. 19. yüzyılın sonlarına doğru, serbest piyasa ekonomisinin neden olduğu sosyal sorunlar dikkat çekmeye başlamıştır. Darwin teorisinin aksini savunan Ward, insanların hayvanlardan farklı olarak ihtiyaç içinde olanlar için sosyal refah sağlama kapasitesine sahip olduğunu ve bunun zorunluluğunu öne sürmüştür. Ancak 20. Yüzyılın ilk yıllarında, devlet birtakım sosyal programlara kısıtlı destek sağlamaya başlamıştır. Bu durumun yanı sıra, bu yıllara kadar gönüllüler tarafından verilen sosyal hizmet, alanda uzmanlaşmış kişiler tarafından sağlanmaya başlamıştır (Zastrow, 2013: ss. 51-52).

Batı'daki ilk sosyal refah kurumları, 1800'lü yılların başında, özel ve dini grupların liderliğinde ortaya çıkmış ve yüzyıl boyunca bu bireylerin sunduğu hizmetlerle devam etmiştir. 1820 yılında John Griscom'un kurduğu ilk sosyal refah örgütlenmesi, Yoksulluğu Önleme Derneği'dir. Bu dernek, yoksullara ev ziyaretleri yaparak, onların yaşam koşullarının iyileştirilmesi adına planlar sunmaktaydı. Bu derneklerin sayılarındaki artış ve yaptıkları çalışmaların çakışması üzerine, çözüm olarak Hayırseverlik Örgütlenme Cemiyeti kuruldu. Bu hareketle aynı dönemde, 19. yüzyıl sonlarında, "yerleşim evleri" kuruldu. Londra'da ilki (Toynbee Hall) 1884 yılında kurulan yerleşim evleri, kısa zamanda Amerikan şehirlerinde de devam etmiştir. Bu evlerde çalışanların sundukları hizmet, yoksulların yaşam koşullarının iyileştirilmesi, iş bulmalarına yardım, çeşitli konularda eğitim sağlanması şeklinde sayılmaktadır (Zastrow, 2013: ss. 2-3). Yerleşim evlerinden, Jane Addams tarafından Amerika'da 1860 yılında kurulan Hull House'un önemi büyüktür. Addams, kulübünde yaptığı birçok başarılı çalışmanın yanında, Illinois'te çalışan çocukların çalışmalarını önleyen bir yasanın kabul edilmesini sağlamıştır (Zastrow, 2013: s. 5).

Sosyal hizmetin 19. yüzyılda Amerika’da ilk kez Charity Organization Society kurumu ile sistemli bir biçimde yürütölmeye başlandığı göröölür. Ülkeye Avrupa ve İngiltere’den artan sayıdaki göçlerin sonucunda yoksul ve ihtiyaç sahibi bireylere yardım sağlayan yerel yönetimlerin yetersiz kalmasıyla 1877 yılında yardım faaliyetlerini düzenlemek amacıyla açılmıştır (Acar ve Çamur Duyan, 2003: s. 4). Bu şekilde, yerel yönetimler tarafından yapılan yardımların daha sistemli ve kontrollü olması sağlanmaya çalışılmıştır.

19. yüzyılda yapılan hayırseverlik faaliyetlerinin daha “akılcı” ve “bilimsel” araçlarla nasıl örgütlenebileceği konusu üzerine İngiltere’de 1869 yılında doğan “Charity Organisation Society (COS)” “iyi” ve “kötü” yoksulların ayırt edilebilmesi için yardım talebinde bulunan ailelerin araştırılmasını savunmuştur. Araştırma ile ihtiyaç, ahlak değerlendirmesi yaparak yardımı hak edip etmedikleri sonucuna varmayı hedeflemişlerdir. COS üyeleri bu araştırmaları yürütenlere atıfta bulunmak amacıyla ilk kez “sosyal hizmet” ve “sosyal çalışmacılar” terimlerini kullananlardır. Hayırseverlik Örgütleme Cemiyetleri (COS) kısa zaman içinde Amerika ve Fransa’da kabul görmeye başladı. Hayırsever yardım ve yerleşim hareketinin yanında, “sapkın” nüfusları idare etmede uzmanlaşmış toplumlar üçüncü bir model olarak sunulmuştur. Bazı kuruluşlar, eski mahkûmların, fahişelerin ve çocuk suçluların bu kurumlardan çıkışlarında nezaret ederek destek sunmuştur. İngiltere’de bu sosyal hizmet biçimi devlet tarafından çok erken bir tarihte kabul edilmiştir. 1908 tarihli Denetimli Serbestlik Yasası “denetim memurları” olarak adlandırılan sosyal çalışmacıların varlığını onaylamıştır. Bu sosyal çalışmacılar, hapis cezasından muaf olup reşit olmayan suçluları denetleyeceklerdi. Dolayısıyla, sosyal hizmetin ortaya çıkışı, Michel Foucault’un “disiplin” paradigması (kapalı kurumlar içinde denetim) ile genel nüfusun yaygın kontrolünün damgasını vurduğu “yönetimsellik” sistemleri arasında belirlediği dönüm noktasına eşlik etmiştir (Zappi, 2020).

19. yüzyılda, Batı ölkeleri hukuk devleti altında yönetilmekteydi. Sanayi devrimi sonucunda hızlı bir kalkınma sağlayan bu ölkelerde kalkınmanın ağır yükünü işçiler ve köylüler çekmekte fakat buna rağmen yoksulluk içinde yaşamaktaydılar. Ticaretle ve sanayi ile uğraşanlar ise, sermayelerini biriktirerek büyük bir gelir elde etmişlerdi. Toplumda ortaya çıkan bu iki grup sonucunda, sendika ve demokrasi yönünde eylemler ortaya çıkmıştır. Bu eylemlerin devamında, Batı ölkelerindeki hukuk

devleti kavramı yerini sosyal refah devletine bırakmıştır. Sosyal refah devleti, toplumun refahını odak noktasına alarak bireylere ortalama bir hayat standardı sağlama görevini üstlenmiştir (Kongar, 1972: s. 14).

Osmanlı Devleti'nde devletin kuruluşundan 19. yüzyıla kadar sosyal refah alanı devletin tek elinde olmamıştır. Devletin sosyal refah alanına açıktan müdahale etmesi yerine bu alanda toplumsal yardımlaşma mekanizmaları ve başta vakıflar olmak üzere çeşitli geleneksel sosyal hizmet kurumları aktif rol oynamıştır. Özellikle padişah II. Mahmut döneminde hız kazanan reform hareketleri ile birlikte devlet eğitim, sağlık, sosyal hizmet, sosyal güvenlik alanlarında etkisini artırmaya başlamıştır. Bu sebeple de daha önceden vakıfların sorumluluğunda olan bu alanlarda yetkinin devlete devir süreci başlamıştır.

19. yüzyılda geleneksel sosyal hizmet kurumları olan vakıfların sosyal yardım işlevini büyük ölçüde yitirdiği görülmektedir. Hayır işleri için Osmanlı padişahlarının vakıf kurumuna daha az ilgi gösterdikleri, 19. ve 20. yüzyılda önceki yüzyıllara göre daha az vakıf kurmalarından anlaşılabılır. II. Abdülhamit, kendi oluşturduğu karmaşık ve zengin olan hayır ve sosyal yardım sistemi için mali kaynak sağlamada vakıflara nadiren başvurmuştur. II. Abdülhamit'in bu refah sisteminde, modern sosyal kurumların yanında padişahın atıyye ve ihsanlarını içeren bir hediye sistemi ve tören şeklinde yapılan hayır faaliyetlerinin birleşmesi görülür. Bu sosyal refah sisteminde, devlet ve gönüllü girişimlerin ağırlığı birlikte artmıştır (Özbek, 2013: ss. 25-26). Sosyal yardım harcamaları önceleri vakıflar tarafından karşılanırken, Maliye bütçesine geçirilmiştir. Tanzimat'ın ilanı sonrası, vakıf gelirlerinin tahsili Maliyeye verilmiştir. Bu tarihten itibaren Evkaf Hazinesiyle Maliye Hazinesi birleşmiş ve zaman içinde vakıfların yaptığı sosyal yardım, merkezi devlete geçmiştir (Özbek, 2013: s. 55). Atılan bu adımla birlikte, devletin sosyal hizmet sağlama noktasında araç olan vakıfları kendi bünyesine aldığı ve merkezi bir sosyal refah sistemi oluşturma yolunda olduğu görülür.

II. Abdülhamit hüküm sürdüğü dönemde Osmanlı Devleti'nin ve İslam âleminin “çöküntü devresi” içinde olduğunu kabul ederek gelişme adına çeşitli alanlarda ıslahatlar yapılmasını gerekli görmüştür. Bu noktada Batı medeniyetinin – kendi yapmış olduğu “teknik ve fikir” sınıflamasından - yalnızca teknik gelişmelerinden faydalanmayı uygun görmüş ve göreve başladığı andan itibaren bu yolda

çabalamıştır. II. Abdülhamit'in yapılmasını gerekli gördüğü ıslahatlarda ülkenin şartlarının dikkate alınıp incelenmesini şart koşturmuştur. Bu anlamda işe toplumun gelişmiş zümresinin temel alınarak değil halkın bulunduğu yerden başlanmasını istemiştir. Geleceğin yeni medeniyeti oluşturulurken Batı medeniyetinden alınacak olan teknik gelişmelerden yalnızca yararlı unsurların alınıp geleneksel olanla kaynaşması yolunun izleneceğini belirtmiştir (Kara, 2007: s. 224).

19. yüzyılda, sosyal refah alanında Osmanlı'da rasyonel ve bürokratik bir yapının oluşumuna değinilmesine rağmen, bu bürokratikleşme modeli, sosyal ve siyasi dönüşümü tüm boyutlarıyla yansıtmamaktadır. 1908 devrimine kadar, Osmanlı'da padişaha doğrudan arzuhal verildiği Cuma Selamlığının devam ettiği buna örnek olarak verilebilir. Ayrıca aynı dönemde, Maruzat-ı Rikabiyeye İdaresi tarafından toplanan bu arzuhallerin incelenip ayrı ayrı cevaplanması, monarşik refah sisteminin devam ettiğinin göstergesidir (Özbek, 2013: ss. 32-33).

II. Abdülhamit'in hususi iradeleri çeşitli sosyal sorunlara padişahın yaklaşımını somut bir biçimde ortaya koymaktadır. Bu iradeler "padişahın düşüncesini, fikrini, maksat ve gayesini, şahsiyetini ortaya koyan tarihin bir numaralı belgelerdir" (Engin, 2008: s. XI). Bu iradelerden, II. Abdülhamit döneminde halkın ihtiyaçları ve bu ihtiyaçların nasıl giderildiğine dair bilgiler edinilmiştir.

Sultan Abdülhamit, devrinde saraya gönderilen arzuhallere atıyye fonu ile birlikte Hazine-i Hassa bütçesini de kullanarak yaptığı atıyyelerle tüm yardıma muhtaç halka yardım etmeye çalışarak cevap vermiştir. Sultanın bu yardımları aynı zamanda tekke, dergâh ve zaviyelere de yaptığı iradelerde görülmektedir (Özbek, 2006: ss. 409-410). Sultanın hususi iradelerinde sosyal düzenin sağlanmasına yönelik sıkı bir takibin yapıldığı ve birtakım kararların alındığı görülür. Halkın temel besini olan ekmek ile ilgili verilen hususi iradeler bu duruma örnek teşkil etmektedir. İstanbul'da ekmek fiyatının zamlanmasının her dönemde önüne geçilmesi amacıyla yazılan iradeler önemlidir. Yıldız Saray-ı Hümayunu Baş Kitabet Dairesi Saray Başkâtipleri tarafından yazıya aktarılan bu iradelerin birinde çeşitli sebeplerden dolayı yabancı ülkelerin Anadolu'dan çok miktarda hububat almasının, ülkenin ihtiyacının karşılanamamasına ve fakir halkı, ekmek fiyatındaki yükselmenin zor duruma düşürmemesi gerektiğine dikkat çekilmektedir. Bununla birlikte aynı iradede padişahın daha önceden Amerika'dan istatistik cetvelleri getirtmiş olduğu ve ülkede

istatistik dairelerinin kurulmasını emrettiği hatırlatılmaktadır. Bu şekilde meselelerin kayıt altına alınarak ileride başvurulmasını ve haleften selefe devredilmesi için özel bir istatistik defteri tutulmasını buyurduğu da görülür. Ekmek fiyatlarının kontrolü meselesi bu iradeyle kalmayıp izleyen yıllarda benzer iradelerle konunun takibi yapılmıştır. Ekmek fiyatının kontrolü için komisyon kurularak takibinin yapıldığı, çeşitli sebeplerden ortaya konan 5 para zammın dahi önlendiği görülür. Önceliğin her zaman halkın ihtiyaçlarının karşılanması olduğu ve dolayısıyla zam yapılması yerine mahsul az ise ihracatın azaltılabileceği hususu üzerine karar verildiği görülür. Çok zorunlu olduğu durumda ise aradaki fiyat farkının Şehremaneti tarafından karşılanacağı ileri sürülmüştür. Başka bir irade örneğinde ise fırınların az ekmek çıkardığı öğrenildiğinde, fırınlara ihtiyacı karşılayacak miktarda ekmek üretilmesine yönelik bir uyarı görülmektedir (Engin, 2008: ss. 29-40). Bir temel besin kaynağı olan ekmeğin, 1897-1907 tarihleri arasında bildirilen Hususi İradelerle bizzat padişah tarafından takibi yapılarak üretilmesi, fiyatı, üretildiği mahsulün durumu denetlenmiş, stoklanmasının ve zam yapılmasının önüne geçilerek halk bu temel besinden mahrum edilmemiştir. Bu iradelerle, sosyal düzeni önemli bir şekilde etkileyecek olan bu mesele etraflıca değerlendirilip halkın refahı ön planda tutularak karara bağlanmıştır.

Ekmekle ilgili düzenlemelerin yanında, et ihtiyacının karşılanması ve et fiyatlarının artışının önlenmesi üzerine de iradelere rastlanmaktadır (Engin, 2008: ss. 41-45). Yine halkın en temel ihtiyaçlarından olan, odun ve kömürün tedariki ve artan fiyatlarının düşürülüp dengelenmesine yönelik tedbirler alındığına dair iradeler bulunmaktadır (Engin, 2008: ss. 46-51). Isınma ile ilgili başka bir yeni uygulama ise resmi dairelerin ısıtılması konusunda karşımıza çıkmaktadır. Daha önceden soba ve mangal kullanılarak ısıtılan devlet dairelerinin, gerekli odun ve kömürün temininin masraflı olup istenilen derecede ısınma sağlamadığı ve aynı zamanda herhangi bir dikkatsizlikten dolayı çıkabilecek yangından doğacak olan zarar göz önünde bulundurarak, kalorifer tesisi ile ısıtılması kararlaştırılmıştır (Engin, 2008: s. 78).

Sultan Abdülhamit'in sağladığı yardımın fark gözetilmeksizin tüm Osmanlı vatandaşlarına yapıldığı, İstanbul'da bulunan patrikhanelere yapılan yardımlarla ilgili hususi iradelerden anlaşılmaktadır. Bir örneğinde, yaklaşan Paskalya ve Hamursuz Bayramlarında kullanılmak üzere alınacak mumlar için verilecek paranın artırılması

Rum Patrikhanesi tarafından Saraydan talep edilmiştir. Daha önceden verilen 75.000 kuruşun bu seneye mahsus 10.000 kuruş artırılarak 85.000 kuruşa yükseltildiği görülmektedir. Aynı zamanda Hahamhane' ye 30.000 kuruş, Ermeni Patrikhanesi'ne de 25.000 kuruş verileceği İradede yazılıdır (Engin, 2008: s. 126). Bu uygulama yıllarca aynı şekilde devam etmiştir. Paskalya yortuları ve Hamursuz Bayramı yaklaştığında Gregoryen Ermeni ve Katolik Ermeni Patrikhanelerine, Hahamhane' ye, Rum Patrikhanesine ve Bulgar Eksarhlığına maliye hazinesinden padişahın merhametinden kaynaklanan özel bağışlar olarak ihsanda bulunulduğu kayıtlarda görülmektedir (Engin, 2008: s. 132).

23 Ocak 1893 yılındaki İstanbul'daki aciz ve muhtaçlara yardım ile ilgili hususi iradede, özellikle kış mevsiminin şiddetinden, İstanbul ve Bilad-ı Selase'de bulunan fakir ve muhtaç kişiler için kömür, hırka, yorgan, fanila gibi ihtiyaçların tedarik edilip kendilerine verilmesi için padişahın bin lira yardımda bulunduğu görülmektedir. Bunun yanında bu amaçla bir komisyon kurulup, zengin ve hayırseverlerin de katkısıyla hakkaniyet ve tarafsızlığa dikkat edilerek fakir halka ihtiyaçları gereğince yardımlara başlanacağını gazetelerde ilan edilmesi yine bu iradede geçmektedir. Konuyla ilgili takibin yapıldığı 28 Ocak 1893 tarihli İradede ise oluşturulan komisyonun mazbatasının sunulduğu görülür. Bu mazbatada, ayrıntılı bir biçimde aktarılan yardım paralarının miktarı ve nereden aktarılması gerektiği bilgileri bulunmaktadır. İradede aynı zamanda bazı mahalle imamlarının muhtaç durumda olmayanlara muhtaç belgesi verdiğinden ve bazı imamların ise dağıtılan para ve kömürü kendileri için alıkoyduğundan padişahın bilgisi olduğu ve bu duruma meydan verilememesi gerektiğinin uyarısı yapılmıştır (Engin, 2008: ss. 138-140). İlerleyen zamanlarda da kış mevsiminin sert geçmesinden dolayı fakir ve muhtaç durumdaki ahalinin yakacak ihtiyaçlarını temin etmek üzere padişahın bin lira bağışta bulunduğu ve aynı zamanda devlet ricalinden ve memurlardan isteyenlerin de bu yardıma katılmalarını beklediğine dair hususi iradesi bulunmaktadır (Engin, 2008: s. 148). İmaretlerde pişen yemeklerin denetlendiğine dair hususi iradede, çorbaların pirinç miktarının az bulunduğu ve artırılması gerektiği belirtilmiştir. Masrafın çoğalması halinde Evkaf-ı Hümayun hazinesinden bu masrafın karşılanacağı söylenmiş, aynı zamanda ekmeklerin de pişkin olmasına dikkat edilmesi uyarılmıştır. İmaretlerde şimdiye kadar haftada bir verilen pilavın iki defaya çıkarılması istenmiştir. Bunlarla birlikte, imaretlerde pişen çorba, pilav ve ekmeklerin ait

oldukları imaret belirtilerek numune olarak birer miktarının saraya gönderilmesi istenmiştir (Engin, 2008: s. 142).Kayda geçen başka bir iradede, göçmen ve fakirlerden oluşan kişilerin Kumkapı tarafında demiryolu hattı boyunca gaz tenekelerinden inşa edilen küçük kulübelerde ikamet ettikleri bilgisi üzerine, hem o kişilerin daha uygun koşullarda yaşaması hem de Osmanlı Devleti'nin başkenti olan İstanbul şehrinin görünümünün güzelleşmesi için tedbir alınması istenmiştir. O kişiler için uygun yerlerde evler inşa edilmesi veya kiralanması suretiyle kulübelerin yıkılması talimatı verilmiştir (Engin, 2008: ss. 153-154).

II. Abdülhamit dönemi modern anlamda sosyal hizmet kurumlarının açıldığı bir dönem olarak kabul görmesiyle birlikte padişahın kendisinin geleneksel sosyal yardımı kendi hazinesinden finanse ederek teşvik ettiği görülmektedir. II. Abdülhamit'in 25. Cülusunda (tahta çıkış) 1900 yılına kadar geçen sürede kendi hazinesinden harcamalarıyla yaptırdığı eserlerin ve devlet politikalarıyla faaliyetlerinin yer aldığı Tebrikname-i Milli adlı eser yayınlanmıştır (Çelik, 2018: s. 28). Tebrikname-i Milli'de ayrıntılı bir şekilde yer verilen binlerce eser (mektep, cami, çeşme, sebîl, dergâh, tekke, türbe, hastane, misafirhane, Darülaceze, yol, su, köprü gibi), Osmanlı şehirlerinde II. Abdülhamit'in Ceyb-i Hümayun, Hazine-i Hassa ve Emlak-ı Hümayun gelirleri kullanılarak yapılmıştır. Bu süre içinde yapılan yardım ve harcama giderleri 72 milyon kuruşun üzerinde olarak kaydedilmiştir (Çelik, 2018: s. 36).

Tebrikname-i Milli'de II. Abdülhamit'in çeşitli alanlarda yapılan kurum ve eserlerdeki katkıları ayrıntılı bir şekilde bulundukları mekânlarıyla birlikte belirtilmiştir. Örneğin Sultan Abdülhamit'in eğitim-öğretim kurumlarının yapımını kendi hazinesinden desteklediği ve birçok mektebin yapımına katkıda bulunduğu bilinmektedir (Çelik, 2018: s. 39). Devletin başkenti İstanbul başta olmak üzere Anadolu, Balkanlar ve Arabistan'da bulunan, bir kısmı vakıflara ait dini kurumların (cami, mescit gibi) onarılıp hayata geçirilmesine katkı sağlamıştır (Çelik, 2018: s. 43). Dergâh, tekke, zaviye ve türbeler de Sultan Abdülhamit'in onarım eksikliklerini kendi hazinesinden karşıladığı eserler arasında sayılmaktadır (Çelik, 2018: s. 50). Eserlerin ihyası için yaptığı yardımların yanında II. Abdülhamit'in çeşitli sosyal yardımları yine Hazine-i Hassa'dan karşıladığı belirtilmektedir. Padişahın ihsanları olarak nitelendirilen bu sosyal yardımların kapsamına yol, köprü, su, saat kulesi gibi

belediyeçilik harcamalarının yanında yardım cemiyetleri ile eğitim, sağlık kurumları destekleri örnek gösterilebilir (Çelik, 2018: s. 54).Bağdat Vilayet Salnamesinde de devletin çeşitli vilayetlerinde yaptırılan bu eserlerin çeşitli örneklerine rastlanmaktadır. II.Abdülhamit'in kendi hazinesinden verdiği desteklere örnek olarak“Brusa’daki Darü’l-aceze’nin ebniyesi inşa’atı masarifi” için 50000 kuruş harcama yapılması (Çelik, 2018: 47), Dolmabahçe’de 1210550 kuruş harcanarak yaptırılan saat kulesi gösterilebilir (Önal ve Bekçi, 2007: s. 88). Birçok şehirde yeni inşa edilen ya da tamir masrafları karşılanan mektepler, hastaneler, köprüler, türbeler, ibadethaneler yanında Osmanlı vatandaşlarına ve ailelerine yapılan sosyal yardımlar bu defterde maliyetleri ile birlikte kayıt altına alınmıştır (s. 11-159). Bu yardımların arasında su konusu Sultan Abdülhamit’in büyük önem arz etmiştir. Susuzluk problemi ile karşılaşmamak için Hamidiye suyunu (ki Kâğıthane’den boşa akan sulardır) şehre taşıması önemlidir (Aksun, 2010: s. 325).

19. yüzyılın ilk yıllarındaki uygulamalarına daha önce değinilen muhtacin maaşı, II. Abdülhamit devrinde de devam ettirilmiştir. Bu maaş, Maliye Hazinesi kaynağından, ekonomik sıkıntı içinde olan bireylere sağlanmıştır. Yazılan arzuhallerde talep edilmesi üzerine, uygun görülen kişilere maaş bağlanması kararı alınmıştır. Bunlara örnek olarak 1898 yılında, fakir ve çok çocuğu olan bir kadına maaşın bağlandığı ve oğlunun da bir mektebe kaydettirildiği görülmektedir. Yine aynı yıl tarihli başka bir belgede, kocası hasta ve kimsesiz iki çocuğuyla kalan bir kadına “Muhtacin Malulâtı” ndan maaş bağlandığı padişah iradesiyle sabittir. 1901’de yazılan başka bir iradede ise, ama durumda olan bir kişiye bağlı 54 kuruş değerindeki maaşın 100 kuruşa çıkarıldığı bilgisi mevcuttur. Bu maaşın, yoksul durumda olan bireylerin yanında, ölen bir paşanın karısı ve hizmetçilerinin veya iş kaybı yaşayan bir memurun tekaüt maaşını henüz alamadığı durumlarda da verildiğine dair örnekler bulunmaktadır. Muhtacin maaşının Maliye Hazinesinden karşılanması, bu uygulamanın yoksul olan halkın merkezileşen devlet tarafından korunması anlamına gelmektedir. Bu açıdan bakıldığında, uygulama padişahın atıyye ve sadakalarına kıyasla bürokratik ve seküler bir zeminde değerlendirilebilir (Özbek, 2006: ss. 407-408). İhtiyaç içinde olan halk, yazdıkları arzuhalleri Yıldız Sarayı’na kolaylıkla ulaştırabilmiştir. 1908 yılında, her hafta arzuhallerini ileten bu kişilere verilen 4750 kuruşluk haftalık ulaşmada yaşanan kargaşalığın önlenmesi için bu haftalığın Şehremaneti tarafından verilmesi kararlaştırılmıştır. II. Abdülhamit’in hal’ine kadar

devam eden bu yardımlar, sultanın hal'iyle birlikte Hazine-i Hassa gelirlerinin Maliye Hazinesine aktarılması ile kesilmiştir (Özbek, 2006: s. 411).

II. Abdülhamit hükümdarlığı esnasında yapılan sünnet merasimleri padişahın atıyyeleri arasında sayılmaktadır. Devirde 3 sünnet merasimi olmuştur. Bu merasimlerde, sadece saltanattan değil aynı zamanda tüm kesimlerden çocuklar sünnet ettirilmiş, sonrasında ise sarayda 5 gün tedavi için kalmışlardır. Çocuklara eğlenceler düzenlenip hediyeler verilmiştir (Osmanoğlu, 1984: s. 73). Örneğin 1905 yılına ait bir arşiv belgesinde Darülhayr'da sünnet edilen çocuklara bir miktar para hediye edildiği bilgisi geçmektedir (BOA, HH.İ., 232/100). Sultan'ın düzenlediği bu sünnet merasimleri, yoksul çocukları koruması altında tuttuğunu işaret etmesinin yanında, sünnet esnasında modern tıp imkânlarının kullanılmasıyla da acı çekmeden bu gerekliliğin yerine getirilmesinde öncü olduğunu gösterir. Yeni yöntemlerle yapılan bu sünnet ile aynı zamanda çocukların ve ailelerin endişelerine son verilmiştir (Özbek, 1999: s. 76).

II. Abdülhamit dönemindeki sosyal yardımların bir diğer önemli örneği İstanbul'da 1894 yılında olan depremi takiben yapılan yardımdır. İlgili İradede, ihtiyaç içinde olan ahaliye yardım toplanılması ve yaralıların hastanelere nakli için Şehremini Paşa'nın komisyon kurması için görevlendirildiği görülmektedir (Engin, 2008: s. 217). Deprem sonrasında kurulan Deprem İane Komisyonu aracı ile halka gerekli sosyal yardımların ulaşması sağlanmıştır. Aynı zamanda, hem ülkenin diğer vilayetlerinden hem de Amerika ve Avrupa'dan yardımlar ulaştırılmış ve Sultan kendisi de bu yardımlara kendi hazinesinden yüklü bir miktarda nakdi yardımla destek olmuştur (Özbayrak, 2011: s. 16). Konuyla ilgili birbirini takip eden farklı iradeler de bulunmaktadır. İradelerin birinde, deprem dolayısıyla halkın bahçelerde ve açık yerlerde yatmakta oldukları ve bu durumun şehrin temizliğini bozup bir önceki yıl salgın olan kolera mikroplarının yeniden ortaya çıkmasına sebep olabileceğinden gerekli tedbirlerin alınması belirtilmiştir. Aynı sebepten, satılan meyve ve sairenin de çürük ve bozuk olmamasına, yiyecek, içeceklerin sağlıklı olmasına özen gösterilmesi istenmiştir (Engin, 2008: s. 229). Ayrıca II. Abdülhamit depremde olan zayıt sonrasında yaralananların tedavi edilmesi, fırınlardan ekmek dağıtılması, ihtiyaç sahiplerine yardım edilmesi ve çadırların kurulmasını istemiş;

halka Saray'daki fırınlardan ekmek dağıtımını emretmiştir (Tahsin Paşa, 2008: s. 102).

II. Abdülhamit'in sosyal hizmet siyasetinin hayır düşüncesiyle ve paternalist bir padişah figürü ile yapılan bir siyaset olarak değerlendirildiğine dair görüşler bulunmaktadır (Özbek, 2013: s. 34). Örneğin, 93 Harbi sonunda, Sultan Abdülhamit, yaralanan askerleri İstanbul'a çeşitli hastanelere getirtmiştir. Sarayının karşısına yaptırdığı hastane de bunlardan biridir. Sultan Hamit, bu hastaneyi ziyaretinde karşılaştığı yaralı askerlerden bastona ihtiyaç duyanların sayısını tespit ettirerek kendisi marangozhanesinde bu bastonları yaparak, hediye etmiştir (Şakir, 2010: ss. 393-394). Halk ile padişahın arasında hiçbir aracının yer verilmediği, imparatorluğun birçok yerinde yapılan her yardım faaliyetini saray görevlilerinden oluşturulmuş yardım komiteleriyle denetim altında tutulduğu bir sistemi göz önüne koymaktadır. Özbek, bu sistemdeki modern sosyal yardım ve sağlık kurumları padişahın şahsi hayırları olarak sunulmakta olduğunu (Özbek, 2013: ss. 34-35) öne sürer. Bununla birlikte, II. Abdülhamit döneminde modernleşme sürecinin devletin tüm hizmet alanlarında etki ettiği düşünüldüğünde, yüzyıllar boyunca Osmanlı Devlet sistemi içinde devam eden bu geleneksel hayır siyasetinin birden ortadan kalkmadığı ortadadır. Ancak bu geleneksel siyasetin dönemde yapılan modern sosyal hizmet uygulamalarıyla bir arada uygulandığı dönemin modern kurumlarıyla açıklanabilir. Dolayısıyla Sultan Abdülhamit, hem kendi hayır siyasetini devam ettirmiş, hem de modernleşme sürecinde açtığı sosyal hizmet kurumları vasıtasıyla Osmanlı toplumunun fark gözetilmeksizin bu hizmetlerden yararlanmasını sağlamaya çabalamış olduğu söylenebilir.

Bu dönemde, son dönem Osmanlı İmparatorluğunda yaygın kanının aksine, birbiriyle karışıklık oluşturmayan, iç içe geçmiş bir devlet-toplum ilişkisinin mevcudiyeti ve sosyal refah alanının dinamik bir yapıda olduğu görülmektedir. II. Abdülhamit dönemi her ne kadar otokratik olsa da, Sultan gönüllü girişimleri ve yardım faaliyetlerini bastırmamış, hegemonik politik söyleminin sınırlarını aşmadığı seviyede onları teşvik etmiştir (Özbek, 2013: ss. 42-43).

II. Abdülhamit döneminde geleneksel sosyal hizmet kurumlarından olan vakıfların ihyası ve imarı ile ilgili birtakım çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar, önceki dönemlerde yapılmış olan vakıf eserlerinin onarım ya da yeniden inşasını

kapsamıştır. Sultan Abdülhamit’in göreve başladığı 1876 yılından 25. Cülusuna kadar geçen sürede bakım-onarım yapılan vakıf eserlerine ve bu eserlerin sayısı ile maliyetine Tebrikname-i Milli’de şu şekilde yer verilmiştir (Çelik, 2018: s. 75):

Tablo 10. II. Abdülhamit’in Bakım-Onarımını Yaptırdığı Eserler ve Maliyetleri

31 Ağustos 1876 tarihinden itibaren İnşa, Tamir ve Tefriş Olunan Hayır Eserlerinin Sayısı ve Maliyeti		
Hayratın Türü	Adedi	Toplam
Camiler	1442	12.618.636
Medreseler	124	1.530.778
Tekke ve Zaviyeler	136	2.103.721
İmarethaneler	126	466.636
Türbe ve Kabristan	197	984.696
Çeşme ve Sebil	90	355.666
Su Yolları	466	8.122.698
Kütüphane	29	167.909
Muvakkithane	37	40.495
Mektep	167	578.717
Vakıf Akarları	108	745.658
Meşrutahaneler	97	469.454
Hastahane	30	382.580
Bütün cami ve diğer hayır eserlerin tefrişi	995	2.497.009
GENEL TOPLAM	4044 adet	31.064.543 kuruş

Kaynak: Çelik (2018: 75).

II. Abdülhamit’in çeşitli eğitim, sağlık ve sosyal hizmet alanlarında kendi hazinesinden harcamalarıyla destek olduğuna “Bağdat Vilayet Salnamesi”ndeki veriler kaynak olarak gösterilebilir. 1318 yılına ait olan bu salnamenin 94-204 sayfaları bahsi geçen dönemde Sultan’ın belirli kurumlara yaptığı harcamaların kayıtlarını içermektedir. Bu defter II. Abdülhamit’in şahsi servetinden yaptığı yardımların bir kısmını kapsamaktadır, nitekim dönemdeki “Malumat, Servet-i Fünun ve İkdam gazeteleri”nde padişahın yaptığı diğer hayırlara ait farklı yazılar mevcuttur (Önal ve Bekçi, 2007: s. 8).

II. Abdülhamit’in döneminde açtığı modern sosyal hizmet kurumlarında güçlendirme yaklaşımını destekleyen uygulamalar mevcuttur. Güçlendirme yaklaşımı sosyal hizmetin meslek olarak kabul gördüğü dönemlerde temel aldığı yaklaşımlardan biri olarak, 1970’li yıllarda tedavi yaklaşımına tepki olarak doğmuş olmasına (Erbay,

2018: s. 43) rağmen II. Abdülhamit dönemi sosyal hizmet uygulamalarında bu yaklaşımı görmek mümkündür. İdeolojik olarak “Amerikan Sivil Haklar Hareketine” dayanan güçlendirme yaklaşımı, “sivil bir mücadele ve güçlenme sürecini yansıtmayı ve nihayetinde kendine ve çevresine yetebilen güçlü bireyler yaratılması ideali”ni taşımaktadır. Güçlenen birey, pasif olarak yardım almak yerine aktif olarak kendine yardım eden bireydir (Erbay, 2018: ss. 45-46).Güçlendirme yaklaşımı temel olarak sosyal hizmetin “sosyal adalet, bulunduğu yerden başlama ve katılım” odaklarından yararlanır. Bireylerin içinde bulundukları güçsüzlük duygusunu ortadan kaldırılıp sahip oldukları gücün meydana çıkarılmasını ve eleştirel bir yaklaşımla sorunlarını ele almaları sonucunda haklarını savunucu ve kaderlerini tayin edici duruma gelmelerini hedeflemektedir (Erbay, 2018: s. 48). Modern anlamda sosyal hizmet mesleğinin çıkışı ile birlikte müracaatçının sorunlarına yaklaşım olarak uygulanması 20. yüzyılda gündeme gelmiş olan güçlendirme yaklaşımı güncel bir yaklaşımdır. Bununla birlikte, güçlendirme yaklaşımı II. Abdülhamit dönemi sosyal hizmet kurumları uygulamalarında karşımıza çıkmaktadır. Bu dönem kurumlarında yapılan sosyal hizmet uygulamalarının, güçsüz bireylerin desteklenerek kendi kararlarını verebilme ve kendi kaderlerini tayin edebilme kapasitelerinin artırılmasına yönelik olduğu görülmektedir. Bireyler bu amaçla kurumdan ayrıldıktan sonra kendi ayakları üzerinde durabilecek şekilde güçlendirilmeye çalışılmıştır.

3.1.1. Sosyal hizmette yeni yönelimler ve uygulamalar

Araştırmanın ikinci bölümünde, 19. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin sosyal güvenlik durumunun ve uygulamaları hakkındaki bilgiler ışığında, II. Abdülhamit’ten önce bir sosyal güvenlik sisteminin devlet eliyle oluşturulmaya başlandığı söylenebilir. Tanzimat Döneminde devletin kontrolü ve gözetimi altında başlayan kurumsallaşma çabası, II. Abdülhamit tarafından geliştirilerek devam ettirilmiştir.

3.1.1.1. Sosyal güvenlik reformları

II. Abdülhamit tahta çıktığı yıllarda yaşanan Osmanlı-Rus Savaşı, devleti sosyal ve ekonomik birçok sorunla karşıya bırakmıştı. Bu sorunlardan, emeklilik sistemi de etkilenmiş ve bu konuda da reform ihtiyacı doğmuştur. Bu amaçla, 1880 yılında kara ordusuna ait tekaüt sandığı teşkilatı yeniden oluşturulmuş ve iç tüzüğü hazırlanmıştır. Bu gelişme diğer askeri dairelerde de söz konusu olmuş, sandıklar yeniden işlevsellik kazanmıştır. Dönemin beraberinde getirdiği ekonomik sorunlar emekli maaşlarının

ödemelerini durdurmuş ve ülke genelinde sosyal sorunlara yol açmıştır. Tekaüt Sandıkları sorununun çözülmesi için sandıkların ıslahı bu dönemde sıklıkla ortaya konulmuştur. Bunun üzerine, askeri sandıkların hepsinin tek bir çatı altında birleştirilmesi fikri gündeme gelmiştir. Sandıkların yönetiminin tek elde toplanması ve bu yolla daha kolay idare edilmesinin kara, deniz kuvvetleri ve tophane müşirliği sandıklarının birleştirilmesi ile mümkün olacağı düşünülmüştür. Müzakereler sonrasında alınan kararlarda, çalışan personellerden %5 maaş kesintisinin devam etmesine ve tüm askeri sandıkların Umum Askeri Tekaüd Sandığı adı altında birleştirilmesine karar verilmiştir. Alınan karar, II. Abdülhamit'e sunulmasından bir gün sonra 4 Mart 1886 tarihinde Sultan tarafından onaylanarak Sandık kurulmuştur (Özger, 2014: ss. 161-164).

Umum Askeri Tekaüt Sandığı'nın oluşturulmasının yanında II. Abdülhamit döneminde emeklilik modelleri geliştirilme çalışmaları olmuştur. Bu modeller;

- a) Hizmet Süresine Göre Emeklilik,
- b) Malulen Emeklilik,
- c) Zorunlu Emeklilik/Yaş Haddinden Emeklilik şeklinde gruplanabilir (Özger, 2014: ss. 168-169).

II. Abdülhamit döneminde emekli sandıkları ile ilgili gerçekleşen bu gelişmeler, sosyal güvenlik alanında yapılan önemli reform hareketleridir. Tanzimat Döneminden tüm sorunlarıyla birlikte devralınan bu sandıklar, tek çatı altında birleştirilerek yönetim kolaylığı sağlanmaya çalışılmıştır. Bunun yanında, hazırlanan emeklilik modelleri ile askeri personelin çalışma hayatında ve emeklilik dönemlerinde ıslah çalışmaları yapılmıştır. Tekaüt Sandıkları dönemdeki ekonomik sorunlardan olumsuz etkilenmiş ve ödemelerde sorun çıkmış olmasına rağmen, yapılan ıslah çalışmaları sosyal güvenlik adına atılmış önemli adımlardır.

“Askeri Tekaüt Sandığı” uygulamasının yanında dönemde “Sivil Memurlar Tekaüt Sandığı (1881)”, “Seyri Sefain Tekaüt Sandığı (1890)”, “Askeri ve Mülki Tekaüt Sandığı (1909)”, “Şirketi Hayriye Tekaüt Sandığı (1917)” kamu çalışanlarının sosyal güvenliği için kurulmuş sandıklardır. İşçilerin sosyal güvenliği ile ilgili sosyal yardım çalışmaları arasında “Dilaver Paşa Nizamnamesi (1865)”, “Maadin Nizamnamesi (1869)”, “Hicaz Demiryolu Memur ve Müstahdemleri Yardım

Nizamnamesi (1910)” sayılabilir (Alper, 2014: ss. 221-222).Bu dönemde sivil memurların ve askerlerin emekliliklerinin güvence altına alınmaya başlanmıştır. Bu güvence çalışanların dul ve yetim kalan aile bireylerini de kapsamıştır. Üç sınıf “mülkiye, askeriye ve ilmiye” emekli sandığı oluşturulmuştur (Talas, 1992: ss. 41).

II. Abdülhamit döneminde yerel yönetimlerin ortaya çıkmasıyla yoksulluk sorununa farklı bir açıdan yaklaşılmaya başlanmıştır. Padişahın sağladığı sosyal yardımlara ek olarak yeni bir sosyal sistemin oluşumu söz konusudur. Belediye Nizamnamesine göre, belediyeler masrafların kalan gelirlerinin kırkta bir kısmını muhtaç ahaliye 30 kuruş aylıklar olarak dağıttığı bilinmektedir. Bu uygulamanın esasının zekâttan esinlendiği anlaşılmaktadır. Verilen yardım miktarının vilayetlere göre tutarında belirli artışlar da olmuştur. Dolayısıyla bu yüzyılda belediyelerin, bulundukları yerdeki sosyal yardım faaliyetlerini yürüttükleri ve sorunları yerinde çözdükleri görülmektedir. Aynı zamanda yardım bütçesinin yerel yönetimler tarafından karşılanmasıyla Maliye Hazinesi’ne yük binmemiştir (Özbek, 2006: ss. 413-415).

3.1.1.1.1. İş kazası mağdurlarına yapılan yardımlar

19. yüzyılda Osmanlı Devleti’ndeki geleneksel sosyal hizmet kurumları ve sosyal güvenlik konuları ikinci bölümde detaylı bir şekilde incelenmiştir. Osmanlı toplumunda, devlet kurulduğu andan itibaren faaliyetlerini geliştirerek sürdüren ahilik, lonca sistemi, vakıflar gibi geleneksel sosyal hizmet kurumları uzun yıllar topluma hizmet vermişlerdir. Bir çeşit sosyal güvenlik aracı olarak işleyen bu kurumlar, ihtiyaç halinde tüm vatandaşlara çeşitli konularda destek sağlamıştır. 19 yüzyılın ortalarında devletteki merkezileşme ve modernleşme hareketleri sosyal güvenlik alanında da tesirini göstermiştir. Dönemde Osmanlı vatandaşlarının sosyal güvenliklerinin sağlanması noktasında tekaüt sandıkları, eytam sandıkları ve 1866 yılında oluşturulan Askeri Tekaüt Sandığı’nın önemli yer tuttuğu önceden belirtilmiştir. Dönemde sosyal güvenlik alanında yapılan reformların daha çok kamu çalışanlarını kapsadığı bir eleştiri konusu olmuştur. Bununla birlikte, her ne kadar işçilerle ilgili kapsamlı bir sosyal güvenlik uygulaması olmasa da, 1865 Dilaver Paşa Nizamnamesi ve 1869 Maadin Nizamnamesi işçilerin çalışma koşullarının düzenlenme noktasında atılan önemli adımlar arasında sayılmaktadır. Bunların yanında, II. Abdülhamit döneminde verilen atıyye-i seniyyelerin de çeşitli iş kazası mağdurlarına verilen yardımlar arasında geçmektedir.

Osmanlı arşivlerinde yapılan incelemede iş kazası mağdurlarına yapılan yardımlar ve bağlanan maaşlarla ilgili birçok evraka rastlanmıştır. Bunların arasında, “Darülaceze'deki yağmur borularını tamir ederken düşüp yaralanan Avram'a Dârülhayr Hastahanesi'nde tedavi olduğu süre zarfında yarım yevmiye ödenmesi” (BOA, DH.MKT., 933/66), “Yunan muharebesinde şehiden vefat eden mahdumu İbrahim'in terk eylediği iki nefer yetim ile zarurete duçar olduğundan muhtacin maaşatı münhalatından bir miktar maaş tahsisi hakkında” (BOA, BEO, 1129/84612) arzuhal örnek oluşturmaktadır. Bir diğer evrakta, “Haydarpaşa'da inşa olunan Mekteb-i Mülkiye-i Tıbbiye İskelesi'nden düşerek vefat eden Zeynel bin Süleyman'ın zevcesi, kerimesi ve mahdumuna muhtacin maaşatından mahlûl vukuunda maaş tahsis olunması” (BOA, BEO, 1173/87967) mevzu olmuştur. Askeri Tekaüd Sandığı'ndan maaşalamaması sebebiyle “Miralay Yakub Bey'in zevcesi Fatıma Şerife Hanım'a muhtacin tertibinden maaş tahsisi” (BOA, BEO, 1206/90441) yapılması istenmiştir. İş kazası mağduriyetine örnek olarak “askeri yol yapımında çalışırken gözü ile sağ eli sakatlanan Mustafa oğlu Ahmed'e Muhtacin Tertibinden maaş” (BOA, BEO, 1246/93408) verilmesi gerektiği bildirilmiştir. “Yunan Muharebesi'nde yaralanan Kartal kazası ahalisinden Memeş'e, Hazine'ce muhtacin tertibinden maaş tahsisi” (BOA, BEO, 1266/94913) ile “top endaht ederken kazaen sakatlanmış olan Karahisar-ı Sarkili Süleyman ve İbrahim'e muhtacin maaşından otuz kuruş tahsis edilmesi” (BOA, BEO, 140/10466) belgeleri de iş kazası mağdurlarına yapılan maaş yardımlarına örnek oluşturmaktadır.

II. Abdülhamit döneminde 1881 yılında kurulan “Mülkiye Tekaüd Sandığı” ile birlikte 1909 yılından başlayarak kamu memurluğu ve askeri hizmetler olmak üzere iki ayrı emeklilik fonu uygulanmaya başlanmıştır. 30 yıl çalışan bir memur emeklilik hakkı kazanmaktaydı. Döneme ait bir belgede dört memur engelli olmaları sebebiyle emekli olmayı istediklerini beyan etmişlerdir. Bu durum, engellilerin emekliliği konusunun devletin gündeminde olduğunu ortaya koymaktadır. Sandığın yönetmeliğinin maddelerine göre devlet memuru bir bireyin iş esnasında başına gelen bir kazadan dolayı kalıcı hastalanması veya sakatlanması halinde emekli maaşı ile emekliye ayrılabilirdi (Özbayrak, 2011: ss. 67-69). II. Abdülhamit döneminde kurulan “Sıhhiye Tekaüd Sandığı”, “Şirket-i Hayriye Tekaüd Sandığı” ve “İlmiye Tekaüd Sandığı” dönemde farklı alanlarda çalışanların emekliliklerine yönelik oluşturulan yeni sandıklardır (Özbayrak, 2011: ss. 70-71).

II. Abdülhamit döneminde, önceki dönemde sosyal güvenlik alanında başlayan modernleşme hareketlerinin gelişerek devam ettiği görülmektedir. Oluşturulan yeni sandıklar ve sandıklarının kapsamlarının genişletilmesiyle iş ve çalışan güvencesi konularında yeni adımlar atılmıştır. Bununla birlikte, sandıklardan yararlanmalarına veya bir miktar maaş almalarına rağmen ekonomik sorun yaşayan bireylerin ilettikleri arzuhallemeler üzerine muhtacın maaşı ya da atıyye-i seniyyeler vasıtasıyla desteklenmeleri, modernleşmekte olan sistemin geleneksel yardım mekanizmalarıyla birlikte işlediğini ortaya koymaktadır.

3.2. Eğitim-Öğretim Kurumlarında Değişim ve Dönüşüm: Özel Gereksinim Gruplarının Eğitimi

II. Abdülhamit, eğitim-öğretim alanına ve okullaşmaya verdiği önem sebebiyle döneminde öncelikle bu alandaki teşkilatlanmayı düzenlemeye çaba göstermiştir. Bu dönemde çeşitli eğitim-öğretim alanlarında okullar açılmış ve alanında uzman personel yetiştirilmeye çalışılmıştır. Genel anlamda eğitim-öğretim kurumlarında gerçekleştirilen bu değişim ve dönüşümüne ek olarak, II. Abdülhamit'in özel gereksinim gruplarının eğitimine yönelik kurumlar açması ve önceden mevcut olan kurumlara destek vermesi sosyal hizmet odağında önem arz etmektedir.

3.2.1. II. Abdülhamit dönemi eğitim-öğretim teşkilatlanması ve eğitim-öğretim kurumlarında değişim ve dönüşüm

II. Abdülhamit, eğitimi, modernleşmenin en önemli unsuru olarak gördüğünden, günümüzde var olan birçok eğitim-öğretim kurumu onun döneminde kurulmuştur. Bununla birlikte, maliye, ulaşım, haberleşme, sağlık, sanayi ve ticaret, ziraat ve hayır kurumları gibi alanlarda da önemli girişimler yapılmış ve kurumlar açılmıştır (Engin, 2008: s. 11). Eğitim, bir toplumun birçok açıdan bütünlüğünü sağlayan, sosyal hayatın önemli bir boyutudur. Eğitimle, zekâ ve karakter açısından gelişen bireyler, bu yolla sosyal hayatlarında daha başarılı ve uyumlu ilişkilere sahip olmaktadır (Şener, 2017: s. 195). II. Abdülhamit, eğitimin gelişmenin üzerindeki önemli etkisini göz önünde tutarak saltanatı boyunca okullaşmaya özel önem vermiştir.

II. Abdülhamit'in eğitime bu derece önem vermesinin en önemli sebebi özellikle devlet içinde uzman idarecilerin yetiştirilmesiydi. Toplumdaki bireylerin, hem modern alanlarda etkinlikleri, hem de devlete bağlı olmaları amaçlanmıştır. Ayrıca bireylerin genel olarak toplumsal kurallara uygun yetişmelerini istemiştir (Georgeon,

2012: s. 350). Osmanlı toplumsal yapısında, yaşı büyük olana ve deneyime hürmet etmek önemliydi. Yıllarca bu tür bir otorite süregelmiştir. II. Abdülhamit döneminde ise, okullarla birlikte eğitilmiş gençlerin öne çıkmasıyla yapıda değişim gözlenmiştir. Modern eğitim ile beraber, birçok alanda yeterli genç uzmanlar ortaya çıkmıştır (Georgeon, 2012: ss. 450-451).

Dönemde, eğitim dili üzerine değerli çalışmalar yapılmıştır. Eğitim dilinin Türkçe olması gerektiği öngörülmüş ve bu durumun halkı birleştirici bir rol oynayacağı düşünülmüştür. Aynı zamanda, siyasi problemlerle karşılaşmamak adına, cemaatlerin kontrolünde olan okulların devlet idaresi altına alınması gerektiği dönemin Sivas eğitim müdürü tarafından bir teklif olarak sunulmuştur. Eğitim-öğretim alanındaki faaliyetlerin devlet kontrolüne verilme düşüncesi, dönemde olması muhtemel siyasi sorunların önüne geçebilmek ve birlik oluşturmak amacını taşımıştır (Emiroğlu, 2002: s. 173).

Dönem, okul sayılarında artışın en yüksek olduğu dönemdir. Gelenekselden modern tarzda eğitime geçişin olduğu sıbyan okullarının iptidailere dönüşümü bu devirde görülmüştür. İdadilere ağırlık verilmiş ve sivil idadiler açılmıştır. Aynı zamanda, yüksekokullar (hukuk, orman, maden, ziraat, güzel sanatlar) açılmıştır (Alkan, 2019: s. 311). Tanzimat'ın sonlarına doğru ilkokul seviyesinde okullaşmanın %1 olduğu hesap edilmiştir (Alkan, 2019: s. 317).

19. yüzyılda eğitime bakıldığında, Tanzimat döneminin etkisiyle geleneksel ve modern olmak üzere iki farklı okul tarzı görülür. Geleneksel eğitim, dini temelli devam ederken, modern eğitim laik temellidir. Aynı zamanda, 1869 yılında ilan edilen kanunla eğitim sistemi Fransa modeline göre şekillendirilmiştir. Sistemde, sınıflandırma iptidai, rüşdiye, idadi, sultani ve darülfünun şeklinde yapılmıştır. II. Abdülhamit'in yönetimi devraldığı zamanda, ilkelerin uygulamaya geçemediği ortadaydı. Muhalif kitleden dolayı darülfünun henüz açılamamıştı. Okullar arasında, İstanbul'da olmak üzere, rüştiyelerin sayısında artış olmuştu. Sultan, eğitim sistemini modernleştirmek için epey gayret göstermiştir. 1869 yasasını destekleyerek, 1876 anayasasında eğitimin önemini vurgulamıştır. 3 yıl sonrasındaki ıslahat programında, kamu eğitiminde modernleşme olması gerekliliğini eklemiştir. II. Abdülhamit döneminde rüştiyelerin yaklaşık iki katı sayıya ulaşmış ve idadilerin nicelik artışıyla 1876'da sadece 6 olan sayıları, 1908'de 98'e ulaşmıştır. Kız okullarının sayısında da

artış olmuş ve yüksekokul statüsünde olan Hukuk, Güzel Sanatlar ve Ticaret Mektepleri açılmıştır. Sultan Abdülhamit'in eğitim konusunda önem verdiği husus, okulların sadece İstanbul özelinde değil, tüm Osmanlı topraklarında yayılması olmuştur. Döneminde, vilayetler genelinde özellikle idadilerin sayısında artış gözlenmiştir (Georgeon, 2012: ss. 347-349).

Bu dönemde eğitim-öğretim alanında yapılan bir diğer yenilik öğrencilerin okul kitaplarına erişiminde kolaylıklar sağlanmasıdır. Maarif Nezaretinin çeşitli tarihlerde kitap basıp, durumu kitap almaya yeterli olmayan ailelerin çocuklarına para karşılıksız dağıttığına dair birçok evrak arşivde bulunmaktadır. Bu basılan kitaplar, zenginlere ise ücreti karşılığında satılmıştır. Bu noktada, yoksulların çocuklarını okula göndermeleri için teşvik edildiği görülmektedir (Kodaman, 1991: ss. 113-114). II. Abdülhamit döneminin ortalarına doğru eğitim alanında büyük gelişme göstererek okulların sayısı 29.106'ya; öğrenci sayısı 896.424'e çıkmıştır (Alkan, 2019: s. 346).

Eğitim-öğretim alanında ülke sınırları içinde gerçekleşen gelişmelere ek, Osmanlı tebaasından öğrencilerin yurtdışında eğitim-öğretim görmeleri teşvik edilmesidir. Devlet bursuyla desteklenen bu öğrencilerin sayıları, öğrenim alanlarıyla orantılı bir şekilde Gençoğlu'nun çalışmasında yer almaktadır. Çalışmaya göre, en çok sayıda öğrencinin öğrenim gördüğü alan 180 ile askeri alandır. Bunu tıp alanında 106 öğrenci takip etmektedir. 31 öğrenci ziraat, 23 mühendislik, 10 hukuk, 12 veteriner, 9 kimya, 4 siyaset bilimi, 4 mimarlık, 4 resim alanlarında yurtdışı eğitimi almak için devlet bursundan yararlanmışlardır. Diğer alanlar ise, her birinden 1 öğrencinin ders gördüğü müzik, heykeltıraşlık, dişçilik, hukuk ve iktisat, hukuk ve siyaset, siyaset bilimi ve hukuk, tıp ve hukuk, tıp ve eczacılık, fen bilimleri ve son olarak çini ressamlığıdır (2019: s. 40).

Yurtdışında eğitim gören tıp öğrencilerin çoğu büyük başarıyla yurda dönmüş ve (tıp alanında) Tıbbiye' de hoca olarak ya da hastanelerde hekim olarak görev yapmışlardır. Bu doktorların arasında modern tıbbın ülkede gelişmesi adına öncü olan önemli doktorlar vardır. Bu doktorların arasında olan Besim Ömer Akalın, ilk doğumhaneyi kuran, Ebe Mektebi'ne müdür olarak atandıktan sonra kurumu modern bir eğitim kurumu haline getiren, Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin ikinci kez ayağa kalkmasında öncü ve Himaye-i Etfal' in kurulmasında rol alan ünlü ve başarılı bir hekimdir. Bir diğer önemli hekim, Asaf Derviş Paşa, ülkemizde kadın hastalıkları

kolunu kurmuştur. Raşit Tahsin Tuğsavul, ülkede psikiyatri dalının ilk kurucusu ve aynı zamanda hocası olmuştur. İlk kez bakteriyoloji disiplini ülkede tanıtan Hamdi Aziz Paşa, bakteriyoloji hanenin kurulmasında önemli rol oynamıştır. Kulak-burun-boğaz dalında ilk kez eğitim veren ve ilgili kliniği açan Ziya Nuri Paşa olmuştur. Çocuk hastalıkları alanında öncü ve yine bu kliniğin kurucusu olan Kadri Raşid Paşa, Paris'te bu alanda eğitim görüp ülkeye dönmüştür (Gençoğlu, 2014: ss. 42-43). Askeriye ve tıp alanlarında yurtdışı eğitime gönderilen öğrenci sayısı diğer alanlardan daha fazladır. Bununla birlikte, az sayıda olmasına rağmen farklı alanlarda da bu konuda bir hareketlilik söz konusu olmuştur. Eğitimlerini yurtdışında tamamlayan bu başarılı öğrenciler, yurda dönerek hizmetlerini en iyi şekilde sunmuşlardır.

Modernleşme yolunda atılan önemli bir adım olan yurtdışına öğrenci gönderme meselesinin, çeşitli sebeplerden dolayı faydaları sınırlı olmuştur. Askeri, tıp, kimya ve mühendislik alanlarında bu yolla sağlanan önemli başarılar söz konusu olmuş ve modernleşmede ilerlemeler kaydedilmiştir. Bununla birlikte, bu durumdan sınırlı faydalanmanın en önemli sebepleri arasında mali sıkıntılardan dolayı öğrencilere gerekli ekonomik yardımın yapılmaması ve giden öğrencilerin Jön Türk fikriyle beraber hareket ederek II. Abdülhamit rejimine muhalefet etmeleridir. Özellikle Sultan Abdülhamit ile Jön Türkler arasında gerçekleşen çatışmalar alınacak verimi düşürmüş ve 1902 yılında öğrencilerin yurda geri çağırılmasıyla gönderilen öğrencilerin çoğunlukla askeri alandan olacak şekilde sınırlı kalmasına karar verilmiştir (Gençoğlu, 2014: ss. 67-68).

Sultan Abdülhamit döneminde, Maarif Nezaretinin merkezi teşkilatlanmasında da çeşitli gelişmeler olmuştur. 1886'da kurulan yeni dairelerle birlikte, Maarif Nazırı, Meclis-i Maarif, Meclis Kalemî, Encümen-i Teftiş ve Muayene Dairesi, Mekatib-i Aliye İdaresi, Mekatib-i Rüşdiye İdaresi, Mekatib-i İptidaiye İdaresi, Kütüp ve Resail Muayene Memurları, Müfettişler, Kütüphaneler, Müze, Matbaa ve Rasathane olmak üzere 13 daire görülmektedir. İdadilerin sayısı bu dönemde artmıştır ve aynı zamanda tüm okulların özellikle de yabancı okulların müfettişlerce teftiş edilmesine özel önem verilmiştir. Bunun sebebi, eğitimde millileşmenin öne çıkması ve milli kültürün, yabancı okulların yol açtığı kültür emperyalizminden kaçınmaktır. II.

Abdülhamit, bu sömürünün farkına varmış ve bunu kontrol altında tutmaya çabalamıştır (Kodaman, 1991: ss. 33-34).

Bu dönemde eğitim alanında yaşanan gelişmelere örnek olarak üç yeni uygulama gösterilebilir. Bu yeni uygulamalar, okul tarihçeleri; eğitim ile ilgili istatistiklerin düzenlenmesi adına yeni birim kurularak bunların ilk kez yayınlanması ve son olarak eğitim yıllıklarıdır. Okul tarihçelerinde, verilen mezun sayıları ve eğitimin kapsamı hakkında veriler kaydedilmiştir. Kurulan istatistik şubesi, eğitim-öğretim faaliyetlerinin planlaması konusunda katkı sağlamıştır. Tüm okulların sayıları; kız-erkek öğrencilerin ve öğretmenlerin sayıları; kütüphanelerin verileri, bu istatistik şubesinin çalışmalarıyla ortaya konmuştur (Alkan, 2019: ss. 322-324). Eğitim yıllıkları, 1898'e kadar beş kez yayınlanmıştır ve içerisinde Maarif Nezareti, bakanları, okulların ders programları, sınav koşulları, nizamnameler hakkında bilgiler barındırmışlardır (Alkan, 2019: ss. 326-327).

Sultan II. Abdülhamit döneminde eğitim alanında gerçekleşen yenileşme ve ilerleme faaliyetlerinde, merkeziyetçi bir eğitim-öğretim anlayışı gözlenmekte ve eğitim merkezlerinin sadece İstanbul'la sınırlı kalmayıp, tüm Osmanlı coğrafyasına yayıldığı görülmektedir. Maarif Nezareti bünyesinde, her öğretim derecesi için genel müdürlükler ve müfettişlikler oluşturulmuştur. Vilayet merkezinde de maarif müdürlükleri kurularak buralara müfettişler atanmıştır. II. Abdülhamit dönemi eğitim alanındaki en büyük gelişme ilk ve orta öğretimde olmuştur. İlköğretim yasal olarak zorunlu hale getirilmiştir. Bunun yanında, birçok meslek, sanat ve kız okulu açılıp, yüksekokul alanında da gelişmeler gösterilmiştir. Bu dönemde, rüştiye (ortaokul) sayısı 250'den 600'e, idadilerin (lise) 5'ten 104'e çıktığı ve iptidai (ilkokul) sayısının 5000 civarında olduğu görülür (<http://sultanabdulhamid.yildiz.edu.tr>, 2021).

II. Abdülhamit döneminde hususi statüde olan mekteplerin sayısında da artış söz konusudur. Özellikle 1883 yılı ile 1903 yılı arasında çok sayıda hususi mektep açılmıştır ve 1903 yılı Maarif Nezareti Salnamesinde bu sayının 28 olduğu görülmektedir. Bu mektepler özel kurucular tarafından açıldığından, ölüm ya da servet sıkıntısı yaşandığı durumlarda mekteplerin bazıları kapanmıştır. 1908 yılına kadar bu mekteplerin sayısının 30'u geçmediği tahmin edilmektedir (Ergin, 1997a: ss. 339-400).

II. Abdülhamit döneminde okullarla ilgili yapılan düzenlemeler sıbyan mekteplerini de kapsamıştır. II. Abdülhamit, 1876 Anayasasına ilköğretim meselesini dâhil etmiştir ve anayasaya ilköğretimin zorunlu olması maddesi konulmuştur. Avrupa ülkelerinde de eş zamanlı bir şekilde işleme konan bu zorunluluk, kız ve erkek tüm çocukları hukuken kapsamış, kız çocuklarının da eğitim almasının lüzumuna dikkat çekilmiştir. Bunun yanında, ilköğretim ile ilgili ıslahatlara devam edilmiş ve teftişler hükümetçe takip edilmiştir. Yapılan bir diğer önemli ıslahat ise, ilköğretimin ikiye ayrılmasıdır: Mekatib-i Sıbyaniye ve Mekatib-i İptidaiye. Bu ayrımla, geleneksel yollarla eğitim-öğretime devam eden sıbyan mektepleri, halktan gelebilecek olası tepki düşünülerek, dini eğitimi sürdürerek yeni usul programlara uyacaktır. İptidai mekteplerde ise, eğitim-öğretim tamamen yeni usule göre devam edecektir. Dolayısıyla, ilköğretimde oluşan bu ikilik uzun zaman bu şekilde sürmüştür. 1882 itibarıyla ise, iptidai mekteplere ağırlık verilerek ilköğretimde modernleşme gerçekleştirilmiştir (Kodaman, 1991: ss. 67-69).

İptidailer kuruldukları andan 1898 yılında kadar sayıca artış göstermesine rağmen, bu yıldan itibaren Maarif Nezaretinin eğitim politikasının değiştiği görülmektedir. Bu okulların sayısının nahiye ve köylerde arttırılması kararının ertelenmesi söz konusu olmuştur. Bunun sebebi, ortaöğretim kurumlarının tercih edilmeye başlanması olmuştur. Nezaretin ortaöğretimi tercihinin, halkın eğitim-öğretime yeterince ilgi duymaması, bütçede maddi sınırlılıklar olması ve pratik uygulamalara ulaşma gereksinimi gibi sebepleri vardır (Emiroğlu, 2002: s. 175). Sonuç olarak, ortaöğretim her ne kadar yeni usule uygun bu okullara tercih edilse de, iptidailerin sayılarının önemli oranda artışı ve ilköğretimde yaşanan eksikliği giderme adına etkisi ortadadır.

II. Abdülhamit döneminde ilköğretim kademesinde olduğu gibi ortaöğretim kademesinde (Rüştiye Mektepleri, İdadiler ve Sultaniler) de birtakım gelişmeler gerçekleşmiştir. Bu yüzyılda, kızların eğitimi adına olan en önemli gelişmelerden biri İnas Rüştiyelerinin açılmasıdır. Bu dönemin getirdiği önemli bir sonuç Muallime hanımlardır. Kadın, bu şekilde çalışma hayatına başlamıştır (Ortaylı, 2015: s. 285). Tanzimat devrinde rüştiyelerin sayısında büyük bir artış olsa da, bu okulların binaları okul niteliğine sahip olmamış, dönemde sayıyı arttırmak adına boş evlerin okul olarak kullanıldığı görülmüştür. II. Abdülhamit döneminde ise, rüştiye olarak kullanılan binaların yerine, rüştiyeler için okul inşa ettirilmiştir (Kodaman, 1991: s. 96). 1909

yılına gelindiğinde rüştiyelerin sayısına bakıldığında, resmi 33, hususi 39, askeri 4 olmak üzere 76 rüştiyenin bulunduğu görülür. Bunların yüzde 80'i, Sultan Abdülhamit'in saltanat süresi boyunca tamir ya da inşa edilmiştir. 1880 sonrası rüştiyelerin önemi azalmış ve bu okullar idadilerin bünyesine alınmıştır. Dolayısıyla, Salnamelerde rüştiye okullarından ziyade idadilerin adı geçmiştir (Kodaman, 1991: ss. 101-102).

1869 Nizamnamesi ile açılan idadilerle II. Abdülhamit devrine kadar gerektiği şekilde ilgilenilememiştir. Açıldıktan sonraki 10 yıl içinde toplamda 6 ya da 7 tane idadi olduğu görülür. İdadiler aynı zamanda bina, öğretmen ve program açısından yetersizdirler. İhmal edilen bu okullar, kapanma noktasına gelmişlerdir. Sultan Abdülhamit göreve geldiğinde, okulların devam etmesini istemiş ve geliştirilmeleri gerektiği kararına varılmıştır. Dönemin maddi yetersizlik durumundan kaynaklı sorunlar, vergi düzenlemeleri ile çözülerek en kısa zamanda ülkenin birçok vilayetinde idadiler açılmaya başlanmıştır (Kodaman, 1991: ss. 118-119). Rüştiyeleri de kapsayan 5 ya da 7 yıldan oluşan idadilerin 1906 yılındaki sayılarına bakıldığında, 93 resmî; 11 özel; 5 askerî toplam 109 olduğu görülür. İdadilerdeki öğrenci sayısı da, 1909 yılında 20.000 civarında olduğu görülür (Kodaman, 1991: s. 129). Sultan Abdülhamit döneminde idadiler ve bu okullara devam eden öğrenci sayılarında büyük bir artış olduğu görülmektedir.

II. Abdülhamit'in ortaöğretimdeki yenileşme faaliyetleri, idadileri sayıca ve fiziksel anlamda kapsamıştır. İdadilerin uyguladıkları programda ise istenilen amaca ulaşamamıştır. Bu durum idadi mezunların taşradaki mülki kadrolarda göreve başlamaları gerçeği göz önünde bulundurulduğunda önemli bir sorun oluşturmuştur. Öğrencilere mesleki yeterliliklerinin sağlanması adına 1894 yılında bu okullarda mesleki eğitim verilmesi kararı alınmıştır. Bu karar, ancak 1900 yılında uygulamaya geçilebilmiştir. Uygulamada, öğrenciler normal eğitim almalarının yanında, 3 yıl rüştiye eğitimi devamında olmak üzere, açılan sanat-ticaret ve ziraat şubelerine 4. Sınıf itibarıyla başlayacaklardı. İdadilere bu şubelerin açılmasındaki diğer önemli amaç ise bu alanlarda halkın eğitilmesiydi. Yeni düzenleme ile birlikte, idadilerden 3 farklı mezuniyet tipi ortaya çıkmıştır. Sekiz yıllık mezunlardan mülki idadi, altı yıllık olanlardan ziraat ve yine sekiz yıllıklardan sanat-ticaret mezunu öğrenciler olmuştur.

Bu uygulama değişikliği 1902 eğitim-öğretim yılı başında gerçekleşmiştir (Yıldırım, 2014b: ss. 252-255).

Rüştiye ve idadi mekteplerin yanında, dönemde ortaöğretim düzeyinde eğitim-öğretim verilen mektepler sultanilerdir. Bunların arasında başkent İstanbul’da açılmış olan Galatasaray Sultanisi önem taşır. Açıldığı yıldan II. Abdülhamit dönemine kadar bu okul, devletin yararına çalışmayan tarzda bir okul olma özelliği taşımıştır. Bu dönemde ise, başta Ali Suavi olmak üzere devlet adamları bu okulun olumsuz halini değiştirmek için çabalamışlardır. 1876 yılı itibarıyla Türk müdürler okula atanmışlardır. Müslüman öğrencilerin sayısı artırılmış ve sadık öğrencilerin okula devam etmeleri sağlanmıştir. Eğitim kadrosunda da düzenlemeler yapılarak öğretmenlik diplomasına sahip olanlar çalışmaya devam edebilirken, diğerleri görevden alınmıştır. Ayrıca olumsuz faaliyetlerde bulunan öğretmenler de görevden alınmışlardır (Kodaman, 1991: ss. 137-138). II. Abdülhamit dönemine kadar daha çok gayr-i Müslim öğrenciye sahip olan Galatasaray Sultanisi, bu dönemde Müslüman öğrencilerin sayılarının artışıyla daha milli bir statü kazanmıştır. Ayrıca okula halktan daha çok ücretsiz yatılı öğrenciye hak tanınmıştır. Daha önce öğretmen kadrosu çoğunlukla Fransızlardan oluşan lisede, bu dönemde farklı derslerin de eklenmesiyle, Türk öğretmenlerin sayısı artırılmıştir (Kodaman, 1991: ss. 140-141). Sultanilerin, Girit ve Beyrut’tan başka hiçbir vilayette açılmamasından dolayı, II. Abdülhamit idadilerin öğretim süresini 7 yıla çıkarak bu okulların eksikliğini devrinin sonuna kadar karşılamıştır (Kodaman, 1991: s. 144).

II. Abdülhamit döneminde İstanbul’da açılan ikinci Hususi okul, Cemiyet-i Tedrise-i Hayriye cemiyeti tarafından kurulan Medrese-i Hayriye’dir. Okula kayıt olan öğrencilerin bir kez 1 lira ve diğer aylar beş kuruş miktarında para vermeleri gerekirken, fakir öğrenciler için para alınmazdı. Kurumda ders verecek kimselerin, bu dersleri ve fenleri öğretmeye yeterliliğinin olması seçilme şartlarından olmuştur. Darüşşafaka cemiyetini örnek alan bir tarzda işleyen Medrese-i Hayriye’nin cemiyeti de, okul programlarının hazırlanması, ders kitaplarının ücretsiz telif ve tercüme edilmesinin sağlanması, bu kitapların tetkiki gibi görevleri yerine getirmiştir (Ergin, 1977b: ss. 948-949). Bu mekteplerin yanında, Abdi Kamil tarafından 1882 yılında kurulan şemsül maarif (Ergin, 1977b: s. 951), yine aynı yıl kurulan Mekteb-i Hamidi (Ergin, 1977b: s. 954), Arapça öğretimini amaçlayan ve dil tartışmalarına yol açan

Darüttalim ve Darüttedris (Ergin, 1977b: s. 956), 1884'te Mehmet Nadir Bey tarafından açılan ve ilk öğrenci mecmuası olan Numune-i Terakki Mecmuasına sahip Numune-i Terakki (Ergin, 1977b: ss. 997-998) mektepleri, önemli hususi mekteplere örnek olarak verilebilir.

II. Abdülhamit devletin sağlık alanında gelişmesine önem verdiği için bu alanda okulların kurulup tıp eğitiminin verilmesini istemiştir. Bu amaçla açılan Mekteb-i Tıbbiye özel bir yere sahiptir. Modern tarzda tıp eğitiminin verildiği Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane çok sayıda dersane, laboratuvar, bir otopsi ile hamam, bir kütüphane, bir cami, bir mutfak, Pasteur yönetimi kullanılarak tahlil yapılabilen bir bakteriyoloji haneye sahip bir mektep olarak yapılmıştır (Çelik, 2018: s. 65).

Sonuç olarak, II. Abdülhamit döneminde diğer kademelerde olduğu gibi ortaöğretim kademesinde de büyük ilerleme kaydedilmiştir. Mesleki-teknik okulların vilayetlere ulaşması dönemdeki önemli gelişmelerdendir. Mesleki eğitim için ıslahhanelerin sanayi mekteplerine çevrilip ziraat mektepleri olarak eğitim-öğretime devam etmesinin yanında, bunun yeterli olmaması üzerine idadilere mesleki-teknik düzenlemeler getirilmiştir. Bununla birlikte, idadilerle hedeflenen mesleki kalkınma tam olarak amacına ulaşamamıştır. Bunda mali yetersizlikler ve gerekli alt yapının olmaması sebep gösterilebilir. Ortaöğretimde mesleki eğitim verme çabası çeşitli sorunlardan kaynaklı olarak istenilen şekilde sonuçlanmamıştır ve idadiler derslerine eklenen ziraat, sanat ve iktisat dersleri devam edecek şekilde eski haline dönmüştür (Yıldırım, 2014b: s. 258).

19. yüzyılda Osmanlı Devleti sınırları içinde devletin eğitim-öğretim kurumlarının yanında yabancı ve azınlık okullarının sayılarında da bir artış gerçekleşmiştir. Yabancı okulları, Osmanlı İmparatorluğu'nda gayrimüslimlerin kurduğu okullar ve yabancıların kurduğu misyoner mektepleri şeklinde sınıflandırılabilir. II. Abdülhamit dönemine kadar açılan bazı misyoner okulları, St. Pierre, Notre Dame de Sion Kız Lisesi, Saint Joseph, Robert Koleji, İstanbul dışındaki vilayetlerde açılan Amerikan Kolejleridir. 1886 yılında Maarif Nezareti bünyesinde misyoner okullarını denetim için bir müfettişlik kurulmuştur. 1893 yılında Sultan II. Abdülhamit'e sunulan raporda misyoner okulları hakkında çıkarılan kanunların hiçbirinin uygulanmadığı ifade edilmiştir. 1895 yılında çıkarılan bir fermanla, Rumeli ve Anadolu'daki orta dereceli misyoner okullarında, Türkçenin eğitim dili yapılması istenmiş fakat bu

konuda başarılı olunamamıştır. Bunda, Osmanlı İmparatorluğu'nun gücünü kaybettiği o dönemlerde, Ortodoks Rumlarını, Rusların; Katolik Ermenileri, Fransız ve Almanların; Protestan Ermenileri, İngiliz ve Amerikalıların himaye etmiş olmasının etkisi büyüktür. Bunun üzerine Maarif Nezareti, alınan diplomaların Osmanlı coğrafyasında geçerli olmasını, Nezaret' in onayına tabi tutmuştur. Misyoner okulları üzerinde kontrol sağlanmaya çalışılsa da bu mümkün olmamıştır (<http://sultanabdulhamid.yildiz.edu.tr>, 2021). Açılan yabancı okulların sayısına ve dağılımına bakıldığında, II. Abdülhamit döneminde yabancı azınlıkların kolaylıkla okullaşabildiği görülmektedir. Bunun yanında, bu okulların devlet tarafından istenen gereklilikleri tam olarak yerine getirmedeği gerçeğinden de, devletin yüzyıl sonuna doğru yabancı okullar üzerindeki denetimini kaybetmeye başladığı anlaşılmaktadır.

Abdülhamit devrinde açılan azınlık mekteplerinden Rum Mektepleri hakkında geniş bir bilgi edinilmesi pek mümkün olamamıştır. Bununla birlikte, Abdülhamit devri sonlarındaki Rum Mekteplerinin, “İstanbul’da dört sınıflı 9 erkek ve 6 kız ve üç sınıflı 5 erkek, 7 kız ve iki sınıflı 12 muhtelit ilk mekteple yedi sınıflı 9 erkek ve 5 kız ve altı sınıflı 7 erkek ve 2 kız ve beş sınıflı 5 erkek ve 7 kız orta mektebi ve dokuz sınıflı Fransızca tedrisatta da bulunan Beyoğlu İnas Mektebi” olduğu bilinmektedir. Bu mekteplerin haricinde, “Heybeliada Ruhban, Fener Zoğrafyon, Hacı Hiristo, Zapyon, Yuvakimyon, Heybeliada Ticaret” adlı 7 mektep ve bir de Dil Mektebi ile toplam 8 adet Patrikhane’ye bağlı Rum Mektebi vardır (Ergin, 1977b: s. 1038). Dönemde azınlık tebaadan olan Rumların Mekteplerinin yanında, Ermeni ve Yahudi Mektepleri de eğitim-öğretim faaliyetlerine devam etmişlerdir.

II. Abdülhamit döneminde eğitim-öğretim alanında gerçekleşen önemli bir diğer gelişme Darülfünun-ı Şahane’dir. Osmanlı Devleti’nde modern anlamda ilk üniversite unvanı taşıyan Darülfünun-ı Şahane II. Abdülhamit döneminde kurulmuştur. İlk açıldığında Sultana mensup olduğunu belirten bir sıfatla, Darülfünun-ı Şahane adında olan bu okul, 1908 yılında yapılan inkılap ile Darülfünun-ı Osmaniye adını alırken, Cumhuriyet rejimi ile birlikte sırayla İstanbul Darülfünunu ve 1933 yılında ise Üniversite adını almıştır (Ergin, 1977b: s. 1255). 1846 yılında ortaya çıkan fakat 54 yıllık bir sürecin sonunda başarıyla II. Abdülhamit döneminde (1900) açılan Osmanlı Üniversitesi, bu dönemde Darülfünun-ı Şahane adını almıştır. Bu üniversite, döneminin Avrupa üniversitelerinden farklıdır

(İhsanoğlu, 2011: s. 449). Darülfünun, dağınık haldeki yüksekokulların bir araya toplanmasını ve bir düzen içinde modern bir üniversiteye kavuşulması amacını taşır. Bu şekilde okulun ülkeye daha çok katkı sağlayacağı beklenmiştir. Üniversitenin açılış konuşmasında, Maarif Nazırı Zühdü Paşa, Sultan Abdülhamit'in eğitimin gelişmesi adına yaptığı girişimleri sayarak, Darülfünundaki bölümleri açıklamıştır. Darülfünun' un İlahiyat, Riyaziyat ve Tabiiyat, Mekteb-i Hukuk ve Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye olmak üzere beş fakülteli bir üniversite olacağını duyurmuştur (İhsanoğlu, 2011: ss. 461-463).

Darülfünun' da kurulan Edebiyat Fakültesi ile birlikte, ilk kez Türk Dili ve Edebiyatı akademik seviyede öğretilmeye başlanmıştır. Aynı zamanda, tarih de vakanüvis geleneğinden çıkarak, bir ilim olarak okutulmaya başlanmıştır. Darülfünun ile Türkçenin ilmi literatürü zenginleşmiş ve Osmanlı Türkçesi modern bilimleri, felsefe ve edebiyat konularını mükemmel derecede ifade edecek seviyeye ulaşmıştır. Bu ilk Osmanlı Üniversitesi gelişerek varlığını devam ettirmiştir. Darülfünun, Osmanlı Devleti'nde ve İslam dünyasında hukuki ve resmi olarak başarılı olan ilk üniversite olması açısından çok değerlidir. Aynı zamanda, Müslümanların kendi iradeleriyle ve imkânlarıyla kurdukları ilk üniversite ve Osmanlı modernleşmesinin bir kurumu olduğundan önemi haizdir (İhsanoğlu, 2011: ss. 473-474).

1900 yılında açılan Darülfünun, 1908 yılındaki yeniliklerden etkilenmiştir. İlk değişiklik okulun binasının Mülkiye Mektebi'nden, Zeynep hanım konağına taşınması ve yönetimine hususi bir müdür atanmasıdır. Bunun yanında, okulun programlarına tamamen değişiklik yapılmış ve bazıları daha önceden program dâhilinde olmayan Tarih, Edebiyat ve Felsefe ile alakalı dersler eklenmiştir. Daha önceki yıllarda öğrenciden istenen okul ücreti de kaldırılmıştır. Öğrenci kabulü ile ilgili var olan birtakım sınırların da kaldırılmasıyla, Darülfünun'a başvuran ve burada eğitim-öğretim gören öğrenci sayısı bu tarihten itibaren artış göstermiştir (Ergin, 1977b: s. 1224). Darülfünun'dan önce açılmış olan Hukuk Mektebi de, 1908 yılından sonra bu çatı altına girmiş ve Hukuk Fakültesi adını almıştır (Ergin, 1977b: s. 1228).

Darülfünun programlarında dönem içinde yapılan birtakım yeniliklerle, okul ıslah edilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte, Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra, okulun batıdaki üniversitelerin seviyesine çıkarılması için temelden bir ıslahat yapılması fikri gündeme gelmiştir. Darülfünun heyetinin beklenen ıslahatları

yapmakta takındığı ağır tavidan dolayı, Cumhuriyet hükümeti 1933 yılında Darülfünun' u lağvedip Üniversite'yi (İstanbul Üniversitesi) kurarak esaslı bir ıslahat yerine getirmiştir (Ergin, 1977b: s. 1241).

3.2.2. II. Abdülhamit döneminde Darüşşafaka

19. yüzyılın ikinci yarısında ortaöğretim düzeyinde eğitim veren önemli okullardan biri olan Darüşşafaka, 1873 yılında açılmış ve eğitim-öğretime başlamış ilk sivil liselerdendir. Darüşşafaka gerçekleşen Osmanlı-Rus Savaşı nedeniyle tatil edilmiş ve tekrar göreve başlaması II. Abdülhamit dönemine rastlamıştır. Dönemde, o esnada farklı vazifelerde bulunan öğretmen ve ilim adamları, okuldaki yetim ve öksüzlerin eğitimi için Darüşşafaka'da gönüllü olarak ders vermişlerdir. Maaş almadan ders veren ve kitap yazarak kuruma bırakan hoca sayısının 194 olduğu bilinmektedir. Darüşşafaka'nın bir diğer önemi ise kurulacak olan diğer hususi mektepler için bir öncü olmasıdır (Ergin, 1977b: ss. 946-947).

Mektepte, kimsesiz ve yoksul çocukların yatılı ve ücretsiz olarak okutulduğundan, bu mektep eğitim kurumu olmasının yanında, bir sosyal hizmet kurumu sayılmaktadır. Mektebin nizamnamesinde, Sadrazamın (Başbakan) cemiyetin başkanı olduğu hükmü, günümüzde eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdüren okulda halen geçerlidir (İnce, 1992: s. 64). 19. yüzyılın ikinci yarısında, Amerikan kültürünü yayma amaçlı kurulan Robert Kolej ve Fransız kültürünü yayan Mektebi Sultani iyi eğitim veren kurumlar olmalarının yanında ancak zengin ailelerin çocukları bu ayrıcalıktan yararlanabilmekteydiler. Aynı yıllarda açılan Darüşşafaka'nın farkı ise, verilen eğitim-öğretimin kaliteli olmasıyla birlikte Müslüman öksüz/yetim çocuklara ücret almadan kapılarını açmasıdır (Soydan, 2013: s. 254).

Darüşşafaka kurulduğu 1873 yılı ile 1894 yılları arasındaki ilk döneminde en başarılı olduğu dönemi yaşamıştır. Dönemde askeri okulların derslerinden sorumlu Süleyman Paşa'nın okulun eğitim meclisi başkanlığı görevini almasıyla askeri okullarda görevli en seçkin öğretmenler Darüşşafaka' da çalışmaya başlamıştır. Dolayısıyla Darüşşafaka ülkede başarılı ve örnek bir okul haline gelmiştir. 1876 yılında yaşanan Rus Savaşı sebebiyle İstanbul'a gelen bini aşkın sayıda kız ve erkek çocuk Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye tarafından Darüşşafaka' ya barınma amaçlı alınmışlardır. Altı aylık bu süreç boyunca kurumdaki eğitim-öğretim faaliyetlerine ara verilmiştir. Muhacir çocukların bir kısmının evlatlık olarak aileler tarafından kabulü ve diğer

okullara gönderilmeleriyle Darüşşafaka eski düzenine geri dönmüştür (Koçu, 1966: s. 4258).

1888 yılında ülke içindeki tüm toplantıların yasaklanması üzerine Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye üyeleri de toplanamamış ve yine bu dönemde Darüşşafaka' da ekonomik sorunlar baş göstermiştir. Bunun üzerine II. Abdülhamit okulu kendi himayesine alarak imtiyazlı şirketlerin okula nakdi yardım sağlaması usulünü getirmiştir. Darüşşafaka'nın içinde bulunduğu ekonomik sorun bu şekilde çözülmüştür (www.darussafaka.org, 2021). Hem bir okul hem de bir sosyal hizmet kurumu özelliği taşıyan Darüşşafaka, II. Abdülhamit'in gelişimini açıktan desteklediği bir kurum olmuştur. Sultan'ın saltanatının 25. Yılı kutlandığı esnada, saraya kurumlardan gelen hediyelerden biri Sultan'ın isteğiyle Darüşşafaka'ya yönlendirilmiş ve İstanbul Havagazı Şirketi bu şekilde Darüşşafaka'ya lazım olan havagazını temin etmiştir. İki yıl sonrasında, bir işletmeciye 16 yıllığına verilen depo işletmesi sonucunda ücret olarak istenen senelik 30 altının da okula verilme kararı alınmıştır. Hem geleneksel hem modern özellikleri bünyesinde barındıran bu eğitim-öğretim kurumu, halk, aydın ve devletin birlikte desteklediği bir kurum olmuştur. Dolayısıyla, halk ve devlet tarafından maddi manevi desteklenmiştir (İnce, 1992: s. 49).

II. Abdülhamit devrinde Darüşşafaka'ya kabul için halkın arzuhalleri devam etmiş ve birçok muhtaç çocuk kuruma yerleştirilmiştir. Darüşşafaka' da eğitim-öğretim görüp mezun olanların çeşitli işlerde istihdamının yapıldığına dair verilere arşiv belgelerinde rastlanılmıştır. Bunun örnekleri arasında 1899 yılına ait bir evrakta "Darüşşafaka'dan neşet etmiş olan Fuad, Rıza, Osman, Mustafa, Yakub ve Veli Efendilerin Rüsumat Emaneti ile Posta ve Telgraf Nezareti'nde istihdamları" (BOA, BEO, 1467/109983) söz konusu edilmiştir. 1900 yılına ait bir evrakta "Darüşşafaka'dan mezun olan efendilerin Rüsumat Emaneti'nde istihdamı" (BOA, BEO, 1624/121733) konu edilmiş ve farklı tarihlerde birçok evrakta Posta ve Telgraf Nezareti tarafından işe yerleştirilecek ve Rüsumat' da işe başlayacak kişilerin maaşları konu olmuştur. İstihdamlarla ilgili daha birçok belge çeşitli başlıklarda konu edilmiştir. Darüşşafaka mezunlarının Posta ve Telgraf Nezareti ile Rüsumat Emanetince istihdam edildikleri ve bu çalışanlara verilecek olan maaşların bahsi birçok evrakta belgelendirilmiştir. Örneğin 1905 yılına ait bir evrakta okuldan

“mezun olan on dört kişinin Rûsumat Emaneti’nce istihdam”(BOA, BEO, 2682/201118)edilmelerine karar verilmiştir. Aynı yıla ait bir başka evrakta ise “Darüşşafaka’dan mezun olan on iki efendiye irade-i seniyye gereği Rûsumat Emaneti’nde dörder yüz kuruş maaşla istihdamlarının uygun olduğu”(BOA, BEO, 2716/203699)belirtilmiştir. 1890 yılına ait bir evrakta da “Mekteb-i Sultani” ve “Darüşşafaka” mezunlarının “nahiye ve tahrirat müdürlükleri imtihanlarına kabul edilmeleri gerektiği” (BOA, DH.MKT., 1779/129) bilgisi mevcuttur.

Darüşşafaka’dan mezun olan öğrencilerin bazıları eğitimlerinin devamı için yurtdışına gönderilmişlerdir. 1804 yılına ait arşiv evrakında “Fransa Dürus-ı Aliyesi Mektebi”ne gönderilen Şevki ve Mustafa Fuat isimli iki öğrencinin başarı ile eğitimlerini tamamladıktan sonra birisinin “Telgraf Fabrikası”nda görevlendirildiği, diğerinin ise “eşya mühendisliğine” atandığı belirtilmiştir (BOA, DH.MKT., 1399/31). Aynı yıla ait bir diğer belgede Mehmet Ali ve Nesimi isimli iki mezun öğrencinin de Paris’e gönderilerek eğitimlerini tamamladıkları ve sonrasında Telgraf Baş müdüriyeti ile fen kalemünde işe alındıklarına dair veriler bulunmaktadır (BOA, DH.MKT., 1443/30). Paris’e tahsillerinin devamı için farklı yıllarda birçok öğrencinin gönderildiği (BOA, DH.MKT., 149/30) bilgisi arşiv belgelerinde mevcuttur.

Darüşşafaka’nın yönetimi Maarif Nezareti’ne bırakılmış ve bundan dolayı 1904 yılında bütçesi Maarif bütçesine aktarılmıştır (BOA, BEO, 2311/173306).1903-1909 yılları arasında Maarif Nezareti yönetimine devredilen kurumda, mali sıkıntılar baş göstermiştir. Okuldaki öğrenci sayılarının yaklaşık iki katına çıkarılması, fahri hocalık sisteminin kaldırılması üzerine okula alınması gereken kadro ve gayrimenkul kiralalarının toplanamaması bu sıkıntılı dönemin önemli sebeplerindendir. Yaşanan idare zorluğu sonucunda, okul 1909 yılında tekrar Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye’ye bırakılmıştır (İnce, 1992: ss. 50-52). Darüşşafaka’nın yönetiminin cemiyet tarafından devralınması sonrasında okula yüklü miktarlarda bağışlar yapılmış ve bu yolla okul tekrar geleneksel yapısına büründürülmüştür. Kurulduğu 1873 yılından 1948’e kadar geçen dönemde okula başlayan öğrencilerin mezun istatistiği şu şekildedir:

Tablo 11. 1873-1948 Darüşşafaka Mezunları İstatistiği

Mezun olanlar	İki yıl aynı sınıfta kalıp başarısız olanlar	Hastalık sebebiyle devam edemeyenler	Uygunsuz hallerden dolayı atılanlar	Okuldan ayrılanlar	Vefat edenler
1311	1035	134	968	650	319

Kaynak: Koçu, 1966: 4257.

Sultan Abdülaziz döneminde temelleri atılan Darüşşafaka mektebi 1873 yılından itibaren dezavantajlı çocukların eğitim-öğretim gördüğü önemli bir kurum olarak çalışmalarına devam etmektedir. Ülkedeki yetim çocuklara eğitim-öğretim vermesinin yanında okul hayatları süresince bu çocukların her türlü ihtiyaçlarının karşılanıp topluma sosyal katılımlarının desteklendiği bir kurum olarak da sosyal hizmet kurumu özelliği taşımaktadır. Darüşşafaka eğitim kurumları arasında eğitim-öğretimde fırsat eşitliğini sağlayan bir kurum olarak önemli bir role sahiptir. Süreç içinde birçok değişiklik ve düzenleme geçiren Darüşşafaka, II. Abdülhamit dönemindeki ekonomik bunalımda desteklenip himaye edilmiş ve tekrardan faaliyetlerine devam edebilme fırsatını yakalamıştır.

Günümüzde eğitim-öğretime başarılı bir şekilde devam eden kurum, özellikle dezavantajlı durumdaki yetenekli çocukların her anlamda nitelikli bir şekilde yetişmelerine destek olarak aynı zamanda sahip olduğu sosyal hizmet kurumu niteliğini devam ettirmektedir. Kurumun Mayıs 2017 tarihinde yürürlüğe giren güncel tüzüğünde dernek amacı şu şekilde belirtilmiştir: “Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı, babası ve/veya annesi hayatta olmayan, maddi durumu yetersiz ve yetenekli çocukları, eğitimde fırsat eşitliğini sağlayarak yurt içinde ve dışında çağdaş eğitim esaslarına göre okutmak, yaşam boyu öğrenen, evrensel değerleri benimsemiş, özgüvenli, ülkesine ve topluma karşı görev ve sorumluluklarının bilincinde lider bireyler olarak yetiştirmektir” (Darüşşafaka Derneği Tüzüğü 2. Madde, 2017: s. 2). Tüzüğün 3. maddesinde de derneğin Darüşşafaka Lisesi başta olmak üzere varsa diğer kurumlarının yönetimi, gelirlerinin artırılması ve bu kurumların geliştirilmesi için gereken faaliyetleri yerinde getireceği belirtilmektedir. Bu amaçla yapılabilecek çalışma ve faaliyetlerin çeşitleri (bilgilendirme, ticari faaliyetler, vakıf kurmak gibi) maddeyle bağlantılı olarak detaylandırılmaktadır (Darüşşafaka Derneği Tüzüğü 3. Madde, 2017: s. 2). Kurulduğu 1873 yılından

günümüze kadar geçen sürede bünyesindeki değişim ve dönüşümle birlikte kendini son gelişmelere ayak uydurarak güncelleyen bu sosyal hizmet kurumu, eğitimde fırsat eşitliği ilkesinden ödün vermeden başarılı öğrenciler yetiştirmeye devam etmektedir.

3.2.3. II. Abdülhamit dönemi ıslahhaneler ve sanayi mektepleri

Tanzimat ilanının takibinde Osmanlı Devleti topraklarında açılan ıslahhaneler, korunmaya muhtaç çocuklar için önemli bir kurum olmuştur. Toplumun geleceği için büyük önem taşıyan çocuklar ve gençlerin topluma kazandırılmaları ve sosyal hayattan soyutlanmamaları açısından ıslahhaneler çok etkili kurumlardır. Dönemde, kimsesiz çocuklara verilen koruyucu-önleyici bir sosyal hizmet olarak değerlendirilebilecek olan ıslahhaneler, çocukların bakımının sağlanması, ihtiyaçlarının giderilmesi, eğitim-öğretim almalarının sağlanmasının yanında, onları suç işlemeye karşı koruma vazifesini de gerçekleştirmiştir. Islahhaneler sayesinde, korunmaya muhtaç çocuklar her anlamda koruma altına alınıp, sosyal içerilmeleri sağlanmış ve topluma faydalı bireyler haline gelmişlerdir. Bu açılardan bakıldığında, kurumun çok yönlü faydalar sağlayan bir hizmet olduğu görülür.

Sultan Abdülhamit'in, dönemindeki çocuklar ve gençlerle alakadar olduğu bilinmektedir. II. Abdülhamit'in bir hususi iradesinde, padişahın işsiz gençlerle doğrudan ilgilenererek onları Tersaneye ve Tophaneye yerleştirdiği, hatta bir kısmına liyakat ve derecelerine göre askeri rütbe verdiği görülür. Bu gençlerin, bu sayede daha önce içinde bulundukları sefaletten kurtuldukları görülmektedir. Bunun yanında, padişahın iradelerinde İstanbul'da benzer durumda olan İslam çocuklarının içinde bulundukları mahrumiyet ve sefalet halinin giderilmesi, aynı zamanda ahlaklarının düzelip, ilim ve beceri kazanmalarına yönelik olarak birtakım ıslahhaneler tarzında özel yerlerin sağlanması istenmektedir. Lazım olan ıslahhane yapılarına kadar uygun olan bir yerin hemen kiralanması irade edilmiştir (Engin, 2008: ss. 95-96).

Devirde, ıslahhaneler mevcut durumunu korumaya devam etmiş fakat sanayinin gelişmesi adına sanayi mektepleri ile ilgili adımlar atılmıştır. II. Abdülhamit devrinin başlarında, 1876 yılında kurulan Fenni Resim ve Mimari Mektebi önemli bir yenilik olarak değerlendirilebilir. Hâlihazırda verilen fenni resim ve mimari derslerinin yetersiz olması üzerine bu derslerin sanayi için önemi arttığından, özel bir mektep

inşası ile bu alanda gereğince eğitim-öğretim verilmesi devletin gündeminde olmuştur. Rusya ile yapılan savaş gündemi işgal ettiğinden, o dönemde yapılan neşriyatta mekteple ilgili bilgiye ulaşılamamaktadır (Ergin, 1977b: ss. 1080-1081). Mekteple ilgili ayrıntılı bilgi olmasa da, 19. yüzyılda sanayi alanındaki gelişmelerin, II. Abdülhamit'i sanayinin ülke içerisinde gelişmesi için devrinin başından itibaren eğitim-öğretim sahasına yönelttiğini göstermektedir.

II. Abdülhamit'in tahta çıktığı yıllarda gerçekleşen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşının beraberinde getirdiği sosyal, ekonomik ve siyasi sorunlardan dolayı sanayi mektepleri özelinde bir gelişme söz konusu olmamıştır. Mektepleri geliştirmek ile ilgili çalışmalar, ancak 1890'dan sonra yapılmaya başlanmıştır. Sanayideki makineleşme ile birlikte, bu okullara ve okulların dönüşümüne olan ihtiyaç daha da belirgin hale gelmiş ve bu mektepler dönemde "Hamidiye" sıfatını alarak aktif hale getirilmişlerdir (Yıldırım, 2014a: ss. 218-219).

II. Abdülhamit, sanayi mekteplerinin açılmasına ve vilayetlere yayılmasına çok önem vermiştir. Hamidiye Sanayi Mektepleri adı verilen bu okulların önemi, Müslüman teknisyen ve mühendis yetiştirmek amacıydı. Sultan yüzyılın ekonomisinin gayrimüslimlerin hegemonyasında olacağını düşünerek, bu yolla bu ortamda mücadele edebilecek bir Müslüman orta sınıf oluşturmayı hedeflemiştir (Georgeon, 2012: s. 339).

II. Abdülhamit döneminde birçok sanayi mektebi aktif olarak faaliyetlerini yürütmüştür. 1878 yılında Ahmet Vefik Paşa tarafından Üsküdar'da açılan Üsküdar Kız Mektebi, kadınların kendi kendilerine giyinip süslenmelerini ve para kazanmalarını sağlayan bir okul olma amacı taşımıştır. 1881'de Kız Sanayi Mektebi haline gelen bu okul, Üsküdar Kız Enstitüsü'nün temelini oluşturmuştur. İlk açıldığı yıllar 20-30 öğrencisi bulunan mektepte, sabahdan rüştîyelerin ders programlarına uyulmuş, öğleden sonra ise sanat dersleri atölyelerde işlenmiştir. Atölye dersleri, kasnak, el-halı-yün örgüleri, kanaviçe, dikiş gibi derslerden oluşmuştur (Ergin, 1977a: s. 690).

1892'ye değin kapsamlı bir teknik eğitim sağlayabilecek okul bulunmamakla birlikte, bu yıldan itibaren, İstanbul Sanayi Mektebi'ne bir Fransız mühendis olan Servier'in müdür yardımcısı olarak görevlendirilmesi üzerine, bu kurumların programlarındaki dönüşüm başlamıştır. Servier, ayakkabıcılık ve terzilik yerine

demir ve ahşap sanat dallarını programa dâhil etmiştir. Bununla birlikte, öğrenci kabul şartlarını düzenleyerek, mektebi ıslahhaneden çok sanayi mektebi haline dönüştürmeye çabalamıştır. İstanbul Sanayi Mektebi, bu şekilde olumlu çıktılar elde etmiş ve diğer vilayetlerdeki mekteplere de örnek oluşturmuştur. Alanında daha iyi eğitim almak isteyen öğrenciler de İstanbul'a sevk edilmiştir. Tüm bu olumlu gelişmelere rağmen, vilayetlerde bulunan diğer sanayi mektepleri, standart müfredat eksikliği, maddi yetersizlikler, kaliteli öğrenci ve öğretmen eksikliği gibi nedenlerden dolayı sadece çırak ve kalfa yetiştirebilmiş, yeterince ilerleme sağlayamamışlardır. Bunun yanında, birçok mezun olan öğrenci kendi alanında iş sahibi olmak yerine memurluk ve zabıtlık seçerek, bu alanda yetişmiş eleman kaybına sebep olmuşlardır. Sanayi mektepleri her ne kadar istenilen ölçüde gelişmemişse de, II. Abdülhamit zamanında, önceki döneme göre daha çok ilerleme sağlamış ve çok sayıda kimsesiz çocuğun barınma ve eğitim-öğretim görmelerine aracı olmuşlardır (Yıldırım, 2014a: ss. 224-225).

II. Abdülhamit döneminde, Mülkiye Mühendisi yetiştirme amaçlı bir mektep ihtiyacı doğunca, ilk etapta yalnızca Türk öğrencilerin eğitim-öğretim görebilmesi adına Topçu Mektebi içinde bir Mühendis Mektebi açılma kararı alınmıştır. Yapılan Hendese-i Mülkiye Mektebi, 1884 yılında resmi olarak açılmıştır (Ergin, 1977b: s. 1153). Mektep ilk açıldığında idadi sınıflara ve 7 yıllık eğitim süresine sahip olmuştur. İdadilerin sayılarının arttığı dönemde ise, mektebin idadi kısmı kaldırılıp yalnızca yüksek tahsil sınıfları devam etmiştir. Mektep, 1888 yılında ilk mezunlarını vermiştir. Kurulduğunda inşaat işleri ile uğraşan Mülkiye Mühendisi yetiştirme amacı taşıyan mektep, zaman içinde yol, su ve inşaat şubelerine bölünmüş ve 1909 yılında Mühendis Mektebi adını almıştır (Ergin, 1977b: ss. 1156-1157).

1887 yılında açılan Numune Bağı ve Aşı Ameliyat Mektebi de dönemde açılan önemli sanayi mekteplerinden biridir. Bu mektep, bağları saran ve harap eden Filoksera hastalığının ülkeye girdiği ilk yıllarda, hastalıktan kurtulma yolları bulma amaçlı kurulan bir mektep olmuştur. Yapılan bağ geliştirme çalışmalarıyla halk yeni usul bağcılığa karşı ilgi duymuş ve bu alanda bilgisi olan ustalar yetiştirilmiştir (Ergin, 1977b: ss. 1162-1164).

1889 yılında açılan Polis Dershanesi, hukuki ve adli bilgi eksikliği olan polis memurlarının bu açığını gidermek amacını taşımaktadır. Mektep, polislere

görevlerini aksatmayacak şekilde haftada iki gün ve bir buçuk saat süreyle eğitim vermiştir. Polis teşkilatının günümüzdeki haline gelmesi de bu dönem sonunda, 1907’de yayımlanan nizamname ile olmuştur (Ergin, 1977b: ss. 1178-1179).

II. Abdülhamit, İngiltere ve Kıta Avrupası merkezli endüstriyel gelişmelerinin ancak eğitim-öğretim yoluyla yakalanabileceğini görerek tahta çıktığı andan itibaren bu alanda yatırım ve düzenlemeler yapmaya başlamıştır. Bu konuda özel öneme sahip sanayi mekteplerine ilgisinin temel sebebi bu olmuştur. Bununla birlikte, ilk yıllarda ülkenin Rusya ile savaşa girmesi ve bunu takip eden maddi sıkıntılar sebebi ile girişimlerinin bir kısmının projede kaldığını, bir kısmının da yürürlüğe konmasına rağmen kısa süre aktif devam edebildiği görülmektedir. Tüm bu sorunlara rağmen, dönemde yukarıda birkaç örneği gösterilmiş çok çeşitli sanayi mektebinin kurulması ve sayıca az da olsa alanında uzman bireyler yetiştirmesi devrin şartları değerlendirildiğinde önemli bir başarı olarak sayılmalıdır. Bu mekteplerin birçoğu, Cumhuriyet Dönemi’ndeki okullara örnek ve temel teşkil etmişlerdir.

3.2.4. Dârülhayr-ı Âlî

II. Abdülhamit devrinin en önemli eğitim-öğretim kurumlarından olan Dârülhayr-ı Ali fikrinin ortaya çıkışı, 6 yaşındaki bir yetim çocuğun, padişaha arzuhal yazıp okuma-yazma ve sanat öğrenmek istediğini belirtmesine dayandırılmaktadır. Dönemde Müslüman veya Türk olmayan tebaa için bu amaçla açılmış kurumlar varken, Müslüman çocuklara da eğitim-öğretimin verildiği, bir sanat öğretilip, meslek sahibi olmalarının sağlandığı bir kurumun açılmasını Sultan Abdülhamit hükümetten istemiştir (Ergin, 1977b: s. 1259). Dârülhayr-ı Ali, II. Abdülhamit’in cülus törenleri esnasında 1903 tarihinde açtığı hayır kurumudur. Müslüman kimsesiz çocuklar için bir yetimhane olarak açılan bu kurum, padişah tarafından kurulmuş ve Hazine-i Hassa Nezareti tarafından mali olarak desteklenmiştir (Özbek, 2013: s. 237). Konuyla ilgili 1903 yılına ait bir arşiv belgesinde “Vezneciler’ de Zeynep Hanım Konağı’nın tadili ile bir kalorifer vaz olunarak Dârülhayr ittihazı ve ulum-ı diniye ve ahlakiye tedrisi ve Sanayi-i Nefise’den başlayarak demircilik, marangozluk, kunduracılık, terzilik, oymacılık gibi programlar ve sınıflar teşkili” (BOA, BEO, 2080/155976) konusunun gündeme getirildiği görülmektedir.

Dârülhayr-ı Âlî tüm Osmanlı yetimlerini kapsayacak bir yatılı meslek okulu düşüncesi iken, dönemin ekonomisinin darlığından kaynaklı olarak yalnızca

Müslüman erkek yetimlerin eğitim-öğretim alabileceği bir okula dönüşmüştür. Okulun kuruluş amacı Esbab-ı Mucibe Mazbatasında belirtildiği üzere, esasen İstanbul'da yaşamlarını sürdürebilecek bir işe sahip olmayan, ortalıkta sefalet içinde gezinen gençlerin, ahlaki ve ilmi açıdan yetiştirilmesi idi. Okulun aynı zamanda bu gençlere meslek öğretip iş sahibi yaparak onları topluma kazandırmayı hedeflediği görülmektedir (Kapıcı, 2019: ss. 27-28). Dârülhayr-ı Âlî kuruluş nizamnamesinde okula kabul edilmeleri için öğrencilerin, imam ve muhtarın onayı ile gelirlerinin olmadığı ve muhtaç durumda olduklarının tespit edilmesi gerekmektedir. On yaşından küçük ve on dörtten büyük olmamaları, sanatları icra edebilmek için yeterince güçlü ve sağlıklı olmaları diğer şartlardandı. Okuldan mezun olan öğrencilerin, öğrendikleri sanatı meslek olarak icra etmeleri gerekliydi. Hatta o sanatla meşgul olacağını kefile belirttiği durumda, iş kurması için 2.500 kuruş destek ödemesi yapılacağı belirtilmiştir. Ayrıca eğitim-öğretim devam ederken, öğrencilere senelerine göre özel olarak belirlenmiş tutarlarda harçlık verilmesi kararlaştırılmıştır (Kapıcı, 2019: ss. 33-34). Verilen harçlıkların yanında, öğrencilere günlük verilmesi gereken yiyecekler gram hesabıyla ayrıntılı bir şekilde talimatnameyle bildirilmiştir. Yemekler sabah, öğle ve akşam olmak üzere üç öğün halinde sunulmuştur. Aynı zamanda, öğrencilere birbirinin aynı olacak şekilde yazlık ve kışlık olarak yedekli kıyafetleri temin edilmiştir. Her bir öğrenciye verilen öğrenci numaraları bu kıyafetlere ve kullandıkları karyola, yatak gibi eşyalarının üzerine işlenmiştir (Kapıcı, 2019: ss. 81-82).

Dârülhayr-ı Âlî, günümüzdeki eğitim sisteminde bir karşılığı olmayan, içinde hem iptidai hem de rüştiye eğitiminin yedi yıl süre içinde verildiği bir okuldu. Okulda yetim öğrenciler yatılı olarak kalmakta ve mesleki eğitim almaktaydılar. Okuldan mezun olan öğrenciler, eğitim aldıkları sanat dalında gelişimlerini tamamlamak için iki yıl süresince eğitime devam edebilmekteydiler. Eğitim verilen sanat dalları özellikle öğrencilerin mezun olduktan sonra kolaylıkla meslek icrası yapabilecekleri alanlardan seçilmiştir. Sanat derslerinin yanında kültür dersleri de alan öğrencilerin, iyi ahlaklı yetişmelerine önem verilmiştir. Öğrencilere yatış kalkış zamanlarını da içeren ayrıntılı programlar hazırlanmış ve günlük hayatları bu şekilde hassas bir düzene göre ayarlanmıştır (Kapıcı, 2019: ss. 41-43). Okulda 1905-1906 eğitim öğretim yılında halıcılık, kunduracılık, terzilik sanatları öğretilirken, 1906 yazı ile birlikte, marangozluk ve oymacılık dalları da eklenmiştir (Kapıcı, 2019: s. 123). Aynı

yıl kayıt edilen bir evrakta Dârülhayr-ı Âlî ve Mekteb-i Sanayi ders programlarına şimendifercilik dersinin eklenmesinin Hamidiye-Hicaz Demiryolu kısmında gerekli işletme memuru ihtiyacının karşılanması amacıyla gerekli olduğu belirtilmiş ve başarıyla mezun olanlara beş yıl süreyle bu hat üzerinde iş sağlanacağı eklenmiştir (BOA, BEO, 2870/215218). 1906 yılında ise şimendifercilik dersinin yanı sıra telgrafçılık derslerinin de bu iki okulda verilmesi için alanında uzman kişiler öğretmen olarak atanmışlardır (BOA, BEO, 3138/235350). Ayrıca Dârülhayr-ı Âlî mezunlarının uygun maaşlarla Telgraf ve Posta ile Hicaz Demiryolu'nda istihdam edildiklerine dair kayıtlar mevcuttur (BOA, BEO, 3464/259797).

Meşrutiyetin ilanı sonrasında Müslüman halk ile gayrimüslim halkın haklarında eşitliğin gündeme gelmesiyle birlikte, Dârülhayr-ı Âlî 'ye gayrimüslim öğrenci kabulü konusu tartışmaya açılmıştır. Gayrimüslim öğrenci kontenjanı 60 olarak belirlenmiştir. Bu durumda, 1909 yılında toplamda olması beklenen öğrenci sayısı 500 iken, çeşitli sebeplerden dolayı bu sayı 330'da kalmıştır (Kapıcı, 2019: s. 67-68). 1908 yılında kuruma alınacak 60 gayr-ı Müslim, 80 Müslüman çocuğun Harbiye ve Maarif Nezaretleri ile Şehremaneti'nden oluşturulacak komisyon tarafından seçilmesi kararlaştırılmıştır. Çeşitli mezheplerden alınacak olan bu 60 öğrencinin on tanesi Suriye ve Beyrut'tan, altı tanesi Sırp, dört tanesi ise Ulah cemaatlerinden alınacağı belirtilmiştir. Şart olarak da çocukların kimsesiz ve yedi ila on altı yaşlar arasında olmaları koşulmuştur (BOA, DH.MKT., 2669/66; BOA, DH.MKT., 2678/55).

Dârülhayr-ı Âlî' ye yapılan öğrenci başvurularının sayısının bu kadar fazla olması dönemde bu tarz bir kuruma duyulan ihtiyacın ne kadar fazla olduğunu gösterir. Öğrenci sayısının düşürülmesi ile birlikte, bu okula kabul Mekteb-i Sultani ve Darüşşafaka' da olduğu gibi padişahın iradesine bağlanmıştır (Özbek, 1999: s. 81).

Hem bir eğitim-öğretim hem de sosyal hizmet kurumu olarak sayılabilecek niteliklere sahip olan Dârülhayr-ı Âlî' de bulunan öğrencilerin gıda, barınma, eğitim-öğretim gibi temel ihtiyaçları karşılanmıştır. Bunun yanında, “Darüşşafaka talebesinden ve başka talebelerden sünnetsiz olanların sünnetinin” (BOA, MF.MKT., 797/79) yapıldığı 1904 yılı tarihli arşiv evrakında belirtilmiştir. Hasta olan öğrencilerin tedavileri için hastaneye sevklerinin yapıldığı (BOA, MF.MKT., 809/34), küçük yaşta olan öğrencilerden yataklarını kirletenlerin

“cezalandırılmayarak ayrı bir yatakhaneye alınıp geceleri uyandırıldığı” (BOA, MF.MKT., 744/20), kimsesiz öğrencilerin her Cuma verilen harçlık beraberinde görevlendirilen bir memur eşliğinde gezdirildiği (BOA, MF.MKT., 812/17) kayıtlar arasındadır.

Dârülhayr-ı Âlî’ de eğitim alan öğrenciler, okulda bulunan atölyelerde imalat yapmış ve bu ürünleri devlet kurumlarından ve dışarıdan gelen siparişlere göre sağlamışlardır. Bazı mektepler için ayakkabı, elbise, sıra, çizme üretimi ile çeşitli devlet dairesi hademe ve odacıları için elbise ve ayakkabı üretimi yapmışlardır. Sağladıkları bu ürünlere ek olarak, halı, seccade vb. ürünleri de Ramazan’da açtıkları sergi ile sonrasında açılan dükkânda satmışlardır (Kapıcı, 2019: ss. 125-126). Beyazıt Camisi avlusunda açılan sergide, 28.911 kuruşluk sunulan üründen 18.065 kuruşluk kısmı satılmış, kalan ürünler okula gönderilmiştir. Satılan ürünlerin çoğunluğunu kundura hanede üretilen mallar oluşturmuştur (Kapıcı, 2019: s. 129). Bununla birlikte satış fiyatıyla kar oranları kıyaslandığında en çok kar getiren ürünler terzihanede üretilenler olmuştur (Kapıcı, 2019: s. 131). Dışarıya satışlarla birlikte, Dârülhayr-ı Âlî’ de iki yıl süre içinde elde edilen kar, verilen sermayenin iki katına ulaşmıştır. Bu durum göz önüne alındığında, tüm sorunlara rağmen okulun amaçlanan şekilde işlediği ve istenen hedeflere ulaştığı görülmektedir (Kapıcı, 2019: s. 136).

Dârülhayr-ı Âlî hakkında, II. Abdülhamit’in görevinden alınmasının ardından, beklenen faydayı sağlamadığı ve okuldan mezun olan öğrencilerin iş bulamadıkları gibi gerekçelerle, 1909 yılında kapatılma kararı alınmıştır (Kapıcı, 2019: ss. 136-137). Bu dönemde kayda geçen bir evrakta da okulun kapanma gerekçesi olarak talep fazlalığı ve bütçe kanunu öne sürülmüştür (BOA, MF.MKT., 1080/10). İttihat ve Terakkinin kurduğu hükümetin, okulu kapatma kararını siyaseten verdiği, 1914’te darüleytamlar ve Dârülhayr-ı Âlî benzeri ilkokul düzeyinde eğitim-öğretim veren kurumlar açmasından anlaşılmaktadır. Nitekim bu kurum, geçimini sağlayamayacak yetim ve öksüzlerin masraflarının karşılanıp bir meslek sahibi yapılarak topluma kazandırılmaları adına yapılmış bir sosyal hizmettir (Kapıcı, 2019: s. 147). Dârülhayr-ı Âlî hem toplumun en dezavantajlı bireylerine sağladığı sosyal hizmet, hem de iki yıl kadar kısa bir süre içinde kendisine ayrılan sermayenin iki katı kar elde etmesi ile devlet ekonomisine verdiği destek göz önünde tutulduğunda, Sultan Abdülhamit’in faaliyete geçirdiği önemli bir projedir. Devletin içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik

bunalım sebebiyle kısa süredeki verimliliğine karşın lağvedilen bu mektep, birtakım ıslah çalışmalarıyla geliştirilerek devamı sağlanması halinde devletin ekonomik ve eğitim sorunlarına bir nebze çare olabilirdi.

Sonuç olarak özetle Dârülhayr-ı Âlî, İstanbul'da ıslahhânelerin zaman içinde sanayi mekteplerine dönüşerek, bugünkü meslekî ve teknik okulların çekirdeğini oluşturmaları ve bu okulların bıraktığı boşluğu doldurması amacıyla açılmıştır. Islahhânelerin yerine geçen sanayi mekteplerinin, yapı itibariyle bu kurumların fonksiyonlarını yerine getirmeye uygun olmamalarının sebebi bu mekteplerin, rüşdiye mezunlarını kabul eden, orta dereceli meslek okulları olmasıydı. Nitelikli öğretmen yetersizliği ile ülkenin içinde bulunduğu malî güçlükler, bu okulların sayısının çoğaltılmasına ve öğrenci kontenjanlarının arttırılmasına fırsat vermiyordu. Bunun yanında ülkede, önceden ıslahhânelerde barınma ve meslek edinme olanağı bulan yetim, öksüz veya fakir çocukların miktarı fazlaydı. Bu durum "ıslahhâne tarzında" yeni bir kurumun açılmasını zorunlu kılıyordu. Burada, ıslahhânelerde olduğu gibi, çocuklara genel eğitim ve öğretimin yanı sıra, gelecekte maiyetlerini sağlayacak bir meslek edinme olanağı da sağlanacaktı. Islâhhâne, dârüleytam ve dârülhayr gibi adlarla anılan böyle bir okulun açılması yönündeki adımlar, Sultan II. Abdülhamit'in cülusunun yirmi beşinci yıldönümü yaklaşırken, iyice sıklaşmıştı. Nitekim 1899 yılında, dârüleytam için bir yönetmelik yayınlanmıştır. 1 Eylül 1900'de, Dârülhayr adı da verilen bu okulun temeli bu şekilde atılmıştır. Burada, cins ve mezhep farkı gözetilmeden 4000 yetime barınma, beslenme, eğitim ve öğretim olanağı sağlanması da planlanmıştır. Dârülhayr-ı Âlî, 19 Ağustos 1903 tarihinde eğitim ve öğretime başlamış ve 8 Ağustos 1909 tarihli bir yasayla kapatılmıştır. Ülkenin meslekî öğrenim görmüş eleman açığını kapatmada pek önemsiz bir etkiye sahip olan Dârülhayr-ı Âlî, Osmanlı Devleti'nin korunmaya muhtaç çocukları koruma altına alma düşünce ve politikasını yansıtmaları bakımından son derece önemlidir. Bu bağlamda, Dârülhayr-ı Âlî, aynı amaçla Tanzimat'ın son yıllarında açılıp sanayi mekteplerine dönüşen ıslahhâneler ile İkinci Meşrutiyet Devri'nde açılan dârüleytamlar arasında bir köprü gibidir. Bunun yanında Dârülhayr-ı Âlî, Cumhuriyet Dönemi'ndeki orta dereceli meslekî ve teknik öğretim kurumlarıyla çocuk esirgeme kurumlarının temellerinden biri olmak bakımından da önemlidir (Öztürk, 1999: ss. 76-84).

3.2.5. İlk engelli eğitim kurumu: İstanbul Sağır-Dilsiz Mektebi ve bünyesindeki Ââmâlar Mektebi

"Engelli" sözcüğünün güncel tanımı 2828 Sosyal Hizmetler Kanunu 3. Madde c bendinde “doğuştan veya sonradan herhangi bir hastalık veya kaza sonucu bedensel, zihinsel, ruhsal, duygusal ve sosyal yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmesi nedeniyle normal yaşamın gereklerine uymama durumunda olup; korunma, bakım, rehabilitasyon, danışmanlık ve destek hizmetlerine ihtiyacı olan kişi” olarak yapılmıştır (Sosyal Hizmetler Kanunu, 1983). Toplumların engelliliğe/engellilere bakış açısı geçmişten günümüze farklı olmuştur. Eski Yunanda, engelliliğe bakışı olumsuz etkileyen bir felsefe olan beden ve ruhun birlikte olduğu ve herhangi birindeki yaranın bir diğerindekini ortaya koyduğunu savunulmuştur. Yıllar sonra, Roma İmparatorluğu’nda yaşayan engellilerin bir şey üretmedikleri için öldürüldükleri bilinmektedir. Hatta bu imparatorluklarda, zihinsel engelliliğin, şeytanın bireyin bedenine girerek sebep olduğuna inanılmış ve şeytan bu bireylerin bedenlerinden işkence ile çıkarılmaya çalışılmıştır. Engelli bireylere derebeyleri tarafından saray soytarılığı işi verilmiştir(Zastrow, 2013: ss. 724-725).

Hristiyan kilisesi sağır-dilsizlerin Tanrı’nın gazabına uğramış olduklarını kabul etmiştir. St. Augustinus “Anadan doğma sağırlar iman sahibi olamazlar, iman kabul edemezler. Çünkü iman vaazdan, dinlenen sözlerden gelir” diyerek (Yıldırım, 1997: s. 305), bu bireylerin iman sahibi olamayacakları iddiasında bulunmuştur. Kiliseye rağmen, sağır-dilsizlerin eğitimi için birtakım çabalar devam etmiştir. Özellikle 16. Yüzyılda, sağır-dilsizlerin eğitimi üzerine araştırmalar yapılmış ve kitaplar yayımlanmıştır (ss. 305-306). 17. yüzyılda, İngiltere’de çıkarılan Elizabeth Yoksullar Yasası, engellilere mali destek vermiştir. Bu yasa, yoksullara ve engellilere yönelik verilen ilk din temelli olmayan destektir (Zastrow, 2013: s. 725).

18. yüzyılın sonlarında (1755) Abbé Charles Michel de l’Épée’nin Paris’te açtığı ilk Sağır ve Dilsizler Okulu ve bu bireylerin soyut kavramları öğrenebileceğini iddia ederek geliştirdiği daktiloji yöntemi alanda yapılmış önemli gelişmelerdir. Bu girişimler zamanla diğer Avrupa ülkelerine yayılmış ve hem sağır-dilsizler hem de ââmâların eğitimleri için birçok okul açılmıştır. Günümüzde halen kullanılmaya devam edilen 6 noktalı, 63 harfe dönüşebilen Braille sistemi, Louis Braille (1809-1852) tarafından 1829’da sunulup 1852 itibarıyla resmen kullanılmıştır (Gündüz, 2014: ss. 5-6). Almanya’da ilk sağırlar okulu ise Samuel Heinicke tarafından açılmış,

Heinicke'nin sağır ve dilsizlerle ilgili yapmış olduğu çalışmalar bu dönemde devam etmiştir. Sağır ve dilsizlerin eğitiminde tercih ettiği konuşma yöntemi zaman içinde dünya çapında ilgi toplamıştır. Heinicke'nin kullandığı yöntem doğrudan konuşturmaya yönelik olan oral metot olmuştur. Bu yöntemde işaretle iletişime geçme yerine dudak okuma yoluyla konuşturma metodu kullanılmıştır (Ali Haydar'dan alıntılanan Tekir, 2021: ss. 26, 52). Amerika'da ilk sağır okulunu, 1817'de Thomas Gallaudet açmıştır. Okulda, sağırlara okuma-yazma eğitimi verilmiş ve bu okulun açılması açılacak olan diğer sağır okullarına bir itici güç olmuştur. 1832 yılında ise, ülkedeki ilk körler okulu açılarak, istihdama yönelik çalışmalar yapılmıştır (Zastrow, 2013: s. 725). Amerika ve Avrupa'nın belirli bölgelerinde süregelen bu gelişmelerle engellilerin sosyal hayattan soyutlanmayıp, sosyal içerilmelerinin sağlanması yolunda önemli adımlar atılmıştır.

20. yüzyılın başında sağır ve dilsiz okullarının dünyadaki kıtalarda dağılımı ve kadrosu ile ilgili istatistik tablosu şu şekilde verilmiştir (Ali Haydar, 1925: s. 1246):

Tablo 12. XX. Yüzyılın Başında Sağır ve Dilsiz Okullarının Dünyadaki Kıtalar Açısından Dağılımı

Kıta	Okul Sayısı	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı
Afrika	7	16	127
Asya	9	47	453
Avustralya	7	46	332
Avrupa	450	3.152	25.821
Kuzey Amerika	135	1.483	11.760
Güney Amerika	7	34	229

Kaynak: Ali Haydar (1925: 1246).

Tabloda belirtilen mektep sayılarından anlaşılacağı üzere Avrupa ve Kuzey Amerika kıtalarında açılmış olan sağır ve dilsiz okullarının sayıları diğer kıtalardan fazla olduğu ortadadır. Bu okulların Avrupa kıtasındaki ülkelere dağılımı tablosu aşağıdaki gibidir (Ali Haydar, 1925: s. 1246):

Tablo 13. Sağır ve Dilsiz Okullarının Avrupa Ülkelerindeki Dağılımı

Ülke	Okul Sayısı	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı
Belçika	12	181	1265
Danimarka	5	57	348
Almanya (1907)	90	807	7059
Fransa	71	598	4098
Büyük Britanya	95	462	4222
İtalya	47	234	2519
Lüksemburg	1	3	22
Felemenk	3	74	473
Norveç	5	54	309
Avusturya-Macaristan	38	291	2380
Portekiz	2	9	64
Romanya	1	3	46
Rusya	34	118	1719
Sırbistan	2	2	26
İspanya	11	60	362
İsveç	9	124	726
İsviçre	14	84	650

Kaynak: Ali Haydar (1925: 1246).

Bu bilgiye göre 20. Yüzyılın başında Avrupa ülkeleri arasında özellikle Büyük Britanya, Almanya ve Fransa’da sağır ve dilsiz mekteplerinin sayıları diğer ülkelerden oldukça fazladır. Bununla birlikte Belçika, İtalya, Avusturya-Macaristan ve Rusya’daki okul ve öğrenci sayıları da engelli eğitime verilen önemi ortaya koymaktadır.

Âmâların eğitimi konusunda hazırlanan ilk eğitim programları 19. yüzyıla uzanmaktadır. 1784’te Paris’te açılan eğitim kurumu bu bireylerin eğitimi için açılan ilk yatılı okuldur. Bu okulu takiben Amerika Birleşik Devletleri’nde “Perkins Okulu” sistemli bir şekilde âmâlara yönelik eğitim veren bir kurum olarak açılmıştır (Tekir, 2021: s. 38).İngiltere’de görme engelli bireyler için ilkokul 1791 yılında Edward Rushton isimli bir şair tarafından kurulmuştur. Bu tarihten itibaren âmâlar için birçok eğitim-öğretim kurumu yapılmaya devam etmiştir (Tekir, 2021: s. 72). Görme engelliler ile ilgili yapılan bu çalışmaların yanında, 1860 yılında âmâ bir birey tarafından kaleme alınan bir mektupta, âmâların büyük bir çoğunluğunun bir işte

istihdam edilmediği ve yoksulluk içinde yardıma muhtaç bir halde yaşadıklarını ortaya koymuştur (Tekir, 2021:s. 75).

19. yüzyılın sonlarına doğru (1885) Avrupa ülkelerinde mevcut olan âmâ okullarının sayıları ve bulundukları ülkeler aşağıdaki tabloda görülmektedir:

Tablo 14. Avrupa Ülkelerindeki Âmâ Okullarının Sayısı

Ülke	Okul Sayısı
Fransa	13
Avusturya-Macaristan	9
İngiltere	18
İskoçya	4
İrlanda	4
Alman Ülkeleri	26 ve 2 Okul Öncesi
Danimarka	1 ve 1 Okul Öncesi
İsveç	2
Norveç	1
Hollanda	1
Belçika	9
İsviçre	3
İtalya	5
İspanya	3
Polonya	1
Finlandiya	2

Kaynak: Tekir, 2021: 78.

Görme engellilerin çeşitli ülkelerde 19. yüzyıl sonlarında çeşitli işlerde istihdam edildikleri bilinmektedir. Ükelere değişiklik göstermesine rağmen bu bireylerin en çok tercih ettikleri meslekler “musiki, piyano akordçuluğu, sepet ve hasır örmek” olmuştur (Tekir, 2021: s. 93).

Engellilik konusu İslam dininde büyük önem taşımaktadır. Engellilik ve engellilere yaklaşım ile ilgili ayet ve hadislerin varlığı bu konudaki hassasiyeti gösterir. Örneğin, Abese Suresi’nde, engelli bir sahabeyle ilgili ayetler bulunmaktadır. Ayetlere konu olan hadise şu şekilde gelişmiştir. Âmâ olan İbn Ümmü Mektûm, Hz. Peygamber’in bazı müşriklere Müslümanlığı anlattığı esnada, oraya giderek Allah’ın öğrettiklerini kendisine anlatmasını istemiştir. Resûl-i Ekrem’in, bu kişinin

davranışından hoşnutsuzluk göstermesinin ardından, konuyla alakalı uyarıcı ayetler nazil olmuştur:

(Peygamber) âmanın kendisine gelmesinden ötürü yüzünü ekşitti ve geri döndü. Onun halini sana kim bildirdi! Belki o temizlenecek yahut öğüt alacak da öğüt ona fayda verecek. Kendini (sana) muhtaç görmeyene gelince ona yöneliyorsun, oysaki onun temizlenip arınmasından sen mes'ul değilsin. Fakat koşarak ve Allah'tan korkarak sana gelenle ilgilenmiyorsun (Abese 80/1-10).

Ayetler üzerine, Hz. Peygamber, bu zatı her gördüğünde ona iltifat etmiş ve ikramda bulunmuştur. İbn Ümmü Mektûm'a "Ey kendisinden dolayı Rabbimin beni azarladığı zat, merhaba!" şeklinde hitap etmiştir (Aydınlı, 1999: s. 434). Engellilik durumundan dolayı bu bireylerin hor görülmemeleri ve ötekileştirilmemelerinin uyarısı ayetlerle sabittir. İslam dininin yükümlülüklerinden sorumlu tutulmayan üç kesimden hadiste şu şekilde bahsedilir: "Üç kimseden kalem kaldırıldı: Büluğ çağına erinceye kadar çocuktan, uyanıncaya kadar uyuyandan ve şifa buluncaya kadar akıl hastasından" (Tirmizî, Hudûd, 1). Bu hadisten anlaşılacağı üzere, akıl hastalarının dini vazifeleri yerine getirme zorunlulukları bulunmamaktadır.

Engellilerin devlet vazifesi olarak desteklenmesi gerektiğini Hz. Peygamber birçok hadisinde işaret etmiştir. "Kim ki, ölür de bir mal bırakırsa, o mal varislere aittir. Kim de bir "kell" bırakırsa, o külfet de Allah'a ve Resul'üne aittir" hadisinde geçen "kell" sözcüğünün manası, kendi işini göremeyen, zayıflığından dolayı başkalarına ihtiyaç duyan aciz kişidir. Dolayısıyla sözcük tüm engellilik türlerini kapsayan bir ifadedir. Hadisle birlikte, sosyal devlet kavramının henüz ortaya çıkmadığı dönemde, bu kavramın uygulandığı görülmektedir. Bir başka hadiste, "görme engelliye rehberlik etmen, sağır ve dilsiz anayacakları bir şekilde anlatman, ihtiyacı olanın ihtiyacını gidermesi için ona rehberlik etmen, derman arayan dertliye yardım için koşuşturman, koluna girip güçsüze yardım etmen, konuşmakta güçlük çekenin meramını ifade edivermen, bütün bunlar sadaka çeşitlerindendir" ifadesiyle sosyal hizmet teşvik edilmiştir. Bu şekilde engellilerin sosyal hayata içermelerinin sağlanması hedeflenmiştir (Çelik, 2020: ss. 81-82).

Türk-İslam toplumlarında engellilere yönelik kurumların yakın geçmişten örneği Manisa'da Saruhan Bey döneminde amalar ile ilgili bir sosyal hizmet kurumu olan Körhane'dir. Bu kurum aynı zamanda Manisa'nın bir mahallesine isim olmuştur. Saruhan Bey türbesi ile aynı mahallede bulunan bu yapının çeşmesinin ve zaviyesinin bulunduğu dair şer'îye sicilleri mevcuttur (Ünver, 1942: s. 25).

Saruhanlılar döneminde âmâların bakımı için onlara has yapıldığı anlaşılan bu zaviye, tarihi ve binası ile ilgili hiçbir bilgi olmamasına rağmen, darülacezeye benzediği zannedilmektedir. Kurucusu da Saruhan Bey'in oğlu İlyas Bey'dir. Bu kurumun, hicri 8. Yüzyıldan, 11. Yüzyıla dek açık kaldığı bilinmektedir (Ünver, 1942: s. 27).

Osmanlı Devleti tarihinde engellilere yönelik araştırmalarda dilsizler ile ilgili bilgilere ulaşılmaktadır. Sağır-dilsiz olarak da adlandırılan bu bireyler doğuştan sağır olduklarından konuşulanları duyup taklit edemezler ve konuşamazlar. Bu bireylerin konuşma mekanizmalarında bir sorun olmamasına rağmen, sağırılık sebebiyle konuşamazlar. Dolayısıyla, işitme sorunu tedavi edilebildiğinde, konuşmaya başlayabilirler (Yıldırım, 1997: s. 305). Osmanlı Devleti'nde dilsizler Enderun' da karşımıza çıkmakta olup sarayda, Seferli, Kiler ve Hazine Koğuşlarında görev alabilmekteydiler. Kendi Enderun koğuşlarının günlük hayat düzenine uyacak şekilde diğer çalışma arkadaşlarıyla birlikte yaşamışlar ve isteklerine göre, saray içinde ya da saray dışında memuriyetlerini devam ettirebilmişlerdir. Özellikle Padişahın Arz Odası hizmetinde bulunup, özel konuşmalarda hazır bulunmuşlardır (Koçu, 1966: s. 4582). Dilsizler şehir gezilerine katılıp padişahın eğlendirilmesi ve halka para dağıtımında da görevli olmuşlardır. Cellatlık, dilsizlerin Osmanlı'da görevli olduğu diğer bir alandır. 19. yüzyılda da dilsizlerin saraydaki özel görüşmelerde bulundurulmaları ve II. Abdülhamit'in gizli haberleşmelerinde dilsizleri görevlendirmesi de Osmanlı Devleti'nin yıkılana değin dilsizleri bu görevde tuttuğunu göstermektedir (Yıldırım, 1997: s. 307). II. Mahmut döneminde, Osmanlı Devleti'nin vilayeti olan Mısır'da 1874 yılında Kahire şehrinde bir ama okulu açılmıştır. Okulu yaptıran Mısır Hidivi İsmail Paşa'nın gayretleriyle, eğitim Braille alfabesinin Arap harflerine uyarlanmasıyla başlamıştır (Gündüz, 2014: s. 7). Bu girişim, İstanbul'da II. Abdülhamit dönemi açılacak olan Sağır-Dilsizler Okulu'na örnek teşkil etmiştir. Dilsizler devlet içinde birtakım işlerde istihdam edilmelerine rağmen onlarla ilgili eğitim-öğretim kurumlarının açılması II. Abdülhamit döneminde gerçekleşmiştir.

Dilsizlerin eğitimi ile ilgili olarak İstanbul'da Sultan II. Abdülhamit döneminde açılan Dilsiz Mektebi, ilk olarak Ticaret-i Hamidi Mektebinin kurucusu ve yöneticisi olan Ferdinand Grati tarafından önerilmiştir. Grati, bu okulların benzerlerinin

Avrupa’da hizmet verdiğini ve İstanbul’da da gerekli olduğunu belirterek okulun açılması teklifini sunmuştur. Bunun üzerine, Maarif Nazırlığı tarafından 1889’da Hamidiye Ticaret Mektebi içinde olmak üzere 4 yıl süreli dilsiz okulu açılması kararlaştırılmıştır (Yıldırım, 1997: ss. 313-314). Okulda, Türkçe ve isteğe bağlı Fransızca, İlmihal, Matematik, Ahlak, Jimnastik, Coğrafya ve Güzel Yazı dersleri verilmekteydi. İlk yılında 20 öğrencisi olan okul, bir yıl sonrasında 45 öğrenci ile eğitim-öğretime devam etmiştir (Gündüz, 2014: ss. 8). Okulda verilmesi gereken dersleri ve öğretim yöntemlerini kendisi belirleyen Grati Efendi, okulun idareciliğini üstlenmesinin yanında ilk öğretmeni olarak bilinmektedir. Kendisinin Türkçe dilbilgisine hâkim olmaması sebebiyle bu dersi vermek için görev alan bir diğer öğretmen de Besim Bey’dir. Okulda, Limonciyan Efendi resim dersi, Mazhar Efendi ise Fransızca güzel yazı dersi öğretmek üzere görev almışlardır. 1898 yılından itibaren ise devlet salnamelerinde öğretmen olarak sadece Hüseyin Sabri Efendi’den bahsedilmektedir (Demirel, 2013: ss. 59-60).

Okula öğrenci kayıtları, ilk olarak Hamidiye Ticaret Mektebi’nde yapılırken, bir sonraki yıl Dilsiz Mektebi Müdürlüğü tarafından yapılmaya başlanmıştır. Okul din ve etnik farklılıkları gözetmeden tüm herkese açık ve ücretsiz olmuştur. Kayıt için gerekli şartlar ise, 15 yaştan büyük olmamak, bulaşıcı herhangi bir hastalığı olmamak ve İstanbul’da ikamet adresi olmaktır. Okulun yatılı kısmı olmadığından sadece gündüz eğitim yapılmaktaydı. Bu yüzden okula İstanbul’da yaşayanların devam edebilmesi söz konusuydu. Bununla birlikte, taşradan da okula kayıt talepleri olmuş ve yatılı kısmının açılması istenmiştir. Bu istekler ancak 1905 yılından sonra ele alınabilmiştir (Balcı, 2014: s. 310).

1891 yılında yine Maarif Nezareti’nin teklifiyle, Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Dilsizler Mektebinin yanına bir de Âmâlar Mektebi eklenmesine karar verilmiştir. Okulda görev alacak öğretmen kadrosuyla maaşları da içeren öneri kabul edilmiş ve Dilsiz Mektebi, 1893 yılı itibarıyla “Dilsiz ve Âmâ Mektebi” olarak anılmıştır (Yıldırım, 1997: ss. 316-317). Dilsiz ve Âmâ Mektebi’ne ailesi olan çocuklar devam edebiliyordu. O esnada kuruluş çalışmaları devam eden Darülaceze’de ise, kimsesiz olan ve dilenen âmâların barındırılması hedeflenmiştir ve açıldıktan sonra bu amaç doğrultusunda kimsesiz âmâlar Darülaceze’de misafir edilmişlerdir. II. Abdülhamit, 1890 yılında, buraya kabul edilecek âmâların Kur’an, naatlar, ilahiler ezberletilerek,

mukabele okumalarını, zakirlik etmelerini ve yurtdışında dilsiz ve âmâlara verilen eğitimin onlara da verilmesini istemiştir (Yıldırım, 1997: s. 324).

20. yüzyılda dünya çapında sağır-dilsiz bireylerin durumlarına yönelik iyileştirme çabaları devam etmiştir. 1902 yılında Brüksel’de toplanan Âmâlar Kongresi’nde, sağır-dilsiz bireylerin durumlarının düzeltilmelerine dair konular tartışılmıştır. Osmanlı Devleti adına Esad Bey bu kongreye katılmıştır. Kongrede âmâların geçimlerini nasıl sağladıkları sorusuna Esad Bey, Osmanlı’daki âmâların geçimlerini müziğe olan yatkınlıkları ve kuvvetli hafızaları ile sağladıklarını söylemiştir. Aynı zamanda Darülaceze’nin bir bölümünün de âmâların kullanımına has ayrıldığını belirtmiştir (Yıldırım, 1997: ss. 312-313).

Dilsiz ve Âmâ Mektebi’nin açılmasıyla birlikte okuldaki öğrencilerin eğitim-öğretimine yönelik yöntemler geliştirmek adına Batı ülkelerinde yapılan çalışmalar göz önünde bulundurularak çeşitli araştırmalar gerçekleştirilmiştir. Önceden bahsi geçen, göz hastalıkları uzmanı Dr. Esad Bey’in yanında, “Hekimbaşızade Dr. Muhyiddin” de bu konuda çalışmalar yapan önemli biridir. Hazırlamış olduğu “Kulağın Hıfzısıhhati, [Sağırılık (Sağır, Dilsiz ve Âmâ Çocukların Usul-i Talim ve Terbiyesi)] eserinde konuyu tıp açısından ele alıp bu öğrencilerin eğitimi konusunda bilgi sunmaktadır (Demirel, 2013: s. 85). Sağır-dilsiz ve âmâ öğrencilerin okuma ve yazma öğrenmeleri için “Braille metodunu” Osmanlıcaya uyarlamıştır. Öncelikle somut nesnelerin isimlerinin öğretilmesiyle başlayarak ikinci adımda soyut varlıklara geçiş yapılmıştır (Demirel, 2013: s. 87).

Engelli istihdamı konusu dönemde üzerine çalışılan bir konu olmuştur. Sağır-dilsiz ve kör öğrencilerin Dilsiz Mektebi’nden mezun olduktan sonra iş bulmalarının zorluğu üzerine, Hüseyin Sabri Bey bu bireylerin devletin fabrikalarında çalışmalarını önermiştir. Bu öneri değerlendirmeye alınmış ve ilk olarak Tophane-i Amire ve Bahriye Nezareti fabrikaları düşünülmüştür. Mezun öğrencilerin mühimmat fabrikalarında çalışmalarını Tophane-i Amire kabul etmemiş, bunun yerine Bahriye Nezareti 5-6 dilsiz mezun öğrenciyi kabul edeceğini belirtmiştir. Bu şekilde, öğrenciler kendi çalışmalarıyla hayatlarını idame ettirebileceklerdi (Balcı, 2014: s. 314). Dilsiz ve Âmâ Mektebi’nden mezun olan öğrencilerin yalnızca bir bölümünün istihdamlarının kamu kurum ve kuruluşlarında gerçekleştirildiği görülmektedir. Dilsizlerin daha çok matbaalarda yazı diziciliği yaptıkları, Babıali’de

odacılık veya hademelik tarzı işlerde görev aldıkları görülür. Âmâlar ise çoğunlukla saz çalarak hayatlarını idame ettirmeye çalışmışlardır (Demirel, 2013: ss. 75-76).

Dilsiz ve Âmâ Mektebi öğrencileri okulda biri sağır biri âmâ ikişer kişilik gruplara ayrılarak birbirlerini tamamlar, kol kola girer ve bu şekilde daha rahat hareket ederlerdi. Kendilerine özel kırmızı ceket ve lacivert pantolondan oluşan bir üniforma giyen okul öğrencilerine, okul dışında bir tehlikeyle karşılaştıklarında onları kıyafetlerinden tanıyan halk tarafından yardım edilirdi. Mektepteki dilsiz öğrencilere, daktilo yöntemi ile eğitim verilmekteydi. Öğretmen harfleri işaret ile gösterip öğrencilerin yazmasını beklerdi. Âmâ bölümündeki öğrenciler ise okumayı kabartma noktalardan öğrenmekteydi ve yoğun olarak müzik eğitimi almaktaydılar. 1897’de müzik eğitiminin bırakılmasıyla birlikte öğrenciler okula devam etmemişler ve bu bölüm kapanmıştır. 1904 yılında, ama ve dilsizler için yeni bir okul yaptırılmasına karar verilmiştir. Bu okulda okuma-yazma, dini kurallar ve el işleri öğretilmesi hedeflenmiş, aynı zamanda okulun içinde Müslüman ve Hristiyanların ibadet edebilmeleri için uygun mekânlar ve eczane de bulunacaktı. Bu bina, Darülaceze veya Dârülhayr-ı Ali’ye yakın arsalardan birinin üzerinde yapılacak ve uzman öğretmenler ders vereceklerdi. Bu teklif, Sultan Abdülhamit tarafından kabul edilmiş ve bina için kendisi bizzat 1000 lira ihsan etmiştir (Yıldırım, 1997: ss. 316-319).

1904 yılında II. Abdülhamit’in iradesiyle Dilsiz ve Âmâ öğrenciler için mektep inşa edilmesine yönelik karar alınmış ve okul binası ayrıntılı bir biçimde planlanmıştır. Bina planında (Darülaceze’de olduğu gibi) Müslüman öğrenciler için yaptırılacak ibadethanenin yanında gayrimüslim ibadethaneleri de tasarlanmıştır. Mektebin giderleri için mali kaynak olarak miri çiftliklerin birinden elde edilen gelirin okula ayrılmasının, yüzde bir olmak kaydıyla memur maaş kesintisinin kullanılmasına ve hayırsever yardımlarının alınacağına karar verilmiştir. II. Abdülhamit yukarıda bahsedilen 1000 liralık ihsanın yanında, yeterli olmaması durumunda 1000 lira daha yardımda bulunacağını söylemiştir. Bu durum Sultanın okulun açılmasına gösterdiği ilgiyi ortaya koymaktadır (Demirel, 2013: ss. 97-98). Okul binasının yapılmasıyla ilgili irade ve fermanlar verilmesine rağmen devlet kurumlarının ilgisizliğinden dolayı bina yapılamamıştır (Tekir, 2021: s. 112).

II. Abdülhamit Dilsiz ve Âmâ Mektebi için zaman zaman çeşitli hediyeler gönderip yardımlarda bulunmuş ve öğrencilerle özel olarak ilgilenmiştir. Bu yardım ve

hediyeler karşısında okul öğrencileri de teşekkürlerini sunmuşlardır. 1892 yılına ait bir yazılı teşekkürde öğrenciler hediyeleri teslim aldıklarını belirterek, padişaha duacı olduklarını söylemişlerdir (Demirel, 2013: s. 69).

1904 yılında, okulun dilsiz bölümünde 10 öğrenci varken, âmâ bölümünde hiç öğrenci bulunmamaktaydı. 1908 yılına gelindiğinde ise toplam 30 öğrenci mevcut iken, bu sayının da yarısı okulu bırakmıştır. 1908’e değin, mektebi bitiren öğrenci sayısı 200’e yakındır (Balcı, 2014: s. 312). 1908 yılında mektebin eski müdürlük görevini yürütmüş ve halen öğretmeni olan Hüseyin Sabri Bey “Dilsiz Mektebi” olarak kullanılan binanın kötü durumda olduğunu ve Dârülhayr-ı Ali binasına geçilmesini hazırladığı dilekçesinde Maarif Nezaretine sunmuştur. Dilsiz öğrencilerin diğer rüşdiye öğrencileri ile aynı binayı kullanmalarının uygun olmadığına da dilekçesinde yer veren Hüseyin Sabri Bey, ayrıca okulun halini ifade eden bir rapor hazırlayıp sunmuştur. Öncelikle dilsiz öğrencileri betimleyerek başladığı raporunda mektebin sadece İstanbul’da olması sebebiyle diğer şehirlerde bulunan dilsiz çocukların okuldan faydalanamadığını belirtmiştir. Kendine özel bir eğitim-öğretim metodu uygulayan okulun idaresinin ve öğretmenlerinin alanda yeterli kişiler olması gerektiğinin altını çizmiştir. Daha önceden okula ayrılan ödeneğin 7000 kuruş olmasına rağmen şu an 1700 kuruşa indirildiğine ve kullanılan binanın dilsiz öğrencilerin kullanımına uygun olmadığına da raporunda yer vermiştir. Değindiği bir diğer önemli konu, bu öğrencilerin bir sanat dalında gelişip ileride yaşamlarını devam ettirebilecekleri bir mesleğe sahip olmalarıdır. Dolayısıyla, Dârülhayr-ı Ali binasına geçmeleri, öğrencilerin hem zanaat öğrenmelerini sağlayacak hem de onlara daha rahat bir ortamda eğitim-öğretim alma fırsatını verecektir. Bu rapor mektebin durumunun son dönemlerde kötüye gittiğini ortaya koymaktadır. Âmâ öğrencilerin artık okula devam etmediği ve sağır-dilsiz öğrencilerin bazılarının da okulu bıraktığı bilinmektedir. II. Abdülhamit bu durumun iyiye gitmesi adına birtakım girişimlerde bulunmuştur. Kuruma gönderilen müfettiş raporunun da Hüseyin Sabri Bey’in raporunu desteklemesi üzerine Maarif Müdürlüğü 1909 yılında sağır-dilsiz ve âmâ öğrenciler için ayrı bir okul yapılması düşüncesini kayda geçirmiştir (Demirel, 2013: ss. 34-36). Bununla birlikte, II. Abdülhamit’in tahttan indirilmesiyle bu konu çözümsüz kalmıştır.

Sağır-dilsiz ve âmâlar için yeni bir mektebin kurulmasıyla ilgili birçok çabaya rağmen, maddi sorunlardan dolayı mektep açılamamıştır. 1912 yılında okulun Darülaceze’de yatılı olarak devam etmesine karar verilmiş ve 1914-1915 dönemi masrafları için 1200 lira eklenmiştir. Bununla birlikte, savaş dolayısıyla, Darülaceze’de bir bina yaptırılmamıştır (Yıldırım, 1997: s. 321). 1913 yılında mektebin kapatılmasına yönelik karar alan İstanbul Vilayet Meclisi’ne rağmen, Hüseyin Sabri Bey’in kaleme aldığı dilekçenin de etkisiyle İstanbul Şehremaneti ve Maarif Nezareti okulun kapatılmaması adına çabalamışlardır. Bununla birlikte, dönemde gerçekleşen I. Dünya Savaşı okulla ilgili planların harekete geçirilmesini engellemiştir (Demirel, 2013: s. 41). 1915-1916 yıllarında Dilsizler Mektebi, kalan 8-10 öğrencisinin Kadıköy Darüleytamına ya da yatılı başka bir okula taşınmasıyla kapatılmıştır. Bu tarihten sonra, İstanbul’da Dilsizler Mektebi bir daha açılmamıştır (Koçu, 1966: s. 4583).

İstanbul Dilsiz ve Âmâlar Mektebi tam olarak döneminin muadil kurumlarının seviyesine ulaşamamıştır. Maddi yetersizlikler, II. Abdülhamit’in hal’i, I. Dünya Savaşı’nın çıkması, uygun bina inşa edilememesi, mektebin birçok kez binadan binaya taşınması ve standartlaşamaması gibi önemli sorunlar mektebin II. Abdülhamit’in istediği hedefe ulaşamamasının sebepleridir. Tüm bu olumsuzluklara rağmen, mektebin kurulma amacı ve bu konuda yapılan girişim, II. Abdülhamit’in engelli eğitime verdiği büyük önemi göstermektedir. Bu girişim, Sultan’ın kendi dönemi ve sonrası adına, öncü bir sosyal hizmet örneği olmuş ve bu alanda yapılacak olan sosyal hizmete temel teşkil etmiştir.

3.2.6. Selanik Sağır ve Dilsizler Mektebi ve İzmir Dilsiz Mektebi

18. yüzyıl sonlarından itibaren birçok alanda gelişmelerin yaşandığı bir şehir olan Selanik’te 1895 yılında bir Sağır ve Dilsizler Okulu açma girişimi olmuştur. Selanik Hamidiye Mektebi içinde bir sınıf olarak açılmak istenen bu okulun girişimcileri İstanbul Sağır ve Dilsizler Okulu mezunu Fuat Bey ve Paris ve Viyana Sağır ve Dilsizler Okulu mezunu Jak Faraci’dır. Okula katılmak isteyen kişi sayısının çokluğuna rağmen okul açma izni 1909 yılında alınabilmiş ve bu tarihte okul yatılı ve gündüzlü olarak eğitime başlamıştır. Yıllarca eğitime devam eden okul, Balkan Savaşlarının çıkmasıyla 1912’de Selanik Mithat Paşa Sanayi Mektebi’ne taşınmıştır (Gündüz, 2014: s. 9).Özel girişimle kurulup giderlerinin yardımlarla karşılandığı bir

mektepe olan Selanik Sağır ve Dilsiz Mektebi, savaştan olumsuz etkilenmiş ve bu önemli hizmeti sağlayan kurumun devamı için yetkililer çaba göstermişlerdir. Okulun Sanayi Mektebi'ne taşınmasının bu mektebin sahip olduğu olanaklardan dolayı birtakım faydaları olmuştur. Buna rağmen, Selanik valisinin Maarif Nezaretinden okul öğrencilerinin yemek ve giyecek giderleri için aylık 3-4 bin kuruş talep etmesi bazı sorunların çözümsüz kaldığını göstermektedir. Savaş sonrasında Selanik şehrinin işgali ile birlikte 1912 yılında okul kapanmıştır (Demirel, 2013: ss. 113-114).

İstanbul ve Selanik Dilsizler Mektebi'nin yanında, İzmir'de de bir dilsizler mektebi açılmıştır. Fuat Efendi'nin 1910 yılında İzmir'de okul açma isteği sonucunda aldığı izinle bir yıl sonra "İzmir Dilsiz Mektebi"ni açmıştır. Mali sıkıntılardan dolayı yetersiz gelen okul binasından farklı bir yere taşınamamıştır. Okulun kurulduğu yıl Fuat Efendi ve beraberindeki dört dilsiz talebe "Mısır, Suriye ve Beyrut" seyahatine çıkmış ve geri dönmemiş olduklarından okul kapanmıştır (Demirel, 2013: s. 118). Cumhuriyetin kuruluşundan birkaç yıl önce dönemin "ilk Sağır-Dilsiz Okulu"nu Karşıyaka'da "İplikçizade Köşkü"nde Albert Carmona kurmuştur (Tanyeri, 2016: s. 1). İzmir'de Musevi dilsiz bir tüccar olan Alber Carmona, kendisinin Paris'te dilsizler mektebinde eğitim-öğretim görüp terzilik öğrenip vatana döndüğünde burada bir mektep açma kararı almasıyla bu mektep ortaya çıkmıştır. Bu şekilde, özel olarak kurulan İzmir Dilsizler Mektebi 1923'te Sıhhiye Vekâletinin bünyesine alınmıştır (Koçu, 1966: s. 4583). 1924 yılında İzmir'de Cumhuriyet döneminin ilk "Sağır-Dilsiz ve Körler Müessesesi" "Dr. Necati Kemal Bey" müdürlüğünde kurulmuştur. Okulda konuşma eğitiminin yanında, "okuma, matematik ve fizik" ile "marangozluk, oymacılık, demircilik, tesviyecilik, kaynakçılık, kunduracılık, terzilik ve dokumacılık" dersleri de öğretilmiştir (Tanyeri, 2016: s. 1).

Sağır-dilsiz ve âmâların eğitimi için açılan devlet okulları İstanbul, Selanik ve İzmir şehirleriyle kısıtlı kalmıştır. Selanik ve İzmir'de bulunan okullar da İstanbul'dakine kıyasla daha kısa süreli olmuştur. Taşrada bu tarz okulların açılması nizamname ile karara bağlanmış olmasına rağmen çeşitli sebeplerden dolayı bu karar yerine getirilememiş ve dolayısıyla yeterli sayıda alanında uzman öğretmen yetiştirilememiştir. Her ne kadar istenen faydayı tam olarak sağlayamasa da, sağır-

dilsiz ve âmâların eğitimi için yapılan bu çalışmalar devletin dağılma eşiğinde olmasına rağmen toplumsal faydayı ön planda tuttuğunu gösterir. Ayrıca bu dönemdeki gelişmeler, hem Osmanlı'nın son zamanlarında hem de Cumhuriyet Türkiye'sinde engelli eğitimi ve engellilerin sosyal hayata katılımları noktasında önemli katkılar sağlamış ve yeni çalışmalara ışık tutmuştur (Demirel, 2013: ss. 121-122).

Sonuç olarak, modernleşme dönemi olarak geçen 19. yüzyılda, birçok kurumda olduğu gibi eğitim-öğretim kurumlarında da eski ile yeni mekanizmaların birlikte çalıştığı görülmektedir. Eski yapılar devam ederken, yenileri de eklenerek maarifte adım adım modernleşme gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Özellikle sanayi alanında ilerlemek adına, eğitimde ıslahhanelerle birlikte sanayi mektepleri atılımı yapılmıştır. Bu şekilde, gençlere farklı sanayi dallarında eğitim-öğretim verilerek meslek sahibi yapılmalarının yanında, devletin de sanayi gelişimi desteklenmeye çalışılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin kurulduğu andan itibaren eğitim-öğretim faaliyetlerinin yürütüldüğü kurumlar olan medreselerin, bu devirde yaygın olarak kurulan mekteplerle birlikte eğitim-öğretime devam ettiği görülmektedir. Bu iki kurumun birbirleriyle tamamen çatıştığını savunan yaygın kanının aksine, mekteplerde medreselerin etkisi görülmüştür. Yapılan dersler ve her iki kurumdaki öğretim kadrosu bu iki kurum arasındaki birlikteliği sağlamışlardır (Akgündüz, 2004: s. 139). Dolayısıyla, diğer birçok alanda olduğu gibi eğitim-öğretim alanındaki modernleşmede geleneksel yapının korunduğu göze çarpar.

II. Abdülhamit'in döneminde ortaya çıkan Müslüman orta sınıfı, modern okulların kurulmasına öncülük ederek, Türklerin modernleşmesinde etkisi olan bir Osmanlı eliti oluşturmuştur. II. Abdülhamit'in İslami özellikteki okulları, akılcı ve bireyci bir sınıf oluşmasına yol açmıştır. Saltanatı sırasında, özellikle 1920'lerden itibaren Türk ulusunun oluşumunun temelini atıldığı görülür. Topluma Türk ulus kimlik bilincinin verilmesi yine Tanzimat'la başlayıp, Abdülhamit döneminde devam eden ve Atatürk tarafından sonuca ulaştırılan bir süreçtir. Türklerin bu dönemde hem Müslüman, hem de Türk kimliklerini koruyarak Avrupa uygarlığına katılabilmeleri yine bu dönemin başarısı olmuştur (Karpas, 2006: ss. 595-596).

II. Abdülhamit döneminde eğitim ile ilgili önemli değişimler söz konusudur. Önceki dönemlerde daha çok İstanbul özelinde gerçekleşen gelişmelerin aksine, Sultan

devletin sınırları içindeki birçok vilayette okulların açılmasını sağlamıştır. Bu şekilde, eğitim-öğretimden halkın farklı kesimlerinden daha çok sayıda öğrencinin faydalanmasına öncülük etmiştir. Dönemde aynı zamanda, eğitimde kurumsallaşmanın gerçekleştiği ve tüm kademelerde derslerin program içeriklerinin de geliştirildiği görülür. Burada önemli olan nokta, eğitim-öğretim yapılanmasında modern bir çizgi yakalanmaya çalışılırken, ders programlarının geleneksel yapıyı koruyacak şekilde düzenlendiği göze çarpar. II. Abdülhamit döneminde, diğer birçok alanda olduğu gibi, eğitim alanında da geleneksel yapının temel olarak korunup, modernleşmenin bu yapı göz önünde bulundurularak gerçekleştirilmeye çalışıldığı sonucuna varılabilir.

Eğitim alanında yapılan yenilikler ve okullaşma sayısının artırılması, toplumun maarif alanında gelişimine katkı sağlamıştır. Buna ek olarak, II. Abdülhamit döneminde hem eğitim-öğretim veren hem de dezavantajlı durumdaki çocuklara yönelik açılan kurumlarla sosyal hizmet sağlanmıştır. Bu anlamda, sosyal hizmetin maarif alanıyla bütünleştirildiği görülmektedir. II. Abdülhamit döneminden önce açılmasına rağmen bu dönemde en iyi çağını yaşayan Darüşşafaka, geliştirilen ve sayısı artırılan ıslahhaneler ile sanayi mektepleri, önemli bir sosyal hizmet kurumu olarak açılan Dârülhayr-ı Âlî bu kurumlara örnek oluşturmaktadır. Özellikle toplumda dezavantajlı durumda olan yetim çocukların temel ihtiyaçlarının sağlandığı ve aynı zamanda meslek sahibi olmaları adına eğitim-öğretim gördüğü bu kurumlar, çocukların ve gençlerin topluma katılımları ve gündelik hayatlarını iyileştirmeleri adına önemlidirler. Aynı zamanda bu dönemde Osmanlı Devleti'ndeki ilk engelli eğitim-öğretim kurumu olan İstanbul Sağır-Dilsiz Mektebi ile bünyesinde iki yıl sonra açılan Amalar Mektebi dezavantajlı gruplara yönelik yapılan öncü çalışmalardır. Bu okullarla birlikte, sağır-dilsiz ve ama bireylere özel ihtiyaçlarına yönelik eğitim-öğretim verilmiş ve bu bireyler başarılı oldukları alanlara göre istihdam edilmişlerdir. II. Abdülhamit döneminde yapılan bu çalışmalar birçok alanda olduğu gibi dezavantajlı gruplara verilen eğitim-öğretim alanında da sonraki dönemler için rehber ve öncü olmuştur.

3.3. Sağlık Kurumlarında Değişim ve Dönüşüm

II. Abdülhamit dönemi, sağlık kurumları ve uygulamalarında modernleşmenin gerçekleştiği bir dönem olarak öne çıkmaktadır. Bu dönemde önceden yapılmış

sağlık kurumlarında geliştirme çalışmalarının yapıldığı, birçok şehirde modern bir biçimde donatılmış yeni hastanelerin yaptırıldığı, salgın hastalıklarla aktif bir şekilde mücadele edildiği ve bulaşıcı hastalıkların korunup önlenmesi adına aşılama faaliyetlerinin yürütüldüğü görülmektedir. II. Abdülhamit döneminde sağlık alanında gerçekleşen bu değişim ve dönüşüm sosyal hizmet perspektifinden ele alındığında, dönemde özel gereksinim gruplarına yönelik kurulan hastaneler önemli bir örnek teşkil ederler.

3.3.1. II. Abdülhamit dönemi tıpta ve sağlık kurumlarında modernleşme

19. yüzyılda Tanzimat Dönemi padişahları III. Selim, II. Mahmut ve Abdülmecit'in gerçekleştirdiği uygulamalarla tıpta modernleşme faaliyetleri başlamıştı. II. Abdülhamit devri de sağlık alanındaki politikasıyla tıpta önemli bir boyutta ilerlemenin görüldüğü bir devirdir. Sultan II. Abdülhamit, sağlık konusunda öncelik olarak koruyucu halk sağlığı politikaları geliştirme yanlısı olmuştur. Bunu gerçekleştirmek adına yasal uygulamalara önem vermiş ve tıp alanında uzman personel sayısının artırılmasını sağlamıştır. Dünya çapında olan gelişme ve keşiflerin takipçisi olarak bu uygulamaların ülkede hizmet için kullanılmasını sağlamıştır (Yıldırım, 2011: s. 245).

Tıpta modernleşme faaliyetleri II. Abdülhamit döneminde önceki dönemlere kıyasla bir ilerleme kaydetmiştir. Tıp alanında kurumsallaşma yine bu döneme rast gelir. Dönemde gerçekleşen siyasi ayaklanmalar ve Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Anadolu'ya göçmek zorunda kalan çok sayıda göçmen ve savaş gazilerinin olması hastanelere olan ihtiyacı artırmıştır. Bu sebeplerin yanında, frengi ve kolera gibi salgın ve bulaşıcı hastalıklar, sağlık alanında mücadele edilmesi gereken diğer konular olmuştur. Ayrıca 1894 ve 1899 yıllarında İstanbul ve İzmir depremlerinde yıkılan birçok binanın içinde hastaneler de olduğundan yeni hastane yapımı gerekliliği doğmuştur. Dolayısıyla, II. Abdülhamit döneminde sağlık alanında önemli yatırımlar yapılmış ve tıpta modernleşerek kurumsallaşma dönemi sultanın saltanatının sona erdiği 1909 yılında kadar hızla devam etmiştir (Sarı, 2014: s. 2).

II. Abdülhamit döneminde sağlık alanında gerçekleşen önemli gelişmelerden biri, akıl hastaları ile ilgili 1876 yılında uygulamaya konulan nizamnamedir. Bu "Bimarhanelere Dair Nizamname" ile akıl hastalarının bu kurumlara kabulü düzenlenerek, 1894 yılında bu hastaların sakinleştirilmesi için daha önceden

kullanılan zincire vurulma yöntemi kaldırılarak, onun yerine gömleklerin tercih edilmesi irade edilmiştir. Bu tarihle birlikte akıl hastaları için boyun ve ayak zincirleri kullanılmamıştır (Yıldırım, 2018: s. 31). Bu gelişme ile birlikte, akıl sağlığı ile ilgili sorunu olan hastalara karşı yapılan muamelenin daha insani bir hal aldığı ve bu hastaların durumlarına özel kurumlarda tedavi görme fırsatına sahip olduğu görülür.

Dönemde, hastalıklarla mücadelede önemli girişimler söz konusu olmuştur. Sultan Abdülhamit, öncelikli olarak ölümlere sebep olan çiçek hastalığı aşısının üzerinde durmuştur. Bu konu ile ilgili bir düzenleme olarak Çiçek Aşısı Nizamnamesi yayımlatılıp, 1885 yılı itibarıyla aşısı olmayan çocukların okullara alınmayacağı kararı bildirilmiştir. 1894 yılında çıkarılan İkinci Çiçek Aşısı Nizamnamesi ile bu kez ilk 6 ay içinde bebeklerin bu aşıyı olmaları zorunlu tutulmuştur. Bu konuda ihmale yer verilmemiştir. Sultan 1892 yılındaki iradesiyle, Telkih hane-i Şahane'nin kurulmasını sağlayarak, aşı üretiminin ülke içinde yapılmasını sağlamıştır. Bu kurumda üretilen aşılar, tüm illere dağıtılarak, çiçek hastalığı kontrol altına alınmış ve Mekke, Basra, San'a ve Bağdat' da telkih haneler kurulmuştur. Dönemdeki aşı ile ilgili çalışmalar, kuduz hastalığı aşısı ile devam etmiştir. 1885 yılında Louis Pasteur adlı bilim insanının aşıyı bulması üzerine, II. Abdülhamit Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane hocası Zoeros Paşa'yı bir heyetle birlikte aşı ile ilgili bilgi sahibi olması için Paris'e göndermiştir. Yanlarında Mecidi Nişanı ve kurulan Pasteur Enstitüsü için verilmek üzere 8000 lira bağışı götüren heyet, aşının üretimi ve aşılama yöntemini burada öğrenmiştir. Heyetin geri dönmesinden kısa bir süre sonra, Darülkelp Ameliyathanesi açılmış, 1887'de Enstitü ilk aşılmasını yapmıştır. Bu Kuduz Enstitüsü, Doğu'da kurulan ilk enstitü olma özelliği taşır (Yıldırım, 2011: ss. 245-246).

19. yüzyıl boyunca çeşitli salgın hastalıkların diğer devletlerde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de uzun yıllar etkili olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla salgınla mücadelede önemli gelişmeler söz konusu olmuştur. Dönemdeki önemli salgınlardan biri olan İstanbul kolera salgını esnasında (1893-1895), salgınla ilgili raporların hazırlanması için devlete yabancı uzmanlar davet edilmiş ve Dr. Andre Chantemesse'nin görüşü üzerine dezenfeksiyon istasyonları (tebhirhaneler) ve Bakteriyoloji hane-i Şahane (1894) kurumları kurulmuştur. Salgın süresince kurulmuş olan istasyonlarda modern dezenfeksiyon yapılmıştır. Bu kurumlar,

ilerleyen zamanlarda karşılaşılan bulaşıcı hastalıklarla mücadelede rol oynamışlardır. Bakteriyoloji hane-i Şahane’ de yapılan çalışmalarla üretilen difteri serumu çocukların kuşpalazı hastalığından ölüm oranını düşürmüştür. Ayrıca bulunmasıyla literatüre geçen bir çalışma olan sığır vebası serumu da şehir sağlığına yapılan katkılar arasında gösterilebilir. 1901 yılında Bakteriyoloji hane-i Baytari kurularak veteriner bakteriyoloji çalışmaları için yeni bir kurum kazandırılmıştır. 1893’teki kolera salgını dolayısıyla, Şehremaneti’nde Osmanlı ve yabancı hekimlerin beraberinde Hıfzıssıhha Komisyonu oluşturulmuş ve bu vesileyle belediye sağlık teşkilatı kurulmuştur. Komisyon, halk sağlığının korunması ve bulaşıcı hastalıkların takibinde sorumlu olmuştur. Bu komisyonla birlikte, II. Abdülhamit’in, bu salgını yakinen takip edebilme fırsatı olmuştur ve durumu sağlıklı bir şekilde yönetebilmiştir (Yıldırım, 2011: ss. 247-249).

Devirde ortaya çıkan kolera salgını ile ilgili çeşitli düzenlemeler söz konusu olmuştur. Salgın sonucunda karantinada bulunan hastalara yapılan yardımlara ek olarak Hilal-i Ahmer tarzında bir yardım komisyonu kurulması irade edilmiştir. Padişahın da bin lira yardımda bulunduğu bu komisyon için gazetelerde halkı yardıma teşvik edecek tarzda ilan verilmesi ve biriktirilen nakitin bankada toplanması istenmiştir. Bu yardımın kullanılma yöntemi de iradede belirtilmiştir. Karantinada elbisesi yakılanlara elbise, lüzumu kadar yiyecek, içecek ve nakit para, yatağı olmayanlara da yatak verilmesi gerektiği ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir (Engin, 2008: s. 203). Bunun yanında, kolera hastalığı temiz olmayan ortamlarda ortaya çıktığından, şehrin temizliğine önem verilmesi istenmiş, temizlik araç ve gereçlerinin ihtiyacı karşılamamasından dolayı araç ilave edilmiştir. Doktor eksikliği yaşanan belediye dairelerine de doktor ilave edilmesi istenmiştir (Engin, 2008: s. 205). Konuyla ilgili başka bir iradede, hastalığın görüldüğü yerde hemen karantina altına alınması gerektiği önemle hatırlatılmakta, hastaların alanında uzman doktorlar tarafından itina ile tedavi edilmeleri gerektiği belirtilmiştir. Bu hastalara yiyecek, içecek ve diğer levazım açısından sıkıntı çektilmeden iyi davranılması istenmiş, hastaların evlerinin, elbise ve eşyalarının, lağım atıklarının gerektiği şekilde temizlenmesi irade edilmiştir (Engin, 2008: ss. 209-210). Salgın sonucunda oluşturulan bu yardım komisyonu, hem devletin hem de halkın maddi manevi desteğini almıştır. Bu noktada, modern bir sivil toplum örgütü yapılanmasının bizzat padişahın ve halkın mali desteği yoluyla oluşturularak geleneksel yardım

mekanizmalarının kullanıldığı görülmektedir. Bu durum, II. Abdülhamit döneminde gerçekleştirilen sosyal hizmetteki geleneksel ve modern sentezini ortaya koymaktadır.

Sultan II. Abdülhamit'in sağlık alanındaki önemli koruyucu-önleyici faaliyetlerinden bir diğeri de su ve kanalizasyon sistemi ile ilgili yaptığı yeniliklerdir. Kolera salgını döneminde dikkat çeken önemli bir detay, su şebekesinin temizliği ve kanalizasyonların durumu olmuştur. Bu sebeple şehirdeki Kasımpaşa Deresi kapatılmış ve kanalizasyon haline getirilmiştir. Yine, Pirus, Kuru Dere ve Paşa Deresi dolaylarında bulunan kaynak sularının Kâğıthane'ye II. Abdülhamit'in yaptırdığı makinelerle toplanıp Yıldız, Beyoğlu, Galata, Beşiktaş ve Ortaköy semtlerine verilmesini kendi gelirinden bağışladığı 30.000 lira ile sağlamıştır. Bu suların, yapılan tetkiklerde sağlık standartlarına uygun temiz sular olduğu kanıtlanmıştır. Sultanın su kemerlerini ve bentlerini tamir ettirmesi de su konusuna olan titizliğini gösterir (Yıldırım, 2011: ss. 248-249).

II. Abdülhamit dönemi birçok salgın hastalığın dünya çapında yayıldığı ve bu hastalıklarla mücadele verildiği bir dönemdir. Bu hastalıklardan verem hastalığı ile mücadele de tüm dünyada devam ederken, Sultan ilacının bulunup hastalığın tedavisinin yapılması ve hastalıktan korunmak için denemeler yapılmasını istemiştir. Tüberkülozların hastane ve hapisanelerde ayrı yerlerde tutulması, kendilerine tükürük hokkası verilmesini istemiş, okul ve kışlalarda yere tükürme yasaklanmıştır (Yıldırım, 2011: ss. 250-251). Sultan Abdülhamit, salgın hastalıklara karşı halk sağlığını önemsemiş ve bununla ilgili yurtdışında yapılan çalışmaları sıkı bir şekilde takip ederek kendi ülkesinde uygulamaya geçirmiştir.

II. Abdülhamit döneminde Kırım Savaşı'nın ardından artan göçle Osmanlı topraklarına taşınan ve yayılımı artan frengi hastalığı, mücadele edilen diğer önemli salgın hastalık olmuştur. Beyoğlu Nisa Hastanesi salgınla mücadelede hastaların tedavi aldığı önemli bir sağlık kurumu işlevine sahip olmuştur. Zamanla sahillere iç bölgelere taşınan hastalık sonucunda birçok vilayette frengi hastalarının tedavisine özel frengi hastaneleri ve bazı hastanelere bu hastalara ait koğuşlar açılmıştır (Sarı, 2014: ss. 86-88).

II. Abdülhamit'in halk sağlığının korunmasına dair düzenlemeleri arasında ilaç ve yiyecekleri kontrol eden Nizamnameler bulunmaktadır. 1885 yılında yayınlanan

“Ecza Tüccarı Hakkında Nizamname” zehirli ilaç malzemelerini denetlemek amacı gütmüştür. “Attarlar ve Kökçüler Nizamnamesi” satılması zararlı ve zehirli olarak tanımlanan maddelerin satılmalarını yasaklamaktaydı. Kurulan Hıfzıssıhha Komisyonu ile gıda maddelerinin kontrol edilip, satışları yasaklanmıştır. Aynı zamanda, gümrüklere kimya laboratuvarları açılarak ithal edilmek üzere olan birçok malın muayenesi yapılmıştır (Yıldırım, 2011: s. 251).

Alanında uzman tıp doktorları yetiştirmenin ve sağlık alanında gelişmenin önemi bilen Sultan Abdülhamit, Avrupa’daki tıp kongrelerinin gönderdiği hekimler tarafından iyi takip edilmesini ve gelişmelerin ülkede uygulanmasını sağlamıştır. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane mezunlarından her yıl 4-5 hekimi Fransa ve daha sonra Almanya’ya göndermiştir. Hem Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane, hem de Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye’nin ilerlemesi adına Alman iki profesörün katkısından yararlanılmıştır. 1903-1933 yılları arasında donanımlı bir tıp eğitimi veren Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane için yaptırılan Haydarpaşa binasının bu başarıda payı büyüktür (Yıldırım, 2011: ss. 256-257).

19. yüzyılda gureba hastaneleri sağlık alanında yapılan önemli gelişmelerdendir. Darüşşifaların yerine geçen gureba hastaneleri, geleneksel yapının korunarak yoksul ve yolcuların tedavi önceliğini devam ettirmiştir. II. Abdülhamit devrinde, bu kimseler için yapılan sivil hastanelerin sayılarında ve çeşitli illere yayılmalarında artış olmuştur. İsrail, Suudi Arabistan, Suriye, Libya gibi çeşitli yerlerde gureba hastaneleri açılmış ve yoksul halk bu hastanelerde tedavi edilmiştir. Dönemde yeni inşa edilen hastanelerin sayısındaki artışın yanında, hâlihazırdaki hastanelerin eksiklikleri giderilmek üzere ek binalar yapılmış veya kötü durumda olanlar yıkılıp yerine yenileri yapılmıştır. Kamu hastanelerinin sağladığı hizmetin tüm Osmanlı vatandaşlarına erişiminin ölçülmesi için 1903 yılında bir çalışma yapılması istenmiş ve hastane yatak sayıları, sağlık memurları, yıllık masraflar gibi bilgilerin toplanarak yazılı bir şekilde iletilmesi irade edilmiştir. Bu çalışmadan gelen sonuca göre, kamu (gureba) hastanelerine nerede ihtiyaç olduğu tespit edilip bilgiler doğrultusunda yeni hastaneler gerekli yerlere inşa edilmiştir. Örneğin Kırşehir’de müracaat edilmeyen gureba hastanesinin bu durumdan dolayı mektebe dönüştürülmesi kararı alınmıştır. Ayrıca devrin sonlarına doğru, şehirdeki hastanelerin yoğunluğu sebebiyle özellikle yoksulların yaşadığı bölgelerde, hastalara daha iyi ve yerinde hizmet verilebilmesi

adına belediyelerin merkezlerinde, 5-10 yataklı hastanelerin halkın da yardımlarıyla açılması kararı alınmıştır. II. Abdülhamit devrinde, inşa edilen ve onarılan hastanelerin sayısında önemli bir artış söz konusudur (Sarı, 2014: ss. 6-8). Bu hastaneler ve inşa edildiği yıllar ek olarak çalışmanın sonunda sunulmuştur.

Sultan Abdülhamit'in sağlık alanındaki attığı önemli bir diğer adım, Avrupa'nın her yerinde olduğu gibi, İstanbul'da da bir doğumhane kurulmasına yönelik bir iradede bulunmasıdır. İradesinde, Müslüman mahalleleri arasında uygun bir yerde doğumhane inşası, Mekteb-i Tıbbiye muallimi Doktor Binbaşı Ömer Efendi tarafından padişaha arz edildiği ve konunun Babıali'ce incelenip karara varılması belirtilmiştir (Engin, 2008: s. 244). Bu şekilde, kadınların daha sağlıklı koşullarda doğum yaparak hem kendi hem de yeni doğan bebeklerinin sağlıklarının kontrol altına alındığı bir ortam oluşturulması amaçlanmıştır. Bebek ölümlerinin fazla olduğu bir dönemde, bu uygulama sağlık alanında yapılan koruyucu-önleyici bir sosyal hizmet uygulaması olarak kabul edilebilir.

Yüzyılda gerçekleşen Kırım Savaşı ile alınan göçün şehirlerdeki hâlihazırda yapılan hizmeti aksatmasıyla birlikte, savaş döneminde Şehremaneti (belediye teşkilatı) kurulmuştur. İlk olarak Beyoğlu Belediyesi kurulmuş ve belediye hastaneleri açılmaya başlamıştır. 1865'te ortaya çıkan kolera salgınına takiben Beyoğlu belediyesinde kurulan Beyoğlu belediye hastanesi de ilk belediye hastanesi olarak açılmıştır. Bu hastane II. Abdülhamit döneminde Tophane'de temelden inşa edilmiş ve Beyoğlu Zükur Hastanesi adını almıştır. Bu dönemde toplamda on belediye teşkilatı kurulmuş ve bu belediyelere bağlı hastaneler inşa edilmiştir. Belediye hastaneleri dönemde kurulan gureba hastanelerinden sayıca azdır. Bunun sebebi, bu hastanelerin yalnızca belediyeye sahip olan bölgelerde açılabilmesidir (Sarı, 2014: s. 14). II. Abdülhamit döneminde kurulan belediye hastanelerinin bir kısmı ekte verilmiştir.

Osmanlı'da kurum hastaneleri olarak adlandırılan, sadece belirli bir kuruma mensup olan kişilerin/ailelerinin tedavilerinin yapıldığı hastaneler de bulunmaktadır. Bu hastanelerin arasında saray hastaneleri, hapishane hastaneleri, Darülaceze hastaneleri, mektep hastaneleri ve işyeri hastaneleri sayılabilir (Sarı, 2014: s. 16). Kurum hastanelerinin yanında, asker hastaneleri de özellikle 19. yüzyıl itibarıyla kurulan önemli hastaneler olmuşlardır. Savaş zamanlarında ihtiyaca göre çeşitli sabit

ya da seyyar hastaneler kurulmuştur. II. Abdülhamit döneminde yapılan asker hastaneleri İstanbul dışındaki şehirlerde ihtiyaç halinde inşa edilmiştir (Sarı, 2014: s. 26). Bu dönemde, 1886 yılında kurulan Yıldız Askeri Hastanesi, 1897 yılında gerçekleşen Yunan Savaşında yaralananların tedavisinde kullanılmıştır. Gazileri ziyaret eden II. Abdülhamit, ihtiyacı olan askerlere kendi üretimi olan bastonlar dağıtmıştır (Yıldırım, 2011: s. 253).

Osmanlı topraklarında yaşayan Gayr-ı Müslim cemaat, kendilerine ait sosyal ve sağlık kurumları kurma noktasında serbest olmuşlardır. Azınlıkların kurdukları bu hastaneler, kendi dini liderlerine bağlı olmuştur. Bazıları vakıf, bazıları da devlet arazilerinin üzerinde kurulan bu hastaneler, II. Abdülhamit döneminde de hizmet vermeye devam etmiş ve azınlıklar aynı zamanda yeni izinler alarak hastane inşa etmeye devam etmişlerdir. Örnek olarak dönemde faaliyet gösteren Aya Haralambos Rum Hastanesi'ne ek olarak hidroterapi tesisi kurulmuş, kuruma Sultan et ve ekmek verilmesini irade etmiştir. Bu hastane eklenen yeni birimleriyle 1901 yılında açılmıştır. Dönemde mevcut olan Balıklı Rum Hastanesi için akıl hastalarına ayrı olmak üzere binalar, bir mandıra ve yönetim binaları eklenmiştir. Kuruma et ve ekmek tahsisi yapılmış ve hastanenin iki verem dairesine altı daire eklemesine izin verilmiştir. Ermenilere ait olan hastanelerden Ermeni Gureba Hastanesi, bu dönemde yeniden yapılmıştır. Ayrıca ihtiyaç dâhilinde olan bölümler eklenmiştir. Örneğin akıl hastaları, veremli ve diğer bulaşıcı hastalığı olan hastalar için ek binalar farklı yıllarda inşa edilmiştir. Başka bir Ermeni Hastanesi olan Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi, Sultan Abdülhamit saltanatı esnasında en iyi dönemini yaşamıştır. Dönem boyunca, hastanenin eskiyen binaları yenilenmiş, yeni birimler (iç hastalıkları, KBB, göz gibi) hastaneye eklenmiş ve kurum için ekmek, et ve aylık 12.000 kuruş para verilmiştir. Devlette başka bir azınlık cemaat olan Musevilerin kurduğu Rothshild Hastanesi'nin yeni binası bu dönemde açılmıştır. Ayrıca İzmir'de bulunan hastane için gelir toplamak adına düzenlenmek isteyen balo ve piyangoya izin verilmiştir. Bu dönemde Balat'ta dispanser olarak kurulan Or-Ahayim Hastanesi için Sultan vakıf üzerine inşaat iznini vermiştir. Dönem boyunca Sultanın Musevi hastanelerine de çeşitli miktarlarda bağışlarda bulunmuştur (Sarı, 2014: ss. 36-38).

II. Abdülhamit döneminde, devlet toprakları üzerinde yabancıların açtığı hastanelerin sayılarında da artış olmuştur. Bu hastaneler için ek ve ekmek sağlanması, ithal

gereçlerinden vergi alınmaması, yeniden inşalarına izin verilmesi, hastanelerin yapılacağı arazilerin bağışlanması, hastanelerin vergilerinin affedilmesi gibi çeşitli iradelerle Sultan Osmanlı coğrafyasında yabancıların kurdukları hastaneleri desteklemiştir. Osmanlı Devleti'nde hastane açan yabancı milletler arasında Fransızlar, Avusturyalılar, Almanlar, Cenevizliler, İngilizler, Ruslar, Bulgarlar, İsveçliler, İsviçreliler, Hollandalılar ve Amerikalılar gösterilebilir (Sarı, 2014: ss. 40-44). Yine bu dönemde, 1898 yılında özel hastanelerin açılabilmesine dair resmi izin verilmiştir. Belirlenen nizamnameye uygun olması beklenen özel hastanelerin yalnızca Osmanlı vatandaşları tarafından açılmalarına izin verilmiştir (Sarı, 2014: s. 48).

19. yüzyıl itibarıyla tıp alanında dünya çapında gerçekleşen modernleşme hareketi, Osmanlı coğrafyasında da etkilerini göstermiştir. II. Abdülhamit, bu anlamda döneminde açılan sağlık kurumlarının modern özelliklere sahip olmasına önem ve destek vermiştir. Kurumlarda, modern koşullarda, daha insancıl müdahalelerle tedavi verilmesinin yanında, tıp alanında çeşitli dallar bu dönemde oluşturulmuştur. Dönemde, kadınlara, çocuklara, akıl hastalarına, salgın hastalarına özel olarak kurulan birçok sağlık kurumu topluma kazandırılmıştır.

3.3.2. II. Abdülhamit dönemi özel gereksinim gruplarına yönelik hastaneler

II. Abdülhamit dönemi sağlık alanındaki sosyal hizmet uygulamaları açısından özel gereksinim gruplarına yönelik açılan sağlık kurumları ayrı bir öneme sahiptir. Modern özelliklere sahip olarak donatılan, kadın ve çocuk hastaların tedavilerine özel yapılmış olan bu sağlık kurumlarında, sosyal adalet ve fırsat eşitliği gözetilmiştir. Çocuklara ve kadınlara özel kurulan bu hastanelerden Hamidiye Etfal Hastane-i Alisi ve Hamidiye Nisa Hastanesi en önemlileri arasındadır.

3.3.2.1. Çocuklara özel sağlık kurumlarına bir örnek: Hamidiye Etfal Hastane-i Alisi (Şişli Etfal Hastanesi)-1899

II. Abdülhamit döneminde tıp alanında gerçekleşen modernleşme ile birlikte, diğer dallara ek olarak çocuk hastaların tedavisine özel bir alan doğmuştur. Çocuklar bu dönemde hastanelerde kendileri için ayrılmış koğuşlarda tedavi edilmeye başlanmış ve II. Abdülhamit devrinin öne çıkan çocuk hastanesi olan Hamidiye Etfal Hastanesi inşa edilmiştir (Sarı, 2014: s. 76).

Hamidiye Etfal Hastanesi, sosyal hizmet alanında modern bir kurum olma özelliğine sahiptir. Padişah, modern tıp biliminin sunduğu yeniliklerle kurulan bu hastanede, halkın refahının sağlanmasını ön plana koymuştur. Etfal Hastanesinin kurulduğu dönem aynı zamanda Avrupa’da yeni branşlaşmaların olduğu döneme denk gelir. Pediatri de diğer yeni dallar gibi Avrupa’da ancak 1890’lı yıllarda ortaya çıkmıştır. Bunun yanında, çocuk hastanelerinin ayrı birer kurumsal kimliğe sahip olması gerektiği fikri çok desteklenmediği için, çocuk hastanesi sayısı Avrupa genelinde hızla artmamıştır. II. Abdülhamit döneminde, bu fikir güç kazanmaya başlamış ve bu sayı artış göstermiştir. Etfal Hastanesi de tam bu dönemde, modern çağın getirdiği donanımlara sahip halde açılmasıyla II. Abdülhamit döneminin modern sosyal hizmet kurumları arasında büyük önem taşımaktadır (Özbek, 2013: ss. 224-228).

Sultan Abdülhamit’in dünyadaki ilk çocuk hastanelerinden biri olan “Hamidiye Etfal Hastanesi”nin kurulmasını irade ettiği dönemde difteri hastalığı çok yaygınlaşmış ve bu hastalıktan ölümler gerçekleşmiştir. Hastalığın tedavisi için bu esnada Avrupa’da gerçekleşen gelişmelerin Osmanlı’da uygulanacağı bir hastanenin yapılmasını Sultan Abdülhamitirade etmiştir. Bu iradenin üzerinden geçen birkaç yıl içinde aynı hastalıktan kızı Hatice Sultan vefat etmiştir (Sarı, 2014: s. 78). Hamidiye Etfal Hastanesi fikrinin doğuşu, II. Abdülhamit’in, kızı Hatice Sultan’ı 8 aylıkken ünlü doktorlar Besim Ömer Paşa ve Dr. İbrahim Paşa’nın tüm uğraşlarına rağmen ölümü üzerine, “Benim çocuğum kurtulamadı. Kim bilir fakir fukaranın çocukları nasıl bakılıyor. Hiç olmazsa bir hastahane yaptıralım da benim gibi birçok babaların kalbi yanmasın” sözlerine dayandırılmaktadır. Hastanenin Alman usulüne göre yaptırıldığı, kurumda kullanılacak aletlerin ve görevli olan hemşirelerin de Almanya’dan getirilmiş olduğu bilinmektedir. Aynı zamanda her yıl hastaneye ait istatistikler de tutulmuş ve yayınlanmıştır (Osmanoğlu, 1984: ss. 38-39).

II. Abdülhamit’in sosyal refah kurumları arasında önemli bir yere sahip olan Etfal Hastanesi, 1899 yılında açılarak Hazine-i Hassa Nezaretine bağlanmış ve padişahın kontrolü altında olmuştur. Şişli sırtlarında inşa edilen Etfal Hastanesi, çalışan tıbbi kadronun nitelikliliği, kullanılan araç gereçlerin yeniliği, hastanenin temizliği, hizmet kalitesi ve ölüm oranlarının düşüklüğü gibi faktörler göz önünde bulundurulduğunda, modern bir hastane kalitesinde olduğu görülmektedir (Özbek, 2013: ss. 216-222).

Çocuklar için yapılmış ilk modern hastane olan Hamidiye Etfal Hastanesinde Osmanlı vatandaşı olan çocuklar ve kadınlar, fark gözetilmeksizin tedavi edilmiştir. Hastaların tedavileri için gereken ilaçlar ise hastane tarafından sağlamıştır. II. Meşrutiyetin ilanı ertesinde hastanenin ismi değiştirilmiş, Osmanlı Etfal Hastanesi olarak hizmete devam etmiştir. Bununla birlikte, hastanenin inşası esnasında olduğu gibi her yıl masraflarının ödemesini Sultan Abdülhamit bizzat yapmıştır (Yıldırım, 2011: ss. 254-255). Hastanenin masraflarının II. Abdülhamit'in hazinesinden karşılandığına dair kayıtlar "Bağdat Vilayet Salnamesi"nde bulunmaktadır. "Hamidiye Etfal Hastahanesi'nin inşaatı masarifi 1289005 guruş", "Hamidiye Etfal Hastahanesi'nin mefruşatı masarifi 187368 guruş", "Hamidiye Etfal Hastahanesi'ye mübaya'a olunan alat ve edevat esmanı 54860 guruş", "Hamidiye Etfal Hastahanesi'ye mübaya'a olunan levazimat esmanı 173138 guruş", "Hamidiye Etfal Hastahanesi müstahdeminin üç yüz on beş senesi maaşlarına 198014 guruş" (Önal ve Bekçi, 2007: ss. 156-157) gibi harcamaların Sultan Abdülhamit tarafından karşılandığı görülmektedir. Arşivlerde kayıtlı başka belgelerde de giderlerin Sultanın hazinesinden karşılandığına dair örneklerle rastlanılmıştır. Örneğin, hastanenin kalorifer ile ısıtılması amacıyla Berlin'deki bir fabrika ile anlaşma imzalanmış ve giderleri Hazine-i Hassa'dan karşılanmıştır (BOA, ML.EEM., 301/66). Hastanede kullanılan su bedelinin, Almanya'dan gelen kalorifer makinelerinin giderlerinin, kullanılan erzak ve eşyaların, kurumda hizmet veren fahri doktorların yevmiyelerinin vb. Hazine-i Hassa tarafından ödendiği birçok evrakla sabittir (BOA, ML.EEM., 314/29; BOA, ML.EEM., 314/33; BOA, ML.EEM., 314/44; BOA, ML.EEM., 314/60). Kayıtlarda kurum için alınan ekmek, süt, et gibi gıda maddeleri, kalorifer yakacağı olarak kullanılan kok kömürü, hastane eczası, kurumdaki doktor ve hemşirelerin yevmiye ve maaşları, satın alınan birçok eşya, elbise ve yapılan inşaat, tamirat ve tadilatlar olmak üzere çeşitli masrafların II. Abdülhamit'in hazinesinden karşılandığına dair 1896-1909 yıllarını kapsayan çok sayıda evrak mevcuttur.

II. Abdülhamit döneminde vereme karşı verilen mücadelede Hamidiye Etfal Hastanesi'nin önemi büyüktür. Hastanede bu amaçla 1906 yılında çocuklar için ilk sanatoryum açılmıştır. Kızıl hastalığı için üretilen serumun öğrenilmesi adına Avrupa'ya hastane bakteriyologunu gönderen II. Abdülhamit, 1901 yılında hastanede Kızıl ve Kuşpalazı Serumlarıyla Çiçek Aşısı Darülistihzarı'nı açtırmıştır (Yıldırım,

2011: s. 251). Ayrıca hastanede sinir hastalıklarının tedavisi için gerekli olan elektrik aletlerinin alındığı(BOA, HH.İ., 126/33), hastanede bulunan ameliyathane ve kimyahaneye için Avrupa'dan aletlerin getirilip giderlerin Hazine-i Hassa tarafından ödendiği(BOA, HH.İ., 131/49) arşiv kayıtlarında belirtilmiştir.

Hamidiye Etfal Hastanesinde Türk doktorlarının yanında yabancı doktorlar ve hemşirelerde görev yapmışlardır. Örneğin, "İsviçre'de tıp eğitimi almış olan Doktor Paparaki"(BOA, HH.İ., 140/56) görevlendirilen doktorlar arasında geçmektedir. Diğer bir örnek 1325 yılında hastanenin doktorluğuna kabul edilen ve kendisine maaş bağlanan Romanyalı Matmazel İstefanasko'dur(BOA, HH.İ., 193/19). Ayrıca 1318 yılında hastanenin "fahri tababetine tayin olunan Doktor Madam Mary Zibold'a üçüncü rütbeden şefkat nişanı ihsanı"(BOA, İ.TAL., 215/13) yapıldığı kayda geçirilmiştir. Hamidiye Etfal Hastanesi yabancı hemşirelerinden "Schwester, Ina Meincke, Louise Hilde, Saphie Preussner, Anna Werner, Hanna ve Suppe" ile diğer hemşirelerin maaşlarının Hazine-i Hassa Veznesinden ödendiğine dair kayıt kurumda görev yapmış olan yabancı hemşirelere dair bilgiler yansıtmaktadır(BOA, ML.EEM., 493/24).

Hamidiye Etfal Hastanesi ile ilgili önemli yeniliklerden biri hastane ile ilgili istatistiklerin hazırlanması, çeşitli yıllarda basılması ve dönemde özellikle Avrupa'da gerçekleşen tıbbi gelişmelerin yakinen takip edilmesidir. Bu amaçla hastanenin (1320) tıbbi istatistik risalesi bastırılmış ve bu risale daha sonra Fransızca ve Türkçe mütercim Mösyö Parelik tarafından düzenlenmiştir(BOA, HH.İ., 151/14). Buna ek olarak, hastaneye ait olan kütüphane için Avrupa'dan tıp alanında çeşitli dergiler ve risaleler getirilmiştir(BOA, ML.EEM., 534/28). Hamidiye Etfal Hastanesi aynı zamanda tıp doktoru olmak için eğitim-öğretim gören öğrencilerin staj yaptıkları bir hastanedir. "Darülfünun-ı Osmanî Tıp Fakültesi öğrencilerinin Hamidiye Etfal Hastanesi'ne giderek ilmi çalışmalar yapabilecekleri, hastanenin çocuk hastalıkları bölümünde istihdam olunmak ve öğrencilere gerekli eğitimi vermek üzere Tıp Fakültesi Muallimi Kadri Raşit Paşa'nın ek ücret almadan hastahane heyetine dâhil edildiği"(BOA, HH.İ., 198/31) kaydı tıp öğrencilerinin hastanede uygulamalı eğitim gördüklerini doğrulamaktadır.

Hastanede çeşitli tarihlerde genellikle yoksul çocukların sünnetleri yapılmış ve eğlenceli sünnet törenleri düzenlenmiştir. Konuyla ilgili arşiv evraklarında özellikle

Cülus-ı Hümayun yıldönümlerinde yoksul çocukların sünnetleri yaptırılıp onlara elbise hediye edildiği (1321)(BOA, HH.İ., 164/10)ve (1322) aynı zamanda atıyye-i seniyyelerin dağıtıldığı (BOA, HH.İ., 173/7) belirtilmiştir. Örneğin bir evrakta Cülus-u Hümayun dolayısıyla günde 150 çocuğun bir hafta boyunca sünnet edileceği (BOA, HH.İ., 231/89), sünnette “karagöz oyunu, çalgıcı, hokkabaz ve kuklalar”la çocuklar için eğlence düzenleneceğine (BOA, HH.İ., 173/40) dair kayıtlar mevcuttur.Buyapılan sünnetlerin tüm masrafları da Hazine-i Hassa’dan karşılanmıştır (BOA, HH.İ., 182/23; BOA, HH.İ., 193/49).

Hamidiye Etfal Hastanesi, sosyal hizmet açısından değerlendirildiğinde birçok temel noktaya temas ettiği görülür. Sosyal hizmetin dayandığı insancılık ve sosyal adalet ilkelerine uygun şekilde, hastanede yoksul hastalara yapılan tedavi ve verilen ilaçlar ücretsiz iken, durumu iyi olan hastalardan ücret alınmıştır. Aynı zamanda, müracaatçı grup, birçok kesimden olup ayırım gözetilmeksizin başvuran herkese bu hizmet sunulmuştur. Kadınların tedavi edildiği bölümlerde hizmet sağlayıcıların özellikle kadınlardan seçilmesi, sosyal hizmette fırsat eşitliği noktasında önemlidir (Çelik, 2020: ss. 305-306).

3.3.2.2. Kadınlara özel sağlık kurumlarına bir örnek: Hamidiye Nisa Hastanesi

Kadınlar, Osmanlı’da genellikle çok ciddi bir hastalık olmadığı takdirde evde tedavi edilirdi. Örneğin doğumları ebeler yardımıyla evde yaptırılırdı. Bununla birlikte, 19. yüzyıl ile birlikte kadınların da sağlık kurumlarında tedavi edilmeye başladığı görülür. Yüzyılın sonlarında, kadınlara has hastaneler ve klinikler açılmış ve kadınlar sağlık kurumlarında yatarak tedavi görmeye başlamışlardır. 1875 yıllarında Pertevniyal Valide Sultan tarafından vakıf olarak yaptırılan Ebniye-i Hayriye hastanesi kadınlara özel bir hastane olması açısından ilk kadın hastanesidir. Yine, kadın hastanesi olarak yapılmamasına rağmen, sonrasında kadınların kullanımına ayrılan ilk kamu hastanesi ise Haseki Darüşşifasıdır. Aynı dönemde yapılan Zeynep-Kamil Vakıf Hastanesi de kadın hastaların ayırım yapılmaksızın kabul edildiği bir hastane olmuştur. Sultan Abdülhamit döneminde ayrıca frenginin yayılmasının önüne geçilmesi adına kadınlara ait frengi hastaneleri yapılmıştır (Sarı, 2014: ss. 66-68). Frengi hastalığı, İstanbul’da Kırım Savaşı ile arttığından dolayı, 1883 yılında frengi tedavisi için Beyoğlu Nisa Hastanesi açılmıştır. Bu hastane, genelevlerde çalışan kadınların muayene ve tedavileri için kullanılmıştır (Yıldırım, 2011: s. 254).

II. Abdülhamit döneminde, kadın sağlığıyla ilgili önemli adımlar atılmış ve kadınlara özel sağlık kurumları ve viladethaneler açılmıştır. Eğitim hastanelerinde doktorlara verilen doğum eğitimi, anne-çocuk sağlığına önemli ölçüde katkı sağlamıştır. Hastanelerde kadın hastalıkları ve doğumhanelerin açılmasının yanında, kadınların yatarak tedavi edilmesi için özel bölümler ve pavyonlar da inşa edilmiştir. Bölümlerin yanı sıra, tamamen kadınlara ait hastanelerin vilayetlerde ve kazalarda yaygınlaşması da II. Abdülhamit döneminde gerçekleşen gelişmeler arasındadır (Sarı, 2014: ss. 72-74).

Hamidiye Nisa Hastanesi, II. Abdülhamit döneminde kadınlara mahsus olarak açılan önemli bir sağlık kurumu özelliğini taşır. Kadınların kendilerine özel bir hastaneye sahip olmalarına önem veren II. Abdülhamit, 1884'te bir Taş Konağın alınarak yapılan tadilatla hastaneye dönüştürülmesini sağlamıştır. Bu yapılan yeni binayla birlikte, Haseki Nisa hastanesinde bulunan kadın hastaların yeni binaya nakli gerçekleştirilmiştir. Hastane gözlemlerinde, binada doğum salonlarının bulunduğu, sezaryen ameliyatlarının uygulandığı ve ek olarak hastaneye göz kliniğinin ihtiyaç doğrultusunda eklendiği görülmüştür. Bina, zaman içinde yetersiz kaldığından dolayı, 1890 yılında yıkılarak, yakınlarındaki arsanın da alınması üzerine daha geniş bir hastanenin inşa edilmesine karar verilmiştir. Yeni yapılan hastanenin pavyonlar halinde olması istenmiş ve bu birbirinden ayrı binalar farklı alt birimleri (doğum dairesi gibi) oluşturmuşlardır. Nisa Hastanesi, 1891 yılında belediyenin önerisiyle Hamidiye Nisa Hastanesi ismini almıştır. II. Abdülhamit'in iradesiyle yaptırılan bu hastane, modern tıbbın gerekliliklerine uygun bir şekilde yapılması bakımından önemli bir gelişmedir. Yapıldığı yıldan itibaren eklenen yeni pavyonları, ameliyathanesi ve ek binalarıyla birlikte bu hastane, Sultanın saltanatının sonlarına kadar sürekli bir gelişme içinde olmuştur. Mimari açıdan eşsiz olan bu hastane pavyonları günümüz tarihine ulaşamamıştır (Sarı, 2014: ss. 68-72).

Hamidiye Nisa Hastanesi ile ilgili kayıtlı bir evrakta, belediye hastanelerinin geliştirilmesi adına adım atıldığı görülmektedir. 1908 yılında Belediyeye ait sağlık ve tıp kurumlarının Avrupa standartlarına uygun bir şekilde geliştirilmesi için oradaki hastanelerin incelenip projeler hazırlanması üzerine Hamidiye Nisa Hastanesi Baştabibi harcırahları karşılanarak Avrupa'ya gönderilmiştir(BOA, DH.MKT., 2623/8).

Sonuç olarak, 19. yüzyılla birlikte kadın hastalıklarının tedavileri ve kadın doğumları, evde değil, modern hastanelerde daha temiz ve kontrollü şartlarda doktorlar ve hemşirelerin gözetiminde yapılmaya başlanmıştır. Veriler ışığında kadınlara mahsus hastanelerin II. Abdülhamit devrinde daha modern özelliklere sahip olacak şekilde yapıldığı ve donatıldığı, ayrıca bu hastanelerin sayılarında artış olduğu görülmektedir.

Sultan Abdülhamit döneminde inşa edilen, onarılan ve yeniden yapılan olmak üzere çok sayıda sağlık kurumu halkın hizmetine açılmıştır. Bölümde birçoğuna değinilen bu sağlık kurumları özetle gureba hastaneleri, belediye hastaneleri, askeri hastaneler, kurum hastaneleri, bulaşıcı hastalıklara özel hastaneler, akıl hastaneleri, kadın ve çocuklara mahsus hastaneler, eğitim hastaneleri, özel hastaneler, gayri Müslimlere ait hastaneler olarak sayılabilir. Dönemde topluma kazandırılan çeşitli illerdeki çeşitli sağlık kurumlarına sosyal hizmet açısından bakıldığında bireylerin en temel ihtiyaçlardan biri olan tedavi görebilme ihtiyacının kolaylıkla ve gereğince karşılanabilmesi adına önemli bir adım olduğu görülür. Sağlık kurumlarından toplumun tüm vatandaşlarının hiçbir ayırım gözetilmeksizin çoğunlukla ücretsiz bir şekilde yararlanmaları sosyal adalet noktasında önemlidir. Ayrıca dönemde toplumdaki dezavantajlı gruplar arasında değerlendirilen kadın ve çocuklara mahsus olmak üzere açılan ve donatılan hastanelerle bu savunmasız bireylere sosyal hizmet odağında öncelik verilmiştir. Devirde dünya çapında yayılan ve bir kısmı özellikle çocuklar için öldürücü olan çeşitli salgın hastalıklara karşı alınan önlemler de bir nevi koruyucu-önleyici sosyal hizmet olarak değerlendirilebilir.

3.3.3. Mecruhin-i Askeriye İane Cemiyet-i Osmaniyesi (Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti)

Hilal-i Ahmer (Kızılay) kurulmadan önce Salib-i Ahmer (Kızılhaç), Batı imparatorluklarında hümanizma odaklı ortaya çıkmış bir cemiyet olarak çalışmaktaydı. 19. yüzyılda insanın önemi ve değeri esas alınarak, meydana gelen savaşlar esnasında yaralanan askerlere, esirlere ve acı çekenlere yardım konusu gündeme gelmiştir. Bu örgütlenme düşüncesinin temelinde, III. Haçlı Seferlerinde (12.yy), Selahaddin Eyyubi'nin yaralanan Hristiyan askerlerin tedavisi için Sen Jan Şövalyelerine izin vermesinin yattığı düşünülür. Sonrasında, Hugo Grotius adında uluslararası bir hukukçu kitabında, savaş koşullarında insani değerlerin gözetimine

yer vererek konuyu ilerletmiştir. Jan Jacques Rousseau'nun savaşın insanlar değil devletlerarasında olduğu ve silahı olmayan askerin düşman kabul edilmemesi gerektiği düşüncesi ile yaygınlaşan bu fikir, Kızılhaç'ın kurulmasıyla sonuçlanmıştır (Akgün ve Uluğtekin, 2002: ss. 5-6).

1864 yılında imzalanan Cenevre Sözleşmesi'ne kadar yaşanan savaşlar esnasında yaralı askerler, ölenlerin defni ve esirler konularında ortak uluslararası kurallar bulunmamaktaydı. Bu yüzyıl itibarıyla bu konular gündeme gelmiş ve Kızılhaç (Salib-i Ahmer) ile Kızılay (Hilal-i Ahmer) cemiyetlerinin fikirleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Özellikle savaştaki yaralıların, onlarla ilgilenenlerin tarafsız olup korunmalarının hukuki olarak kabul edilmesi İsviçreli Henri Dunant'ın büyük çabalarıyla gerçekleşmiştir (Çapa, 2010: s. 9). 1864 yılında Cenevre'de yapılan kongrede 16 devletin katılımı ve aldıkları ortak kararla Cenevre Sözleşmesi imzalanmış ve sözleşmede savaşan devletlerin kurmaları gereken can kurtarma teşkilatları, çalışacak personel ve yapılacak yardımlarla alakalı kararlar eklenmiştir. Bu teşkilat için alamet olarak “beyaz zemin üzerine Kızılhaç” seçilmiştir. Osmanlı Devleti bu kongreye katılmamış olmasına rağmen, kongre hükümleri diğer devletlere de gönderilmiş ve 1865 yılında Osmanlı Devleti de bu sözleşmeye imza atmıştır. Bu şekilde, Milletlerarası Kızılhaç Komitesi resmi olarak tanınmıştır. Uzun yıllar devam eden kongreler sonrasında 1906 yılında, sözleşmenin nihai protokolü imzalanmıştır (Çapa, 2010: s. 10).

Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti kurulma fikri 1868 tarihli Mecrûhîn ve Marzâ-yı Askeriyye Muâvenet Cemiyeti'ne uzanmaktadır. Benzer amaçla kurulan bu cemiyetin faaliyetleri yeterli olmadığından Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti II. Abdülhamit'in himayesinde kurulmuştur (Yazıcı, 2007: s. 45). 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşının gerçekleştiği yıllar yaralı asker sayısının ve hastanelere olan ihtiyacın arttığı bir dönemdir. Bu dönemde, askeri hastanelerin sayılarında artış yaşanmıştır. Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti, savaş esnasında yaralanan askerlerin tedavisi için 1877 yılında kurulmuştur. Cemiyetin Kızılhaç'ın yardımlarıyla açtığı hastanelerde savaş cephelerinden getirilen yaralı askerler tedavi altına alınmışlardır. İstanbul'da tedavi amacıyla hazırlanan mekânlar Mirgun Hastanesi, Muzıka-i Hümayun Dairesi, Paşalar Dairesi ve Ağalar Dairesi hastaneleri, Servi burnu Askeri Hastanesi, Eyüp İplikhane binasıdır (Yıldırım, 2011: s. 252).

Osmanlı-Rus Savaşı esnasında Hilal-i Ahmer Cemiyetinin yaptığı çalışmalar İstanbul'da açılan hastanelere ek olarak, dokuz adet cephe gerisindeki hastane ile 25.000'i aşkın sayıda askeri ve Plevne'de 50 doktor yardımıyla 4000 kadar yaralı askeri tedavi etmesi olarak sayılabilir (Karacakaya, 2020: s. 255).

Kızılay Cemiyeti'nin kuruluşunun 1877 yılına kadar gecikmesi, devletin Kızılhaç Cemiyetine benzer bir teşkilatı ilk etapta önemsemediğini ortaya koymakta ve aynı zamanda ortak sembol olarak haç kullanılması da bu gecikmenin önemli sebeplerinden sayılmaktadır. Mekteb-i Tıbbiye hocası Dr. Abdullah Bey öncülüğünde, 66 üyeye sahip "Mecrûhîn-i Asâkir-i Osmâniyye'ye Muâvenet Cemiyeti" kurulmuştur. Bâb-ı Askerî'nin sivillerin asker işlerine karışmasından hoşnutsuzluğunu belirtmesi üzerine, girişim başarısızlıkla sonuçlanarak üyeleri dağılmıştır (Çapa, 2010: s. 11).

Dönemde Osmanlı Devleti'nin yaptığı seferler ve savaşlar sonrasında gerekliliği anlaşılan cemiyetin kurulmasına dair alınan karar haç işareti yerine "hilâl-i ahmer" in kabul edilmesiyle 1877 yılında kurulmuştur. Resmi olarak kurulan Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, II. Abdülhamit'in himayesine girmiştir. Cemiyetin kurulmasının hemen ardından, toplam 72.538 liralık yardım başta İslam ülkeleri olmak üzere birçok ülkeden gönderilmiştir (Besim Ömer'den Aktaran Çapa, 2010: s. 12). Toplanan bu paraya ek olarak, 30.000 lira bedelinde sağlık malzemesi tedarik edilmiş ve seyyar hastaneler kurularak her ile 4'er adet olmak üzere ambulanslar getirilmiştir. Savaş sınırında olacak şekilde iki adet geçici hastane yaptırılmış ve muhacirlere para yardımı yapılmıştır (İzgöer ve Tuğ, 2013: s. 29).

Balkan Savaşları esnasında savaştan kaçan Türklerin Anadolu'ya göçüyle önemi anlaşılan ve bu sayede daha çok destek alan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, göçen halkın ihtiyaçlarını sağlamak adına büyük çaba göstermiştir. Cemiyet bu savaşlar sırasında en verimli şekilde çalışmış ve yardıma muhtaç ahaliye destek olabilmiştir (Sezer ve Metin, 2016: s. 14). II. Abdülhamit'in saltanatı esnasında olan Osmanlı-Rus Savaşı yenilgisi sonrası Meclis'in süresiz ertelenmesi ile birlikte cemiyet, Yunan Savaşı'na kadar sessiz kalmıştır. Tekrardan 1897 yılında göreve çağırılmış ve savaş esnasında yaralıların bakımı ve tedavileri için destek olmuştur (Akgün ve Uluğtekin, 2002: s. 30).

Hilal-i Ahmer' in kuruluşunda yaşanan çekinceler ve ilk etapta fazla destek görmemesi, örgütün düşüncesine olan yabancılıktan kaynaklanmamaktadır. Nitekim bu düşünce ve davranış biçimi, Müslümanların fikir ve yaşamlarından uzak bir biçim değildir. Fikrin doğuşunun Selahaddin Eyyubi'ye dayandırılması da bu savı destekler niteliktedir. Başlangıçta cemiyete gösterilen çekimserlik ve ilgisizlik, batılılaşmaya ve haç sembolüne olan doğal karşılanabilecek bir tepkiden kaynaklanmıştır. Sonuç olarak, haç yerine hilalin sembol yapılmasıyla, örgüt Müslüman toplumların ilgisini çekmiştir (Akgün ve Uluğtekin, 2002: ss. 31-32).

1911 yılından sonra, Osmanlı Kızılay Cemiyeti Dr. Besim Ömer'in çabalarıyla genişlemeye başlamış ve kadınlar da cemiyetin çalışmalarına katkı sağlamak için cemiyete dâhil olmuşlardır. Bu destekle birlikte, Kızılay Kadınlar Şubesi kurulmuş ve kadınların Kızılay'a verdikleri emekle başarılar sağlanmıştır. Yapılan savaşlarda ihtiyaç duyulan çamaşır, çarşaf gibi malzemelerin hazırlanmasında gece gündüz çaba göstermişlerdir (İzgöer ve Tuğ, 2013: s. 35).

Yunan Harbi, Trablusgarp, Balkan Savaşları ve Milli Mücadelede yaralanan askerlere sunduğu hizmetlerle ve göç eden halka sağladığı çeşitli yardımlarıyla Türk Kızılay'ı, kısa bir süre içinde kendi içinde önemli bir gelişme sağlamıştır. Kızılayhaç öncülüğüyle kurulmasından kaynaklanan tepki, sembolün ay ile değiştirilmesi sonucunda ortadan kalkmış ve cemiyet gereken ilgiyi Müslüman halktan da alarak yardım toplamıştır. II. Meşrutiyet sonrasında tekrar aktif bir şekilde çalışmayı sürdüren bu cemiyetin faaliyetleri, sadece savaşlarda yardımla sınırlı kalmamış, doğal afetlerde halka yardımı kapsamıştır. II. Abdülhamit döneminde kurulan bu cemiyet, zaman içinde hizmetlerini daha da çeşitlendirip artırarak toplumsal dayanışma ve yardımlaşma esasını koruyarak günümüzde halen ihtiyaç halindeki bireylere yardımlar sunan bir örgüt olarak işleyişini devam ettirmektedir. Türk Kızılay güncel olarak “aşevi bağışları, sevgi bohçası bağışı, engelsiz ikram aracı, giyim yardımları,sağlık yardımları, aşevi inşaatları bağışı, Kızılay kart bağışı” (www.kizilay.org.tr, 2022) başlıkları altında sosyal yardımlarını sürdürmektedir.

3.4. Sosyal Hizmetin Kurumsal Yeni Yüzü: Darülaceze/ Sosyal Hizmet Kampüsü

II. Abdülhamit dönemi, sosyal hizmette kurumsal anlamda önemli değişim ve dönüşümlerin olduğu bir dönemdir. Bu dönemde açılan sosyal hizmet kurumları,

Osmanlı geleneksel sosyal hizmet anlayışından izler taşımalarına rağmen yüzyılın beraberinde getirdiği gelişmelerden faydalanılarak yapılan yeniliklerdir. II. Abdülhamit döneminin sosyal hizmet kurumsallaşmasına önemli bir örnek Darülaceze kurumudur. Günümüz Türkiye'sinde sağladığı sosyal hizmete devam eden bir kurum olarak Darülaceze, II. Abdülhamit'in topluma kazandırdığı süreklilik arz eden bir değerdir.

3.4.1. Sosyal hizmette kurumsal değişim

19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde çeşitli alanlarda olduğu gibi sosyal alanda da birtakım değişimlerin olduğu bir yüzyıldır. Osmanlı toplumunun yüzyıllardır sahip olduğu geleneksel millet sisteminin milliyetçi akımların da aralarında sayıldığı birçok sebepten dolayı çözüldüğü ve kaybedilen topraklardan gelen göçün arttığı bu devirde sosyal sorunlarda çeşitlenme ve artış ortaya çıkmıştır. Yine bu yüzyılın başından itibaren devletteki merkezileşme politikalarının hız kazanması ve birçok alanda olduğu gibi sosyal politikalarda da devletin tekeli ve merkezileştirme hamleleriyle birlikte sosyal hizmet sağlayıcısı olarak vakıfların rolünde gitgide azalma olmuştur. Vakıf kurumunun mali ve idari olarak merkezileşmesi ile birlikte sosyal sorunlara müdahalede merkezi devlet söz sahibi olmaya başlamıştır.

Osmanlı Devleti'nde geçimini sağlayamayan, bakıma ve korumaya muhtaç bireyler için kurulmuş mihmanhane, darüzziyafe, misafirhane, tabhane ve şifahaneler önemli sosyal hizmet sağlayan kurumlar olarak hizmet vermişlerdir. Özellikle bakacak kimsesi olmayıp yaşlı, hasta ve engelli bireylerin bu kurumlardan hizmet aldıkları bilinmektedir (Özkaya ve Kaya, 2020: s. 288). Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde vakıfların ve diğer sosyal hizmet kurumlarının eskisi kadar etkin hizmet sağlayamamaları ve muhtaç sayısındaki artış sebebiyle dilencilerin sayısında artış gerçekleşmiştir.

Dilencilik Osmanlı toplumunda her ne kadar iyi karşılanmasa da dilenmesine şer' an izin verilen bireylerin devlet tarafından verilen "cer kâğıdı" taşıdıkları sürece dilenmelerinde bir sorun çıkarılmamıştır. Bu izin belgesine sahip olmayıp dilenenler ise ceza almıştır. Kimsesi olmayan çocukların dilenmelerine müsaade edilmemiş, gerekli ıslahhaneye yerleştirilmişlerdir. Dilenmelerine şer' an izin verilen bireyler haricinde çalışmaya gücü olup dilenmeyi seçenlere müsaade edilmemiştir (Özkaya ve Kaya, 2020: ss. 288-289).

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda geçirdiği savaşlar ve sonucunda aldığı göçün akabinde bakıma ve korunmaya muhtaç bireylerin sayılarındaki artış büyük oranlarda olmuştur. 1895 yılı öncesinde Osmanlı sokaklarında dilencilerin sayılarının binlerce olduğu kaydedilmiştir. Dikkat çekici bu manzara, konu ile ilgili birtakım tedbirler alınması gerekliliğini ortaya koymuştur. Dilencilerden iş yapabilecek olanların ayrılıp bir işte çalıştırılmaları veya bir sanat öğretilmeleri mevzu olmuştur. 1890 tarihli dönem gazetelerinde “sokaklarda dilenmekte olan ve kimsesiz bulunan çocuklarla alil ve sakat erkek ve kadınların dilencilikten kurtarılacak vücutlarının tahammülü derecesinde el işleriyle geçinmelerinin temini ve bunlardan işe güce yaramayanların iâşesi ve çocukların talim ve terbiyesi için bir bina yapılmasının” Devlet Şurası tarafından irade edildiği yazılmıştır (Koçu, 1966: s. 4243). Dilencilerin çoğunluğunun çalışmaya gücü yetmesine rağmen dilenmeyi seçenlerden oluşması, çevredeki insanları rahatsız etmeleri ve aynı zamanda çocukların fuhuş ve diğer kötü alışkanlıklar kazandıklarının dile getirilmesi üzerine, dilencilik yasaklanması ve bir darülacezenin kurulması Tanzimat Dairesi'nde görüşülmüştür (Yıldırım, 1996: s. 22).

Bu dönemde, Osmanlı elitinin dilencilere yönelik sık sık şikâyetlerde bulunduğu ve dilencilik için önlenmesi için öneriler sunduğu görülür. Dilencilik ahlaki bir çöküntü kaynağı olarak görülmekte ve sebebine bakılmaksızın engellenmesi gerektiği savunulmaktadır. II. Abdülhamit dönemi gazetelerinde, dilencilerin kamusal alanda kötü bir görüntü oluşturduğu ve devletin modern görüntüsüne zarar verip, dışarıdaki imajını olumsuz etkilediğine dair yazılar bulunmaktadır. Bununla ilgili günlük gazete yazıları, dilencileri kategorilere ayırıp, her bir kategoriye tanımlayarak, karşılığında ayrı önlemler alınması gerektiğini sıralamaktadır. Bu bakış açısının temelinde, II. Abdülhamit dönemindeki elitin, dilencilik farklı bir açıdan değerlendirdiği görülür. Çalışmanın sadece eğitici, terbiye edici yanının değil, daha önemlisi bir toplumsal görev zenginliğin kaynağı olarak görüldüğü açıktır. Bu görevin toplumun her bir bireyi tarafından yerine getirilmesi gereklidir. Dolayısıyla, yalnızca asayiş bozması açısından değil, iktisadi ve ahlaki ilke ihlali açısından dilencilik önlenmesi gerektiği düşünülmekteydi. O dönemde özellikle dilencilerin, Galata Köprüsü üzerindeki görüntülerine dair sık sık olan şikâyetler üzerine 26 Ekim 1905 tarihindeki Meclis-i Vükela oturumunda konu gündeme alınmış ve Dâhiliye Nezaretince köprü üzerindeki dilencilerin önlenmesine ilişkin bir talimatname

hazırlanmıştır. Buna göre iki ya da üç belediye zabıtası ve bir Darülaceze görevlisinden oluşturulan ekipten köprü üzerindeki dilencileri tutuklamaları istenmiştir (Özbek, 2013: ss. 79-85).

1311 (1893) tarihinde yazılan “Tese’ülün Men’ine Dair Nizamname” dilenciliğin önlenmesine yönelik hükümlere sahip olması açısından önemlidir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, nizamnamenin ilk maddesinde bu yönetmeliğin Darülaceze binasının inşa edilip kurumun göreve başlamasından sonra yürürlüğe gireceğidir. Yönetmeliğin ikinci maddesinde Darülacezeye kabul edilecek kişilerin özellikleri şu şekilde belirtilmektedir: “Tedariki maişete mâni ilel ve eskam sahibi olmakla beraber şer’an infakiyle mükellef kimsesi bulunmayanların ve şer’an infaklariyle mükellef akraba ve müteallikatı olup da akraba ve müteallikatının kendilerini geçindirmekten âciz bulundukları mensup oldukları daire-i belediyeden musaddak mahalleleri ilmühaberiyle tebeyyün eden malûlinin infak ve idareleri için umumi darülâceze tesis ve kûşat edilmiştir” (Tese’ülün Men’ine Dair Nizamname, 1893).

Tese’ülün Men’ine Dair Nizamnamenin diğer maddelerinde Darülacezede bulunacak olan daireler ve birimler gibi daha birçok detaya yer verilmiştir. Zabıta ve belediye memurlarınca dilenmeye devam ettiği tespit edilip gerekli görülenlerden İstanbullu olanların Darülacezeye, diğerlerinin memleketlerine gönderilmesi; çalışmaya gücü yetmesine rağmen dilenen İstanbulluların zabıtarlarca derdest edilmesi ve ancak kefaletle serbest bırakılmalarına; taşradan gelenlerin ise memleketlerine iadesine dair maddeler bulunmaktadır. Bu konuyla ilgili 1897 tarihinden itibaren kayda geçen çeşitli arşiv evraklarında Darülaceze müfettişlerinin topladığı dilencilerin sayılarına erişilebilmektedir (boa, dh.dacz., 3/98; boa, dh.dacz., 3/99; boa, dh.dacz., 3/106; boa, dh.dacz., 4/1; boa, dh.dacz., 4/2). Darülaceze’ye İstanbul’da ikamet eden muhtaçlar haricinde kimsenin alınması reddedildiğinden taşralı acizler memleketlerine gönderilmiş, çalışma amacı haricinde İstanbul’a gelmek isteyen “kimsesiz, hasta ve dilencilerin menedilmesi lüzumu vilayetlere” (boa, dh.id., 76/23) bildirilmiştir. Bu hükümlerden de anlaşılacağı üzere, sosyal bir sorun olan dilencilik konusu büyük ciddiyet ve hassasiyetle ele alınmıştır. Muhtaç durumda olan İstanbullu halk için önemli bir koruyucu-önleyici sosyal hizmet aracı olan kurulan Darülaceze, özel anlamda dilenciliğin önlenmesi için de önemlidir. Bununla birlikte, yönetmelikteki hükümlerden de anlaşılacağı üzere dilencilere yönelik sert tedbirler alınmadığı

açıktır. “Dersaadet'te köprü üzerinde bulunan dilencilerin toplanıp bir kısmının Darülaceze'ye, cüzzamlı olanların Üsküdar Miskinler Dergâhınayerleştirilmesi ve taşralı olanların memleketlerine gönderilip geri dönmelerine fırsat verilmemesi”(boa, dh.mkt., 2609/74)bu hükümleri destekler niteliktedir.

Dilencilik konusu uzun yıllar devletin gündeminde kalmış ve bu sosyal soruna çözüm aranmıştır. Bu amaçla 1909 yılı Mayıs ayında yürürlüğe giren Serseri ve Mazanna-i Su Eşhas Hakkında Kanun'da çalışabilecek gücü olmasına rağmen geçimini sağlamak adına dilenmeyi seçen kişilerin serseri hükmünde değerlendirilmesine karar verilmiştir. Ayrıca aynı kanunda 15 yaşının altında olan çocukları dilendiren kişilere cezalar yer almıştır. Bu konuda görevlilerin ciddiyetle bu kanunları uygulaması istenmiştir. Dilencilerin İstanbul'da görüldüğü yerde toplanıp çalışabilecek olanlar hakkında yönetmeliğe uygun kararın uygulanmasına ve güçsüz durumda olanların ise Darülaceze'ye gönderilmelerine karar verilmiştir. Bu süreçte, taşradan gelip İstanbul'da dilenen vatandaşlar ise, kendi memleketlerine gönderilerek bulundukları vilayetlere durumları bildirilmekteydi. Bu önlemlere rağmen dilencilerin sayılarında bazı yıllar artışlar olmaya devam etmiştir. 1918 yılında, bir Musevi kadın tarafından kurulan Dilenmeyi Önleme Derneği aracılığıyla sokakta dilenen insanlar gece gündüz boyunca bir polis nezaretinde toplanılıp oluşturulan sığınma mekânlarında barındırılmış ve ıslah edilmeye çalışılmıştır. 1924 yılına gelindiğinde bu derneğin yaptığı çalışmalar vasıtasıyla 998 çocuk ile 395 kişi yaşadıkları bu sorundan kurtulmuştur. Bununla birlikte, bu yıl dilencilerin sayısında bir artış yaşanmıştır ve bazı sokaklar dilencilerden geçilemez hale gelmiştir (Yıldırım, 1996: ss. 17-18). Dilencilik sorunu ile ilgili çalışmalar sonraki yıllarda da devam etmiş ve yapılan incelemeler sonrasında gerekli görülenlerin Darülaceze'ye yerleştirilmesiyle sorun çözülmeye çalışılmıştır.

3.4.1.1. Mekânda değişim

Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'da şehir halkından olan ve şehre başka yerlerden gelen aciz, düşkün, bakımını sağlayacak kimsesi olmayanların barınma ve beslenme ihtiyaçlarının giderilmesi uzun süre gündemde olmuştur. Bu konuyla ilgili çeşitli yardım kurumları ve hayırseverler tarafından farklı zamanlarda bakım sağlanmasına rağmen bu faaliyetler bir düzene tabi olmamıştır. Bu vaziyet gerçekleşen Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında İstanbul'a göç eden çok sayıda dul kadın

ve yetim kalmış çocuk muhacirlerin barınma ve beslenme ihtiyaçlarının eklenmesiyle daha da güçleşmiştir (Koçu, 1966: ss. 4242-4243).

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Rusya ile savaşı sonucunda (1877-1878) Rumeli topraklarında yaşadığı kayıplar sebebiyle, İstanbul'a gerçekleşen bu büyük göç dolayısıyla, iki yıl içerisinde, dört yüz bin civarında olmak üzere kentte çok sayıda yardıma muhtaç göçmen ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla kentin sosyal yaşamını önemli ölçüde etkileyen bu soruna çözüm arayışları başlamıştır. Kurulan İdare-i Umumiye-i Muhacirin Komisyonu ile birlikte göçmenlere kalacak yer ayarlanması, yemek sağlanması ve hastaların bakımının yapılması gibi işler yerine getirilmiştir. Bu dönemde kurulan Hilal-i Ahmer Cemiyeti yalnızca yaralı askerlerin tedavisini yapmakla kalmamış, yardıma muhtaç halkın ihtiyaçlarını da karşılamıştır. Bu yıllarda aynı zamanda yoksullara farklı tutarlarda muhtacin maaşının ödendiği görülmüştür (Yıldırım, 1996: ss. 7-8). Özellikle bu tarihlerden itibaren mevcut yoksul ve yardıma muhtaç sayısına eklenen sayı ile birlikte geleneksel sosyal hizmet kurumlarına birtakım düzenlemeler getirilme ihtiyacı doğmuştur.

Göç sonrasında muhtaç durumda olan göçmenlerin sorunlarının çözülmesi adına birtakım çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Rumeli'den gelen göç sonrasında yetimlerin bir kısmı İstanbul'da yaşayan halk tarafından evlatlık alınmıştır. Bununla beraber, muhacirlerden sakat olanların ve birçok yaşlının ortada kalması sebebiyle hükümet bu kişilerin barınabilmesi adına Muhacirler Komisyonu yönetimine bıraktığı Dulhane kurumunu kurmuştur. 1894 yılında Dulhane'nin belediyeye verilmesiyle hasta kadınlar Haseki Hastanesine yerleştirilmiş, yetim çocuklar ise Darüşşafaka ve askeri okullara gönderilmiştir. Bu durum, Darülaceze'nin kurulmasına kadar bu şekilde devam etmiştir (Koçu, 1966:s. 4243).

Osmanlı'da genellikle vakıfların bünyesinde bulunan tabhaneler, şehirde bulunan yoksulların veya hastalıklarının nekahet döneminde bulunan kişilerin yemek yiyebildikleri ve kalabildikleri mekânlar olarak kullanılmaktaydı. 1886 yılında bahsi geçen toplantıda Darülaceze'nin yapılma kararı alındığında, tabhanelere atıfta bulunularak, bu kurumların artık eski amaçları için kullanılmamaları, İstanbul'da yaşayan vatandaşların sayılarının artması ve çalışmalarına rağmen gelirleri yeterli olmayan kişilere karşı ilgisiz kalınması gibi etkenler, Darülaceze'nin yaptırılması gerekliliğini ortaya koyan sebeplerden sayılmıştır (Yıldırım, 1996: s. 5). Geleneksel

sosyal hizmet kurumlarından biri olan tabhanelerin işlevlerini eskisi gibi yerine getirmemesinin yanında, bu yüzyılda artan göçmen sayısı ve hâlihazırda mevcut olan fakat göçlerin etkisiyle artan dilenci sayısı Darülaceze gibi bir sosyal hizmet kurumuna olan ihtiyacı ortaya koymuştur.

II. Abdülhamit döneminde sosyal yapıda gerçekleşen bu değişim sonucunda ortada kalan muhtaç durumdaki vatandaşlar için Darülaceze bir sosyal hizmet kurumu olarak kurulmuştur. Yıldırım'ın ifadesiyle, bir hayır kurumu olarak kurulan Darülaceze, kurulduğu andan itibaren aciz, yardıma muhtaç ve sakat yoksulların barındığı yer olmuştur. “Acz” kökünden türeyen “aceze” sözcüğü kuvveti olmayan, işini görmeye gücü yetmeyen, zayıf kişiler anlamlarında kullanılmaktadır. Ev anlamına gelen “dar” sözcüğü ile birleşerek düşkünler evi anlamını taşımaktadır. Darülaceze Müessesesi kurulduğundan itibaren bu kuruma verilen özel ad olan darülaceze, bakıma muhtaç durumda olan vatandaşlar için önemli bir sosyal hizmet kurumu vazifesi görmektedir (1996: s. 1).

Darülaceze'nin yerleşim planı incelendiğinde içinde bulunan yapıların “kuzey-güney” doğrultusunda, bir dikdörtgen alanda konumlandırıldığı görülür. İçinde bulunan sekiz dairenin (pavyon) karşılıklı bir biçimde yerleştirilmiş olduğu kurumun ortasında ağaçlar ve çiçeklerle zenginleştirilmiş ortak kullanılan bir iç bahçe mevcuttur. Bahçenin güney yönünde cami, kuzeyinde ise sinagog ve kiliseler bulunmaktadır. Darülaceze yapılarının önemli bir ortak özelliği tasarımlarındaki sadeliktir. Kurumun yapıldığı dönemdeki batılı örnekleri incelendiğinde Darülaceze'deki benzer pavyon sistemine ve sadeleşmeye rastlanmaktadır (Saner ve Mazlum, 1966: ss. 238-239).

Kurumun nizamnamesinin 2. maddesinde Darülacezenin 4 şubeden oluştuğu ve bu şubelerin birbirlerinden tamamen ayrı oldukları belirtilmektedir (Darülaceze Nizamnamesi, 1913):

1. Zükur Şubesi
2. İnas Şubesi
3. Çocuklar Şubesi
4. İrzahane Şubesi

Darülaceze ilk kurulduğunda kurumda idare binasının haricinde ikisi erkekler, ikisi kadınlar olmak üzere 4 pavyon (büyük salonların, yatakhanelerin ve yemekhanelerin

bulunduğu) bulunmaktaydı. Bu pavyonlara ek olarak, iki pavyondan oluşan 200 yataklı bir hastane, bir yetimhane ile ırzahane, çamaşırhane, iki hamam, çeşitli sanayi dallarına özel imalathaneler, fırın, bir cami ve havra, iki kilise, beş meslek sanat okulu ile kreş ve çocuk yuvası da bulunmaktadır (Koçu, 1966: s. 4244).

Darülaceze kurulduğu anda yerleşen sakin sayısı 240'tır. Açılması ile birlikte Darülaceze'de çalışan müfettişlerin sokaklardaki dilencileri belediye ve zaptiye yetkililerine yönlendirerek Darülaceze kabul şartlarını taşıyanların kuruma kabulüyle sayı artmaya başlamıştır. İlk sakinler, Haseki Nisa Hastanesi düşkünleri, Dulhane'de yaşayan dullar ve küçük çocuklar, sokaklardan getirilen hasta/sakat dilencilerden oluşmuştur. 1899 yılında kurumda yaşayan aceze sayısı toplam 731'dir. 80'den fazla çocuk, 150 Müslüman, 111 Rum, 50 felçli ve malul, kalan sayı da Ermenilerden oluşmaktaydı. Zaman içinde artan sayı ile 1901 yılına gelindiğinde kurumdaki sakin sayısı 845'e yükselmiştir. 1905 yılında ırzahane' de kalan 38, yetimhanedeki 30 çocukla birlikte bu sayı 863'tür. II. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte kurumda kalan sakinlerin durumları detaylıca incelenerek geçimini sağlamaya gücü yetmesine rağmen kalmaya devam edenler tespit edilmiştir. 1896-1909 arasında 9394 birey kuruma yerleşmiş, 4356'sı çıkış yapmış ve 4036'sı ise vefat etmiştir (Yıldırım, 1996: ss. 145-147). Açıldığı yıldan 1945 yılına kadar Darülaceze'ye "18840 erkek, 11214 kadın, 9216 kız çocuk (5-15 yaş arasında) ile sokağa bırakılmış 6915 süt çocuğu" kabul edilmiştir. 1965 yılında ise açıldığı andan itibaren 45000 kişinin bu kurumda vefat ettiği bilinmektedir (Koçu, 1966: ss. 4244-4245). Darülaceze'ye kabul edilen kişiler arasında tanınmış isimler de mevcuttur. Örneğin, Prens Sabahaddin'in kızı 1986 yılında ve II. Abdülhamit'in torunu 1981 yılında burada vefat etmişlerdir (Yıldırım, 1996: s. 153).

3.4.1.2.Uygulamada değişim

Darülaceze kurumu fikri 1890 tarihinde, dilencilikle mücadele amacıyla ortaya çıkmıştır. Bu yıl II. Abdülhamit'in vermiş olduğu iradede "dilenmekte olan kimsesiz çocukları, sakat erkek ve kadınları hem dilenme zilletinden kurtarmak, hem de eğitim ve bakımlarını sağlamak üzere bir yer ayrılmasını, bu hususta alınacak tedbirlerin ve yapılacak projelerin en kısa zamanda kendisine bildirilmesini" istemiştir. Sultan Abdülhamit aynı yıl vermiş olduğu ikinci iradesinde kurumun adının "darü'l-aceze" olacağını buyurmuştur. Devletin diğer bazı şehirlerinde de acezehanelerin kurulup,

aynı nizamnameye tabi tutulacaklarına karar verilmiştir. Darülaceze inşaatına başlanmadan önce patrikhane ve hahamhanelerin temsilcilerinden oluşan bir komite teşkil edilmesi kararı alınmıştır (Nuhoğlu, 1993: s. 512). Darülaceze kurumunun yapılmasında oluşacak masrafların giderilmesi için dönemin Maliye Bakanı olan Agop Paşa başkanlığında bir komisyon oluşturulmuştur. Komisyonunda inşaat için yardım, iane ve hediyelerin toplanmasına karar verilmiş ve ilk hediye Sultan Abdülhamit tarafından 7 bin lira ederinde değerli eşya ile 10 bin altın nakit yardımı olmuştur. Bu ilk yardımı takiben zenginler ve mali kurumlar tarafından yapılan yardımla 20.847 lira gelir elde edilmiştir. Komisyonun 50 bin lira bedelinde oluşturduğu yardım biletlerinin satılmasıyla da 70 bin lirayı aşan miktarda gelire sahip olunmuştur (Koçu, 1966:s. 4243). Darülaceze'ye yapılan yardım kayıtları arasında 1899 yılında “Mabeyn-i Hümayun kâtiplerinden Kazım Bey'in Şişli'deki fanila ve çorap fabrikasını” kuruma devir teslim ettiği, “Amerika sefirinin Darülaceze'ye verilmek üzere çek gönderdiği” (BOA, MKT.MHM., 707/17)geçmektedir. II. Abdülhamit'in kendi hazinesinden yaptığı bu yardım Bağdat Vilayet Salnamesinde: “Darü'l-aceze'nin masarif-i inşa'iyesiye'nin taraf-ı eşref-i hazret-i hilafet-penahiden ihsan buyurulan 1000000 gurus” şeklinde kayıtlara geçmiştir (Önal ve Bekçi, 2007: s. 63). Ayrıca “Darü'l-aceze için mübaya'a olunan eşya ve levazimat esmanı 23024 gurus” olarak not edilmiştir (Önal ve Bekçi, 2007: s. 141).

Darülaceze binası inşaatı bu şekilde başlamış ve 1895 yılında tamamlanıp anahtarları Sultan Abdülhamit'e teslim edilmiştir. Kurumun resmi olarak açılışı 31 Ocak 1896 tarihinde yapılmıştır. Bu kurum sadece Müslümanlara değil, tüm dinden ve ırktan ihtiyaç sahibi insanlara günümüze kadar destek olan ve sosyal hizmet veren bir kurumdur. Farklı inançtan Osmanlı vatandaşlarının da hizmet aldığı bir kurum olduğundan, kurum sınırları içinde herkesin kendi inancına göre ibadet etme özgürlüğü düşünülerek kilise ve havra inşa edilmiştir (Osmanoğlu, 2016: ss. 52-53). Darülaceze'nin yapım çalışmalarını yakından takip eden ve gerekli hiçbir şeyden eksik olmamasını isteyen II. Abdülhamit, açılışına yakın da kuruma kendi hazinesinden “300 yatak örtüsü, entari, mintan, çorap ve ayakkabı” bağışlamıştır (Yıldırım, 1996: s. 57).

Darülaceze'nin giderlerinin karşılanması için çeşitli yöntemlere başvurulmuştur. 1895 yılında bu amaçla yeni vergiler konulması konusu gündeme getirilmiştir (BOA, MKT.MHM., 705/9). Tiyatro ve benzeri oyunların biletlerine "pul ihdası" yapılması ve yerli tiyatro kumpanyalarından Darülaceze ianesi alınmasına karar verilmiştir (BOA, MKT.MHM., 705/19; BOA, BEO, 3690/276677). Bu duruma binaen, "Dersaadet ve Bilad-ı Selase'de oynatılmakta olan oyunların giriş biletlerinden Darülaceze adına alınan aidatın yabancılardan toplanmasında müşkülât çekilmemesi için sefaretlere tebligat yapılması ve Darülaceze aidatın tahsili garanti altına alınmadıkça her türlü tiyatro ve balo gibi etkinliklere ruhsat verilmemesi" (BOA, DH.MKT., 2372/50) kararı alınmıştır. "Osmanlı Tiyatrosu'nda icra olunacak oyunlardan elde edilecek hasılatın dörtte birinin Darülaceze'ye bırakılması ve biletlerin komisyonca mühürlenerek iadesi"(BOA, DH.MKT., 2039/51) konusunun geçtiği evrakta da olduğu gibi birçok arşiv belgesinde tiyatrolardan alınacak aidatla ilgilidir. Ayrıca, Darülaceze'nin daimi masraflarının karşılanması için tütün paketlerine pul konulmuş(BOA, İ.HUS., 11/90) ve bundan elde edilen gelir kurum için kullanılmıştır. Darülaceze binalarının inşası çalışmaları için gerekli olan taşların "Makriköy taş ocaklarından temin edildiği" (BOA, MKT.MHM., 703/5), "gerekli suyun ise Dersaadet Su Şirketi tarafından bedelsiz veya cüzi bir bedelle temin edildiği"(BOA, MKT.MHM., 703/7)arşiv belgelerinde bahsedilmektedir. 1892 yılına ait bir evrakta Beyoğlu Tünel çarşısında Feniks adlı bir mağaza işleten "Mösyö Leopold Kellner" kazancının yüzde yirmi beşini yapacak olduğu sergi satışından kuruma bağışlayacağını bildirmiştir (BOA, BEO, 47/3514). 1894 yılında "Siroz ahalisinden Mösyö Lö Şövalye Aleksandır Dövarini" isimli kişinin çamaşır takımı ve yorganların olduğu altı adet sandık hediyesinin kabul edildiği belirtilmiştir(BOA, BEO, 567/42471).Aynı yıla ait bir evrakta Darülaceze adına sigara üretimi yapılması için İstanbul ve Kayseri'de toplam iki mağaza açılması kararı alınmıştır(BOA, DH.DACZ., 1/36).1894 yılından kurumun inşaat giderleri için "padişah tarafından ihsan edilen atıyye Hazine-i Hassa namına Sivas ve Trabzon'dan gönderilmiştir" (BOA, MKT.MHM., 703/29). "Şam ve Birecik Demiryolu Şirketi" 1896 yılı Mart ayı itibarıyla üç yüz adet altını Darülaceze'ye vereceğini ilan etmiştir (BOA, BEO, 607/45522).

Arşiv evraklarından edinilen bilgiye göre Darülaceze binalarının inşaatının olabildiğince hızlı bitirilmesinin amaçlanmış ve bu konuda çeşitli adımlar

atılmıştır.1901-1908 yılları boyunca aralarında Gelibolu, İşkodra, Rodos, Tirebolu, Trabzon, Görele, Çatalca, Nablus, Kerbela, İşkodra, Haleb, Preveze Sancağı'nın olduğu devletin onlarca bölge ve şehrinin resmi muamele gelirlerinden Darülaceze'ye ayrılan gelir miktarları kayda geçirilmiştir (BOA, DH.DACZ., 4/21; BOA, DH.DACZ., 4/22; BOA, DH.DACZ., 4/23; BOA, DH.DACZ., 4/25; BOA, DH.DACZ., 4/26; BOA, DH.DACZ., 4/27; BOA, DH.DACZ., 4/28; BOA, DH.DACZ., 4/29; BOA, DH.DACZ., 4/30; BOA, DH.DACZ., 4/34; BOA, DH.DACZ., 4/35). Kosova, Hüdavendigâr, Bitlis, Yanya, Manastır, Adana, Haleb ve Aydın gibi çeşitli Osmanlı vilayetlerinden Darülaceze'nin inşası için iane biletleri gönderilmiş ve bunların makbuzları tutulmuştur (BOA, DH.MKT., 15/13; BOA, DH.MKT., 151/33; BOA, DH.MKT., 17/9; BOA, DH.MKT., 17/21; BOA, DH.MKT., 170/44; BOA, DH.MKT., 171/69; BOA, DH.MKT., 172/17; BOA, DH.MKT., 187/32). Darülaceze'ye sağlanan çeşitli gelir araçlarından bir diğerine örnek de 1906 yılına ait kayıta Manastır'da bulunan "Drahor" nehrinin iyileştirme çalışmaları için elektrik imtiyazını alacak olan tarafın sağlayacağı hasılatın yüzde onunun kuruma bırakılacağını içeren belgedir (BOA, BEO, 2959/221915).Kurumun idare ve düzeni için ayrıca "Şirket-i Hayriye" ve "İdare-i Mahsusa" vapurlarının bilet tutarlarına yapılan zammın düzenli bir şekilde tesviyesi istenmektedir (BOA, BEO, 3308/248071). İlerleyen dönemde "Seyr-i Sefain İdaresi" biletlerine yapılan zamlardan Darülaceze'nin masrafları için verilen üç yüz bin kuruş paranın 1908 yılı itibarıyla altı yüz bin kuruş olarak alınmaya devam edilmesi belgelenmiştir (BOA, BEO, 4147/311008).

Darülaceze'ye kurumsal yardımların yanında gerek Osmanlı vatandaşları gerekse yabancılar tarafından birçok bireysel yardım da yapılmıştır. Yapılan bireysel yardımlara örnek olarak 1894 yılında kuruma ait hastanelerden bir tanesi için gerekli karyola ve yatakların ücretini Fener'de yaşayan "Anastasyamiziki" isimli vatandaşın bağışlaması gösterilebilir. Bu davranışından dolayı da kendisine "Şefkat Nişanı" verilmiştir (BOA, DH.MKT., 367/68). Viyana bankerlerinden olan "Mösyö Goledeştayn" tarafından da kuruma bir miktar para bağışlanmıştır (BOA, DH.MKT., 387/49). "Darülaceze'ye iane olarak Osmanlı vatandaşı ve Trieste sakinlerinden Samuel Ovilac ile Solomon Kabniyot tarafından Bank-ı Osmani' ye" (BOA, HR.TH., 124/5) para yatırılmıştır.Bulgaristan prensi Prens Ferdinand'ın, kurumu ziyaret etmiş ve Müslüman muhtaçlar adına yirmi bin frank yardımda bulunmuştur

(BOA, Y.A.HUS., 349/60). “Almanya sefiri tarafından Darülaceze için tertip edilen konser hasılatının Darülaceze Komisyonu'na teslim edilmesi” (BOA, DH.MKT., 2040/2), “Darülaceze menfaatine bir konser tertip etmek isteyen Galata'da Sen Benuva isimli Fransız Mektebi Musiki Muallimi Mösyö Potosa'ya izin verilmesi” (BOA, DH.MKT., 2169/1), “Amerika Sefiri tarafından gönderilen paranın Darülaceze'deki muhtacine dağıtılması” (BOA, DH.MKT., 2316/3) örnekleri de yapılan bireysel yardımları doğrular niteliktedir. Başka bir evrakta, “Darülaceze'yi ziyaret eden Amerika Muavenet Heyeti Reisi Mister Arnold' un”, kurumun intizam ve mükemmeliyeti üzerine yardımda bulundukları ve gelen heyetteki azalara bu durumdan dolayı teşekkür name gönderilmesi istenmiştir (BOA, DH.UMVM, 117/75). “Society of Friends of Foreigners in Distress Cemiyeti” (BOA, HR.SFR.3., 427/16) ve “Viyana'da bulunan Saint George Kilisesi'ne mensup Osmanlı tebaası” (BOA, HR.TH., 128/70) Darülaceze inşasına maddi yardım yapanlar arasındadır. Osmanlı vatandaşlarından Darülaceze'ye yapılan bireysel yardımlara bir başka örnek de Ramazan Bayramı sebebiyle “Osmanlı şekercisi Hacı Sarım'ın oğullarının” kurumdaki çocuklara dağıtılması için şeker göndermesi örnek gösterilebilir (BOA, DH.MKT., 1132/21).

Darülaceze'nin kurulması için gerekli miktarda paranın toplanması adına sefaret ve konsolosluklara genelge gönderilmiştir. Bu genelgenin ardından çeşitli konsolosluklardan yardım konusuna yönelik cevap verilmiştir. Örneğin “Bombay Konsolosluğu tarafından toplanan para” (BOA, HR.SFR.3., 390/159) hakkında rapor, “Glasgow Konsolos Vekili James Mutter” (BOA, HR.SFR.3., 396/8) tarafından yapılan yardıma ait rapor, “Liverpool Konsolosu Lütfi Bey'e” (BOA, HR.SFR.3., 396/47) yaptıkları yardımın alındığına dair gönderilen notların kayıtları bu durumu ortaya koymaktadır. “Hull Konsolosu Victor Dumoulin”ın Darülaceze inşası için şahsi olarak yardım ettiği de kayıtlarda bulunmaktadır (BOA, HR.SFR.3., 397/15). “Nürnberg Fahri Şehbenderi Mösyö Siegfried Bahne tarafından gönderilen paranın Darülaceze'de kalanlara eşit olarak dağıtıldığı” (BOA, HR.TH., 324/37) ve bununla ilgili duyulan memnuniyetin bildirilmesi istenmiştir.

Sultan Abdülhamit'in kurulmasında öncü olduğu Darülaceze'nin masrafları için kendi özel eşyalarını satarak para yardımında bulunması ve aynı zamanda yardım kampanyası düzenleyerek ortak bir para toplanmasını teşvik etmesi, yapılacak olan

sosyal hizmet kurumunda herkesin bir katkısı olma düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Aynı zamanda modernleşme sürecindeki Osmanlı Devleti'nde modern bir sosyal hizmet kurumu olarak kurulan Darülaceze'nin geleneksel sosyal yardımlaşma ve dayanışma ile kurulması modern ve geleneksel sosyal hizmetin sentezlendiğinin bir temsilidir.

II. Dünya Savaşı ile birlikte gelir sorunu yaşayan Darülaceze'ye yardım amacıyla "Darülacezeye Yardım Derneği" 1941 yılında açılmıştır. Bir yıl içinde resmi faaliyetlerine geçen cemiyet, Darülaceze'nin gelir kaynaklarının artırılması için çabalamıştır. Bu amaçla hazırlanan "İçimizdeki Işık" filmi kurumun yurtiçi ve yurtdışında tanıtımını sağlayarak kuruma yapılan yardımı artırmıştır. Aynı zamanda, 1991 yılında kurumu yaşatmak gayesiyle "Darülaceze Vakfı" kurulmuştur. Vakıf, kurumun her anlamda geliştirilmesi ve ülkemizin diğer şehirlerinde de benzer kurumların yapılması ve desteklenmesi amacını taşımıştır. Vakıf kurulduğu andan itibaren Darülaceze'nin gelirini katlayarak kurum içindeki eksikliklerin giderilmesi için çalışmalar yapmış ve diğer şehirlerde de benzer bir kurum açılması adına girişimlerde bulunmuştur (Yıldırım, 1996: ss. 200-204).

3.4.2. Darülaceze içindeki kurumlar

Darülaceze, bünyesinde kurum sakinlerinin refahını sağlamak ve sosyal işlevselliklerini artırmak amacıyla dini, eğitim, rehabilitasyon, sağlık ve bakım kurumları barındırmıştır. Darülaceze bünyesindeki bu kurumların, farklı özelliklere(yaş, din, sağlık durumu, cinsiyet) sahip kurum sakinlerinin ihtiyaçlarınıahitap etmesiyle, insan hakları ve sosyal adalet ilkelerinin gözetildiği açıktır.

3.4.2.1. Dini kurumlar: cami, kilise ve havra

Darülaceze kurumunun yapılma kararı alındıktan sonra oluşturulan komisyonlar vasıtasıyla toplanan yardımlarda çeşitli din ve milliyetlerin mensuplarının yardımları olmuştur. Kuruma Müslümanlarla birlikte Rum, Yahudi ve Ermeni bireylerin kabul edilmesi ve burada dini ihtiyaçlarının karşılanması adına cami, havra ve kiliselerin inşasına karar verilmiştir (Koçu, 1966: s. 4244). Darülaceze'de çeşitli inanca sahip bireylere sunulan bu ibadethanelerle, İstanbul'da yaşayan muhtaç bireyler arasında

hiçbir din, mezhep ayrımı gözetmeksizin kapsayıcı bir sosyal hizmet sunulduğunu ortaya koymaktadır.

Darülaceze Camii, Darülaceze’de inşa edilen diğer yapılarda olduğu gibi sade ve yalın bir şekilde yapılmıştır. Dönemdeki oryantalist çizgileri yapısında bulunduran camii, malzeme, işçilik ve sanatsal eğilimler dikkate alındığında mütevazı bir çizgiye sahip olduğu görülmektedir (Saner ve Mazlum, 1966: s. 254).Camiinin kişi kapasitesi dışarıdan başka kişilerin de gelip ibadet edebilecekleri şekilde 500 kişilik olarak belirlenmiştir. Beş vakit namaz kılındığı için camii görevlileri kurumda kalmaktaydılar. Ayrıca vaizler Darülaceze sakinlerine belirli konularda nasihatler vermişlerdir (Yıldırım, 1996: s. 198).

Darülaceze Camii’nin yanında, Darülaceze kompleksi içinde kilise ve sinagog da yapılmıştır. Kuzey ve güney yönlerinde bulunan kilise ve sinagogun yapımı 1895 yılında bitmiştir. İlk etapta Ermeni ve Rum kiliseleri olarak kullanılan bu binalardan Ermeni kilisesinin bir süre sonra sinagoga çevrildiği bilinmektedir. 1904’te çıkarılan bir devlet salnamesinde sinagogun varlığından bahsedilmiştir. Musevi sakinler sayıca azınlığı oluşturmalarına rağmen Darülaceze’de yapılan ve kullanıma açılan bu sinagogun varlığı ibadethanelerin azınlıkta da olsa farklı dine mensup bireylere sağlanması gereken bir hak olarak görüldüğüne işarettir (Saner ve Mazlum, 1966: ss. 254-255). 1895 yılında Rum ve Ermeni kiliselerinde görev yapacak olan papazlara ait odaların inşa masraflarının karşılanmasına karar verilmiştir(BOA, MKT.MHM., 705/11).Yine aynı yıla ait bir evrakta Katolik cemaat için de bir kilise inşası yapılması gerektiğine değinilmiştir.

Rum Kilisesi (Aya Yorgi) 1896 yılında ibadete açılmıştır. Ermeni kilisesi (Meryem Ana) ise 1898 yılında törenle açılmıştır. 1896 yılında II. Abdülhamitkurumda Museviler için de bir ibadethane yapılmasını irade etmesine rağmen yapım çalışmaları başlamamıştır. Bununla birlikte, 1900 senesinde Musevi sakinler 40-50 kişi civarında olunca 1903 yılında Musevilere özel bir ibadethane açılmıştır. Tüm ibadethanelerde görevli memurlar ibadethanelerin temizliği, içinde bulunan eşyaların korunması ve defin işlerinden de sorumlu olmuşlardır. 1920 yılına gelindiğinde Darülaceze’de Rum, Ermeni ve Katolik ibadethaneleri ile bir sinagog bulunmaktaydı. İlerleyen dönemlerde bu dini kurumlarda sakinlerin nüfusuyla bağlantılı birtakım değişiklikler yapılmıştır. Kilise olarak yalnızca Rum kilisesi tüm Hristiyanların

kullanımına ayrılmıştır ve sinagog faaliyetlerini devam ettirmemektedir (Yıldırım, 1996: ss. 198-200).

3.4.2.2.Eğitim kurumları

Darülacezede ikamet eden çocukların kurum bünyesinde temel eğitim-öğretim almaları imkânını sağlamak amacıyla açılan Darülaceze İptidai Mektebi, kurumdaki çocuklara sunulan önemli bir hizmettir. Kurumda bulunan âmâ sakinlerin eğitimine özel bir okulun kurulmasına yönelik Sultan Abdülhamit'in girişimi de Darülaceze müessesesinde bireylere gereksinimlerine özel hizmet verilmesinin amaçlandığını göstermektedir.

3.4.2.2.1. Darülaceze İptidai Mektebi (Darülaceze İlkokulu)

Darülaceze kurulduktan sonra 200 kişilik kapasiteyle kurumdaki çocukların temel dini bilgilere ve ilkokul bilgisine sahip olmalarının yanında onları meslek sahibi yapma amacıyla “Darülaceze Mekteb-i İptidaisi” kurum içinde açılmıştır. 1896 yılında ayrı olmak üzere 37 erkek, 28 kız öğrenci ile okul eğitim-öğretime açılmıştır. 1906 yılında okulda sıbyan, ihtiyat, iptidai bölümleri bulunmaktaydı. Okula kabul edilen öğrenciler, ırzahaneden yetimhaneye geçen 7 yaşındaki çocuklardı. İlkokulun sıbyan kısmında “alfabe, nasihatler, ahlak, zihin hesabı ve jimnastik” dersleri verilirken, üç yıllık ihtiyat kısmında “kıraat, hesap, kelime tahriri, jimnastik, ebyat-ı masumane” dersleri vardı. Dört yıllık kısımda ise “Kur'an cüzleri, namaz sureleri, ilmi hal dersleri, ahlak, imla, tecvit, hesap, tarih, coğrafya, geometri, resim, sağlık bilgisi” dersleri verilirken, ticaret ve sanayi ile ilgili konulardaki dersler de son yıllarda verilmiştir. Öğrenciler aldıkları derslerin yanında, ek olarak imalathanelerde sanat öğrenmeye devam etmekteydiler. Öğrencilerin ehliyetname alabilmeleri için okul bitiminden sonra 4 yıl daha imalathanede çalışmaları gerekmekteydi. Yıllara göre okuldaki öğrenci sayıları tablodaki gibidir(Yıldırım, 1996: ss. 166-167):

Tablo 15. Yıllara Göre Darülaceze İlkokulundaki Öğrencilerin Sayıları

1896	1901	1906	1910	1927	1929	1940	1945	1952
65	140	152	200	70	76	300	170	144

Kaynak: Yıldırım (1996: 166-167).

Darülaceze Mektebinde eğitim-öğretim gören öğrencilerin bazıları ilgi ve yeteneklerine göre kurum değiştirmişlerdir. Örneğin, 1900 yılında “Darülaceze

Mektebi” mezunlarından beş öğrenci “Sanayi Mektebi”, ikisi de “Darüşşafaka”ya kabul edilmiştir (BOA, DH.MKT., 2463/98). Bir yıl sonrasına ait bir diğer evrakta da okuldan mezun olan “Aksaraylı Neşet” isimli öğrencinin Darüşşafaka Mektebi’ne kabulü isteğinin onaylandığı yer almaktadır (BOA, DH.MKT., 2554/82). 1908 yılında Darülaceze’nin genç sakinlerinden “ilim ve sanayi tahsiline uygun” olanlarının “Dârülhayr, Darüşşafaka ve Mekteb-i Sanayi ile Tophane Sanayi Alaylarına” gönderilmeleri istenmiştir (BOA, DH.MKT., 2657/45). Aynı yıl kayıtlı bir başka belgede kurumdaki “sağlam erkek çocuklarından yaşları sekizden on ikiye kadar olanların Dârülhayr’ da ve yaşları on ikiden yukarı olanların ise Tophane, Bahriye ve Feshane sanayi alaylarına verilerek birer sanat sahibi yapıldıkları” (BOA, DH.MKT., 1297/52) bilgisi yer almaktadır.

3.4.2.2.2. Darülaceze Dilsiz ve Âmâlar Mektebi

Darülaceze’nin kurulma çalışmalarının başlarında padişah II. Abdülhamit, kurumdaki âmâ sakinlere özel bir eğitim-öğretim verilmesini talep etmiştir. Âmâlara Kur’an Kerim, naatlar, ilahiler ezberletilerek verilecek şahadetnameler ile cami mukabelelerini yapabilmeleri ve zakirlik edebilmelerini önermiştir. Aynı zamanda yabancı ülkelerde bu alanda yapılan çalışmaların incelenerek verilecek eğitimin o ülkelerden getirilecek öğretmenler tarafından yapılmasını emretmiştir. Bu irade üzerine kurumun göz hekimi Esat Bey, 1902 yılında Brüksel’de yapılan yardıma muhtaç bireylerin eğitimi ve çeşitli beceriler edinerek hayatlarının iyileştirilmesi hakkındaki uluslararası kongreye devlet delegesi olarak katılmış ve kongrede Belçika Körler Okulundan bir öğretmenin Darülaceze’ye gönderilmesine karar verilmiştir. 1889 yılında II. Abdülhamit’in bağışlamış olduğu bir arsa üzerinde yapılması planlanan Dilsiz ve Âmâlar Mektebi’nin yapımı gerçekleştirilemeyince Esad Bey’in önerisiyle Darülaceze bünyesinde “Âmâlar Mektebi” açılması kararı alınmıştır. 60 âmâyâ eğitim-öğretim verilmesi planlanan okulun yapım onayı ve iradesi 1908 yılında çıkmış fakat aynı yıl II. Abdülhamit’in saltanatının sona ermesi ve daha sonrasında çıkan I. Dünya Savaşı sebebiyle okul açılamamıştır (Yıldırım, 1996: s. 169).

3.4.2.3.Rehabilitasyon kurumları

Darülaceze kurumunda dezavantajlı grupların temel ihtiyaçlarının karşılanmasının yanında, bu bireylerin sosyal iyileşmeleri, kendilerine yetebilmeleri ve

güçlendirilmeleri amacıyla çeşitli imalathaneler açılmıştır. Bu imalathaneler, bireylerin rehabilitasyonunu sağlayarak sosyal anlamda tam bir iyilik halinde olmaları amacıyla Darülaceze kurumu bünyesine dâhil edilmiştir.

3.4.2.3.1. Darülaceze imalathaneleri

Darülaceze yoksul ve yardıma muhtaç halkın barınma, beslenme, sağlık gibi temel ihtiyaçlarının karşılamasının yanında bu bireylerin bir meslek veya sanat ile meşgul olup topluma sağlıklı bir halde katılmalarına olanak sağlamak amacıyla bünyesinde çeşitli imalathaneler barındırmıştır. Tese'ülün Men'ine Dair Nizamnamenin 3. Maddesinde geçen “işbu Darülaceze’de zükur ve inas fukaraya ayrı ayrı daireler ve koğuşlar ve bunları işgale mahsus sanayihaneler tesis edilecek ve her birinin mensup olduğu mezhebe göre talim ve terbiyelerine itina olunacaktır” ifadesi Darülaceze sakinlerinin kurumda geçirdikleri süre boyunca kendilerine uygun bir sanayi kolunu seçmesi ve faaliyet göstermesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu amaçla, Darülaceze’de ikamet etmekte olan kadın, erkek, genç, dinç kişilerden on yaşından elli-elli beş yaşına kadar olanların çalışmalarını düzenleyen mesai talimatnamesi hazırlanmıştır (BOA, DH.UMVM, 117/95).

Tese'ülün Men'ine Dair Nizamnamenin yanında Darülaceze Nizamname-i Dâhilisinin üçüncü faslı 19 ve 20. Maddelerinde “...acezeden filcümle işe ve güce muktedir olanları sanayihanelerde münasip sanatlarla işgal olunacaktır. Darülaceze’de terzilik, kunduracılık, marangozluk ve nessacılık misüllü en ziyade işe yarayan ve her vakit lazım olan sanatlar işlettirilecektir. Darülaceze’de husule gelecek masnuat ilkbaharda Darülaceze’de ve Ramazan-ı Şerifte Bayezid Sergisi’nde fûruht edilecek ve bundan hâsıl olacak temettüün sülûsü Darülaceze’ye irat kaydolunarak küsuru sanatında maharet gösterenlere verilecektir” hükümleriyle de sakinlerin yapılan imalathanelerde çalışmaları teşvik edilmiştir. Darülacezede ikamet etmekte olan sakinlerin çeşitli sanatlarla uğraşması adına “erbab-ı sanattan bazılarının maaş ve yevmiye ile istihdamı” (BOA, MKT.MHM., 707/10) konusunun görüşülmüş olduğu 1898 yılına ait bir arşiv belgesinde ifade bulmuştur. 1901 yılında da “Darülaceze Kunduracı ustalığına” Süleyman Ağa isimli şahsın getirildiği (BOA, MKT.MHM., 707/24) görülmektedir. Darülaceze’de yaşlı erkeklerin sadece baston üretiminde uyguladığı kakmacılığın “altın, gümüş ve sedef kullanılarak eski usul ve Türk ve Arap tarzında ev süslemeleri, müzik aletleri ve tavla, bezik marketeler

üretilebilecek şekilde genişletilmesi” (BOA, DH.MKT., 829/38) istenmiş ve bununla ilgili usta tedariki Ders ve Sanayi Nazırı Behram Efendi tarafından talep edilmiştir. Başka bir evrakta imalathanelerde halı üretimi için İngiliz Hatresley Fabrikası tarafından gönderilen halı makinasının çalıştırılması amacıyla İngiltere'den Sanatkâr William Hug' unistihdam edilmesi konu olmuştur (BOA, DH.MKT., 1217/51).

Darülaceze yönetmeliğine göre, yedi yaşındaki çocukların, Darülaceze Okulu'nda okula başlamaları gerekmektedir. Okul haricindeki zamanda yeteneği olan çocuklar sanat öğrenip istedikleri takdirde ilgili imalathanelerde çalışmışlardır. Sene sonu yapılan sınavlarda başarılı olan öğrenciler ödüllendirilmişlerdir (Özkaya, 2014: s. 97). İmalathanede çalışanlara verilen para 40 birimdir. Sanat yeterliliklerini sınava girerek kanıtlayanlara ise 60 paraya kadar yevmiye verilebilmektedir. Çocukların hak ettikleri bu ücretlerin 10 birimi onlara verilip, kalan para ileride ellerinde sermaye olması için kendi adlarına Darülaceze veznesinde biriktirilmiştir. Kendilerine verilen cüzdandan ne kadara sahip olduklarını takip etmişlerdir (Özkaya, 2014: ss. 99-101). İmalathanelerde çalışan çocuklara verilecek olan yevmiyelerin bankaya yatırıldığı kayıtlara geçirilmiştir (BOA, DH.DACZ, 7/17).

Darülacezede “terzilik, kunduracılık, marangozluk, çorapçılık, demircilik ve dokumacılık” gibi sanat dalları mevcuttur. Bu sanatların yapıldığı iş yerlerinde, çalışmaya bedenlen ve aklen elverişli olan acizler çalışabilmekte ve yaptıkları ürünler belirlenen mekânlarda satılıp, ücret üzerinden kendilerine yevmiyeleri verilerek kalan kısmı kuruma bırakılmaktadır (Darülaceze Nizamnamesi, 1913).

Kurumda kimsesiz çocukların bir meslek sahibi olmalarına fırsat sağlayan imalathanelerde üretim zaman içerisinde çeşitli sanat dallarında olmak üzere artmış ve açılan sergilerde ürünler satışa çıkarılmıştır. Terzilik, dokumacılık, kunduracılık, marangozluk fotoğrafcılık, çorapçılık, demircilik, boyacılık, dülgerlik, oyma ve kakmacılık bu çeşitli atölyelere örneklerdir. İmalathanelerde üretilen ürünler sergilenmiş ve satışa çıkarılmıştır. Çalışanlar, çalışmaya gücü yeten yetişkinler ve yedi yaşını dolduran çocuklardan oluşmaktaydı. Çocuklar okuldan sonra dört saatlerini burada geçirmekteydi. Tüm çalışanlar sene sonunda yapılan sınavda başarı gösterdikleri takdirde aldıkları yevmiyelerini 5 kuruş zamlı almışlardır. 1899 Ramazan ayında açıldığından itibaren kurumda üretilmiş olan halılar ve mobilya Bayezid sergisinde gösterime çıkarılmıştır. Sergideki ürünlerin aldığı beğeni

sonrasında Sultan II. Abdülhamit 1900 yılında gerçekleşecek olan Paris Sergisinde halı ve seccadelerin gösterime konmasını istemiştir. İmalathanelerde çalışan personel sıkı bir iş takibine tabi olmuştur. Gelmeyenlerin kazançlarında kesinti yapılmış, özrü olmadan görev bırakanlar kurumdan çıkarılmışlardır. Yevmiye olarak verilen ücret 40 para olarak kayda geçmiştir. Çalışanların paralarının 10 kuruşluk kısmı aybaşında verilip geri kalan kısmı sermaye olarak kendi adlarına kurumun veznesinde saklanmıştır. İmalathanenin dikiş bölümünde kurum içinde gerekli kıyafetlerin ve çarşafların dikimi yapılmış, kundura atölyesinde yine kurum için gerekli sayıda ayakkabı üretilip kalanları satılmıştır. Bunların yanında, kolonya, sabun, sigara kâğıdı, ipekli, yün halı, kumaş, çorap, mobilya imalathanelerde üretilen ürünlerin arasında geçmektedir(Yıldırım, 1996: ss. 171-175).Darülacezede gelir elde etmek ve ülkeye katkıda bulunmak adına “resim tahtası, cetvel, gönye ve saire gibi Avrupa'dan ithal edilen resim malzemelerinin Darülaceze Sanayihanesi'nde imal edilerek yurtiçinde dağıtımı” (BOA, DH.MKT., 945/14)sağlanmıştır. Ayrıca daha etkili ve verimli bir üretim yapılması amacıyla önceden dışarıda yaptırılan çorap tabanı ve lastiklerin de üretilen çoraplar gibi Darülaceze Çoraphanesi'nde yapılması için Darülaceze'deki çocuk ve kadınlara bu becerinin öğretilmesi planlanmıştır (BOA, DH.MKT., 1049/22).

1907 yılına ait bir evrakta Darülaceze'nin de içinde bulunduğu bazı kurumların (Hereke ve Çini fabrikaları, Tamirhane-i Hümayun) ürettikleri ürünlerin ve sanat eserlerinin Hereke Fabrika-i Hümayun' un uygun bir yerinde sergilenmesi programının oluşturulması bilgisini içermektedir (BOA, BEO, 3077/230715).

1960 yıllarına gelindiğinde imalathanelerde yapılan üretim durmamasına rağmen iyileştirme amacıyla sakinlerin tedavisine destek amaçlı servisler açılmıştır. Kadınların meşguliyeti için “çiçek, dikiş, moda, örgü, overlok ve bobinaj atölyeleri” açılırken erkeklerin meşguliyeti adına “biblo, aplik, oyuncak, tahta ve bakır tabak atölyeleri” ile “saz heyeti” oluşturulmuştur. Zaman içinde imalathanelerde üretim kapasiteleri düşmeye başlamış, rehabilitasyon faaliyetleri ağırlık kazanmıştır. 1986 ile 1990 yılları arasında “terzihane, müzik kolu, trikotaj, minyatür ve biblo, kütüphane, çiçek, yün ve örgü, sedef kakmacılık ve Türk süsleme sanatı” rehabilitasyon tedavisi kapsamında verilen hizmetler arasında olmuştur (Yıldırım, 1996: ss. 178-179).

Darülaceze’de açılan bu sanayihane ve imalathanelerin bir amacı toplumda büyük bir sosyal sorun olan dilencilik ve serseriliğin önlenmesidir. Bu yolla küçük yaştan itibaren okulda gerekli temel öğretimlerini alan öğrenciler, ilgi alanlarına ve becerilerine uygun mesleki eğitimi seçerek daha eğitim-öğretim hayatı bitmeden bir sanat dalında yeterlilik kazanıp üretime geçmekteydi. Mezun olduktan sonra ehliyetleri ile birlikte öğrendikleri sanat dalında ilerlemeyi ve meslek sahibi olmayı seçebilirler ve bu şekilde kendi geçimlerini sağlayabilecek güçte ve durumda kurumdan ayrılmış olurlardı. Çeşitli atölyeler ve sanayi kollarında verilen deneyime dayalı bu eğitim-öğretim aynı zamanda kuruma girişlerinde yardıma muhtaç statüsünde olan bireylerin sosyal anlamda güçlendirilmesini de sağlamaktaydı. Darülacezedeki bu imalathanelerin diğer önemli bir amacı da çalışabilecek güce kuvvete sahip olan bireylerin sosyal işlevselliklerini kazanmalarında yardımcı olmaktır. Bu çalışma ile birlikte, Darülaceze sağladığı sosyal hizmeti muhtaç bireylere sadece ihtiyaç halinde sunmanın ötesinde, koruyucu-önleyici olarak gelecekte karşılaşılabilecekleri güçlüklerle karşı bireyleri donanımlı hale getirerek de sağlamaktaydı.

3.4.2.4. Sağlık kurumları

Darülaceze kurumunda sakinlere yerinde tedavi hizmeti vermek amacıyla sağlık kurumları inşa edilmiş ve kurum bünyesindeki hastanelerde maaşlı ve fahri olarak doktorlar görev yapmışlardır. İlaç ihtiyacının karşılanması için kurum bünyesinde bir de eczane bulundurulmuştur.

3.4.2.4.1. Darülaceze hastaneleri

Darülaceze’de hasta acezenin tedavisi amacıyla iki hastane inşa edilmiştir. Kurumun açılışından önce hayırsever halk tarafından hem hastaneler hem de eczane için gerekecek malzeme ve ilaçlar bağış yapılmıştır. Bağışçılardan “Eczahane-i Türkiye’nin sahibi George Nalpas” her yıl hem kurumdaki hem de Darüşşafaka ve Dulhane’deki eczanelere 100 liralık malzeme vereceğini temin etmiş ve fahri Eczacıbaşı unvanını almıştır. Dimitraki Meziki de eczanelere bağış yapan önemli bir isim olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca aile bireylerinin bir kısmının 14.000 kuruş ederinde eşyayı kurumun idare binasına, bir kısmının da 20.000 kuruş değerinde kurumun hastane ve diğer mekânlarında kullanılmak üzere eşya bağışladıkları bilinmektedir. Darülaceze sakinlerinin kalacağı pavyonların yapım çalışmaları sona

erdiğinde kurum henüz resmi olarak açılmadan çoğunluğu kadın ve bakıma muhtaç çocuktan oluşan 150 kişi Haseki Nisa Hastanesi'nden getirilip buraya yerleştirilmiştir. Bu kişilerin çoğunluğu kadın ve çocuklardan ibaret olması sebebiyle kurumun ilk sağlık görevlisi ebe Keyfiyet Hanım olmuştur. 1895 yılındaki kayıtlarda kurumda görev yapan sağlık görevlileri “bir başhekim, iki hekim, iki cerrah ve iki eczacı ile hastanelerde çalışmak üzere üç kadın ve üç erkek altı hademe” olarak geçmektedir. Zaman içinde Darülaceze'ye yerleşen yatağa bağımlı ve bakıma muhtaç bireylerin sayısının artmasıyla hademe sayısı yetersiz kalmıştır. Ayrıca görev yapan doktorlara verilen maaşın yol masraflarını karşılamaya yetmemesi sebebiyle devamsızlık yapmaları üzerine kurumda sağlık bakımı ile ilgili sorunlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu sorunların yanında artan hasta aceze sayısı sebebiyle hastanelerin koğuş ve oda eksikliği belirtilerek kadın ve erkekler için ayrı iki hastanenin yapılması istenmiştir. Bunun üzerine yapılan aceze dairelerinden biri hastaneye döndürülmesi izni verilmiştir (Yıldırım, 1996: ss. 179-183).

Darülaceze hastanelerinde çok sayıda doktor ve hemşire personel maaşlı veya fahri olarak görev yapmıştır. Arşivlerde, görevli doktorlara ait bilgiler içeren bazı evraklara örnek olarak Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane' den mezun olup Avrupa'da çocuk hekimliği üzerine ihtisas yapan Doktor Raşid Kadri Efendi'nin kurum hastanelerinde görevlendirildiği(BOA, DH.MKT., 518/13), Mekteb-i Tıbbiye mezunu Ahmed Sedat Efendi'nin Darülaceze Tabipliğine tayin edildiği(BOA, DH.MKT., 530/40)gösterilebilir. Görevli doktor ve hemşirelere verilen maaş ve yol harcırahları ile ilgili de çeşitli veriler bulunmaktadır. Bunlara örnek olarak kayıtlarda (1321)kurumda fahri olarak çalışan doktorlardan ismi geçen “Göz Tabibi Kaymakam Esad Bey, Tabib Raşid Tahsin Bey, Diş Tabibi Mavro, Cilt Hastalıkları Tabibi Yorgiyadis ve Doktor Yorgi Nakaryodis'e” yol masraflarının karşılanması için bir miktar tahsisat verilmesi kararı not düşülmüştür. Maaşlı olarak görev yapan “Madam İsparo” ve “Doktor Taranto Efendi” ise maaşlı olduklarından bu tahsisattan hariç tutulmuşlardır (BOA, DH.MKT., 792/7).Farklı bir evrakta da Paris'te "Matrenik de Pari" adlı ebelik mektebini bitiren ve Dersaadet'te görev almak üzere Mekteb-i Tıbbiye imtihanını kazanarak diploma alan Madam de Nile'nin Darülaceze Fahri Kabileliği'ne (Ebeliğine) tayin edildiği belirtilmiştir (BOA, DH.MKT., 2183/25). Kuruma istihdamı kabul edilen fahri ebelerden bir diğeri de Mekteb-i tıbbiye-i

şahanede aldığı ebelik eğitimini başarı ile bitiren ve hizmet etmek isteyen Madam Entarontenakül' dür (BOA, DH.MKT., 1201/29).

Darülaceze hastaneleri kullanılmaya başlandıktan sonra zaman içerisinde ortaya çıkan eksiklikleri temin edilmeye çalışılmıştır. Nitekim 1904 yılında ihtiyaç duyulan çamaşırhane, ütühane, etüv dairesi ve bakteriyolojihanebinalara eklenmiştir (Yıldırım, 1996: s. 186). Darülaceze binası içinde yaptırılan laboratuvar, Avrupa'dan getirilen aletlerle donatılmış ve uzman Doktor Avni Bey'in hastalıkları bakteriyolojik anlamda araştırmasına açılmıştır. Aynı zamanda, Doktor Raşid Tahsin Bey tarafından, yine Avrupa'dan getirtilen tedarikle hastaların elektrikle tedavine başlanılmıştır (Özkaya, 2014: s. 121). Ayrıca hastanelerde Darülaceze'ye 1319 yılında kabul edilen aşısız yirmi çocuğa (BOA, DH.MKT., 460/6), 1320 yılında da otuz beş çocuğa çiçek aşısı yaptırılmıştır (BOA, DH.MKT., 542/9). Benzer şekilde kurumdaki çocuklara yapılmak üzere gönderilen aşılarda farklı tarihlerde alınarak 120 çocuğa ameliyat-ı telkihiye (aşı) yapıldığı kayıtlarda mevcuttur (BOA, DH.MKT., 2094/68). Başka bir evrakta da yine Darülaceze'de bulunan kız ve erkek yirmi dört çocuğa Cerrah Ali Rıza Efendi tarafından çiçek aşısı yapıldığı (BOA, DH.MKT., 2470/122) görülmektedir.

3.4.2.5. Bakım kurumları

Darülaceze'de dört yaşından küçük kimsesiz ve korunmaya muhtaç çocuklara özel bakım sağlayan ırzahane önemli bir birimdir. II. Abdülhamit döneminde, dönemin koşulları sebebiyle sayıları artan muhtaç çocuklar ve çocuk ölümleri sorunlarını çözmek adına atılan önemli bir adımdır.

3.4.2.5.1. Darülaceze Irzahanesi (emzirme evi/kreş)

On sekizinci yüzyıl sonları ve on dokuzuncu yüzyıl boyunca, İngiltere ve Avrupa ülkeleri başta olmak üzere tüm dünyada kimsesiz korunmaya muhtaç çocuk sorunu gündemde olmuştur. Yoksulluk, ölüm gibi birçok çeşitli sebepten dolayı kimsesiz kalmış, yalnız başına sokaklarda yaşamaya mahkûm olmuş çocuk sayısı bu dönemde artmıştır. Osmanlı'da da bu sorunun özellikle on dokuzuncu yüzyılda ortaya çıkmış olduğu görülür. Yüzyıl boyunca yaşanan savaşlar ve takibindeki göçler gibi sosyal sorunlar, korunmaya muhtaç çocukların sayılarında artışlara yol açmıştır. Dolayısıyla, devletteki merkezi yönetimin etkisiyle, bu çocukları devletin koruma

altına aldığı bu dönemde görülmektedir. II. Abdülhamit, bu çocukların devlet bünyesinde gerekli bakımı alması ve devlet kontrolü altında bulunup, topluma etkin bir biçimde katılmaları adına sistemli bir yapı oluşturmaya çalışmıştır.

Darülaceze açıldığında, içinde süt çocuklarına has bir mekâna sahip değildi. Dönemin Dâhiliye Nazırı tarafından yapılan öneri ile Sultan II. Abdülhamit Darülaceze’de bu çocukların bakımı için bir daire ayrılmasını irade etmiştir. Irzahane yani emzirme evi adı verilen bu yerin günümüzdeki kreşlere karşılık geldiği bilinmektedir (Yıldırım, 1996: s. 162). Darülacezede açılan Emzirme Evi (Irzahane), çocuk ölümlerinin beslenme yetersizliğinden kaynaklandığı bilgisi ışığında, süt emmesi gereken yaşta olan çocuklar için açılmış bir birimdir (Özkaya, 2014: s. 127). Bu kurum sayesinde, çocuk ölümlerinin yüzde doksan azaldığı belirtilmiştir. Üç yaşına kadar bu evde barınan çocuklar, daha sonra yine Darülaceze içinde kurulması planlanan yetimhanede yaşamaya devam etmişlerdir (Özkaya, 2014: s. 137).

Darülacezede özellikle dört yaşın altında ve öncelikle kimsesiz çocukların bakımlarının üstlenildiği Darülaceze Irzahanesi (kreş), çocuk sağlığı açısından Avrupa’daki en yeni bilimsel teknikler gözetilerek donatılan bir birim olmuştur. 1903 yılında, Avrupa’dan, özellikle de Viyana’dan getirilen araç gereçlerle açılan Darülaceze Irzahanesi, temizlik kurallarına uygunluğuyla modern bir kurum olma özelliğine sahip olmuştur. Buradaki bebeklerin beslenmesine çok özen gösterilmiş, bunun için öncelikle beş adet inek satın alıp, sütleri pastörize edilip şişelenmiş ve bebekler kaşık ve biberonla beslenmişlerdir. İnek sütünü sindiremeyen bebekler için ise, eşek sütü elde etmek için bir miktar eşek satın alınmıştır. Çok küçük bebekler için de altı tane “sütnine” görevlendirilmiştir. Bunun yanında, ırzahanenin daha modern bir şekilde işlemesi adına Avusturyalı dadılar ve başlarına bir Fransız müdire görevlendirilmiştir. Irzahane düzenli bir işleyişe sahip olmuştur. Buradaki bebeklerin her biri kayıt numarasına sahip olup, bu numaralar bebeklerin kıyafetlerinin üzerine işlenmiştir. Bebeklerin kontrolleri de düzenli bir şekilde görevli hemşireler ve doktorlarca yapıp, kayıt defterine bu bilgiler not edilmiştir. Bunun yanında, her bebeğin yatağının başucunda bulunan levhada, adı, yaşı, dini ve mahallesi yazılmıştır (Özbek, 2013: ss. 209-212). Kurumdaki sakinler için satın alınan sütün incelenmesi için gereken alet ve eczaların satın aldırılmış ve Darülhayr’ın Eczacılığını yapan “Erakli Efendi”ye Mekteb-i Tıbbiye’ debu konuda eğitim verilmesi istenmiştir

(BOA, DH.MKT., 2528/42). Yaşça büyük olan çocukların süttten kesilmeleriyle birlikte tüketmeleri gereken besinlerin Baştabip tarafından belirlenmesi gerekli görülmüştür (BOA, DH.MKT., 750/52).

Darülaceze emzirme haneleri ve eytam hanelerinde yaşayan çocukların“hıfzıssıhhaya uygun olarak bakılmaları için buralarda çalışanlara haftada bir gün,doğum doktoru Kolağası Burhaneddin Bey'in fahri ders vermesi” (BOA, DH.MKT., 1061/6) istenmiştir. Ayrıca “Darülaceze'de bulunan bebek ve çocukların tedavisinde Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane hocalarından Emraz-ı Etfal Muallimi Kadri Raşid Bey ile Ameliyat Cerrahiye MuallimiNureddin Paşa'nın fahri olarak görev yapmaları” (BOA, DH.MKT., 1061/7) uygun görülmüştür.

Darülaceze Irzahanesinde yatakhanelerden hariç “yemekhane, çamaşırhane, mutfak, depo, dört yataklı küçük bir hastane, küçük bir eczane, süt sterilizasyon odası, beş yataklı müşahede salonu ile yine beş yataklı yeşil ishalliler salonu” bulunmaktaydı. 1903 yılında kurumda bulunan 33 çocuğun 17'si süt çocuğu ve 16'sı süttten kesilen bebeklerdi. Çalışanlar geceli gündüzlü kurumda bulunmaktaydılar. 1906 yılına gelindiğinde, 38 bebek ve 30 çocuk kurumda barınmaktaydı. Meşrutiyet'in ilanından sonra kreş, “İstanbul Darülaceze Süt Çocukları Yuvası” ismini almıştır. Bu dönemle birlikte bebeklerin ne kadar süt tükettikleri, vücut ısıları, dışkıları gibi önemli bilgiler hazırlanan defterlerde kayıt altına alınmıştır. 1912 yılında, süt emmeyi bırakan çocukların bakımı için dadıların tahsis edilmesine karar verilmiştir. Bebek ve çocukların beslenme, temizlenme, çamaşırlarının yıkanıp giydirilmesi, odalarının temizlik ve havalandırılması, sağlık durumlarının takip edilip haftada üç kez kurumu ziyaret eden çocuk doktorlarına durumun iletilmesi gibi görevleri kurumdaki dadı, sütnine ve ırzahane mubassırı yerine getirmiştir. 1916 yılında ise Darülaceze'de bulunan pavyonların biri tamamen kreş için kullanıma ayrılmış ve günümüzde halen bu amaçla kullanılmaya devam edilmektedir. Ülkemizin ilk kreşi olan Darülaceze Irzahanesinde 1994 yılına değin 100 yılda 28.000 çocuk bakım ve himaye görmüştür(Yıldırım, 1996: ss. 162-164). II. Abdülhamit saltanatı esnasında Darülaceze bünyesinde açılan bu çocuk yuvası, günümüzde kurumun bünyesinde faaliyetlerini sürdürmektedir.

Darülaceze Irzahanesi, sokakta kalmış ve korunmaya muhtaç halde olan çocuklar için kurulmuş önemli bir birimdir. Detaylarında bahsedildiği üzere, ırzahanede 19.

yüzyılda Avrupa’da geliştirilen son teknoloji ürünleri kullanılmış ve aynı zamanda çocuk bakım konusunda uzman dadılar görevlendirilmiştir. Temizlik ve sağlık koşullarına üst seviyede uyulmuş olan bu ırzahanede, çocukların her biri için oluşturulan defterlere ayrıntılı bir şekilde gerekli bilgilerin kayıtlarının tutulması önemli bir detaydır. Her anlamda kreşler için çağının bir öncüsü niteliğindeki bu eser, çocuklara yönelik yapılmış değerli bir sosyal hizmet örneği oluşturmaktadır.

3.4.3. Darülacezede verilen sosyal hizmetler

Darülaceze, bakıma ve yardıma muhtaç bireylere devlet eli ile sosyal hizmet sağlayan bir kurum olarak, bu bireylerin öncelikle beslenme, giyim, ısınma ve tedavi görme gibi temel ihtiyaçlarını karşılamıştır.

3.4.3.1. Temel ihtiyaçlar (beslenme, giyim, ısınma vb)

Darülaceze Müessesesi öncelikli olarak evsiz bakıma muhtaç yaşlı, kadın ve çocukların temel ihtiyaçlarının karşılandığı bir sosyal hizmet kurumudur. Kurumun nizamnamesinde belirtilen şartlara uygun olan bireylerin, başta barınma, beslenme, ısınma, giyim gibi en temel ihtiyaçları kurum açıldığı tarihten itibaren özenle tedarik edilmiştir. Darülaceze’de yaşayan acezelere ayrılan erzakın düzenli bir şekilde verilebilmesi amacıyla gerekli kayıtlar tutulmuştur (BOA, DH.MKT., 2438/12).

Darülacezede ikamet eden sakinler için gıda temininin belirli kıstaslara göre yapıldığı görülmektedir. Kuruma genellikle nizamiye ambarlarından gelen “erzakın kalitesinin düşürülmemesi için ilgililere gereken tembihatın yapılmasının” altı çizilmiştir (BOA, DH.MKT., 871/11). Ayrıca kurumdaki muhtacine verilen yiyecek ve diğer levazımının Tabipler Heyeti tarafından düzenlenen pusulaya uygun şekilde verilmesi gerektiği uyarılmıştır (BOA, DH.MKT., 2725/54). Darülaceze’ye gerekli olan erzakın nizamiye anbarından verilmesi ve izinsiz dışarıdan bir şey alınmaması istenmiştir (BOA, DH.MKT., 2377/95). Kurumun sakinlerinin tüketimi için taze süt ve yumurtanın temin edilmesi adına inek ve tavuk alınması gerekli görülmüştür (BOA, DH.UMVM, 114/56).

Kurum için alınan ekmek, sebze ve diğer erzakın ücretinin Darülaceze İdaresi’nce Bank-ı Osmani’den alındığına dair birçok evrak mevcuttur (BOA, DH.MKT., 910/81). Bu duruma örnek olarak Darülaceze İdaresi’nce 1320 senesi Tesrin-i Sani ayı zarfında nizamiye fırınları ile ambarlarından alınan ekmek ve çeşitli erzakın

bedeli olup istenilen para için hazırlanan çekin nizamiye görevlilerine teslim edildiğinin bildirilmesi (BOA, DH.MKT., 927/50) ve Darülaceze İdaresi'nce 1321 senesi Ağustos ayında Nizamiye ambarları ile fırınlarından satın alınan ekmek ve erzak ücretinin Bank-ı Osmani'den tesviyesi için tanzim kılınan çekin teslim edildiği”(BOA, DH.MKT., 1020/8) gösterilebilir.

Belediyelerin gramajı eksik olan ekmeklere el koyduktan sonra bunları Darülaceze'ye göndermelerine yönelik tebligatlar bulunmaktadır (BOA, DH.MKT., 1165/18). Başka bir evrakta ise gramajı eksik olarak satılan ekmeklerin bedelinin Darülaceze'ye ödeneceği ve buna dair belediye şubelerinden aylık bilgi edinileceği belirtilmiştir (BOA, UMVM, 116/14).

Darülaceze'de bulunan acezelere yapılan gıda temininin yanında, ısınma ve giyim gibi diğer temel ihtiyaçları da karşılanmıştır. Örneğin kadın ve erkek acezeler için temel ihtiyaç malzemeleri olarak kundura, terlik, çorap (BOA, DH.MKT., 2224/102), karyolalara konulmak için tel minderlikler (BOA, DH.MKT., 2236/116), fes, fanila ve mintan (BOA, DH.MKT., 2295/59), kadınlara hırka ve entariler (BOA, DH.MKT., 2224/73) alınacağı belirtilmiştir. Bunların yanında Müslüman kadınlara özgü başörtüsü ve yemenilerin açık artırma ile alınacağı (BOA, DH.MKT., 2215/47), Rum kadınlara ise siyah elbise ve başörtü alınması gerektiği (BOA, DH.MKT., 2276/152) ifade edilmiştir. Aceze için lazım olan feslerin Hamidiye Fes Şirketi'nden ücretsiz olarak gönderildiği bilinmektedir (BOA, DH.MKT., 2528/49). Darülaceze'de II. Abdülhamit'in cülus gününde yapılacak olan sünnet için dışarıdan yoksul ve kimsesiz çocukların da kabul edilip sünnetlerinin yapılacağı ve onlara da kurumdaki çocuklara verildiği gibi birer entari ve yönetimin tespit ettiği miktarda para hediye edileceği belirtilmiştir (BOA, DH.MKT., 1111/27).Tütün kullanan acezelerin tütün ihtiyaçları da kurumda ücretsiz olarak karşılanmıştır. Durumu ortaya koyan bir evrakta “Darülaceze'de tütün kullananların sayısı arttığından reji idaresinden parasız verilmekte olan tütün paketlerinin miktarının da arttırılması” (BOA, DH.MKT., 2326/11) gerektiği şeklinde açıkça ifade bulmuştur. Kurumda ısınma amacıyla gerekli olan odun (BOA, DH.MKT., 2244/53)ve kömürün (BOA, DH.MKT., 2444/6) tedarik edildiği bilgisi de arşiv kaynaklarında sıkça yer bulmuştur.

3.4.3.2. Tedavi hizmetleri

Darülaceze Hastanelerinde hastalar düzenli bir şekilde muayene edilmiş ve tedavi görmüşlerdir. Bu düzenin sağlanması adına “mevcut doktorların devamlarının sağlanması, devamsızların maaşından tevkifatla bulunulup bunun gelir kaydedilmesi” (BOA, DH.MKT., 994/22) gerektiği belirtilmiştir. Darülaceze’de bulunan sakinlerin hasta, engelli ve güçsüz olmaları sebebiyle yanlarında onlara sürekli yardım amaçlı bakım personelinin olması gerekmiştir. Ayrıca “Bezm-i Âlem Vakıf Gureba” ve “Haseki Nisa Hastanelerinden” aralıklarla gelen yatağa bağımlı felçli hastalar, hademelerin sayılarının artırılması gerekliliğini doğurmuştur (Yıldırım, 1996: s. 181). Hastanelerde başhekimin haricinde her gün bir hekim görevli olup, Salı ve Cuma günleri iki hekim çalışmıştır. Bunların yanında fahri olarak görev yapan hekimlerin de hastanede görev başında bulundukları belirtilmiştir (Yıldırım, 1996: s. 184).

Darülaceze’de bulunan hastaların tedavisi amacıyla Bakteriyoloji hane kurulmuş ve buraya Avrupa’dan gerekli aletlerin getirilmesiyle açılışı yapılarak hizmete başlamıştır (BOA, DH.MKT., 780/53). 1902 yılında Darülaceze hastanelerinde bulunan hastaların çoğunluğunun felçli olması sebebiyle tedavileri için elektrik ve masaj yöntemlerinin kullanılması önerilmiş ve bu öneri üzerine elektrikle tedavi aletleri Almanya’dan tedarik edilmiştir. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane hocalarından olan ve aynı zamanda kurumda fahri olarak hekimlik görevini yürüten Raşit Tahsin Bey elektrikle tedaviyi 149 hasta üzerinde uygulamaya başlamıştır. 1906’da erkek hastanesinde bir eczane, bir laboratuvar, göz, boğaz, diş, kulak muayenesi için kabinler, iç hastalıkları koğuşları, ameliyat salonu, bir banyo, 10 yataklı göz hastalıkları ve deri hastalıkları koğuşu bulunmaktaydı. Kadınların hastanesinde ise “cildiye, iç hastalıkları, cerrahi koğuşları, doğum salonu, iki yataklı bir lohusa odası, alt katta da malul kadınları barındıran odalar” mevcuttu (Yıldırım, 1996: ss. 186-187). Darülaceze kadın sakinlerden hamile olanların doğumlarının kolaylaştırılması amacıyla Darülaceze’de bir doğumhane hazırlanmış ve 1907 yılında açılmıştır (BOA, DH.MKT., 1148/37). Bununla birlikte Darülaceze’de daimi olarak doğum doktoru ve ebe bulunamadığından, bir aksilik çıkmaması adına doğum yapacak yoksul kadınların sekiz-on gün önceden belirlenerek kimlik belgeleri eşliğinde Darülaceze’ye gönderilmesi gerektiği bildirilmiştir (BOA, DH.MKT., 1171/8).

Darülacezenin yönetimi Meşrutiyet'in ilanından sonra "Müessesat-ı Hayriye-i Sıhhiye Müdüriyeti' ne" geçmiş ve kurumda sağlık konusunda çeşitli yeni düzenlemeler yapılmıştır. 1912 yılında "Darülaceze Memurin-i İdare ve Sıhhiyesinin Vezaifini Mübeyyin Talimatname" hazırlanıp yürürlüğe girmiştir. Bu talimatnamenin bazı maddeleri kurumda görevli olan başhekim, hekimler, eczacıbaşı gibi çalışanların görevlerini belirlemiştir. 1914 yılında hazırlanan "Darülaceze Talimatnamesi" ile de sağlık hizmetleri noktasında çeşitli yeni kararlar alınıp hizmetler geliştirilmiştir(Yıldırım, 1996: ss. 188-189). Darülaceze hastanelerinde yıllar içinde çok sayıda çeşitli branşlarda hekimler, hemşireler ve diğer sağlık görevlileri görev yapmış ve çok sayıda hasta özenle tedavi edilmiştir. Hastanedeki değişim ve gelişim sürekli devam etmiştir.

3.4.4. Günümüzde Darülaceze: yeni sosyal hizmet şehri

Cumhuriyetin ilanının ardından 1924 yılında Şehremaneti'ne bağlanan Darülaceze'de 1938 yılına kadar önemli değişiklikler gerçekleşmemiştir. 1929 ekonomik buhranı sebebiyle artan kent yoksulluğu, evsiz çocuk, terk edilmiş bebek ve dilencilerin sayılarında artış gibi sosyal sorunların görünür hale gelmesine neden olmuştur. 1920-1930 yıllarında kuruma kabul edilen çocuk sayısında önemli bir artış gerçekleşmiştir. 1938 yılı itibarıyla ise kurumla ilgili kamuoyunun yardımseverliğinin teşviki ve kurum imalathanelerinin büyük çaplı üretim yapacak şekilde düzenlenmesine yönelik gelişmelere imza atılmıştır. Yaşadığı ekonomik sorunlar sebebiyle 1941 yılında Darülaceze Yardım Cemiyeti oluşturulmuş ve hayırsever vatandaşların bağışları, balo ve konser gelirleri kabul edilmiştir. Yine 1940'lı yıllarda, imalathanelerde gerçekleştirilen güçlendirme sayesinde döner sermayeyle büyük çaplı üretime geçilmesi yolunda adımlar atılmıştır. Bu şekilde kurumun kendi giderlerini kolaylıkla karşılayabilmesi amaçlanmıştır. Darülaceze'de yapılan bu düzenlemeler, kurumun bu yıllarda temelde II. Abdülhamit dönemindeki kuruluş amaçlarını devam ettirdiğini göstermektedir. 1950 yılıyla birlikte, imalathanelerin üretim fonksiyonu, gelir elde etmek yerine daha çok rehabilitasyon aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu durumda, ülkede gündeme girmeye başlayan "yeni sosyal hizmetler kavramı" etkili olmuştur. Kavramla birlikte, çalışmanın odağı kurum sakinlerinin psikolojik sağaltımları olacak şekilde güncellenmiş ve günümüze değin bu yapı sürdürülmüştür. Darülaceze 1960'lı

yıllardan itibaren “yaşlılar evi” özelliğine bürünmüş ve yaşlı sakinlerin yaşamlarının güçlendirilmesine yönelik hizmetler vermeye odaklanmıştır (Özbek, 2017: ss. 55-61).

1896 yılında II. Abdülhamit tarafından resmi olarak açılan Darülaceze kurumunun yönetimi bu tarihten itibaren farklı bakanlıklar ve kimi zaman şehremaneti tarafından gerçekleştirilmiştir. 1924 tarihinde alınan Bakanlar Kurulu kararı sonucunda ise İstanbul Belediyesi yönetiminde söz sahibi olmaya başlamıştır. 1998 yılında alınan mahkeme kararıyla Darülaceze, İçişleri Bakanlığı bünyesine alınmıştır. Bu durumla birlikte, İstanbul Büyükşehir Belediyesi 1998 yılında Kayışdağı’nda olmak üzere yeni bir Darülaceze açılışı yapmıştır. Kayışdağı’nda bulunan İstanbul Büyükşehir Belediyesi Darülaceze Müdürlüğü kompleksi “1000 kişi kapasitesi ile Türkiye’nin en büyük yaşlı bakım ve huzurevi” özelliğine sahiptir. Müdürlükte yaşayan kurum sakinlerine durumlarına ve ihtiyaçlarına göre farklı gruplar halinde oluşturulmuş yaşam sitelerinde sosyal hizmet sağlanmaktadır. Kurumun iç birimleri arasında sayılan yaşam siteleri kadın ve erkeklere ait olmak üzere ayrılmışlardır. Bu siteler aynı zamanda “öz bakımını yapabilen ve kısmen bakım desteğine ihtiyaç duyan”, “öz bakımını yapamayan ve yatağa bağımlı”, “zihinsel engelli”, “demans ve Alzheimer tanılı” bireylerin kaldıkları siteler olarak sınıflandırılmışlardır. Kurumda bulunan misafirhaneler, Darülaceze Polikliniğine bağlı Fizik Tedavi Merkezinde tedavi görenler ve bu kişilerin yakınlarına, hizmet bedeli karşılığında belirli bir sürede barınma hizmeti veren birimdir. Darülaceze’de bulunan iç birimlerin yanında, Akseki Ormanalı Abdullah ve Nerime Turan Huzurevi, Dr. Beşir Akınal huzurevi, Yaşam Evleri, Alkol ve Madde Bağımlıları Rehabilitasyon Merkezi kurum bünyesine bağlı dış birimler arasında geçmektedir (İstanbul Darülaceze Müdürlüğü Kataloğu, 2018: ss. 7-11).

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Darülaceze Müdürlüğü’nde ikamet etmek isteyen bireyler “Sakin Kabul Hizmetleri Şefliği”ne başvuru yaparak, sosyal çalışmacıların incelemeleri sonucunda kurumda kalma şartlarına uymaları koşulunda kabul edilirler. Bu başvurular ayrıca 153 numaralı Beyaz Masa veya Yaşlı Danışma Hattının aranması yoluyla da gerçekleştirilebilir. Başvuru şartları şu şekildedir:

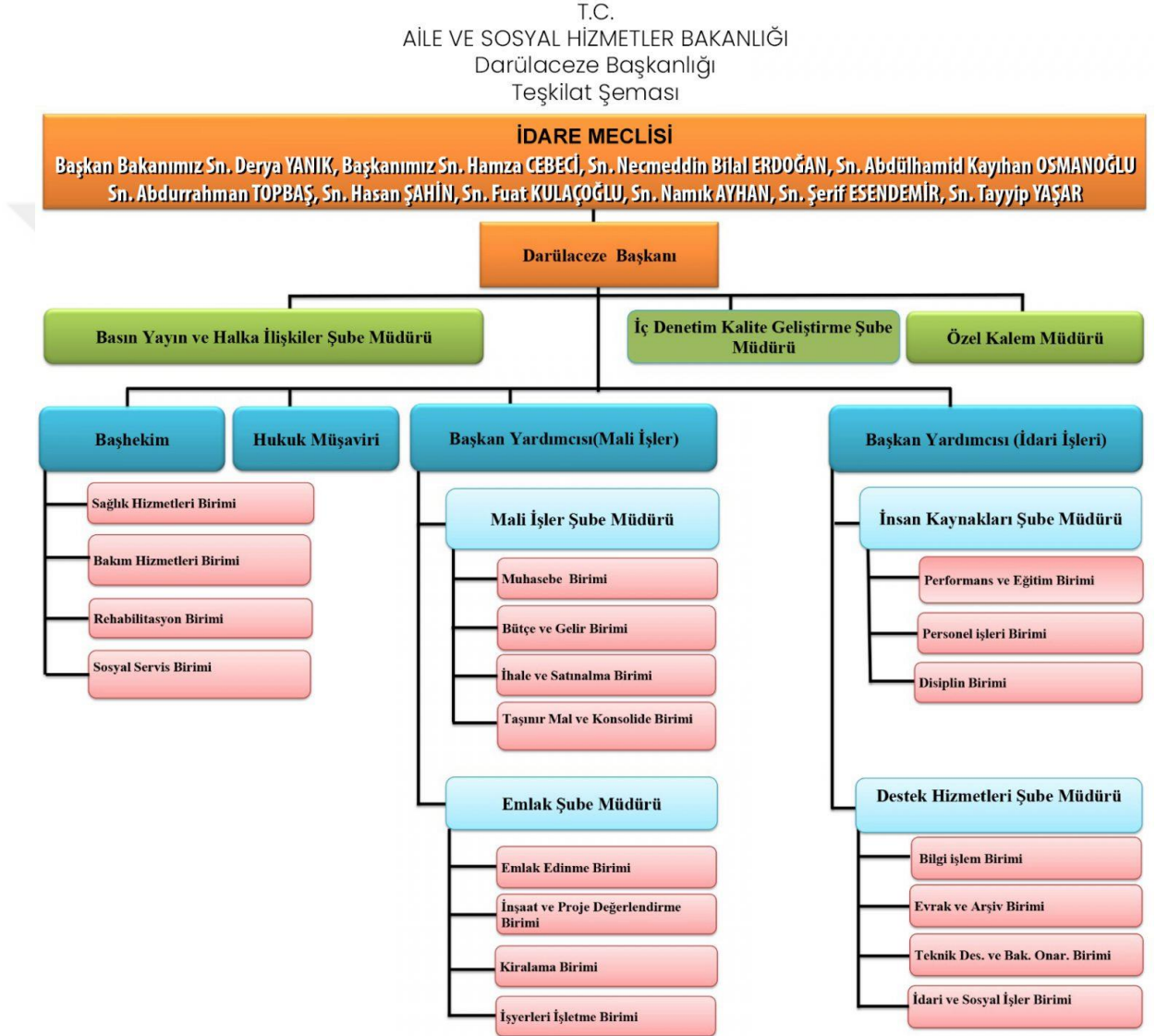
1. İstanbul sınırları içerisinde ikamet ediyor olmak,
2. Kadınlarda 55 yaş, erkeklerde 60 yaş ve üzeri yaşlarda olmak,

3. Kanunen bakmakla yükümlü kimsesi bulunmamak (Medeni Kanun Md:364),
4. Sosyal ve Ekonomik yoksunluk içinde bulunduğu sosyal inceleme raporu ile tespit edilmiş olmak,
5. Bulaşıcı hastalığı olmamak,
6. Uyuşturucu madde ya da alkol bağımlısı olmamak,
7. Akıl hastalığı, zekâ geriliği bulunmamak (İstanbul Darülaceze Müdürlüğü Kataloğu, 2018:s. 12).

Darülaceze’de sakinlerin beslenme, muayene ve tedavi, giyim, sosyal ihtiyaçları özenle karşılanmaktadır. Kurumda çoğunlukla yaşlı ve hasta sakinler ikamet ettiklerinden koruyucu sağlık hizmetleri vasıtasıyla çeşitli sağlık programları uygulanmaktadır. Uygulanan aktif yaşlılık programı ile bireylerin yaşlanma sürecinde karşılaşılabileceği muhtemel sorunların azaltılması adına düzenli aktivitelerle ve uğraş terapisi ile desteklenmektedirler. “Sosyal Aktivite Merkezi” tarafından “resim, müzik, örgü, ahşap boyama, seramik ve takı tasarım” gibi dallarda, sakinlerin sosyal iyileşmeleri amacıyla dersler verilmektedir. Derslerin sonucunda yapılan ürünler kurumca düzenlenen kermeslerde sergilenmektedir. Kurumun kampüsünde spor salonu, sinema salonu, internet kafe, kütüphane, doğal dinlenme alanları ve hobi bahçesi sakinlerin kullanımına sunulan diğer hizmetlerdendir. Bireylerin manevi ihtiyaçlarının karşılanması adına kurumda her hafta olmak kaydıyla manevi bakım programları İstanbul İl Müftülüğü tarafından sağlanmaktadır. Ayrıca kurumda bulunan cami, şapel ve midraş üç büyük dine mensup bireylere ibadethane hizmeti olarak sunulmuştur(İstanbul Darülaceze Müdürlüğü Kataloğu, 2018:ss. 13-16). İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Darülaceze Müdürlüğü daha çok bir huzurevi ve yaşlı bakım merkezi olarak hizmetlerini devam ettirmektedir.

Ok Meydanı’nda bulunan T. C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Darülaceze Başkanlığı, II. Abdülhamit döneminde 27 bin m2 civarında bir alana kurulan ve şu ana kadar geçen 125 yıllık süreç içinde 30 bini çocuk, 72 bin sakine “Darülaceze Nizamnamesi” ne göre hizmet eden sosyal hizmet kurumudur. Günümüzde yaklaşık 600 bireyin yararlandığı Darülaceze Başkanlığı’nda “7 aceze (düşkünler) servisi, bir poliklinik, bir çocuk kreşi, içinde kütüphanesi bulunan rehabilitasyon merkezi, fırın, 3000 kişiye yemek yapabilecek kapasitede modern bir mutfak, kesimhane, kurban

etlerini 1 yıl süre ile muhafaza edebilecek buzhane, çamaşırhane ve kurumun ihtiyaçlarına cevap verecek ölçüde terzihane, matbaa, marangozhane, ayakkabı tamir atölyesi, demirhane” bulunmaktadır. T. C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’na bağlı olarak yönetilen Darülaceze, kendine ait nizamname ile görevini sürdürmektedir (<https://www.darulaceze.gov.tr/darulaceze/>, 2020). Darülaceze yönetiminin teşkilat şeması aşağıdaki gibidir:

Şekil 2. Darülaceze Başkanlığı Teşkilat Şeması

Kaynak: (<https://www.darulaceze.gov.tr/teskilat-semasi/>, 2021)

Darülaceze’ye başvuran bireylerin kabul edilme şartları “Darülaceze Nizamnamesi” ne göre:

Tablo 16. Darülaceze Nizamnamesi

1) Darülaceze’ye ancak, İstanbul’da doğmuş veya en az 5 seneden beri devamlı oturmakta olan çalışma gücünü kaybetmiş, bakıma ve korunmaya muhtaç kimsesiz fakir olanlarla; geçinebilecek kâfi mala malik olmakla beraber, çalışamayacak durumda olanlardan kanunen bakmakla mükellef kimsesi mevcut olmayan 18 yaşını doldurmuş engelli, güçsüz ve yaşlılar,
2) 0-3 yaş grubu kimsesiz çocuklar ve koruma altında olan çocuklar,
3) Çocuklarının kendilerine bakamayacak durumda olduklarını mahkeme ilanı ile belgeleyenler,
4) Sağlık bakımından diğerine bakamayacak durumda olduklarını devlet hastanelerinden alacakları sağlık kurul raporu ile tespit ettiren evli kişiler,
5) Herhangi bir bulaşıcı hastalığı ve akıl hastalığı olmayanlar, olarak belirlenmiştir

Kaynak: <https://www.darulaceze.gov.tr/kurulus-amaci>, 2021.

Darülaceze Başkanlığı’nda kurumun sakinlerine bakım ve sağlık hizmetleri sağlanmaktadır. Kurum kampüsünde bir çocuk yuvası (0-3 yaş grubu için), biri yatağa bağımlılar için olmak üzere toplam 4 erkeklere özel daire ve biri yatağa bağımlılar için toplamda 3 kadınlara özel daire bulunmaktadır. Darülaceze çocuk yuvasında 0-3 yaş arası çocukların her türlü temel ihtiyaçları sorumlu hekim denetiminde hemşire ve hastabakıcılar tarafından karşılanmaktadır. Kadın ve erkeklere özel dairelerde kalan kurum sakinlerinin ihtiyaçları da hemşire ve hastabakıcılar tarafından giderilmektedir. Kurumda kendine yetebilen sakinlere de bakım hizmetleri (yemek, giyinme, banyo gibi) sağlanmaktadır. Bu bireylerin tıbbi ve kişisel bakımları, hekimler denetiminde, görevli hemşire ve sağlık memurunca takibi yapılmaktadır. Yapılan bu takiplerin verileri sakinlere özel hazırlanan dosyalara kaydedilmektedir. Hekimlerin denetiminde gerekli görülen tıbbi müdahale ve tetkikler yapılarak, ilaç takibine dikkat edilmektedir. Ayrıca bazı durumlarda sakinler yardımcı sağlık personeli eşliğinde hastaneye sevk edilmektedir. Kurumda yapılan sosyal aktivitelere ve rehabilitasyon hizmetlerine sakinlerin katılımını dairelerde görevli psikologlar sağlamaktadır. Kurum bünyesinde sakinlerin kaldığı dairelere ek olarak poliklinikler de mevcuttur. Bu poliklinikleri ziyaret eden sakinler, personel ve halk için ayaktan tedavi hizmetleri sağlanmaktadır (<https://www.darulaceze.gov.tr/saglik-hizmetleri/>, 2020).

Darülaceze kurumu açıldığı tarihten günümüze değin muhtaç bireylere sağladığı sosyal hizmete devam etmektedir. 21. Yüzyılda, bu hizmetlerin daha etkili ve verimli bir şekilde devamı adına kurumun önemli bir hedefi olan “Darülaceze Sosyal Hizmet Şehri” projesi mevcuttur. İstanbul’da 150 dönüm alana sahip bir araziye inşa edilmesi planlanan ve 1500 kişiye hizmet sağlayacak olan bu sosyal hizmet şehri, geniş bir yeşil alan, göletler, havuzlar atölyeler, rehabilitasyon alanları ve sanat alanlarını kapsayacak şekilde planlanmıştır. 125 yıldır faaliyetlerine devam eden bu kurumda, hâlihazırda 600 kişilik kapasitesinin çoğu dolu bir halde hiçbir ayırım gözetmeden sunulan hizmetler devam etmektedir (www.darülaceze.gov.tr, 2020).

Gerçekleştirilmesi planlanan “Darülaceze Sosyal Hizmet Şehri” akıllı projesi ile yavaş, yatay ve yaşanılabilir şehir konsepti ortaya konulması amaçlanmaktadır. Akıllı şehir konseptine sahip olacak şekilde planlanan yeni yaşam merkezi yağmur suları, güneş ve rüzgâr enerjisinden yararlanılmasıyla çevre dostu olarak da nitelendirilebilir. Darülaceze sakinlerinden özellikle yatağa bağımlı olanlarının kalacakları mekân doğaya erişim kolaylığı olacak şekilde projelendirilmiştir. Yeni yaşam merkezinin mimari yapısında geçmişten geleceğe dört döneme işaret eden detaylar bulunmaktadır. Yeni Darülaceze projesi kapsamında:

“• Bağışçı birimi,

• Çocukların tüm ihtiyaçlarını sağlanacağı çocuk merkezi

• Zihinsel engelli birimi,

• Psikiyatrik tanılı birimi,

• Yoğun bakım birimi,

• Yatağa bağı hasta birimleri,

• Sağlık kontrollerinin yapılacağı poliklinik,

• Nostaljik köy kahvesi,

• Sandalla suyun huzurunu taşıyacakları gölet,

•Özellikle dezavantajlı insanlarımızın tekrar sosyal hayata kazandırabilecekleri mesleki rehabilitasyon merkezi ve atölyeler,

- Uluslararası sağlık sempozyumlarının ve mesleki gelişim eğitimlerinin yapılabileceği 1000 kişilik konferans salonu,
- Konukların konaklayacağı 150 yatak kapasiteli otel yapısı,
- Cami, mescit ve şapel gibi dini yapılar,
- Fırın, terzi, kuru temizleme, lostra, kafe, sergi ve satış, kuaför, berber, market gibi sakinlerin ve ziyaretçilerin tüm ihtiyaçların kolaylıkla giderilebileceği yapılar bulunmaktadır” (www.hepimizinevi.com/yeni-darulaceze, 2020).

Hem geleneksel sosyal hizmet sağlayan, hem de modern çağın gerektirdiği şekilde donatılan Darülaceze, II. Abdülhamit Han’ın kurduğu din, dil ve ırk ayrımı yapmadan tüm insanlık için hizmet veren bir ortak değerdir. II. Abdülhamit saltanatı esnasında, geleneksel ve modern sosyal hizmet anlayışını sentezleyerek ortaya konmuştur. Darülaceze, muhtaç bireyler için sağladığı temel yardımın yanında, bireylere kazandırdığı birtakım sanat becerileri ile hayata yeniden tutunmaları ve kendilerini gerçekleştirmeleri için verdiği fırsat açısından değerlidir. Modern çağın gerekliliklerine göre düzenlenerek hizmetlerine devam eden bu kurum, başarılı süreklilik arz eden bir sosyal hizmet modeli örneğidir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Sultan II. Abdülhamit'in saltanat dönemi Osmanlı Devleti'nin ekonomik, siyasi ve sosyal açıdan en zorlu dönemlerinden biridir. Devletin birçok açıdan sorunlarla uğraştığı ve ayakta kalmaya çabaladığı bu devir, aynı zamanda çeşitli alanlarda modernleşme süreci geçirdiği bir dönem olarak da bilinmektedir. Batı medeniyetinin öncülüğünde gelişen teknoloji ve ulaşım olanakları sayesinde yer küre üzerindeki tüm ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel gelişmeler, önceki yüzyıllara oranla devletleri daha kısa sürede etki altına almaya başlamıştır. Osmanlı Devleti de küresel çapta olan bu gelişmelerden etkilenmiş ve çağının gerisinde kalmamak adına adımlar atmıştır. Bu konuda, şehzadelik yıllarından itibaren Batı ülkelerinde olan ilerlemeleri yakından takip eden II. Abdülhamit, dönemin yeniliklerine ayak uydurabilmesi ve gelişmelere olan açık görüşlülüğüyle diğer birçok sultandan ayrılır. Sultan II. Abdülhamit dönemi, devlette çeşitli alanlarda gerçekleşen ıslahatların yoğun olduğu bir dönemdir. Sultan II. Abdülhamit, çöküş yıllarında olan Osmanlı Devleti'nin mümkün olduğunca sağlam bir şekilde ayakta kalabilmesi ve toplumun refahı için çaba göstermiştir.

Osmanlı Devleti'nin son döneminde geleneksel sosyal hizmet uygulamalarında da bir değişim ve dönüşüm söz konusu olmuştur. Yoksullara yönelik yapılan sosyal hizmet Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren dini ve geleneksel değerler gözetilerek uygulanmıştır. Osmanlı toplumu, sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı kendi içinde başta aile olmak üzere, ahilik, lonca sistemi, tekkeler, imaretler, külliyele, vakıflar vb. sosyal kurumlar vasıtasıyla sağlamıştır. 19. yüzyıldaki reform hamleleriyle birlikte devlette merkezileşmenin etkisiyle, merkezi devlet, sosyal hizmet ve sosyal güvenlik alanına dâhil olmaya başlamıştır. Merkezileşme, Osmanlı'nın kadim sosyal hizmet kurumlarından vakıfların tek bir çatı altında toplanmasını sağlayan Evkaf Nezareti'nin kurulmasıyla bu alanda kendini göstermiştir. Önceleri vakıfların daha etkin olduğu sosyal hizmet alanı, bu nezaret ile birlikte devletin elinde toplanmıştır. Sosyal hizmetin denetim ve kontrolünün daha etkili yapılabilmesi temel amacını güden bu tekelleşme ile önemli bir geleneksel sosyal hizmet mekanizması olan vakıf kurumunda bir nevi dönüşüm yaşanmıştır. Bu alanda yapılan başka bir düzenleme de yoksullara yönelik sosyal hizmetin belediyenin kontrolüne verilmesidir. Yerel ve

yerinde müdahale ile yoksullukla mücadelede daha etkili ve verimli sonuçlar edinilmesi beklenmiştir.

Osmanlı Devleti'nde devletin varlığı süresince sosyal hizmette olduğu gibi sosyal güvenlik alanında da geleneksel mekanizmalar etkili olmuştur. Toplumun en küçük yapıtaşı olan aile, sağladığı sosyal yardımlaşma ve dayanışma noktasında en temel geleneksel sosyal güvenlik aracı olmuştur. Ailenin yanında, komşuluk ve mahalle ilişkileri de Osmanlı toplumunda önemli destek mekanizmaları arasında sayılmaktadır. Birincil ilişkilerin hâkim olduğu bu sosyal yapıların yanında, Osmanlı Devleti kurulduğu andan 19. yüzyıl sonlarına değin, ahilik ve lonca sistemi etkin bir sosyal güvenlik aracı olarak işlemiştir. Aynı şekilde vakıflar toplumun bireylerine çeşitli sosyal hizmetler sunmalarının yanında, özellikle avarız vakıfları örneğinde görüldüğü gibi karşılaşılabilecek tehlikelere karşı bir önlem olarak sosyal güvenlik sağlamışlardır.

19. yüzyılla birlikte sosyal güvenlik alanında birtakım değişikliklerin ve güncellemelerin yapıldığı görülmektedir. 1851 yılında kurulan Eytam Nazırlığı bu dönemde yapılan yenilikler arasındadır. Öncelikle savaş sonrasında dul ve yetim kalan bireylerin devlet korumasına alınması amacıyla kurulan bu sandık, daha sonra genişletilip kullanım alanı çeşitlendirilmiştir. 1866'da kurulan Askeri Tekaüt Sandığı başta olmak üzere farklı yıllarda kurulan diğer tekaüt sandıklarıyla sosyal sigortacılığın ilk örnekleri olarak modern anlamda sosyal güvenlik sisteminin temeli oluşturulmuştur. Devlet çalışanlarının sosyal güvenliğini sağlayan bu uygulamaların yanında işçiler için çok kapsamlı modeller önerilmemiştir. Bununla birlikte, bu dönemde "Dilaver Paşa Nizamnamesi" ve "Maadin Nizamnamesi" ile birlikte işçilerin çalışma şartlarının düzenlenmesi ve iş kazalarının gündeme getirilmesiyle işçilerin sosyal güvenliği hakkında atılan önemli adımlar olarak değerlendirilmektedir.

Yoksullukla mücadelede farklı bir sosyal güvenlik aracı da muhtacin maaşıdır. Herhangi bir yönetmelik dâhilinde olmayan bu maaş, yoksulların ihtiyaçlarının karşılanması için devletin verdiği maaş olarak uygulanmıştır. Vefat, hastalık vb. sebeplerle geçimini sağlayamayan muhtaç bireylere bir destek olarak verilen muhtacin maaşı, devletin sağladığı bir nevi sosyal güvence olarak karşımıza çıkmaktadır.

Geleneksel sosyal güvenlik aracı sayılan bir diğer uygulama, padişahların kendi hazinelerinden yoksul ve muhtaç halka sunduğu yardımları ve hediyeleri kapsayan atıyye-i seniyye uygulamasıdır. 19. yüzyılda yapılan düzenleme ile birlikte, atıyyeler maliye bütçesi kullanılarak verilmeye devam etmiştir. Hiçbir ayırım yapılmaksızın tüm Osmanlı vatandaşlarına çeşitli ihtiyaç hallerinde sağlanan bu atıyyeler, II. Abdülhamit döneminde de geleneksel sosyal yardım aracı olarak kullanılmaya devam edilmiştir.

19. yüzyılda eğitim-öğretim alanında önemli değişim ve dönüşümler gerçekleşmiştir. İlk ve orta öğretim kademelerinde yapılan düzenlemelerin haricinde, bu dönemde hem eğitim-öğretim hem de sosyal hizmet odaklı katkı sağlayan ıslahhaneler ve sanayi mektepleri kurulmuştur. Özellikle bu yüzyılda yapılan savaşlar sonucunda kimsesiz kalmış çocuklar önemli bir sosyal sorun olarak ortaya çıkmıştır. Korunmasız, bakıma muhtaç durumda çok sayıda yetim ya da öksüz çocuk barınma, giyim, beslenme gibi temel ihtiyaçlarını karşılayamadığı için ya dilenmeye başvurmuş ya da suç işleyip hapse düşmüştür. Dezavantajlı durumda olan bu çocukların temel ihtiyaçlarının giderilmesi ile birlikte hayatlarını idame ettirme vasıtası olarak bir işte beceri kazanmalarını hedefleyen ıslahhaneler değerli sosyal hizmet kurumları arasındadır. Dönemde Müslüman yetim ve öksüz çocuklara özel olarak kurulan bir başka eğitim-öğretim ve sosyal hizmet kurumu da Darüşşafaka'dır. İlk sivil toplum eğitim cemiyeti olan Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye tarafından kurulup 1873 yılında eğitim-öğretim faaliyetlerine başlayan bu okul, yetim ve öksüz okul öğrencilerine sağladığı bakım ve korumanın yanında onların üst düzey eğitimle donatılmasına katkı sağlamıştır.

19. yüzyılda yetim ve öksüzlere yönelik sosyal hizmet sağlayan kurumlar ve verilen hizmetler çalışmada değinildiği üzere çeşitlilik arz etmektedir. Yüzyıl boyunca bu amaçla hizmet veren kurumların haricinde, 1914 yılında Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı sonrasında ihtiyaç halinde faaliyete geçirilen Darüleytam müessesesi, devlet eliyle yapılan bir sosyal hizmet girişimidir. Yetimler evi anlamına gelen bu kurum, savaş sonrası yetim kalmış çocukların himaye edilmesini ve temel bilgi becerilerin yanında mesleki eğitim almalarını da amaçlamıştır.

19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde sağlık alanındaki uygulamalara birtakım düzenlemeler getirilmiştir. Halk sağlığına her dönem önem verilen devletin bu

yüzyılda tüm dünyayı saran salgın hastalıklarla mücadele konusunda çeşitli önlemler ve yeni uygulamalar getirdiği görülmektedir. Dönemde hekimler, Batı'da tıp alanında gerçekleşen gelişmeleri yakından takip ederek çağdaş tıp alanında bilgi sahibi olmaya başlamışlardır. Tıp alanında modern okullar ve hastaneler açılması bu dönemde gerçekleşen yeniliklerdendir. Açılan askeri hastanelerin yanında, halk sağlığına katkı sağlayacak olan gureba hastaneleri ve belediye hastaneleri de topluma ücretsiz sağlık hizmeti sunmuşlardır.

Sosyal hizmette kurumsal değişim ve dönüşümün gerçekleştiği II. Abdülhamit döneminde yeni uygulamalar ve sosyal güvenlik reformları yapılmıştır. Devlette sanayileşmenin etkilerinin artmasıyla birlikte toplumda sosyal değişimler yoğun bir şekilde hissedilmeye başlanmıştır. Küresel çapta bireylerin çalışma ilişkilerinin değiştiği bu dönemde, sosyal desteğe ihtiyaç duyan kişilere bu desteğin sosyal adalet ve hak temelli sağlanması konuları gündeme gelmiştir. Geleneksel toplum yapısının çözülmeye başlaması ile birlikte, geleneksel sosyal hizmet mekanizmaları da önceki etkinliğini bu dönemde yitirmeye başlamıştır. Modernleşme sürecinde toplumdaki dezavantajlı grupların karşılaştıkları sorunların çözülmesi ve bu kişilerin sosyal işlevselliklerinin artırılması amacıyla yeni sosyal hizmet uygulamaları ve kavramları bu dönemde ortaya çıkmıştır.

Tarihsel süreç incelendiğinde, birçok ülkede sosyal sorunlara müdahalede öncelikle geleneksel sosyal hizmet mekanizmalarının etkin rol oynadığı görülmektedir. Aile ve dini mekanizmalar toplumsal sorunlarla başa çıkmada ilk başvurulacak mekanizmalar olmuştur. Bunun yanında, süreçte sosyal yardım amacıyla sivil toplumun girişimleriyle yoksullara yönelik yerinde faaliyetler gerçekleştirilmiştir. 19. yüzyılın başı itibarıyla serbest piyasa ekonomisiyle birlikte sanayileşme süreci geçiren devletlerde, kente göçen ve ağır koşullar altında çalışmak zorunda kalan işçilerin işgücü sömürsü sorunu gündeme gelmiştir. Geleneksel gönüllü destek mekanizmalarının yetersiz kaldığı bu dönem, merkezileşen devletlerin bireylerin sosyal sorunlarına çözüm getirme noktasında çeşitli politikalar geliştirmeye başladığı bir dönemdir.

II. Abdülhamit 19. yüzyılda Kıta Avrupası ve İngiltere'de olan modernleşme hareketine kayıtsız kalmamış; fakat gelişmelerin tatbikinden önce yorumlanarak Osmanlı toplum yapısına uygun halde sosyal hayata katılımını sağlamaya

çabalamıştır. Devirde yaşanan savaşlar ve kaybedilen topraklardan Anadolu'ya gerçekleşen büyük göç akımı neticesinde sosyal yapıda birtakım değişiklikler gerçekleşmiş ve Osmanlı topraklarında yardıma muhtaç bireylerin sayısında artış yaşanmıştır. Özellikle toplumda dezavantajlı durumda bulunan dul ve kimsesiz kalmış kadın, öksüz/yetim çocuk ve bebeklerin artması bu soruna çeşitli çözüm arayışlarını beraberinde getirmiştir. Sosyal refahın toplumun geneline yayılması ve tüm Osmanlı vatandaşlarının sosyal adalet odaklı sosyal hizmetten faydalanması için topluma çeşitli kurumlar kazandırmak amaçlanmıştır.

II. Abdülhamit dönemi devletin birimlerinde merkezileşmenin devam ettiği bir dönem olduğundan bu durum sosyal hizmet alanını da etkilemiştir. Önceleri sosyal hizmet alanındaki uygulamaları geleneksel sosyal hizmet mekanizmaları sağlamaktayken bu dönemde devlet bu alana müdahil olmaya başlamıştır. Geleneksel sosyal hizmet kurumlarından en etkini olan vakıfların merkezileşmesi ve vakıf gelirlerinin Maliyeye dâhil edilmesiyle bu yardımların kontrol ve dağıtımı merkezi devletin tekeline geçmiştir. Bununla birlikte, dönemde vakıflar işleyişlerine devam etmiş ve II. Abdülhamit döneminde sosyal hizmet hem devlet hem de gönüllü girişimlerin bir sentezi olarak sunulmuştur. Dönemde Osmanlı vatandaşlarının saraya gönderdikleri çeşitli arzuhallere yanıt olarak atıyye-i seniyye uygulamasının devam etmesi ve padişahın bu hediyeleri ve yardımları şahsi hazinesinden karşılaması da geleneksel ve modern karması bir refah sisteminin uygulandığını ortaya koymaktadır.

II. Abdülhamit döneminde toplumun sosyal düzeninin ve refahının sağlanması için düzenli bir takip yapılmış ve bu amaçla padişah iradeleri yayınlanmıştır. Temel besin maddelerinden ekmeğin üretim kalitesinin ve ekmeğe yapılacak olan zam oranının düzenli bir şekilde kontrol edilmesi istenmiştir. Kış mevsiminde ihtiyaç duyulan türde kıyafetin; kömür, odun gibi yakacakların; belirli miktarda paranın muhtaç halka dağıtılması da padişah iradelerinde buyrulmuştur. Ayrıca dönemde gerçekleşen büyük depremlerin ardından “Deprem İane Komisyonu” kurulmasını ve bu vesileyle halkın ihtiyaç duyduğu yardımların ulaşmasını sağlamıştır. Komisyonda yardım amaçlı çeşitli yerlerden gelen sosyal yardımları kendi katkısı olan nakdi yardımıyla desteklemiştir. II. Abdülhamit döneminde sosyal hizmet kurumlarında gerçekleşen modernleşmenin yanında, padişahın kendi hazinesinden yapmış olduğu sosyal

yardımlarla geleneksel sosyal hizmeti terk etmediği ve toplumdaki sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı bu yolla teşvik ettiği söylenebilir. Sultan II. Abdülhamit saltanat süresince Osmanlı topraklarında çok sayıda kurum ve eserin inşasında ve onarımında katkıda bulunmuştur.

II. Abdülhamit dönemi sosyal güvenlik uygulamaları incelendiğinde, bu dönemde daha önceki dönem oluşturulmaya başlanan sosyal güvenlik sisteminde birtakım düzenleme ve reformların yapıldığı ortaya çıkmaktadır. Hâlihazırda uygulamada olan emeklilik sistemi devletin içinde bulunduğu ekonomik krizden etkilendiği için, tekaüt sandıklarının iyileştirilmesi zorunlu hale gelmiştir. Bu amaçla sandıklar tek bir çatı altında toplanmıştır. Buna ek olarak, dönemde kamu çalışanları için oluşturulan sandıkların türü ve sayısında artış yaşanmıştır. Sandıkların iş kazası geçiren mağdurlar için emeklilik hakkı tanınması da önemli bir sosyal güvenlik uygulamasıdır. Padişah ayrıca iş kazası mağdurlarına destek olmak için atıyye-i seniyye tertibinden çeşitli yardımlarda bulunmuştur. Yeni sistemin bir getirisi olarak, belediyelerin görev yaptıkları mahalde muhtaç halka sosyal yardım sağlamaları gerektiği Belediye Nizamnamesince belirtilmiştir. Dönemde reformlarla geliştirilmeye çalışılan modern bir sosyal güvenlik sisteminin oluşumundan söz edilebilirken, geleneksel yardım sistemlerinin de bunun beraberinde devam ettiği görülmektedir.

II. Abdülhamit döneminde eğitim-öğretim teşkilatlanması ve kurumlarında gerçekleşen önemli değişim ve dönüşümün yanında, dezavantajlı grupların eğitim-öğretimi açısından birtakım gelişmeler olmuştur. Okullaşma ve okur-yazar sayısında artış, geleneksel usul eğitim-öğretimden modern tarza geçiş, ücretsiz kitap dağıtımı, Avrupa ülkelerindeki gelişmelerden yararlanmak adına bu dönemde yüksek öğrenim gören öğrencilerin yurtdışına gönderilmesi, ilköğretimin zorunlu hale getirilmesi, kızların eğitimlerine verilen önem, mesleki ve teknik eğitime çeşitli düzenlemeler getirilerek sanayi mekteplerinin yayılması, ilk üniversite olan “Darülfünun-ı Şahane”nin (İstanbul Üniversitesi) açılması bu değişimlere örnek gösterilebilir. Bu gelişmelerin yanında, yetim/öksüz, bakıma muhtaç, kimsesiz çocukların ve engelli bireylerin eğitim-öğretimi için II. Abdülhamit döneminde yeni kurumlar açılmış ve önceden bu amaçla hizmet veren kurumlarda düzenlemeler yapılmıştır.

II. Abdülhamit'in saltanatından üç yıl önce açılmış; fakat savaştan dolayı eğitim-öğretime ara vermiş olan Darüşşafaka, hem eğitim-öğretim hem de sosyal hizmet veren bir kurum olarak II. Abdülhamit döneminde tekrar aktif çalışmaya başlamıştır. Darüşşafaka, bünyesinde eğitim-öğretim faaliyetlerinin yürütülmesinin yanında, yetim, öksüz, yoksul çocukların yatılı olarak kaldığı ve ihtiyaçlarının giderildiği bir okul olarak aynı zamanda bir sosyal hizmet kurumu olma işlevine sahiptir. Darüşşafaka özel bir okul olmasına rağmen öksüz ve yetim çocukların ücretsiz, kaliteli bir eğitim almaları için eğitimde fırsat eşitliği sağlayan bir kurumdur. Sultan Abdülhamit, döneminde çeşitli ekonomik sıkıntılar içinde kalan okulu himayesine almış ve okul halk ve padişah tarafından desteklenmiştir. Okul mezunlarına devletin farklı dairelerinde kolaylıkla iş bulma fırsatı sağlanmıştır. Darüşşafaka Mektebi, hem bir eğitim-öğretim hem de sosyal hizmet kurumu işlevlerine sahip önemli bir okuldur. Dezavantajlı durumda olan çocuklara nitelikli eğitim-öğretim olanağı sağlayarak eğitimde fırsat eşitliğini vurgulayan bu okul, aynı zamanda yetim/öksüz çocukların topluma katılımlarını destekleyen bir sosyal hizmet kurumu olma özelliğine sahiptir.

II. Abdülhamit döneminde açılan, yetim çocukların temel ihtiyaçlarının karşılandığı ve ilgilerine göre bir meslek/sanat öğretildiği önemli bir diğer sosyal hizmet kurumu Dârülhayr-ı Âli'dir. Toplumda işsiz, sefalet içinde bulunan çocuk ve gençlerin hem ahlaki hem de ilmi açıdan gelişmelerine ve meslek öğrenip topluma katılımlarına destek olan bu kurumun günümüz eğitim-öğretim sisteminde benzeri yoktur. Dönemde ıslahhanelerin sanayi mekteplerine dönüştürülmesi ve bu mekteplerin ıslahhanelerin sağladığı imkânları yapısından kaynaklı sebeplerle karşılayamaması, öksüz, yetim, kimsesiz çocukların ıslahhanelere benzer özellikte kurumlara duydukları ihtiyacın artmasına yol açmıştır. Islahhanelere benzer fonksiyonlara sahip bir kurumun eksikliği, 1903 yılında Dârülhayr-ı Âli'nin açılmasını gerekli kılmıştır. Muhtaç durumda bulunan Osmanlı yetimlerinin barınma, yeme-içme, giyim gibi ihtiyaçlarının giderildiği bu kurumda, yetim çocuklar ve gençler öğrendikleri sanatla alakalı üretim faaliyetlerinde de bulunmuşlardır. Çeşitli devlet kurumları ve okullardan gelen siparişler üzerine elbise ve ayakkabı imalatı yapılmış, ayrıca halı, seccade gibi ürünler sergilerde satılmıştır. Kurumun yaptığı bu satışlardan önemli oranda kar edindiği bilinmektedir. Sağladığı birçok faydaya rağmen, II. Abdülhamit'in saltanatı sona erdiğinde, toplumdaki korunmasız yetim çocuklar

sorununa geniş kapsamlı çözüm sunan bu sosyal hizmet kurumu, siyaseten ortaya konulan çeşitli sebeplerden dolayı 1909 yılında kapatılmıştır. Dârülhayr-ı Âli, ıslahhaneler ve II. Abdülhamit dönemi sonrasında yetimler için açılan darüleytamlar arasındaki bağlantıyı kurması açısından değerlidir.

Toplumdaki dezavantajlı gruplardan engellilerin eğitimine yönelik eğitim-öğretim kurumlarının ilki II. Abdülhamit'in açtığı İstanbul Sağır-Dilsiz ve Âmâlar Mektebi'dir. Okulda dilsiz ve âmâ bireylere, alandaki en güncel gelişmelerin ve tekniklerin uygulanmasıyla eğitim-öğretim verilmiştir. Okuldan mezun öğrencilerin hayatlarını kimseye muhtaç olmadan idame ettirebilmeleri adına içinde bulundukları duruma uygun koşullarda istihdam edilmeleri de sağlanmıştır. II. Abdülhamit'in tüm çabalarına rağmen, sağır-dilsiz ve âmâların eğitimi konusunda ulaşılmak istenen hedefe tam olarak ulaşılammıştır. Bununla birlikte, bu girişim engelli eğitimi alanında öncü bir sosyal hizmet olarak karşımıza çıkmaktadır.

II. Abdülhamit dönemde tıp alanında ve sağlık kurumlarında modernleşme ve kurumsallaşma faaliyetleri artmış ve halk sağlığının korunmasına yönelik tedbirler alınmıştır. Çeşitli hastalıklara karşı aşılar geliştirilip uygulanmış, salgın hastalıklarla mücadelede önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Ayrıca salgın döneminde padişahın iradesiyle ve yaptığı yardımla oluşturulan yardım komisyonunda sivil toplumun da maddi katkısı olmuştur. Bu dönemde sayıları artan ve şartları gelişen gureba hastaneleri de alandaki önemli gelişmeler arasındadır. Geleneksel sağlık kurumları olan darüşşifaların yerini alan bu hastanelerde, yoksul hastaların tedavi önceliğinin korunması önemlidir. Yine bu dönemde yoksul vatandaşların yaşadığı belediye merkezlerinde yerinde ve daha iyi hizmet verecek hastaneler açılmıştır.

Sağlık alanında özel gereksinim gruplarından çocuk ve kadınların kullanımına ayrılmış hastanelerin ve diğer sağlık kurumlarının açılması da bu dönemde toplumdaki dezavantajlı gruplara yönelik sosyal hizmete verilen önemi ortaya koymaktadır. Çocuk hastaların tedavisi için özel olarak bina edilen Hamidiye Etfal Hastane-i Âlisi modern donanıma sahip dünyadaki ilk çocuk hastanelerinden biridir. Hastanenin yapım aşamasındaki giderlerini II. Abdülhamit kendi hazinesinden karşılamış ve saltanatı boyunca hastanenin ve hastaların çeşitli masrafları yine bu şekilde giderilmiştir. Aynı zamanda bir sosyal hizmet kurumu olma özelliğine sahip bu hastanede, sosyal adaletin gözetilerek yoksul hastaların tedavi ve ilaçları bedelsiz

olurken, ödeme gücü olanlardan ücret tahsili yapılmıştır. Kadın hastalıklarının tedavisine özel bölümleri olan hastanede hizmet verenlerin kadın personelden seçilmesiyle fırsat eşitliği sağladığının da altı çizilmelidir. Kadınlara özel, kadın sağlığıyla ilgili bölümler, kurumlar ve doğumhaneler II. Abdülhamit döneminde sayıca artmıştır. Dönemde bu amaçla kurulan Hamidiye Nisa Hastanesi, modern standartlara uygun bir biçimde yapılan, yıllar içinde sürekli gelişim gösteren bir hastane olarak kadınların kullanımına sunulmuş önemli bir sosyal hizmettir.

II. Abdülhamit döneminde faaliyete başlayan Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti dönemden günümüze topluma kesintisiz sosyal hizmet sağlayan önemli kurumların arasındadır. Başlangıçta savaşlar esnasında yaralıların tedavisi ve bu amaçla hastanelerin açılmasını sağlayan bu kurum, aynı zamanda savaşlar sonrasında göç eden halkın ihtiyaçlarının giderilmesini de sağlamıştır. Kurulduğu yıllardan itibaren halk tarafından desteklenmeye devam edilen bu cemiyet, toplumsal yardımlaşma ve dayanışmayla Kızılay adını taşıyarak varlığını sürdürmektedir.

II. Abdülhamit dönemi sosyal hizmette kurumsal değişim ve dönüşümün en görünür olduğu kurum Sosyal Hizmet Kampüsü Darülaceze'dir. Dönemde çeşitli sebeplerden dolayı sokaklarda bulunan dilencilerin ve korunmaya, bakıma muhtaç vatandaşların sayısındaki artış, bu sosyal sorunla mücadele adına birtakım önlemler alınması gerekliliğini doğurmuştur. Mevcut sosyal hizmet kurumlarının yetersiz kalması, daha kapsamlı ve modern bir hizmet sağlayacak bir sosyal hizmet kurumu olan Darülaceze'nin kurulması ihtiyacını ortaya koymuştur. Acizler/düşkünler evi anlamını taşıyan bu sosyal hizmet kurumu, 1896 yılında muhtaç ve düşkün durumdaki erkek, kadın, çocuk ve bebek tüm Osmanlı vatandaşlarına hizmet vermeye başlamıştır. Darülaceze Müessesesi kurulurken II. Abdülhamit'in öncülüğünde başlatılan yardım kampanyası önemlidir. Kendi hazinesinden yaptığı katkıyla başlattığı sosyal yardımlaşmayla toplumda dezavantajlı durumda olan kişiler için yapılacak sosyal hizmete halkın katkısını teşvik etmeyi amaçlamıştır. Modern şartlar gözetilerek inşa edilip donatılan bu mütevazı kurum, geleneksel yardımlaşma ve dayanışma mekanizmalarının işletilmesiyle de modern-geleneksel birlikteliğini ortaya koymaktadır. Kurum, II. Abdülhamit'in sosyal hizmet alanındaki kurumsallaşmayı süreklilik sağlayan ve inovatif bir biçimde gerçekleştirdiğini ortaya koyan bir simgedir.

Darülaceze, bünyesindeki sakinlere bütüncül bir yaklaşımla sosyal hizmet sağlama amacı taşımıştır. Farklı yaş, cinsiyet, din, dil, ırktan kuruma kabul şartlarını sağlayan tüm muhtaç Osmanlı vatandaşlarına kapısını açan bu kurumda kişilere sahip oldukları farklılıkları gözetilerek sosyal hizmet verilmiştir. Kurum, içinde barındırdığı cami, kilise ve havrasıyla birlikte hizmetlerinden yararlanan sakinlere inançlarına uygun manevi sosyal hizmet sağlaması noktasında da öncüdür. Kurum ibadethaneleri yalnızca bir ibadet mekânı olarak hizmet vermemiş, görevlileriyle birlikte sakinlerin manevi refahı için de çalışmıştır. Kurumda açılan Darülaceze İptidai Mektebi, ikamet eden çocukların yedi yaş itibarıyla temel ilkokul ve dini bilgileri edinmeleri amaçlı eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdürmüştür. Temel eğitimin yanında öğrencilerin son yıllarda ticaret ve sanayi alanında dersler aldıkları bilinmektedir. Aynı zamanda, bir sanat öğrenip bu alanda ustalaşmaları amacıyla Darülaceze bünyesindeki imalathanelere katılmışlardır.

Darülaceze İmalathaneleri, müessesede sağlanan sosyal hizmetin önemli bir parçası olarak ayrı bir değere sahip olmuştur. Bünyesindeki sakinlerden gücü ve sağlığı elverişli olanların çalışıp üreterek rehabilitasyonunu sağlayan bu birim, aynı zamanda çeşitli sanatların, ustaların koordinasyon ve gözetiminde öğretilerek bireylerin meslek sahibi olmaları imkânı tanımıştır. İmalathanelerde çeşitli sanat dallarında yapılan ürünler hem kurum bünyesindeki ihtiyaçları karşılamış hem de satışa çıkarılarak kuruma ve sakinlere gelir sağlamıştır. İmalathanelerde çalışan kurum sakinlerine belirlenen miktarda yevmiye de verilmiştir. Kurum sakinlerinin rehabilitasyonu ve meslek edinimine katkı veren Darülaceze İmalathaneleri, yardıma muhtaç bireylerin güçlendirilmesi ve sosyal içermelerine sağladığı katkı açısından önemlidir.

Darülaceze’de ikamet eden sakinlere sağlanan en temel sosyal hizmet bu bireylerin temel ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. Acezelerin barınma, beslenme, giyim ve ısınma gibi en gerekli ihtiyaçları özenle tedarik edilmeye çalışılmıştır. Gıda temininde denetim yapılmış ve kuruma getirilen erzakın tazeliği ve kalitesi sürekli kontrol altında tutulmuştur. Giyim konusunda, kurum sakinlerinin ihtiyacına yönelik eşyalar temin edilmiştir. Yine ısınma için gereken miktarlarda odun ve kömürün sağlandığı çeşitli yazışma evraklarıyla sabittir. Hasta ve düşkünler için verilen bakım ve tedavi hizmetleri de kurum bünyesinde sağlanan sosyal hizmet arasındadır. Hastanelerde

zaman içinde yapılan yenilikler ve açılan yeni dallar sayesinde çeşitli hastalıkların tedavisi kolaylaşmıştır. Doğum yapacak kadınlar için oluşturulan doğumhane birimi hamileler için önemli bir hizmet olmuştur. Aynı zamanda, kuruma kabul edilen çocukların aşı takipleri yapılarak aşısı olmayanlara gerekli aşılar uygulanması koruyucu-önleyici halk sağlığı açısından önemlidir.

Sultan II. Abdülhamit'in saltanatının sona ermesiyle birlikte, saltanatı boyunca çeşitli alanlarda yaptığı hizmetlerin kötülenme süreci başlamıştır. Dârülhayr-ı Âli'nin kapatılması, Sultan Abdülhamit'in Darülaceze'nin kuruluşundaki payının görmezden gelinmesi yönünde sarf edilen çabalar ve Hamidiye Etfal' in Şişli Etfal ismini alması bunların birkaçıdır. Birçok sağlık ve sosyal yardım kurumunun Müessesat-ı Hayriye-i Sıhhiye Müdüriyeti altında toplanması ise II. Abdülhamit'in kurduğu sistemi yıkma amaçlı olmuştur. Geleneksel sosyal yardımı ortadan kaldırıp yerine tamamen modern bir sistem getirme niyetiyle, Evkaf-ı Hümayun Nezareti yönetimindeki imaretlerin kapatılma kararı alınmıştır (Özbek, 2006: 416-417). Tüm bu çabalara rağmen, II. Abdülhamit döneminden sağlam bir şekilde miras kalan Darülaceze kurumu, Sultan'ın sosyal hizmet alanında topluma kazandırdığı en önemli kurumlardan biri olarak hizmetlerini sürdürmeye devam etmektedir.

II. Abdülhamit'in banisi olduğu Darülaceze müessesesi, kurulduğu 1896 yılından günümüze, acizlere verdiği sosyal hizmet faaliyetlerini etkin bir şekilde devam ettirmektedir. Zaman içinde kurum yönetimi farklı bakanlıklar ve belediye teşkilatı arasında gidip gelmiştir. Aslı, II. Abdülhamit tarafından yaptırılan ve esas biçimiyle sosyal hizmet vermeye devam eden Darülaceze kurumu ile birlikte 1998 yılında açılan İstanbul Büyükşehir Belediyesi Darülaceze Müdürlüğü olmak üzere İstanbul'da iki Darülaceze kurumu mevcuttur. Aynı ismi taşımalarına rağmen iki kurum verdikleri hizmet ve bulundukları mekân açısından farklıdır. Daha çok yaşlı bakım merkezi ve huzurevi olarak hizmet veren İstanbul Büyükşehir Belediyesi Darülaceze Müdürlüğü, İstanbul Kayışdağı'nda bulunmaktadır. Araştırmada odaklanılan II. Abdülhamit eseri Darülaceze ise T. C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Darülaceze Başkanlığı olarak Ok Meydanı'nda 125 yıldır hizmet vermeye devam eden sosyal hizmet kurumudur. Günümüzde 600 civarında kadın, erkek ve çocuk sakinin yararlandığı bu kurum, bakım ve sağlık hizmetlerini sağlamaya devam etmektedir.

19. yüzyılda kurulmuş olmakla birlikte, günümüzde halen kapsamlı ve süreklilik arz eden hizmetler veren bir sosyal hizmet kurumu olarak Darülaceze'nin, içinde bulunduğumuz yüzyılın güncel şartlarına uyum sağlayacak yeni bir projeyle daha modern bir görünüme büründürülmesi hedeflenmiştir. Darülaceze Sosyal Hizmet Şehri adı taşıyan bu proje ile birlikte daha fazla muhtaç bireye daha modern şartlarda hizmet vermek amaçlanmıştır. Akıllı şehir özelliklerine sahip olacak şekilde tasarlanan bu yeni mekân, modern bir tarzda hizmet verme hedefinin yanında, II. Abdülhamit döneminde kurulan ilk Darülaceze'nin geleneksel özelliklerini de korumayı amaçlamaktadır.

II. Abdülhamit döneminde devletin birçok kademesi modernleşme ve merkezileşme sürecine geçmiştir. Bu süreç, sosyal hizmet alanını da etkilemiş ve özellikle geleneksel sosyal hizmet mekanizmalarının yetersiz kalması sebebiyle devletin daha önceki dönemlere kıyasla bu alana etkisi ve katkısı gözle görünür bir biçimde artmıştır. II. Abdülhamit'in saltanat döneminde çeşitli sebeplerden dolayı sayıları artan yardıma/bakıma muhtaç yaşlı, çocuk/bebek, kadın, erkek ve dilenciler gibi toplumun dezavantajlı durumdaki bireylerine yönelik çok kapsamlı Darülaceze gibi bir sosyal hizmet kurumunun açılması bir gereklilik arz etmiştir. Bu toplumsal soruna bir nebze çözüm olan Darülaceze, hiçbir din, dil, ırk, inanç ayrımı gözetmeksizin toplumun tüm muhtaç kesimlerine yönelik sosyal hizmet sunan önemli bir ortak değerdir. Devletteki modernleşme ve merkezileşme döneminde toplumun geleneksel değerlerinin korunmasına her alanda özen gösteren II. Abdülhamit'in geleneksel sosyal hizmet anlayışının yitirilmemesi noktasında gösterdiği çaba önemlidir. Darülaceze, Sultan Abdülhamit öncülüğünde ve onun teşvikiyle başlatılan toplumsal yardımlaşma ve dayanışma hareketi sayesinde toplumdaki bireylerin gönüllü olarak katılım göstermesiyle ortaya çıkan ortak bir sosyal hizmet ürünüdür.

II. Abdülhamit'in sosyal hizmet alanında yaptığı çalışmaların ve topluma kazandırdığı sosyal hizmet kurumlarının, günümüzde sosyal hizmet alanında da kullanılmaya başlayan “sosyal inovasyon” kavramının özelliklerini taşıdığı söylenebilir. OECD tarafından bireylerin ve toplumların iyiliği ve refahını geliştirmeyi amaçlayan yeni çözümlerin planlanıp uygulanması olarak tanımlanan sosyal inovasyon (www.oecd.org, 2022), II. Abdülhamit'in, dönemindeki

dezavantajlı vatandaşlarının iyilik ve refahını geliştirme adına attığı adımları nitelemektedir. Bireylerin en temel ihtiyaçlarının karşılanmasının yanında onların güçlendirilerek sosyal hayata aktif bir şekilde katılımlarının sağlanması amaçlanmıştır. Bu yolla, kendilerine yeten ve sonuç olarak tam bir iyilik haline ulaşan bireyler, sağlıklı bir toplumun oluşumuna katkı sağlayacaklardır.

Literatürde geçen “Sultan II. Abdülhamit Döneminde Sosyal Politika Uygulamaları” başlıklı, II. Abdülhamit dönemini sosyal politika açısından ele alan çalışmada, II. Abdülhamit dönemindeki sosyal politikalarda “geleneksel ve modern uygulamaların bir araya getirilmeye çalışıldığı” ve sosyal politika alanında modernleşmenin “sosyal yapı korunarak” gerçekleştirildiği sonucuna ulaşılmıştır (Akyol, 2013: 45).

“II. Abdülhamit Döneminde Sosyal Hizmet” başlıklı tez çalışmamızda ise, II. Abdülhamit dönemi sosyal hizmet ve dönemin sosyal hizmet kurumları ile uygulamaları sosyal hizmet bağlamında incelenmiştir. II. Abdülhamit döneminin daha iyi anlaşılması amacıyla tarihsel süreçte özellikle 19. yüzyıl itibarıyla uygulanan sosyal hizmetler ve sosyal hizmet kurumlarında gerçekleşen değişim ve dönüşüme odaklanılmıştır. Araştırmamızda, Akyol’un ifade ettiği sonuca paralel olarak, II. Abdülhamit dönemindeki sosyal hizmet uygulamalarının, gelenek modernize edilerek yapıldığı sonucuna varılmıştır. II. Abdülhamit döneminde sosyal hizmet alanında ve kurumlarında önemli bir dönüşüm gerçekleşmiş ve II. Abdülhamit’in uygulamayı başardığı geleneksel ve modern karması bu sistem, günümüz Türkiye’inde sosyal hizmet alanındaki uygulamalarda yol gösterici olmuştur. Bu dönemde sosyal hizmet alanında yapılan faaliyetler, toplumsal yapı göz önünde bulundurularak uygulanan yenilikler olmuştur. II. Abdülhamit’in, döneminde açtığı modern sosyal hizmet kurumlarını, kendi hazinesinden yaptığı katkıyla başlattığı yardım kampanyalarına aynı zamanda halkın katılımını da teşvik etmesinden, Osmanlı toplumunda yüzyıllardır devam eden geleneksel sosyal dayanışma ve yardımlaşma olgusunun devam ettirilmeye çalışıldığı sonucuna ulaşılabilir. II. Abdülhamit, kendi döneminde sağladığı sosyal hizmet uygulamaları ve kurumları ile Osmanlı toplumunun deneyimlediği sosyal sorunlara kapsayıcı bir şekilde çözüm sağlamaya çalışmıştır. Bu dönemde, sosyal sorunlara önceki yüzyıllara kıyasla daha modern ve merkezi bir yaklaşımla cevap verilmiş ve sosyal hizmette kurumsallaşmanın ilk adımları atılmıştır. Osmanlı Devletinde birçok açıdan

modernleşmenin gerçekleştirildiği II. Abdülhamit döneminde, özel olarak sosyal hizmet alanını ilgilendiren önemli atılımlar gerçekleşmiştir. Osmanlı toplumunda özel gereksinim gruplarına yönelik eğitim-öğretim ve sağlık hizmetleri sağlayan sosyal hizmet kurumlarının açılmasıyla bu bireylerin sosyal sağaltımlarının sağlanması amaçlanmıştır. II. Abdülhamit'in sosyal hizmet kurumları ve uygulamaları, geleneksel sosyal yardımın tamamen terk edilmemesiyle birlikte, yardıma ve desteğe muhtaç bireylerin gerekli bilgi ve deneyimle donatılarak kendilerine yetebilen kişiler olmaları amacıyla desteklenmeleri açısından önceki uygulamalardan farklıdır. Bu şekilde, toplum içinde sosyal dışlanmaya maruz kalmış olan kişilerin, yalnızca temel gereksinimlerinin karşılanması değil, sosyal hizmet veren kurumlardan ayrılırken öncelikle kendilerine yetebilen, meslek sahibi, donanımlı kişiler olarak topluma da fayda sağlayabilmelerinin amaçlandığı sonucuna ulaşılmıştır. Dönemde faaliyet gösteren sosyal hizmet kurumlarının bir kısmının, günümüzde gelişip güncellenerek topluma sağladığı sosyal hizmeti devam ettirdiği göz önünde bulundurulduğunda, II. Abdülhamit'in sosyal hizmet uygulamaları ve kurumlarının süreklilik özelliği taşıdığı ve yenilikçi oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmanın, II. Abdülhamit dönemi sosyal hizmet, sosyal hizmet uygulamaları ve kurumlarını tarihsel süreçte kapsamlı bir biçimde inceleyerek, sosyal hizmette geleneksel uygulamalardan modern sosyal refah devletine uzanan süreci ortaya koyması açısından sosyal hizmet alan yazınına değer kattığını düşünüyoruz. Bu araştırma ile birlikte, sosyal hizmet alanında II. Abdülhamit dönemi ile alakalı yapılacak olan araştırmalara bir başlangıç ve döneme dair sosyal hizmet bilgi zemini oluşturma adımı atılmıştır.

ÖNERİLER

Osmanlı Devleti'nin geleneksel sosyal hizmet uygulamaları ve kurumlarından, günümüzün modern sosyal hizmet uygulama ve kurumlarına geçişin gerçekleştiği 19. yüzyıl, II. Abdülhamit döneminde bu alanda yapılan faaliyetler açısından değerlidir. Saltanatından önceki dönemde mevcut olan sosyal hizmet kurum ve uygulamalarından hareketle toplumsal sorunların çözümü adına modernleşmenin avantajlarından yararlanarak oluşturduğu yenilikçi kurumlar II. Abdülhamit'in sosyal hizmet yaklaşımının incelenmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır. Dönemde açılan kurumlarda sağlanan sosyal hizmette güçlendirme yaklaşımından bahsetmek mümkündür. Barker'ın ifadesiyle “sosyal hizmet uygulamasında bireylerin, ailelerin, grupların ve toplulukların kişisel, kişiler arası, sosyo-ekonomik ve politik gücünü artırmalarına ve koşullarını geliştirmelerine yardımcı olmayı amaçlayan bir süreç” (Barker'dan aktaran Erbay ve Tuncay, 2010: 157) olarak tanımlanan güçlendirme, sosyal hizmet literatüründe güncel bir kavram olmasına rağmen dönem uygulamalarında görülmektedir.

II. Abdülhamit döneminde, ıslahhaneler ve sanayi mekteplerine benzer özelliklerde kurulan bir sosyal hizmet kurumu olan Dârülhayr-ı Âli, günümüzde bakıma ve korunmaya muhtaç çocuklar için yürütülen sosyal hizmet uygulamaları ve bu amaçla kurulan kurumlara yol gösterici nitelikler taşımaktadır. Araştırmada ilgili başlık altında değerlendirildiği üzere, Dârülhayr-ı Âli muhtaç durumdaki kimsesiz çocukların korunması ve bakımı gibi temel ihtiyaçlarının karşılanması ile sınırlı bir kurum olmamıştır. Bu kurumun en önemli özelliklerinden biri, dezavantajlı grupta bulunan bu çocukların kendi ilgi, istek ve yeteneklerine uygun bir meslek/sanat dalı seçerek, kurum bünyesinde alanın uzmanları tarafından gerekli bilgiyle donatılmalarıdır. Bir meslek ya da sanat icra edebilecek şekilde yetişen bu bireylerin kurumdan ayrılırken kendilerine yetebilen ve aynı zamanda topluma yararlı bireyler haline gelmeleri önemli bir kazanımdır. Dârülhayr-ı Âli'de bireylerin güçlendirilmesi odaklı uygulanan bu sosyal hizmet yaklaşımı günümüzde çocuklara yönelik bakım hizmeti verensosyal hizmet kurumlarında benzer disiplin ve düzen içinde uygulanabilir. Öğrenme süreci boyunca ve kurumdan ayrıldıktan sonra gelir getiren bir meslek/sanat dalı icra edebilecek derecede uzmanlaşmak, sosyal iyileşmeyi

sağlayacağı gibi sahip olunan işin değerini artıracaktır. Ayrıca bireyler kendi hayatları ile ilgili kararlarda aktif bir rol oynayabileceklerdir.

II. Abdülhamit döneminin önemli bir diğer sosyal hizmet kurumu olan Darülaceze’de de yardıma muhtaç durumda bulunan dezavantajlı bireylere yönelik sosyal hizmette güçlendirme yaklaşımı öne çıkmaktadır. Gücü yeten bireylerin sosyal açıdan iyileşmeleri, bir sanat/meslek dalında uzmanlaşmaları ve gelir elde etmeleri amacıyla kurum bünyesinde hizmet veren imalathaneler, kurulma amaçlarını 1950 yılına kadar devam ettirmiştir. Bununla birlikte, sosyal hizmete yeni yaklaşımların başladığı bu dönemde imalathaneler gelir kazanma vazifelerinin yerine daha çok rehabilitasyon amaçlı kullanılmaya başlanmıştır. Bu iki dönem kıyaslandığında, Darülaceze kurulduğu dönemde üretim ve atölye çeşitliliği bu döneme göre daha fazladır. Günümüzde kurum sakinlerinin ilgi ve becerilerinin tespit edilerek hobi atölyelerinin çeşitlendirilmesi ve bu alanlarda gelişmelerine destek verilmesi fayda sağlayabilir. Süreç içinde kendini geliştiren sakinlerden ilgi duydukları alanda eğitim-öğretim vererek sürece katkı sağlamaları, bireyleri motive edebilir.

Sosyal hizmette özgün bir kurumsallaşmanın başlatıldığı ve modern sosyal hizmetin temellerinin atıldığı bir dönem olması sebebiyle II. Abdülhamit dönemi ile ilgili araştırmaların artırılması önem arz etmektedir. Günümüzde sosyal hizmetin geldiği noktanın daha iyi anlaşılması ve sosyal hizmetin kurumsallaşma sürecinin değerlendirilmesi açısından bu konudaki bilimsel araştırmaların çoğalması gerekli görülmektedir. Dönemle ilgili mevcut olan birçok kaynağın sosyal hizmet gözüyle incelenip güncellenmesinin alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Osmanlı Arşivleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-ı Âli Evrak Odası (BEO), (1316): 1129/84612.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-ı Âli Evrak Odası (BEO), (1316): 1173/87967.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-ı Âli Evrak Odası (BEO), (1317): 1353/101424.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-ı Âli Evrak Odası (BEO), (1310): 177/13205.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-ı Âli Evrak Odası (BEO), (1315): 1068/80043.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-ı Âli Evrak Odası (BEO), (1316): 1132/84850.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-ı Âli Evrak Odası (BEO), (1309): 11/799.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-ı Âli Evrak Odası (BEO), (1316): 1131/84797.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-ı Âli Evrak Odası (BEO), (1317): 1354/101527.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-ı Âli Evrak Odası (BEO), (1317): 1355/101575.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-ı Âli Evrak Odası (BEO), (1317): 1357/101741.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-ı Âli Evrak Odası (BEO), (1317): 1359/101873.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-ı Âli Evrak Odası (BEO), (1316): 1129/84612.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-ı Âli Evrak Odası (BEO), (1316): 1173/87967.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-ı Âli Evrak Odası (BEO), (1316): 1206/90441.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-ı Âli Evrak Odası (BEO), (1316): 1246/93408.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-1 Âli Evrak Odası (BEO), (1316): 1266/94913.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-1 Âli Evrak Odası (BEO), (1310): 140/10466.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-1 Âli Evrak Odası (BEO), (1317): 1467/109983.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-1 Âli Evrak Odası (BEO), (1318): 1624/121733.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-1 Âli Evrak Odası (BEO), (1323): 2682/201118.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-1 Âli Evrak Odası (BEO), (1323): 2716/203699.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-1 Âli Evrak Odası (BEO), (1322): 2311/173306.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-1 Âli Evrak Odası (BEO), (1321): 2080/155976.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-1 Âli Evrak Odası (BEO), (1324): 2870/215218.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-1 Âli Evrak Odası (BEO), (1325): 3138/235350.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-1 Âli Evrak Odası (BEO), (1326): 3464/259797.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-1 Âli Evrak Odası (BEO), (1310): 47/3514.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-1 Âli Evrak Odası (BEO), (1312): 567/42471.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-1 Âli Evrak Odası (BEO), (1312): 607/45522.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-1 Âli Evrak Odası (BEO), (1324): 2959/221915.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-1 Âli Evrak Odası (BEO), (1326): 3308/248071.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-1 Âli Evrak Odası (BEO), (1331): 4147/311008.

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-ı Âli Evrak Odası (BEO), (1325): 3077/230715.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-ı Âli Evrak Odası (BEO), (1328): 3690/276677.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Sadaret Âmedî Kalemi Defterleri (AMD), (1271): 59/34.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Sadaret Âmedî Kalemi Defterleri (AMD), (1271): 60/53.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Sadaret Âmedî Kalemi Defterleri (AMD), (1271): 65/43.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Sadaret Âmedî Kalemi Defterleri (AMD), (1273): 73/41.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye ve Vilayat Müdürlüğü Evrakı (DH.UMVM), (1338): 117/75.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye ve Vilayat Müdürlüğü Evrakı (DH.UMVM), (1340): 117/95.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye ve Vilayat Müdürlüğü Evrakı (DH.UMVM), (1340): 114/56.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye ve Vilayat Müdürlüğü Evrakı (DH.UMVM), (1336): 116/14.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT), (1322): 933/66.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT), (1308): 1779/129.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT), (1304): 1399/31.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT), (1304): 1443/30.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT), (1311): 149/30.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT), (1326): 2669/66.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT), (1326): 2678/55.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT), (1326): 2623/8.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT), (1323): 2609/74.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT), (1318): 2372/50.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT), (1310): 2039/51.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT), (1310): 15/13.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT), (1311): 151/33.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT), (1310): 17/9.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT), (1310): 17/21.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT), (1311): 170/44.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT), (1311): 171/69.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT), (1311): 172/17.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT), (1311): 187/32.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT), (1312): 367/68.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT), (1312): 387/49;

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT), (1310): 2040/2.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT), (1316): 2169/1.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT), (1317): 2316/3.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT), (1324): 1132/21.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT), (1318): 2463/98.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT), (1319): 2554/82.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT), (1326): 2657/45.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT), (1326): 1297/52.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT), (1321): 829/38.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT), (1325): 1217/51.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT), (1323): 945/14.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT), (1323): 1049/22.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT), (1320): 518/13.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT), (1320): 530/40.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT), (1321): 792/7.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT), (1316): 2183/25.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT), (1325): 1201/29.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT), (1319): 460/6.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT), (1320): 542/9.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT), (1316): 2094/68.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT), (1318): 2470/122.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT), (1319): 2528/42.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT), (1321): 750/52.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT), (1324): 1061/6.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT), (1324): 1061/7.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT), (1318): 2438/12.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT), (1323): 871/11.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT), (1327): 2725/54.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT), (1318): 2377/95.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT), (1322): 910/81.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT), (1322): 927/50.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT), (1323): 1020/8.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT), (1325): 1165/18.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT), (1317): 2224/102.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT), (1317): 2236/116.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT), (1317): 2295/59.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT), (1317): 2224/73.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT), (1317): 2215/47.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT), (1317): 2276/152.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT), (1319): 2528/49.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT), (1324): 1111/27.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT), (1317): 2326/11.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT), (1317): 2244/53.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT), (1318): 2444/6.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT), (1323): 994/22.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT), (1321): 780/53.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT), (1325): 1148/37.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT), (1325): 1171/8.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT), (1322): 797/79.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT), (1322): 809/34.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT), (1321): 744/20.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT), (1322): 812/17.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT), (1326): 1080/10.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT), (1264): 138/31.

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Evrakı (MKT.MHM), (1282): 348/63.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Evrakı (MKT.MHM), (1290): 456/23.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Evrakı (MKT.MHM), (1280): 277/44.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Evrakı (MKT.MHM), (1273): 103/66.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Evrakı (MKT.MHM), (1280): 290/15.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Evrakı (MKT.MHM), (1280): 272/78.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Evrakı (MKT.MHM), (1280): 302/19.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Evrakı (MKT.MHM), (1281): 327/76.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Evrakı (MKT.MHM), (1289): 445/74.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Evrakı (MKT.MHM), (1273): 108/27.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Evrakı (MKT.MHM), (1273): 111/36.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Evrakı (MKT.MHM), (1283): 357/14.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Evrakı (MKT.MHM), (1285): 406/94.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Evrakı (MKT.MHM), (1313): 725, 13.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Evrakı (MKT.MHM), (1317): 707/17.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Evrakı (MKT.MHM), (1313): 705/9.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Evrakı (MKT.MHM), (1314): 705/19.

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Evrakı (MKT.MHM), (1311): 703/5.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Evrakı (MKT.MHM), (1311): 703/7.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Evrakı (MKT.MHM), (1312): 703/29.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Evrakı (MKT.MHM), (1313): 705/11.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Evrakı (MKT.MHM), (1316): 707/10.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Evrakı (MKT.MHM), (1319): 707/24.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Sadaret Mektubî Kalemi Nezaret ve Devair Yazışmaları Evrakı (MKT.NZD), (1299): 1505/86.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Sadaret Mektubî Kalemi Nezaret ve Devair Yazışmaları Evrakı (MKT.NZD), (1267): 26/77.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezareti İdare Evrakı (DH.İD), (1333): 76/23.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İrade Hususi (İ.HUS), (1310): 11/90.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Sadaret Hususi Evrakı (Y.A.HUS), (1313): 349/60.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Sadaret Eyalat-ı Mümtaze Kalemi Belgeleri (MTZ), (1315): 51/4.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezareti Londra Sefareti Belgeleri (HR.SFR.3), (1311): 427/16.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezareti Londra Sefareti Belgeleri (HR.SFR.3), (1309): 390/159.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezareti Londra Sefareti Belgeleri (HR.SFR.3), (1309): 396/8.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezareti Londra Sefareti Belgeleri (HR.SFR.3), (1309): 396/47.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezareti Londra Sefareti Belgeleri (HR.SFR.3), (1309): 397/15.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Sadaret Kıbrıs Belgeleri (MTZ.KB), (1314): 2/39.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hazîne-i Hâssa İrâdeler (HH.İ), (1323): 232/100.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hazîne-i Hâssa İrâdeler (HH.İ), (1317): 126/33.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hazîne-i Hâssa İrâdeler (HH.İ), (1318): 131/49.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hazîne-i Hâssa İrâdeler (HH.İ), (1319): 140/56.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hazîne-i Hâssa İrâdeler (HH.İ), (1325): 193/19.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hazîne-i Hâssa İrâdeler (HH.İ), (1320): 151/14.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hazîne-i Hâssa İrâdeler (HH.İ), (1327): 198/31.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hazîne-i Hâssa İrâdeler (HH.İ), (1321): 164/10.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hazîne-i Hâssa İrâdeler (HH.İ), (1322): 173/7.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hazîne-i Hâssa İrâdeler (HH.İ), (1322): 231/89.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hazîne-i Hâssa İrâdeler (HH.İ), (1322): 173/40.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hazîne-i Hâssa İrâdeler (HH.İ), (1324): 182/23.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hazîne-i Hâssa İrâdeler (HH.İ), (1325): 193/49.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İrâde – Taltifât (İ.TAL.), (1318): 215/13.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dâhiliye Nezâreti Darülaceze Müdüriyeti (DH.DACZ), (1315): 3/98.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dâhiliye Nezâreti Darülaceze Müdüriyeti (DH.DACZ), (1315): 3/99.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dâhiliye Nezâreti Darülaceze Müdüriyeti (DH.DACZ), (1315): 3/106.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dâhiliye Nezâreti Darülaceze Müdüriyeti (DH.DACZ), (1317): 4/1.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dâhiliye Nezâreti Darülaceze Müdüriyeti (DH.DACZ), (1317): 4/2.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dâhiliye Nezâreti Darülaceze Müdüriyeti (DH.DACZ), (1312): 1/36.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dâhiliye Nezâreti Darülaceze Müdüriyeti (DH.DACZ), (1319): 4/21.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dâhiliye Nezâreti Darülaceze Müdüriyeti (DH.DACZ), (1319): 4/22.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dâhiliye Nezâreti Darülaceze Müdüriyeti (DH.DACZ), (1319): 4/23.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dâhiliye Nezâreti Darülaceze Müdüriyeti (DH.DACZ), (1319): 4/25.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dâhiliye Nezâreti Darülaceze Müdüriyeti (DH.DACZ), (1319): 4/26.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dâhiliye Nezâreti Darülaceze Müdüriyeti (DH.DACZ), (1319): 4/27.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dâhiliye Nezâreti Darülaceze Müdüriyeti (DH.DACZ), (1319): 4/28.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dâhiliye Nezâreti Darülaceze Müdüriyeti (DH.DACZ), (1319): 4/29.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dâhiliye Nezâreti Darülaceze Müdüriyeti (DH.DACZ), (1319): 4/30.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dâhiliye Nezâreti Darülaceze Müdüriyeti (DH.DACZ), (1319): 4/34.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dâhiliye Nezâreti Darülaceze Müdüriyeti (DH.DACZ), (1319): 4/35.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dâhiliye Nezâreti Darülaceze Müdüriyeti (DH.DACZ), (1325): 7/17.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hâriciye Nezâreti Tahrîât-ı Hâriciye Odası (HR.TH.), (1309): 124/5.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hâriciye Nezâreti Tahrîât-ı Hâriciye Odası (HR.TH.), (1310): 128/70.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hâriciye Nezâreti Tahrîât-ı Hâriciye Odası (HR.TH.), (1323): 324/37.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Mâliye Nezâreti (ML.EEM), (1314): 301/66.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Mâliye Nezâreti (ML.EEM), (1315): 314/29.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Mâliye Nezâreti (ML.EEM), (1315): 314/33.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Mâliye Nezâreti (ML.EEM), (1315): 314/44.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Mâliye Nezâreti (ML.EEM), (1315): 314/60.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Mâliye Nezâreti (ML.EEM), (1320): 493/24.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Mâliye Nezâreti (ML.EEM), (1321): 534/28.

Diğer Kaynaklar

Abdülaziz Bey. (1995). *Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri Toplum Hayatı*. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları.

Acar H. ve G. Çamur Duyan. (2003). Dünyada Sosyal Hizmet Mesleğinin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi, *Toplum ve Sosyal Hizmet*, Cilt 14, Sayı 1.

Ada, H. (2011). *Osmanlı Devletinin hizmetinde ilk modern Osmanlı sivil toplum örgütü: Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1868-1911)*. [Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi.

Ahmed Cevdet Paşa (2010). *Sultan Abdülhamit'e Arzlar: (Maruzat)*. İstanbul: Babıali Kültür Yayınları.

Akar, M. (2011). *Yoksullukla Mücadelede Zekâtın Rolü ve Hedefleri*, Uluslararası Yoksullukla Mücadele Stratejileri Sempozyumu, Ankara.

Akgündüz, A. (1996). *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.

Akgündüz, M. (2004). *Osmanlı Medreseleri – XIX Asır*. İstanbul: Beyan Yayınları.

Aksun, Z. N. (2010). *II. Abdülhamit Han*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Akyüz, Y. (1999). *Türk Eğitim Tarihi*, İstanbul: Alfa Yayınları.

Ali Haydar. (1925). Sağır ve Dilsizler. *Muallimler Mecmuası*, 3 (29), 1237-1260.

Alkan, M. Ö. (2019). II. Abdülhamit Döneminde Eğitim ve İdeoloji. Mehmet Bulut, M. Enes Kala, Nuri Salık, Maşallah Nar (Ed.). *Sultan II. Abdülhamit Dönemi içinde* (309-367). İstanbul: İzü yayınları.

Alkan, N. (2019). Sultan II. Abdülhamit Döneminde Kültür, Sanat ve Spor Alanlarında Yapılan Modernleşme Faaliyetleri. Mehmet Bulut, M. Enes Kala, Nuri Salık, Maşallah Nar (Ed.). *Sultan II. Abdülhamit Dönemi içinde* (369-397). İstanbul: İzü yayınları.

Alper, Y. (2014). Sosyal Güvenlik. Aysen Tokol, Yusuf Alper (Ed.). *Sosyal Politika içinde* (203-239). Bursa: Dora Yayıncılık.

Anadol, C. (1991). *Türk-İslam Medeniyetinde Ahilik Kültürü ve Fütüvvetnameler*, Ankara: Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayınları.

As, İ. (2020). *Bir Sosyal Hizmet Kurumu Olarak Darüleytam*, [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi.

- Aydın, M. A. (1993). *Çocuk*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cocuk#3-fikih> 22.06.20 tarihinde erişilmiştir.
- Aydınlı, A. (1999). *İbn Ümmü Mektum*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-ummu-mektum>
- Balcı, S. (2014). Sultan Abdülhamit Devrinde Engelli Eğitimi (1889-1909): Sağır Dilsiz ve Körler Mektebi. *Sultan II. Abdülhamit Sempozyumu* içinde (285-324). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Baykara, T. (2007). Osmanlılarda Medeniyet Kavramı. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşmesi (1989). http://cocukhaklari.barobirlik.org.tr/dokuman/mevzuat_uamevzuat/birlesmismilletler.pdf 22.06.20 tarihinde erişilmiştir.
- Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2020, May 19). *Poor Law*. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/event/Poor-Law>
- Bulut, M. (2019). Sultan II. Abdülhamit Dönemi Eğitim ve Ekonomi'ye Yeniden Bir Bakış. Mehmet Bulut, M. Enes Kala, Nuri Salık, Maşallah Nar (Ed.). *Sultan II. Abdülhamit Dönemi* içinde (245-261). İstanbul: İzü yayınları.
- Cengiz, G. H. (2019). *II. Abdülhamit Dönemi Osmanlı Sosyal Politikalarında Çocuk*, [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Çabuk, V. (2010). *Sultan II. Abdülhamit*. İstanbul: Paraf Yayınları.
- Çadırcı, M. (1991). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Çapa, M. (2010). *Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*. Ankara: Türk Kızılay Derneği Yayınları.
- Çelik, R. (2018). *Sultan II. Abdülhamit ve İmparatorluğun İhyası (1876-1900) "Tebrikname-i Milli"*. İstanbul: Akıl Fikir Yayınları.
- Çelik, R. (2020). Hamidiye Etfal Hastanesi, Darülhayr ve Darüleytam. Recep Çelik (Ed.). *Sosyal Hizmet Tarihi* içinde (297-328). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Çelik, Y. (2020). Asr-ı Saadet ve Dört Halife Döneminde Sosyal Hizmet. Recep Çelik (Ed.). *Sosyal Hizmet Tarihi* içinde (29-89). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Çizakça, M. (2006). Osmanlı Dönemi Vakıflarının Tarihsel ve Ekonomik Boyutları. *Türkiye'de Hayırseverlik: Vatandaşlar, Vakıflar ve Sosyal Adalet Araştırması* (19-32). İstanbul: TÜSEV.
- Darülaceze Albümü I. (2013). Nevzat Özkaya (Ed.). İstanbul: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Darülaceze Yayınları.

Darülaceze Albümü II. (2013). Nevzat Özkaya (Ed.). İstanbul: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Darülaceze Yayınları.

Darülaceze Nizamnamesi. (25 Haziran 2020). <https://www.darulaceze.gov.tr/Kurumsal/Nizamname>.

Darülaceze Başkanlığı (1 Temmuz 2020). *Darülaceze Sosyal Yaşam Şehri Tanıtım Kitapçığı*. <http://www.hepimizinevi.com/UserFiles/Files/Darülaceze%20Yeni%20Yer.pdf>.

Darülaceze Sosyal Hizmet Şehri (21 Ağustos 2020). <https://www.youtube.com/watch?v=R-LfxDz0tJg>.

Darülaceze Teşkilat Şeması (21 Mayıs 2021). <https://www.darulaceze.gov.tr/teskilat-semasi/21.05.2021>

www.hepimizinevi.com/yeni-darulaceze, 2022

Özkaya, N. (Ed.). (2014). *Ehasin-i Müessesat-ı Hayariyye-i Hilafetpenahi'den Darülaceze*. İstanbul: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Darülaceze Yayınları.

Darüşşafaka (1 Nisan 2021). <https://www.darussafaka.org/hakkimizda/cemiyet/tarihce.1.04.2021>

Darüşşafaka Cemiyeti Tüzüğü (2017). www.darussafak.org/hakkimizda/cemiyet/cemiyet-tuzugu.

Demirci Akyol, E. (2013). Sultan II. Abdülhamit Döneminde Sosyal Politika Uygulamaları, *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 7 (31), 33-47.

Demirel, F. (2013). *Osmanlı'da Sağır-Dilsiz ve Âmâların Eğitimi Dilsiz ve Ama Mektebi*. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.

Durkheim, E. (2004). *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*. İstanbul: Bordo Siyah Yayınları.

Düzgün, M.A. (2009). *Sultan II. Abdülhamit Döneminde Muhtacin Maaşı Uygulaması*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.

Elibol, N. (2007). Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfus Meselesi ve Demografi Araştırmaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 12, s. 135-160.

Emiroğlu, G. (2002). II. Abdülhamit Döneminde İlköğretim Konulu Layihalar (1876-1908), *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:8, 169-191.

Engin, V. (2008). *Sultan II. Abdülhamit ve İstanbul'u*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Eraslan, C. (2018). *Fotoğraflarla Sultan II. Abdülhamit Dönemi Sağlık Müesseseleri: Hastaneler*. İstanbul: Hat Baskı Sanatları.

- Erbay, E. ve T. Tuncay (2010). İnsan Hakları Eğitimi: Güçlendirme Yaklaşımı Temelinde Bir Değerlendirme. *TAAD*, Cilt 1, Sayı: 3, 147-162.
- Erbay, E. (2019). Güç ve Güçlendirme Kavramları Bağlamında Sosyal Hizmet Uygulaması. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, Sayı: 42, 41-64.
- Ergin, O. (1977a). *Türkiye Maarif Tarihi*, Cilt: 1-2. İstanbul: Eser Kültür Yayınları.
- Ergin, O. (1977b). *Türkiye Maarif Tarihi*, Cilt: 3-4. İstanbul: Eser Kültür Yayınları.
- Ertem, A. (2012). *Tarihte İlginç Vakıflar*. İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Gençoğlu, M. (2014). Sultan II. Abdülhamit'in Yurt Dışı Eğitim Politikası. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 4, 33-73.
- Georgeon, F. (2012). *Sultan Abdülhamit*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gezgin, M. (2011). Cemaat-Cemiyet Ayırımı ve Ferdinand Tönnies. *İstanbul Journal of Sociological Studies*, (22), 183-201.
- Gökalp, Z. (2005). *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: Bordo Siyah Yayınları.
- Gündüz, M. (2014). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Engelli Eğitimi Üzerine Gelişmeler. *Eğitime Bakış Dergisi*, Sayı: 31, 5-14.
- Güzel, H. C. (2009). *Osmanoğulları ve Aydınların Anlatımıyla İmparatorluğun Yüzük Taşı II. Abdülhamit*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Hansan, J.E. (2011). English poor laws: Historical precedents of tax-supported relief for the poor. *Social Welfare History Project*.
- <http://sultanabdulhamid.yildiz.edu.tr/ii-abdulhamid/egitim-kronolojisi/2021>
- IASSW (22 Haziran 2020). Global definition of social work. <https://www.eassw.org/language/english/>.
- İbn Haldun. (2015). *Mukaddime*. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık.
- İhsanoğlu, E. (2011). Darülfünun-ı Şahane. *Devr-i Hamid: Sultan II. Abdülhamit* Cilt 1 içinde (449-475). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- İkbal, M. (2015). *İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden Yapılandırılması*. Ankara: Hece Yayınları.
- İnalcık, H. (2013). *Osmanlı ve Modern Türkiye*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- İnalcık, H. (2015). *Devlet-i 'Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I: Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişme*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- İnce, A. (1992). *Bir Eğitim Kurumu Monografisi Darüşşafaka*, [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- İstanbul Darülaceze Müdürlüğü (20 Ekim 2018). İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Kataloğu. <https://saglik.ibb.istanbul/wp-content/uploads/2018/10/Darulaceze-Mudurlugu-Katalog-2.pdf>
- İzgöer, A. Z. ve R. Tuğ. (2013). *Padişah'ın Himayesinde Osmanlı Kızılay Cemiyeti 1911-1913 Yıllığı*. Ankara: Türk Kızılayı Yayınları.
- Kapıcı, H. Z. (2019). *Dârülhayr-i Ali*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Kara Akgün, S. ve M. Uluğtekin. (2002). *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*. Ankara: TDV Yayınları.
- Karacakaya, R. (2020). Hilal-i Ahmer Cemiyeti (Kızılay). Recep Çelik (Ed.). *Sosyal Hizmet Tarihi* içinde (297-328). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Karakaş Özbayrak, İ. (2011). II. Abdülhamit Döneminde Uygulanan Sosyal Yardım Politikaları (1876- 1909). İstanbul: Libra Kitapçılık.
- Karaköse, R. *Yaşlı Refahına Yönelik Manevi Sosyal Hizmetler: Darülaceze Okmeydanı Örneği*, [Doktora Tezi]. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi.
- Karal, E. Z. (2007). *Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, Cilt 8, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karpat, K. H. (2006). *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*. İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları.
- Karpat, K. H. (2014). *Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kaynak, A. (2013). *Emperyal Modernlik Ve II. Abdülhamit Dönemi Eğitim Reformları*, [Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Kazıcı, Z. (1985). *İslami ve Sosyal Açından Vakıflar*. İstanbul: Marifet Yayınları.
- Kazıcı, Z. (2013). *Sultan II. Abdülhamit ve Dönemi Osmanlı Devleti*. İstanbul: Kayıhan Yayınları.
- Keçeci Kurt, S. (2011a) *Harem'den Mektebe*. İzmir: Yitik Hazne Yayınları.
- Keçeci Kurt, S. (2011b) *Osmanlı Devleti'nde Özel İslam Mektepleri*, [Doktora Tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Keyder, Ç. (2013). *Toplumsal Tarih Çalışmaları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Keyder, Ç. (2014). *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Kırmızı, A. (2011) Sultan II. Abdülhamit İmparatorluğun Son Nefesi. Dr. Coşkun Yılmaz (Ed.). *II. Abdülhamit Modernleşme Sürecinde İstanbul* içinde (21-45). İstanbul: İstanbul Belediyesi Kültür Yayınları.
- Kimberly, J. R. (1979). Issues in the Creation of Organizations: Initiation, Innovation, and Institutionalization, *The Academy of Management Journal*, 22(3): 437-457.
- Koç, B. (2007). Osmanlı İslahhanelerinin İşlevlerine İlişkin Bazı Görüşler, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 113-127.
- Koçu, R. E. (1966). İstanbul Ansiklopedisi Cilt 8. İstanbul: Koçu Yayınları.
- Kodaman, B. (1991). *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kongar, E. (1972). *Sosyal Çalışma'ya Giriş*. Ankara: Sosyal Bilimler Derneği Yayınları.
- Koyunoğlu, H. (2014). Osmanlı Vakıflarının İktisadi Faaliyetleri ve Etkileri. *Vakıf ve İktisat Sempozyumu*. İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Lewis, B. (1993). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Maden, F. (2014). *II. Abdülhamit Dönemi*. İstanbul: Tarihçi Kitabevi.
- Meriç, C. (2014). *Kültürden İrfana*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (2015). *Umrandan Uygarlığa*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Merton, R. K. (2012). Natüralistik Sosyoloji Kuramına Katkıda Bulunanlar. Margaret M. Poloma (Ed.). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları* içinde (49-70). Ankara: Palme Yayıncılık.
- Nuhoğlu, H. (1993). *TDV İslam Ansiklopedisi Cilt 8*. İstanbul: TDV Yayınları.
- Ocak, B. ve Ö. Yıldırım Kocabaş. (2014). *İzmir Gureba-i Müslimin Hastanesi'nden İzmir Devlet Hastanesi'ne "Bir Hastane Öyküsü"*. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- OECD (9 Şubat 2022). *social innovation*. <https://www.oecd.org/regional/leed/social-innovation.htm>.
- Okur, Y. (1996). *Darüleytamlar*, [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- Orhan, S. (2015). Osmanlı Devletinde Tanzimat Sonrası Dönemde Sosyal Güvenlik Düzenlemeleri. *İş ve Hayat*, 1 (1), 193-210. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/isvehayat/issue/29030/310447>

- Ortaylı, İ. (2007a). *Osmanlı Düşünce Dünyası ve Tarih Yazımı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2007b). *Üç Kitada Osmanlılar*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2009). *Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2012). *Yakın Tarihin Gerçekleri*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2015). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Osmanoğlu, A. K. (2016). *Dedem Sultan Abdülhamit Han*. İstanbul: Yediveren Yayınları.
- Osmanoğlu, A. (1984). *Babam Sultan Abdülhamit (Hatıralarım)*. Ankara: Selçuk Yayınları.
- Önal, E.F, S. Bekçi. (2007). *Sultan II. Abdülhamit Han'ın Hayır Eserleri*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Özbek, N. (1999). İkinci Abdülhamit ve Kimsesiz Çocuklar: Dârülhayr-i Ali. *Tarih ve Toplum*, 31, 11-20.
- Özbek, N. (2006). Osmanlı İmparatorluğu'nda 'Sosyal Yardım' Uygulamaları. Mehmet Seyitdanlıoğlu ve Halil İnalçık (Ed.). *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu* içinde (401-423). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Özbek, N. (2013). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet: Siyaset, İktidar Ve Meşruiyet (1876-1914)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özbek, N. (2017). Osmanlı'dan Günümüze Darülaceze: Sosyal Politika Zihniyeti ve Kent Yoksulluğunun Değişen Niteliği. *Toplumsal Tarih*, 288, 50-61.
- Özçelik, İ. (2013). *Devlet-i 'Aliyye'nin Toplumsal Düzeni ve Kurumları*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Özen, İ. (2001). *II. Meşrutiyet'e kadar ıslahhaneler ve Darülaceze*. [Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Özger, Y. (2014). *II. Abdülhamit Devrinde Orduda Uygulanan Sosyal Güvenlik Politikası ve Emeklilik Sistemi*, Sultan II. Abdülhamit Sempozyumu, Selanik.
- Özkaya, N ve M. Kaya. (2020). Darülaceze. Recep Çelik (Ed.). *Sosyal Hizmet Tarihi* içinde (285-296). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Öztuna, Y. (2013). *Osmanlı'ya Veda 1808-1922*. İstanbul: Yakın Plan Yayınları.
- Öztürk, C. (1999). Osmanlıda Bir Meslekî Eğitim ve Çocuk Esirgeme Kurumu: Dârülhayr-ı Âli. *Milli Eğitim Dergisi*, 76-84. http://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/143/9.htm.

- Pakalın, M. Z. (1993a). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Pakalın, M. Z. (1993b). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Pamuk, Ş. (2012). *Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2014). *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Parmaksız, E. (2008). *II. Abdülhamit dönemi (1876-1909) Eğitim Sistemi Eğitim Yapıları ve Askeri Rüüşdiyeler*, [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Parsons, T. (2012). Genel Sistem Kuramı: Davranışsal Bilimin Birleşik Kuramına Doğru Yönelim. Margaret M. Poloma (Ed.). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları içinde* (159-184). Ankara: Palme Yayıncılık.
- Quataert, D. (2006). 19. Yüzyıla Bakış Islahatlar Devri 1812-1914. Halil İnalcık, Donald Quataert (Ed.). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi içinde* (1600-1914). İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Sağlam Tekir, H. (2021). *Osmanlı Devleti'nde Sağır, Dilsiz ve Âmâların Eğitimi ve Gündelik Hayatları*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Sarı, K.S., İ. K. Ergüt ve Ç. Ünlü Çeber. (2021). *Türkiye'de Çocuk Hizmetlerinin Tarihsel Süreci*. T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Çocuk Politikaları Serisi, 1(4):1-46.
- Sarı, N., A.Z. İzgözer ve R. Tuğ. (2014). *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri Işığında II. Abdülhamit Devri'nde Kurulan ve Geliştirilen Hastaneler*. İstanbul: Nobel Matbaacılık.
- Sarikaya, M. (2003). Savaş Yıllarında Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin Çocuk Misafirhanesi ve Çocuklar. Yavuz Aslan (Ed.). *Atatürk Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 3. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Sezer, C. ve Ö. Metin. (2016). *Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Balkan Savaşlarında Muhacirlere Yardımları*. Ankara: Türk Kızılayı Yayınları.
- Sırma, İ. S. (2009). *Belgelerle II. Abdülhamit Dönemi*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Sosyal Hizmetler Kanunu (22 Haziran 2020), 2828, 1983. Cilt:22, Sayı: 18059. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2828.pdf>.
- Soydan, A. (2013). Darüşşafaka Tarihinden Kesitler. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*,0(3), 249-268.
- Şakir, Z. (2010). *Sultan Abdülhamit*. İstanbul: Akıl-fikir Yayınları.

- Şener, S. (2016). *Sosyal İlim ve Değerler - Değerler Sosyolojisi*. İstanbul: Strateji Danışmanlık Yayınları.
- Şener, S. (2017). *Sosyoloji -Sosyal Bilimlere Alternatif Yaklaşım*. İstanbul: Strateji Danışmanlık Yayınları.
- Şentürk, R. (2007). *İnsan Hakları ve İslam Sosyolojik ve Fıkhi Yaklaşımlar*. İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Şeriati, A. (1980). *İslam Sosyolojisi Üzerine*. İstanbul: Düşünce Yayınları.
- Şirinbilek, M. (2011). *Poverty and Child Abuse in Charles Dickens's Novels: Oliver Twist, Hard Times, and David Copperfield*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Celal Bayar Üniversitesi.
- Şişman, A. (2008). Osmanlı Devleti'nde Batılı Anlamda Mesleki ve Teknik Eğitimin Doğuşu. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 27-43.
- Tabakoğlu, A. (2011). Sultan II. Abdülhamit Dönemi Ekonomisi. *Devr-i Hamid: Sultan II. Abdülhamit Cilt 1* içinde (207-244). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (2017). *Türkiye İktisat Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tahsin Paşa. (2008). *Tahsin Paşa Abdülhamit-Yıldız Hatıraları*. İstanbul: İmge Kitabevi.
- Talas, C. (1992). *Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Tanyeri, Y. (2016). İzmir School for the Deaf (İzmir Sağırılar Okulu). *Turkish Archives of Otorhinolaryngology*, 54: 1-4.
- Terzi, A. (2020). Vakıf Gureba Hastaneleri ve Bezmialem Valide Sultan. Recep Çelik (Ed.). *Sosyal Hizmet Tarihi* içinde (229-237). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Tese'ülün Menine Dair Nizamname 1313 (10 Ocak 2021). <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/0.1.21.pdf>.
- Tirmizi, E. İ. M. bin İ. (1992). *Sünenü't-Tirmizi, I-V*. Kahire.
- Ülken, H. Z. (2006). Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği. *Vakıflar Dergisi*, 13-39. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Ünal, V . (2012). Osmanlının Son Dönemlerine Korunmaya Muhtaç Çocuklar İçin Kurulan Sosyal Hizmet Kuruluşları. *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 36 (2) , 1-27.
- Ünver, S. (1942). Manisa'da Saruhanlıların Körhane Binası Hakkında. *Türk Tıp Tarihi Arkivi*, 6, 19, (25-27).

- Yazıcı, N. (2007). Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine Bazı Değerlendirmeler. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 48, 1-46.
- Yediyıldız, B. (2003). *XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yediyıldız, B. (2012). Vakıf. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 42, 479-486.
- Yıldırım, M. A. (2014a). *Abdülhamit Devrinde Mesleki-Teknik Eğitimin Gelişimi: Vilayet Sanayi Mektepleri*, Sultan II. Abdülhamit Sempozyumu, Selanik.
- Yıldırım, M. A. (2014b). II. Abdülhamit Devri Taşra İdadilerinde Mesleki Eğitim Denemesi. *Journal of History Studies*, 6, 249-268.
- Yıldırım, N. (1996). *İstanbul Darülaceze Müessesesi Tarihi*. İstanbul: Darülaceze Vakfı Yayınları.
- Yıldırım, N. (1997). İstanbul’da Sağır-Dilsiz ve Âmâların Eğitimi. M. Armağan (Haz.), İstanbul Armağanı 3 Gündelik Hayatın Renkleri içinde (305-330). İstanbul: İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları.
- Yıldırım, N. (2010). *Hastane Tarihimizde Bir Kutup Yıldızı Hamidiye Etfal Hastanesi*. İstanbul: Ajans Es.
- Yıldırım, N. (2011). Sağlıkta Devr-i Hamidi. C. Yılmaz (Ed.). 2. *Abdülhamit Modernleşme Sürecinde İstanbul* içinde (245-263). İstanbul: İstanbul Belediyesi Kültür Yayınları.
- Yıldırım, N. (2018). II. Abdülhamit’in Saltanat Yıllarında Tıp, Sağlık ve Sosyal Yardım. *Bezmialem Aktüel*, 28-32.
- Yıldırım, S. (2017). Çağımızın Değerleri Işığında İnsan, Toplum ve Ahilik. *Ahiname*, 47-51.
- Yıldız, H. (2012). Osmanlı Yenileşme Döneminde Diyarbakır’da Sivil Mesleki Teknik Eğitim. *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 189-209.
- Yılmaz, M. S. (2017). Ahilik Teşkilatı. *Ahiname*, 43-46.
- Yücer, H. M. (2020). Sosyal Hizmet Tarihinde Tekke ve Dergâhlar. Recep Çelik (Ed.). *Sosyal Hizmet Tarihi* içinde (151-167). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Yükselbaba, Ü. (2017). Émile Durkheim’a Göre Toplum, Düzen ve Hukuk: Hukukun ve Cezanın Evrimi. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 75, 191-226.

Zappi, L. (2020). Social Work in Europe. Encyclopédie d'histoire numérique de l'Europe [online], ISSN 2677-6588, published on 22/06/20, consulted on 12/04/2022. Permalink : <https://ehne.fr/en/node/12506>.

Zastrow, C. (2013). *Sosyal Hizmet Giriş*. Ankara: Nika Yayınevi.

EKLER

Ek 1: II. Abdülhamit Dönemi Hastaneler

Gureba Hastaneleri

Adana Gureba Hastanesi (1898) ve Kadınlara mahsus yanan kısmının yeniden inşası (1906)

Alaiye kasabasına bir hastane ve eczane

Alaşehir (1901)

Ankara Gureba Hastanesi inşası (1887,1895)

Antep Hamidiye Gureba Hastanesi (1904)

Aydın Vilayetinde Hastane İnşası ve Tamiri (1895)

Ayvalık Gureba Hastanesi (1898)

Bağdat Gureba Hastanesi inşasının tamamlanıp açılması (1901)

Balıkesir Gureba Hastanesi Açılışı (1895)

Bartın Hastane-i Umumisi Açılışı (1901)

Beyrut Hamidiye Hastanesi

Bingazi’de Gureba Hastanesi (1906)

Bolu Kasabası Merkez Hastanesi (1885)

Bolu Sancağı Hamidiye Kasabasında Hastane (1907)

Bursa Gureba Hastanesi (1904-1906)

Cidde’de Hastane genişletilmesi (1893) ve yeni bir hastane inşası (1906)

Çankırı Hastanesinin akarlarının tamamlanması (1895)

Dedeoğlu’da Hastane (1895)

Yunanistan Demirhisar’da Hastane açılışı (1901)

Derne’de (Bingazi, Trablusgarp) Hastane İnşası (1893)

Diyarbakır Gureba Hastanesi bakım ve onarımı (1906)

Drama Gureba Hastanesi (1901)

Edirne Gureba Hastanesi onarımı ve yeniden yapımı (1878-79 ve 1882)

Erzurum’da Gureba Hastanesi (1903)

Bulgaristan Filibe’de Açılan Hastaneler (1909)

Halep’te Gureba Hastanesi (1901)

Hamidabad (Isparta) Hamidiye Gureba Hastanesi (1905)

Hums (Trablusgarp) Hastanesi yeniden inşası (1908)

Humus (Suriye) Sancağında Gureba Hastanesi (1907)

İskeçe (Yunanistan) Gureba Hastanesi (1891)

İskenderun Gureba Hastanesi (1903)

İstanbul Gureba Hastanesi Artigiana’nın yeniden inşası (1893)

İstanbul Hamidiye Nisa Hastanesi (1891)

İstanbul Yenibahçe Gureba-ı Muslimin Hastanesi çalışmaları (1894-1905)

İstanbul Zeynep-Kamil Hastanesi onarımı (1898)

İzmir Ermeni Gureba Hastanesi yeniden inşası (1879,1903)

İzmir’de Gureba-i Cihan Hastanesi (1898)

İzmir’de Gureba-i Müslimin Hastanesi (1900-1904)

Karahisar-ı Sahib (Afyon) Gureba Hastanesi (1907)

Karahisar-ı Şarkı Kasabasında (Şebinkarahisar) hastane (1903)

Kayseri Hastanesi (1888)
Kırkağaç Hastanesi (1900)
Kırkkilise (Kırklareli) Sancağı Gureba Hastanesi (1896)
Konya Gureba Hastanesi (1900)
Kuşadası Gureba Hastanesi (1902)
Malatya Gureba Hastanesi (1897)
Manastır (Makedonya) Kasabası'nda Gureba Hastanesi ve kuduz laboratuvarı tesisi temeli (1894)
Manisa'da Gureba Hastanesi tamiri (1902)
Mardin'de Gureba Hastanesi (1893)
Medine'de Gureba Hastanesi (1901)
Mekke'de Bezmialem Valide Sultan Hastanesi tamamlanması (1885-6)
Mekke'de gureba hastanesinin onarımı (1893) ve genişletilmesi (1894)
Mekke'de hacılar için hastane yapımı (1908)
Mersin gureba hastanesi genişletilmesi (1893) ve arsa bağışlanması (1907)
Musul'da II. Abdülhamit adına bir gureba hastanesi ve mekteb-i sanayi inşası (1902)
Nazilli'de hastane yapımı kararı (1889)
Necf'te yoksul hastalar için hastane (1906)
Ordu'da yoksullar için hastane inşası (1891-2)
Ödemiş'te hastane (1888, 1891)
Resmo'da (Girit) gureba hastanesi yapımı girişimi (1894)
Rize'de askeri gureba hastanesinin bitirilmesi (1889)
Rodos'ta gureba hastanesi açılışı (1895)
Safranbolu'da gureba / frengi hastanesi yapımı (1894)

Samsun'da Hamidiye Hastanesi (1901)
San'a'da (Yemen) hastane, hastane barakası ve gureba hastanesi yapımı (1900)
Selanik'te gureba hastanesinin yeni binasına taşınması (1904)
Sinop'ta frengi ve gureba hastaneleri (1887)
Sivas'ta hastane binaları inşası (1886, 1897-1903) ve gureba hastanesinin açılışı (1904)
Soma'da hastane yapımı
Trabzon'da askeri ve gureba hastaneleri yapımı (1882-3)
Trablusgarb'ta inşa edilen gureba hastanesi (1896)
Urfa'da inşa edilen Hamidiye Gureba Hastane-i Alisi (1907)
Üsküp'te gureba hastanesi yapımı (1897)
Yafa'da (İsrail) gureba hastanesi temeli atılması (1905)
Yanya'da (Yunanistan) Hamidiye Gureba Hastanesi yapımı (1894) ve hastanenin genişletilmesi (1901)
Yemen'de kurulan gureba hastanesinin açılışı (1889)

Belediye Hastaneleri

Antep Belediye-Gureba Hastanesinin açılışı (1904)
Bağdat'ta belediye hastanesi yapımı (1900)
Dedeagaç (Yunanistan) Gureba Hastanesi (1895)
Dimetoka (Yunanistan) Belediye Hastanesi (1894)
Edirne Gureba-Belediye Hastanesi onarımı ve yeniden inşası
İstanbul'da Yüksekaldırım'da Nisa Hastanesi (1883) ve Tophane'de

Altıncı Daire-i Belediye Hastanesi (1896) yapımı

İstanbul'da belediye dairelerinin dokuz yerde kolera hastanesi açması (1893)

İstanbul Cerrahpaşa Hastanesinin ilk binası Takiyeddin Paşa Konağı'nın şehremanetinin satın almasıyla 1893 kolera salgını esnasında hastaneye dönüştürmesi. (1893)

Kırkkilise Belediye Hastanesi (1890)

Konya'da belediye hastanesi (1900)

Kudüs'te Belediye Hastanesi'nin kullanılmaya başlanması. (1891)

Samsun Belediye Hastanesi inşası.

Selanik Belediye Hastanesi

Şam'da Belediye Hastanesi

Trablusgarb'da Belediye Hastanesi (1896)

Üsküp'te Belediye Hastanesi yapımı (1897)

Zor Sancağı'nda (Suriye) yapılan Hastahane-i Hümayun-ı Hamidi (1898)

Kurum Hastaneleri

Saray Hastaneleri

Hapishane Hastaneleri

Darülaceze Hastaneleri

Mektep Hastaneleri

İşyeri Hastaneleri

Asker Hastaneleri

- Alasonya Dişkata'da Asker Hastanesi (1893)
- Amran Asker Hastanesi (1900)
- Bağdat Asker Hastanesi (1884,1897)
- Basra Bahriye Hastanesi (1892)
- Çanakkale'de Asker Hastanesi
- Dedeagaç'ta Asker Hastanesi (1888)

- Dimetoka Asker Hastanesi
- Edirne Merkez Asker Hastanesi (1889)
- Elazığ Asker Hastanesi (1889)
- Florina Asker Hastanesi (1907)
- Gümülcine Asker Hastanesi
- Hacca (Yemen), Hudeyde (Yemen), Hanikin (Irak) ve Hille (Irak) de Asker Hastanesi
- Isparta Asker Hastanesi (1904)
- İmran Hastanesi (1900)
- İpek (Kosova) Asker Hastanesi (1903)
- İstanbul Beylerbeyi Asker Hastanesi (1877)
- İstanbul Yıldız Asker Hastanesi (1881)
- İstanbul Zeytinburnu Asker Hastanesi (1893-1895)
- İzmir Hamidiye Asker Hastanesi (1891-1898)
- Kesriye Asker Hastanesi (1906)
- Kırcaali Asker Hastanesi (1887)
- Kırklareli Asker Hastanesi (1908)
- Elazığ Asker Hastanesi (1889)
- Manastır Asker Hastanesi (1907)
- Menaha Asker Hastanesi (1892)
- Mitroviçe Asker Hastanesi (1904)
- Mostar Asker Hastanesi (1897)
- Musul Asker Hastanesi
- Nasıra Bahriye Hastanesi (1901)
- Nasliç'te Asker Hastanesi (1891)
- Nevrekob'da Asker Hastanesi (1903)
- Preveze'de Asker Hastanesi (1884)
- Rize'de Askeri Gureba Hastanesi (1889)
- Rodos'ta Asker Hastanesi (1888)
- San'a'da Asker Hastanesi (1882)

- Selanik'te Asker Hastanesi (1887)
- Seniha'da Asker Hastanesi (1896)
- Siroz'da Asker Hastanesi (1906)
- Şam'da Asker Hastanesi (1908)
- Ta'izz'de Asker Hastanesi (1886)
- Taif'te Asker Hastanesi
- Trablusgarb'da Asker Hastanesi (1895)
- Trabzon'da Asker Hastanesi (1883)
- Üsküp'te Asker Hastanesi (1883)
- Yanya'da Asker Hastanesi
- Yenişehir'de Asker Hastanesi

Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hastaneleri

Gayr-ı Müslim Cemaat Hastaneleri

Yabancı Misyon/Görev Hastaneleri

Özel/Hususi Hastaneleri

Eğitim Hastaneleri

- Kasımpaşa Bahriye Hastanesi (1882)

- Gülhane Tatbikat Mektebi ve Seririyat Hastanesi (1898)
- Haydarpaşa Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane ve Seririyat Hastanesi (1903)
- Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şahane Seririyat Hastanesi
- Şam Mekteb-i Tıbbiye-i MülkiyeSeririyat Hastanesi (31 Ağustos 1903)

Kadınlara Özel Hastaneler

- Hamidiye Nisa Hastanesi
- Haseki Nisa Hastanesi

Çocuk Hastaneleri

- İstanbul'da Hamidiye Etfal Hastane-i Alisi (Hamidiye Etfal Hastanesi) (5 Haziran 1899)

Akıl Hastaneleri

Bulaşıcı Salgın Hastalıklara Özel Hastaneler (Frengi-Verem-Kolera Hastaneleri)

Hamidiye Hastaneleri

Ek 2: Darülaceze Eytamhanesi ve Çocuklar

Kaynak: Darülaceze Fotoğraf Albümü I, 2013: 65.

Ek 3: Eytamhane'den bir Yatakhane Görüntüsü

Kaynak: Darülaceze Fotoğraf Albümü I, 2013: 69.

Ek 4: Irzahane ve Çocuklar

Kaynak: Darülaceze Fotoğraf Albümü I, 2013: 61.

Ek 5: Darülaceze Kilisesi

Kaynak: Darülaceze Albümü II, 2013: 65.

Ek 6: Darülaceze İmalathanelerinde Ayakkabı Ustası ile Çırağı

Kaynak: Darülaceze Albümü II, 2013: 43.

Ek 7: Darülaceze’de Kız Çocukları Halı Tezgâhı Başında

Kaynak: Darülaceze Albümü II, 2013: 31.

Ek 8: Darüşşafaka Sûr-ı Hümâyûn Şubesi'nde Yapılan Tören - İSTANBUL

“Dârüşşafaka Sûr-ı Hümâyûn Şubesi’nin hin-i hitânda salonunun Sâye-i Hümâ-vâye-i Hazret-i zıllullahîde iktisâb eylediği manzara-i dilâra.

Darüşşafaka’da yapılacak olan sünnet töreninden önce çekilen fotoğrafta, törenin yapılacağı mekânın hazırlanmış hali görülmekte. Fotoğrafta sünnet edilen çocukların yerleştirileceği yataklar, yanlarında ikişer sandalye ve sürahiler görülmektedir”.

Kaynak: Fotoğraflarla Sultan II. Abdülhamit Dönemi Sağlık Müesseseleri: Hastaneler, 2018: 196.

Ek 9: Hamidiye Etfal Hastanesi - İstanbul

“Hamidiye Etfal Hastanesi merkez binasından çekilen fotoğrafta ek pavyonlar görülmektedir. Hamidiye Etfal Hastanesi; merkez bina, bakteriyoloji ve kimya laboratuvarı, muayene dairesi, poliklinikler, bulaşıcı hastalıklar pavyonu, iç hastalıkları pavyonu, mutfak, çamaşırhane, etüv ve kalorifer dairesi olmak üzere 10 binadan oluşmaktaydı. Pavyonlar havanın yenilenmesi ve hastane mikrobunun taşınmaması için birbirinden uzak olarak yapılmış ve merkez binadaki nöbetçi doktor odasına telgraf telleri ile bağlanmıştı”.

Kaynak: Fotoğraflarla Sultan II. Abdülhamit Dönemi Sağlık Müesseseleri: Hastaneler, 2018: 81.

Ek 10:Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane müzehanesi.

“Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Müzesi olarak geçen mekânda doldurulmuş hayvanlar ve çeşitli iskelet örnekleri görülmektedir”.

Kaynak: Fotoğraflarla Sultan II. Abdülhamit Dönemi Sağlık Müesseseleri: Hastaneler, 2018: 40.

ÖZGEÇMİŞ

Merve Buldur, ilköğrenimini Ali Rıza Çevik İlköğretim Okulu'nda, lise öğrenimini Dünder Çiloğlu Anadolu Lisesinde tamamladı. 2004-2008 yılları arasında Uludağ Üniversitesi'nde İngiliz Dili Eğitimi Bölümünü başarıyla bitirmiştir. 2008'de Celal Bayar Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümünde yüksek lisans eğitimine başlayıp, 2011 yılında "Poverty and Child Abuse in Charles Dickens's Novels: Oliver Twist, Hard Times, and David Copperfield" adlı teziyle bölümden mezun olmuştur. 2009 yılından itibaren, Yalova Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulunda İngilizce Öğretim Görevlisi olarak çalışmaktadır.

